

**EGY HALOTTAS-HÁZ
EMLÉKIRATAI**

REGÉNY

**IRTA
DOSZTOJEVSZKY F. M.**

**OROSZBÓL FORD.
TIMKÓ IVÁN**

**BUDAPEST
AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNY-TÁRSULAT KIADÁSA
1897.**

A mű elektronikus változatára a Nevezd meg! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi (CC BY-SA 4.0) Creative Commons licenc feltételei érvényesek. További információk: <http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.hu>

Elektronikus változat:
Budapest: Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2017
Készült az Internet Szolgáltatók Tanácsa támogatásával.
Készítette az Országos Széchényi Könyvtár E-könyvtári Szolgáltatások Osztálya
ISBN 978-615-5531-99-6 (online)
MEK-16619

TARTALOM

ELSŐ KÖTET.

- Bevezetés.
- I. A halottas ház.
- II. Az első benyomások.
- III. Az első benyomások. (*Folytatás.*)
- IV. Az első nap fogságomból.
- V. Az első hónap.
- VI. Az első hónap folytatása.
- VII. Új ismeretségek. - Petrov.

MÁSODIK KÖTET.

- VIII. Elszánt emberek. Lukács.
- IX. Tomics Izsák. - Fürdő. - Baklusin elbeszélése.
- X. Krisztus születésének ünnepe.
- XI. A színi előadás.
- XII. A kórházban.
- XIII. Folytatás.
- XIV. Folytatás.

HARMADIK KÖTET.

- XV. Aquilina férje. (*Elbeszélés.*)
- XVI. A nyár.
- XVII. A fogházi állatok.
- XVIII. A követelés.
- XIX. A bajtársak.
- XX. A szökés.
- XXI. Kiszabadulás a várfogházból.

ELSŐ KÖTET.

BEVEZETÉS.

Távol Szibéria rengeteg területein, puszták, hegyek vagy járhatlan erdőségek közül itt-ott kis városkák csillannak ki, melyeknek lakossága legfeljebb egy-kétezer. Ezek az apró városok, melyek rendszeren két templommal bírnak, a melyek egyike a városban, másika pedig a temetőben van, inkább hasonlítanak egy Moszkva melletti kies faluhoz, mint egy városhoz. Dusan bővelkednek rendőrfőnökökben, előljárókban és egyéb alárendelt hivatalnokokban. Szibériában különben - daczára a hidegnek - a szolgálat elég kellemes. A lakosság egyszerű, minden szabadelvűség nélkül; a rendszer régi, még évtizedek előtt nyerte szentesítését. A hivatalnokok - kik a szibériai nemesség szerepét játszzák, - vagy benszülöttek, tősgyökeres szibériaiak, vagy oroszországi bevándorlottak, kiket a fényes fizetés és gazdagodási vágy csábított ide. Azok, kik meg tudják oldani éltök rejtélyét, megmaradnak egyszer s mindenkorra Szibériában és megnyugvással honosodnak meg, ami nekik végre is gazdag és édes gyümölcsöt hoz. Mások ellenben, a könnyű véreük, akik nem képesek az élet rejtélyeit megoldani, csakhamar megunják Szibériát és bosszúsággal eltelve kérdik maguktól: »mi végre jöttünk ide?« Ezek három évi kötelező szolgálatukat lázas türelmetlenséggel morzsolják le és annak letelte után a legnagyobb gyűlölettel és megvető gunynyal Szibéria iránt térnek vissza hazájukba. Ezeknek sincs igazuk, mert nemcsak a szolgálat szempontjából, de egyéb tekintetben is boldogulni lehet Szibériában. Az éghajlat felséges; bővelkedik sok gazdag és vendégszerető kereskedőkben és el van lepve idegenekkel. A hajadonok rózsákként virítanak és végletekig erkölcsösek. Az utcákon elejteni való vadak futkosnak és maguktól mennek a vadász-puska csöve elé. Gyöngyöző pezsgő nagy mennyiségben fogy. A halikra bámulatos jóságú. A termés tizenöt magot hoz... A föld egyáltalában áldott, csak ki kell használni tudni. Ámbár vannak, kik ehhez is értenek.

Ilyen fajtájú elégedett városkában, melynek emléke eltörülhetlen szivemben - ismerkedtem meg Gorjancsikov Sándor Petroviccsal, egy oroszországi születésű nemessel és birtokossal, ki nejeen elkövetett gyilkosság miatt tíz évi súlyos másodrendű börtönre volt ítélve. Gorjancsikov K. városka közelében fekvő egyik falucska hatóságához volt ugyan beosztva, de a városban lakott és gyermekek tanításával szerzett magának némi szórakozást. Szibériai városokba száműzöttek között igen gyakoriak a tanítók, kiknek türehető dolguk van. Különösen a francia nyelvből adnak órákat, amely oly elkerülhetlen az élet pályáján és a melynek létezéséről Szibéria távol eső vidékein alig bírnának fogalommal az emberek. Első ízben egy öreg kórházi hivatalnoknál, Gvozdikov Iván Ivanovicznál találkoztam vele, kinek öt, különböző életkorban levő, leánya volt. Sándor Petrovic e leánykáknak 30 ezüst kopekéért hetenként négyszer adott órát. Külsője igen érdekelt. Halvány, sovány férfiú volt. Korára nézve nem volt öreg, alig lehetett több harmincz évesnél. Öltözéke mindig tiszta s európaias volt. Ha valaki megszólította, áthatóan és figyelmesen tekintett feléje, mintha azon tanakodott volna, nem akarnak-e valami titkot kiderőszakolni tőle. Rendszeren érthetően és röviden válaszolt, szavainak oly nyomatékot adott, hogy az ember vele szemben szinte kellemetlenül kezdé magát érezni, és elvégre is nagyon örült a beszélgetés megszakításának. Gvozdikov Ivanovic Ivántól tudtam meg, hogy Gorjancsikov különben kifogástalan és erkölcsös életet él, másként nem fogadta volna föl leányaihoz, hogy igen képzett és sokat olvasott ember, de rendkívül embergyűlölő s szótlan. Mások azt állították, hogy hóbortos, tényleg azonban soha sem tekintették ezt oly nagy fogyatkozásnak, hogy számos tiszteletre méltó városi tisztviselő be ne ismerte volna használhatóságát kérvények stb. szerkesztésében. Ama vélemény is keringett fölöle, hogy Oroszországban előkelő rokonai vannak, akikkel száműzése óta valószínűleg megszakított minden összeköttetést. E mellett nálunk mindenki ismerte élete történetét. Tudták azt, hogy mindjárt házassága első évében megölte nejét; megölte féltékenységből és önmaga jelentette föl magát (a mi nagyban enyhítette büntetését). Ily büntényeket mindig

szerencsétlenségnek tartanak és szánakoznak felettük. De mindettől eltekintve, különöz módra elkerülte az embereket és csupán a lecke-órák alatt jelent meg közöttük.

Kezdetben nem fordítottam reá különös figyelmet, de később - magam sem tudom miért - mindinkább jobban és jobban kezdtem iránta érdeklődni. Valami rejtélyesség áradt el lényén. Beszédbe ereszkedni vele nem volt módomban. Kérdéseimre bár a legnagyobb készséggel válaszolt, kurta feleletei után mégis terhemre esett őt tovább zaklatni; ily beszélgetés után arczáról rendesen valami szenvedés, valami kimerülés tükröződött le. Jól emlékszem, midőn egy szép nyári estén együtt távoztam vele Iván Ivanovics Gvozdkovtól. Együtt meghívtam őt egy cigarettára. Le nem irhatom, mily rémület tükröződött le arczáról; teljesen kiesett nyugalomból, és összefüggéstelen szavakat mormogva, haragosan tekintett reám, mire ellenkező irányban futásnak eredt. E viselkedése rendkívüli ámulatba ejtett. Ez időtől fogva valahányszor találkoztunk, mindig bizonyos aggálylallyal nézett reám, mi azonban a legkevésbé sem idegenített el tőle; valami vonzalmat éreztem iránta és egy hónap múltán magam tértem be Gorjancsikovhoz. Természetes, hebehurgyán és tapintatlanul cselekedtem. A város szélén egy agg polgár-asszonytól birt szállást, kinek egy sorvadásos leánya, ennek pedig egy törvénytelen, mintegy tíz éves, virgoncz leánykája volt. Sándor Petrovics, midőn hozzá beléptem, a leányka mellett ült és azt az olvasás elemeiben oktatta. Teljesen zavarba jött, fölugrott a székről és rám mereszté szemeit. Végre helyet foglaltunk, mi közben éber figyelemmel kísérte minden tekintetemet, mintha azok mindegyikében valami titokzatos gondolatot gyanított volna. Azonnal beláttam, hogy egész az örülésig gyanakodó volt. Bizalmatlanul nézett reám és mintegy kérdezni látszott: »távozol-e innen egyhamar?« Beszédbe eredtem vele városkánkról, folyó ügyekről; ő azonban hallgatott és boszankodva mosolygott; látszott rajta, hogy nemcsak nem volt tudomása a legközségesebb városi hirekről, de nem is érdeklődött irántuk. Beszéltem aztán vidékünkéről és szükségleteiről; ő szótlan hallgatott és oly sajtáságon nézett reám, hogy szinte megbántam megkezdett társalgásomat. Új könyveimet és hirlapjaimat, melyek az imént érkeztek meg a postán, midőn följánlítottam neki, csaknem magamra ingereltem őt. Mohó tekintetet vetett rájuk, de legott elfoglaltságát adva okul, visszautasítá ajánlatomat. Végre bucsut vettem tőle s midőn kiléptem, úgy éreztem, mintha egy nehéz kő hullott volna le szivemről. A szegény fogott el és rendkívül ostobaságnak tünt fel oly ember után járni, akinek életcélja - minél távolabb elrejtőzni a világtól. De a dolog megesett. Jól emlékszem, hogy könyvet alig vettem észre nála és így valószínűtlen az, mintha sokat olvasott volna. Mégis, midőn egyszer-kétszer késő éjjel ablaka alatt elmentem, világosságot vettem észre szobájában. Mivel foglalkozhatik ily késő éjjel? Hátha ír? És ha igen, ugyan mit?

Közbejött körülményeknél fogva kénytelen voltam három hónapra városkánkból eltávozni. Midőn télen visszatértem, megtudtam, hogy Sándor Petrovics a múlt ősszel teljes visszavonultságban, még orvost sem híván magához - elhalálozott. A városkában már csaknem megfeledkeztek róla. Lakása pusztán állott. Visszatérésem után iparkodtam legott ismeretséget kötni a megboldogultnak házi asszonyával, hogy megtudjam: miben törte fejét egykori lakója, vajjon nem hagyott-e maga után valami feljegyzéseket? Husz kopekért, mint a megboldogultnak hagyatékát, egész kosár iratot hozott hozzám. Az anyóka azt is beismerte, hogy még más két köteg irat maradt utána, de azokon már tuladott. Komor és hallgatag vén asszony volt, kitől nagyon bajos volt egyet-mást megtudni. Lakójáról semmi különöset nem tudott elmondani. Elbeszélése szerint az soha semmit sem dolgozott és hónapokon keresztül nem ütötte fel a könyvet és nem vett tollat a kezébe; egész éjjeleken át fel és alá járt szobájában, valami felett töprengve vagy önmagával beszélgetve. Kati unokája rendkívül megnyerte szeretetét, különösen az időtől fogva, a midőn megtudta, hogy Katalinnak hívják, a mely névnapon mindig halotti misét mondatott. Vendégeket nem türhetett. A házat csak akkor hagyta el, midőn a gyermekhez órára ment; rá, az öreg asszonyra, mindannyiszor görbe szemmel nézett, ha hetenkint egyszer rendbe akarta hozni szobáját és három éven keresztül alig intézett

hozzá pár szót. Megkérdeztem Katit: emlékszik-e tanítójára? A leányka szótlan nézett reám és a fal felé fordulva, zokogásban tört ki. Ez az ember mégis meg tudta magát szeretetni valaki által.

Az iratokat lakásomra vittem és egész nap kotorásztam bennök. Az iratoknak háromnegyedrésze üres iskolai gyakorlatok voltak. De volt egy apró írású füzet, a mely nem volt teljesen tele írva s a melyről bizonyosan maga az író is megfélekedett. Ez összefüggés nélküli leírása volt Sándor Petrovics eltöltött tíz évi fogságának. A leírás helyenkint valami más beszély, töredék által volt megszakítva, olyan emlékirat-félékkel, melyeket bizonyosan önkénytelenül vetett a papirosra. E töredékeket többször olvastam el és csak később győződtem meg, hogy azok egy őrült agy zilált gondolatai voltak. De a fogházi emlékiratok - »Jelenetek egy halottas házból,« - a mint kéziratában valahol maga nevezi őket, eléggé érdekeseznek tünnek fel előttem. A teljesen új - eddig ismeretlen - világ, némely különös tényezők, az emberiség romlottsága feletti reflexiók, - engem megragadtak úgy, hogy érdeklődéssel olvastam azokat. Külömben tévedhetek, és az természetes. Próbául kiválasztok két-három fejezetet, és az olvasó közönségre bizom, hogy ítélje meg azokat.

I. A halottas ház.

Fogházunk a vár szélén, a vársáncz alatt feküdt. Megesett, hogy valaki kíváncsiságból megpróbálta a kerítés hasadékein át az Isten szabad világába kitekinteni, hogy vajjon mit láthat ott tulnan? Az ég szélein, a dudvával benőtt magas földsánczon kívül, melyen éjjel-nappal az örök járnak föl és alá, mi egyebet sem vehetett észre. Évek multán megismételheti ezt a kísérletet és ismét csak az öröket, a magas sánczot és az ég szélét fogja látni. Hogy az ember fogalmat szerezzen magának a fogház környékéről, képzeljen el magának egy nagy szabálytalan hatszögű udvart, mely szoroson egymáshoz illő, mélyen a földbe vert és felül kihegyesített magas oszlopokból álló kerítéssel van körülveve. A kerítésen erős szerkezetű kapu van, melyet - bár mindig csukva van - folytonosan katonák őriznek, s csak akkor nyitják föl, midőn a foglyokat munkára eresztik. E kapu mögött terül el a napfényes, szabad világ, a hol oly élet folyik mint egyebütt. A kerítésen innen erről a világról csak mint valami képtelen meséről ábrándoznak. A kerítésen belül egy különálló, semmihez nem hasonlítható világ volt, melynek megvoltak a maga törvényei, jelmezei, erkölcei és szokásai; lakóinak élete olyan volt mint sehol másutt, szóval egy »elő halottas ház«-hoz hasonlított e világ. Ime, ezt a zugot szándékozom megismertetni az olvasóval.

Aki a kerítésen belép, annak néhány épület ötlük a szemébe. A nagy kiterjedésű udvar két oldalán két hosszú egy-emeletes pavillon huzódik. Ezek laktanyák. Itt élnek osztályonként elhelyezve a foglyok. Azután beljebb még egy ilyen, ez a konyha; tovább van még egy épület, melyben egy fedél alatt vannak elhelyezve a pinczék, raktárak és félszerek. Az udvar belseje üres, eléggé nagy térség. Itt sorakoznak a foglyok és itt megy végbe reggel, délben és este a foglyok felett a szemle és vizsgálat. Az épületek és a kerítés között még jókora nagy tér terül el. E helyen szoktak az emberkerülő és magába zárkózott foglyok szünóráik alatt sétálni, a jelen s a mult fölött töprengeni. Ily séták közben találkozva velük, rendkívül szerettem figyelemmel kísérni komor arcukat és találgatni azt, hogy ugyan miről gondolkozhatnak. Volt a foglyok között egy, kinek szabad idejében kedvencz foglalkozása volt: a kerítés oszlopait számlálni. Ezeröttszáz darab volt az oszlopok száma és mégis élénk emlékében tartotta minden egyesnek külsejét és alakját. Minden oszlop egy napot jelentett nála; minden nap egy oszloppal kevesebbet számlált; és a hátralevő oszlopok számából könnyen megfejtette, hogy mily hosszú ideig kell neki még a fogházban tengődnie. Rendkívül meg volt elégedve, midőn a hatszögnek valamelyik részét kihagyta számításából. Az igaz, hogy neki még nagyon hosszú ideig kellett várnia, mig büntetését kiállja, de a fogházban az embernek elég ideje van a türelem megtanulására. Láttam egy alkalommal, midőn egy foglyot szabadon bocsátottak a fogházból, melyben husz évet töltött.

Voltak emberek, kik emlékeztek reá, mikor bekerült a fogházba, mily fiatal és gondtalan volt és mennyire ügyet sem vetett a reá mért büntetésre.

Most ősz hajjal, komor és fájdalmas arcczal hagyta el azt. Szótlan járta körül mind a hat laktanyát. Belépve mindegyikbe, ájtatosan imádkozott a szent képek előtt, azután mélyen meghajtá magát volt társai előtt, és esdve kérte őket, ne feledkeznének meg róla. Jól emlékszem arra is, midőn egy alkalommal egy foglyot, ki azelőtt szibériai lakos volt, a kapuhoz híttak. Ezelőtt egy fél évvel értesült arról, hogy neje férjhez ment, a mi őt rendkívül elszomorította. Most e nő maga jött el a fogházhoz, hogy alamizsnát adjon neki. Pár perczig beszélgettek, azután sírásra fakadtak és örökre elváltak egymástól. Láttam arcát, midőn visszatért a laktanyába... Igen, e helyen el lehetett sajátítani a türelmet.

Midőn bealkonyodott, valamennyiünket bevezettek a laktanyába és éj idejére becsuktak. Nekem mindenkor nehezemre esett az udvarból laktanyánkba térni. Ez egy hosszú, alacsony és rekkenő hőségű szoba volt, melyet fullasztó bűzü fagygyúgyertyák világítottak meg. Föl nem foghatom, hogyan voltam képes tiz évet benne átélni. Fekhelyem három deszkából állott; összesen annyi hely fölött rendelkeztem. Egy szobában ily prítceken harminczöt ember volt elhelyezve. Télen át korán csuktak; négy órát kellett várni, amíg valamennyien elaludtak. Addig pedig zaj, lárma, nevetés, szitkozódás, lánczok zörgése, beretvált fejek, megbélyegzett arcok, elrongyolt ruházat, szóval csak a mi meggyalázott, kigunyolt, vette az embert körül. Az ember mindenhez hozzá szoktatható teremtmény és én azt hiszem, hogy ez a tulajdonképeni rendeltetése.

A fogházban kétszázötvenen voltunk elhelyezve, - a szám csaknem állandó maradt. Egyik jött, másik ment, a harmadik pedig elhalt. És milyen nép volt itt együtt? Azt hiszem, Oroszország minden kormányzósága, minden kerülete képviselve volt itt. Voltak idegenek is, sőt még kaukázusi hegyi lakókkal is lehetett találkozni. Valamennyien büntetők foka, tehát elítéltetésök aránya szerint voltak beosztva. Gondolható, hogy nem létezett oly büntény, melynek nem lett volna itt képviselője. A fogház telepítvényeseit nagyrészt a polgári osztály súlyos gályarabjai képezték (így nevezték magukat a foglyok). Ezek oly bűnösök voltak, kiket teljesen megfosztottak minden vagyonuktól és minden társadalmi összeköttetéstől. Nyolcztól egész tizenkét évig tartó kényszermunkára küldettek ide s midőn e büntetésüket kiállották, Szibéria különféle vidékére telepítették le őket. Voltak bűnösök a katonai osztályból is, kiket - mint általában a katonai foglyokat, - nem fosztottak meg vagyonuktól. Ezeket csak rövid időre küldték ide, s midőn büntetésüket kiállották, visszatérhettek a sorkatonasághoz oda, a honnan jöttek. Sokan közülök valami új, nagyobb bünténybe való visszaesés folytán ismét visszatértek a fogházba, de most már nem rövid időre, hanem husz esztendőre. Ez osztály »életfogytiglan«-nak neveztetett. Ezeket még most sem fosztották meg teljesen vagyonuktól. Végre volt még egy nagyszámú, leginkább katonai nagy bűnösökből álló külön osztály is, a mely »elkülönített osztálynak« neveztetett. Egész Oroszországból tolonczoltak ide gonosztevőket. Ők maguk tartották magukat életfogytiglanoknak és nem ismerték rabságuk időtartamát. A törvény értelmében ezeknek kétszeres, sőt háromszoros munkát kellett végezniök. »Nektek csak ideiglenesen, de nekünk egész rabságunk alatt kell dolgoznunk«, - mondogatták a többi foglyoknak. Később hallottam, hogy az osztályzat megszűnt. Ezenfelül eltöröltetett a mi erődünkben a polgári osztály és helyette katonai rab-század lépett életbe. Ezzel együtt - magától értetődik - az előljáróság is megváltozott.

Rég történt, mintha csak álmodnám az eseményt, a midőn beléptem a fogházba. Este volt ez, január havában. Esteledett, az emberek haza tértek a munkáról és a rabszemlére készültek. Bozontos bajuszú altiszt nyitott nekem ajtót e sajátságos házba, melyben nekem oly sok éven át kell tartózkodnom, honnan oly érzelmeket hoztam magammal, melyekről - ha tényleg át nem éltem, át nem éreztem volna őket - még megközelítő fogalmam sem lett volna. Például sehogy sem tudtam volna képzelni: mi borzasztó és gyötrő van abban, hogy fogságom egész tiz évén keresztül egy perczre se legyek egyedül? Munkában őrizet alatt, otthon pedig hétszáz hasonsorsúval, de soha, soha - egyedül! Különben nem csupán ehhez kellett hozzá szoknom!

Voltak itt véletlen és szántsándékos gyilkosok, rablók és rabló-főnökök. Toltak egyszerű zsebtolvajok és csavargók; voltak olyanok is, a kikről nagyon bajos lett volna megmondani, hogy miért kerültek ide? És mégis mindegyiknek megvolt a maga szomorú és terhes története. Multjokról általában nagyon keveset beszéltek, nem szerettek azzal kérkedni; meglátszott mindannyin, hogy igyekeztek is a multat emlékükből kitörölni. Ismertem a gyilkosok között vig természetüeket is, úgy hogy bátran lehetett volna reá fogadni, hogy ezek soha sem érezték a legcsekélyebb lelki furdalást sem. De voltak komor és kevés beszédű emberek is. Élete történetét általában ritkán beszélte el valaki; kíváncsiságból pedig nem volt szokásban. Ha

azonban üres óráiban beszédessé vált, azt mások a legnagyobb közönyösséggel hallgatták. Egyik sem volt itt képes a másikat ámulatba ejteni. »Mi irástudó emberek vagyunk!« mondogatták különös önelégültséggel. Emlékszem, a mint egy alkalommal egy gonosztevő ittás állapotban (a fogházban olykor inni is lehetett) elkezdte beszélni, hogyan ölt meg egy öt éves fiúcskát, hogyan ámitotta el őt kezdetben játékszerrel, hogyan csalogatta egy üres félszerbe, hogy ott megölje. Az egész laktanya, a mely ez ideig mulatott tréfáin, most egyhangulag szakította félbe s a gonosztevő kénytelen volt elhallgatni; nem méltatlanságból lázadt föl ellene a laktanya, de azért, mert ilyeneket elbeszélni itt nem volt szokásban. Meg kell még jegyeznem, hogy e nép valóban irástudó, de nem átvitt, hanem a szó legszorosabb értelmében az volt. A fele közülök bizonyosan tudott olvasni és írni. Azt hallottam, hogy valaki ki akarta mutatni azt, hogy az irástudás rontja a népet. Ez tévedés, itt egészen mások az okok, daczára, hogy lehetetlen el nem ismerni, hogy az irástudás fejleszti a népben az önállóságot. De ez egyáltalában nem baj. Ruházatok szerint különböztek az osztályok: az egyiknél a zubbony fele sötétbarna, a másik fele szürke, ép úgy a nadrágnál is az egyik lábszár szürke, a másik sötétbarna volt. Egy alkalommal süteményt áruló kis leány jött a munkához fogott foglyokhoz és sokáig megbámult engemet, míg végre nagy kaczagás között így kiálta föl: - »Fuj, mily csuf, mikor sem a szürke, sem a barna posztóból nem jut elég!« Voltak olyanok is, a kiknél az egész zubbony szürke volt és csak az ujjak voltak sötét-barna posztóból. A fej szintén különféleképen volt beretválva: az egyiknél hosszában volt félig leberetválva másiknál pedig széltében.

Első tekintetre kitűnt az a bizonyos éles közös vonása e különös családnak: még a legjellemzetesebb, legeredetibb személyek is, akik akaratlan uralkodtak másokon, igyekeztek a fegyház közös hangulatába beletalálni magukat. Általában mondom tehát, hogy ez a nép, a csekély számú jókedvű emberek kivételével, kik e miatt a legnagyobb megvetésben részesülnek, többnyire komor, irigy, rendkívül elbizakodott, kérkedő és a legnagyobb fokban érzékeny emberekből állott. Semmi fölött ámulatba nem esni a legnagyobb jótétemény számba ment. Valamennyien zavarban látszottak lenni a felett, hogy mikép viseljék magukat. De gyakran a legfenhéjzőbbak egy pillanat alatt a legközönyösebbekké változtak át. Volt egynéhány valóban erős jellemű ember; ezek egyszerű emberek voltak és nem értettek az arczfintorgatáshoz. Azonban különös! épp ezek között az erős lelkületűek közt voltak a legnagyobb mértékben kérkedők is. Cselszövéseknek és mendemondáknak nem volt se vége se hossza: ez volt a legnagyobb pokol és külső sötétség. De a fogház belső szabályai és szokásai ellen senki sem mert fellázadni; mindenki alávetette magát azoknak. Voltak oly jelleműek is, kik bár nehezen és megerőltetéssel, de azért mégis alávetették magukat a fogház szabályainak. Jöttek a fogházba olyan elvetemültek is, kik szabadságuk alatt annyira túllépték a határt, hogy a legnagyobb gonosztetteket mintegy öntudatlanul, gyakran pusztá elbizakodottságból, követték el. De itt, daczára hogy egész falvakat, városokat remegésben tartottak, legott meg hagyták magukat fékezni. Körültekintve magát, az ujonnan jött csakhamar észrevette, hogy itt nincs kit ámulatba ejteni és észrevétlenül meghunyászkodott az általános hangulat hatalma alatt. Ez általános hangulat a külsőség valami különös, sajátos méltóságának érzetében állott, a melytől át volt hatva a fogház minden lakója, mintha valóban a fogoly hivatása valami tiszteletre méltó rangot képezett volna. A szégyennek és bánatnak még csak jele sem látszott rajtuk. Különben volt valami külső »szertartásos« megalázkodásnak is része benne. »Mi rosz utra tért emberek vagyunk,« mondogatták, - »aki atyjára, anyjára nem hallgat, engedelmeskedik a korbácsnak! Ki nem tudott megélni aranyból, megél majd az ut kavicsából.« Ilyen és hasonló példabeszédekkel tartották egymást, ámbár ritkán komolyan. Mindez csak üres beszéd volt. Törvénytelenégeit közülök egy sem ismerte el. A foglyok közül egy sem tett szemrehányást fogoly társának büntette miatt, de a rágalmaknak nem volt vége közöttük. Valamennyien művészileg értettek ehhez! A rágalmazás egész tantárggyá fejlődött náluk, melyet a folytonos czivódások mindinkább magasabb tökélyre juttattak. Ez a horda, mely vessző

hatalma alatt dolgozott, nem is lehetett más, mint haszontalan, romlott és tunya, s ha nem volt azelőtt megromolva, úgy a fogházban bizonyosan megromlott. Valamennyien nem jó szántukból kerültek ide; és idegenek maradtak egymással szemben.

»Az ördög három pár hánccs-czipőt nyűtt el, a mig bennünket egy rakásba hordott!« mondogatták önmaguk felől, és aztán a mende-mondák, fondorlatok, vénasszonyi megszólások, irigység, czivódás, harag töltötték meg ezt a pokoli életet. Egyetlen vénasszony sem tudott volna oly pulyává lenni, mint volt egynémelyike e lélekkinzóknak. Ismétlem, voltak közöttük erős emberek, kik megszokták a követelést és parancs-osztogatást, kik meg voltak edzve és félelmet nem ismertek. Ezeket akaratlanul is tisztelték, maguk pedig, bár hirnevükre nagyon féltékenyek voltak, azon igyekeztek, hogy ne legyenek másnak utjában, üres rágalmakba nem bocsátkoztak, viseletük méltóságos, megfontolt és az előljáróság iránt engedelmes volt. Ezt nem az engedelmesség elvéből, nem a kötelesség tudatából tették, de mintegy szerződésből folyólag, belátva a kölcsönös hasznot. Különben velük eléggé óvatosan bántak. Emlékszem, hogyan jártak el egy ily, valami kihágás miatt megbüntetendő fogolylyal, egy határozott, félelem nélküli emberrel, kinek állati hajlamai az előljáróság előtt is ismeretesek voltak. Nyári nap volt, és munka-időn kívül. Az őrházban, mely a bejárat tövében volt felállítva, egy törzstiszt, a fogház első hivatalnoka jelent meg, hogy jelen legyen a büntetésnél. Ez az őrnagy valami végzetszerű lény volt a foglyokra nézve, aki annyira vitte, hogy mindnyájan remegtek tőle. Vakmerőségig szigorú volt, és mint a foglyok mondták, valósággal az emberekre vetette magát. Leginkább rettegtek átható, hiúz-tekintetétől, mely előtt mit sem lehetett eltitkolni. Ő mintha látott volna még akkor is, a midőn nem nézett. Belépve a fogházba, már tudta, hogy mi történik annak tulsó végén. A foglyok nyolcyszeműnek nevezték el. Rendszere hazug volt. Fékvesztett dühösségével még csak jobban fölingerelte az amugy is ingerült népet és ha nem lett volna egy magasabb parancsnoknak alárendelve, aki jó lelkű és megfontolt férfiú volt, az őrnagy garázdasága rendkívüli bajokat idézhetett volna elő. Nem értem, hogyan volt képes élve és egészségesen nyugalomba vonulni, mikor erőszakos tettei miatt vizsgálat alatt is állott.

A fogoly elsápadt, midőn előhívták. Szokás szerint hallgatagon és elszántan feküdt le a deresre, szótlán tűrte a vesszőzést, hidegvérűen és beletörődve nézte végbement szerencsétlenségét. Vele különben mindig óvatosan bántak. De most az egyszer valahogyan igazában érezte magát. Elhalványodott és óvatosan rejtett ujjai közt egy élesre fent angol czipész-kést. Kések és más éles eszközök tartása a fogházban a legszigorubbán tiltva volt. A motozások gyakoriak és váratlanok voltak, a büntetések pedig kegyetlenek voltak, de minthogy nagyon nehéz a tolvajnál megtalálni a rejtett tárgyat, és minthogy a kések elkerülhetlenek a fogházban, nehezen tudták azokat megkeríteni. És ha el is szedték, azokat ismét beszerezték.

Az összes gályarabok a kerítéshez rohantak és annak hézagain keresztül elképedve szemlélték a vesszőzést. Mindenki tudta, hogy Petrov ez egyszer nem fog lefeküdni, és hogy az őrnagynak elérkezett a végórája. Az őrnagy azonban a végrehajtás pillanatában droskájába ült és elhajtattott, a büntetés végrehajtását más tisztre ruházva át. »Az Isten mentette meg őt,« mondogatták azután a foglyok. A mi pedig Petrovot illeti, ő a legnyugodtabban állotta ki a büntetését. Az őrnagy eltávoztával elpárolgott haragja is. A fogoly bizonyos fokig engedelmes és alázatos; de csak egy bizonyos határig, melyet nem szabad átlépni. Semmi sem lehet érdekesebb, mint e türelmetlenségnek és dacznak különös fellobbanása. Az ember gyakran tőr pár évig, megszeli, kiállja a legkegyetlenebb büntetéseket és hirtelen föllázad a legcsekélyebbre, úgy hogy ilyenkor bizonyos tekintetben bátran örülnek lehet őt tekinteni; s ez úgy is történik.

Már említettem, hogy e nép között több éven át még a legcsekélyebb bűnbánást, a legcsekélyebb lelki szorongatást sem vettem észre az elkövetett bűnökért, sőt ellenkezőleg, a

nagyobb része teljesen ártatlannak érezte magát. Ez tény. De ennek oka kétségkívül az elbizakodottságban, a rossz példákban, fiatalságban és álszégyenben rejlik. Más részről ki képes kifürkészni e romlott szivek belsejét és ki olvashatja belőlük a világ elől elrejtett dolgokat. Ennyi éven át azonban módját ejthettem volna, hogy észrevegyek, ellessek valami olyat e szivekben, a mi benső szenvedésükről tanuskodhatott volna. De ez lehetetlen volt, határozottan lehetetlen. A fogházak és a kényszermunkák rendszere a legkevésbé sem javította a bűnösöket; azok csak büntetnek és megóvják a társadalmat a gonosztevők további kihágásai elől. A fogház és a kényszermunka még inkább növelik a gonosztevőben a gyűlöletet, a tiltott élvek utáni vágyat és a határtalan könnyelműséget. És én szentül meg vagyok győződve, hogy a hirhedt zárka-rendszer is csak hazug ámitó és látszólagos célzt ér el. Mert kiszívja az ember életerejét, idegessé, félnékké teszi lelkét, végül azután a félőrült, erkölcsileg kiaszott mumiát a javulásnak és bűnbánatnak mintaképeül állítja oda. Kétség kívüli, hogy a gonosztevő, ki föllázadt a társadalom ellen, gyűlöli azt, önmagát tartja ártatlannak és amant bűnösnek. E mellett ő már kiállotta a büntetést, minek folytán tisztázottnak, a társadalommal leszámoltnak érzi magát. Ily szempontokból ítélve, aztán oda lyukadunk ki, hogy tulajdonképpen igazolni sem kell a gonosztevőt. De eltekintve e szempontoktól, mindenki beismeri, hogy vannak oly gonosztettek, a melyek mindig és mindenütt, egyetemes törvények szerint, a világ teremtésétől fogva elvitázhatlanul gonosztetteknek kell hogy nyilvánittassanak és fog-nak nyilvánittatni mindaddig, a mig az ember ember marad. A legborzasztóbb, a legtermészetellenesebb büntényekről, a legnagyobb ámulatra gerjesztő gyilkosságokról én csak a fogházban hallottam a legfelfogulatlanabb gyermeki vidámság közepette beszélgetni. Különösen nem tudom egy apagyilkosnak emlékét lelkemből kitörölni. Nemes ember volt és hatvanhét éves atyjánál a tékozló fiu szerepét játszotta. Magaviselete teljesen feslett volt. Atyja korlátolta őt és arra törekedett, hogy fiát jó utra térítse; de az apának háza, majorsága és megtakarított pénze is volt, és a fiu - mohón vágyva az örökség után - megölte atyját. A büntény csak egy hónap múlva derült ki. A gyilkos maga tett jelentést a rendőrségnél, hogy atyja eltűnt, nem tudni hová. Ez alatt a hónap alatt a legkicsapongóbb életet élte. Végre távolléte alatt a rendőrség megtalálta a holttestet. Az udvar hosszában az ürülékek levezetésére szolgáló csatorna húzódott, mely deszkákkal volt befödve. A holttest e csatornába volt vetve. A fej teljesen le volt vágva és a törzshöz illesztve, a fej alá vánkos volt helyezve. A gyilkos, ki nem ismerte be büntetését, megfosztatott nemességétől, rangjától és husz évi kényszermunkára ítéltetett. Az egész idő alatt, a mig vele éltem, a legjobb és legkedélyesebb hangulatban volt. Meggondolatlan és könnyelmű volt a határtalanságig; ostobának azonban még sem lehetett őt mondani. Részemről soha sem vettem észre benne valami felötlő kegyetlen vonást. A foglyok gyűlöltek őt, nem büntetteért ugyan, a melyről soha szó nem volt, de ostobaságáért és magaviseleteért. Beszélgetés közben többször megemlékezett atyjáról. Egy alkalommal, midőn az egészséges természetet vitattuk, így szólt: »lám, atyám, élete utolsó perczeig soha sem panaszkodott semmiféle betegségről.« Ily állati érzéketlenség természetesen felfoghatatlan, tüneményszerű. Itt valami természetellenesség, valami testi fogyatkozás, valami erkölcsi szörny-képződés, mely a tudomány előtt ismeretlen, és nem közönséges bünténynek lényege rejlik. Én, természetesen, nem hittem e büntényben. De városabeli emberek, kik előtt ismeretes volt története a legapróbb részletekig, nekem mindent felfedeztek. A tények oly világosak voltak, hogy lehetetlen volt kételkedni bennök.

A foglyok hallották, a mint egy alkalommal éjjel álmában félrebeszél: »Tartsad, tartsad! Csak a fejét vágjad, a fejét, a fejét!...«

A foglyok csaknem valamennyien beszéltek álmukban. Szitkozódások, tolvaj-kifejezések, kések, szekerczék gyakran jöttek nyelvükre. »Rossz bánásmódban részesülünk, mondák, - tiltva van, hogy érezzünk, azért kiáltozunk az éj csöndében.«

A várfogházi kényszermunka nem foglalkozás, de kötelesség számba ment: a fogoly ledolgozva szakmáját, vagy lemorzsolva valahogy a munka törvénszabta óráit, a laktanyába vonul. A munkát egytől-egyig gyűlölték. Magánfoglalkozás mellett, melynek bármily meggyőződéssel, bármennyire testtel-lélekkel engedné át magát, az ember a fogházban nem lenne képes élni. De e feslett, élvhez szokott és élni vágyó nép, mely ide kényszerülve szorult össze egy tömegbe, mely erőszakkal szakított ki a társadalomból és rendes életmódból, hogyan lenne képes saját akaratából és kedve szerint a törvényekhez alkalmazkodva élni. Sőt a dologtalanság itt ép olyan gonosz tulajdonságot fejleszt ki benne, melyről azelőtt még fogalommal sem birt. Munka és rendezett életmód nélkül az ember nem élhet, kicsapongóvá és vadállattá lesz. A fogházban azért van a foglyoknak mesterségük és foglalkozásuk. A nyári hosszú napi munka csaknem egészen a kincstár javára volt rendelve; a rövid éjszakán alig volt idő, hogy az ember kellőleg kialudja magát. Azonban télen át a fogolynak, fogházi szabályzat szerint, a mint bealkonyodott, legott zárt ajtók mögött kellett lennie a fogházban. De mit is csinált volna a hosszú, unalmas téli estéken át? Ez okból csaknem minden laktanya, daczára a kapucsukásnak, óriási műhelylyé változott át. A munka, a foglalkozás nem volt tiltva, de annál szigorubban meg volt tiltva a fogházban az eszközök eltitkolása, pedig ezek nélkül a munka lehetetlenné vált. A munka csendesen folyt, és úgy látszik, hogy az előjáróság is szemet hunyt. Számos fogoly teljesen tudatlanul került ide, és itt másoktól tanulva, mint ügyes mesterember bocsáttatott el. Voltak itt czipészek, szabók, asztalosok, lakatosok, esztergályosok és aranyozók. Volt egy zsidó ékszerész, Blumstein Izsák, ki egyszersmind uzsorás is volt. Valamennyien nagy fáradtsággal szerezték a pénzt. Megrendeléseket a városból kaptak. A pénzszerzés a legfőbb törekvéssé vált, különösen itt, a szabadságuktól teljesen megfosztott emberek között, tizszeresen értékesebbé vált. Ez emberek, mihelyt pénzt éreznek zsebükben, legott félig vigasztalódva érzik magukat, még ha elkölteni sem tudják azt. De a pénzt mindenütt ki lehet adni, annál inkább, mert a tiltott gyümölcs kétszerte édesebb. A várfogházban pálinkát is lehetett kapni. A pipázás szigorubban meg volt tiltva, de azért mindenki pipázott. A pénz és a dohány megmentette az embert scorbuttól és más betegségektől, a munka pedig megmentette a gonosz tettől; munka nélkül a foglyok fölfalták volna egymást, mint a pókok az üvegben. Daczára ennek, a munka is, a pénzszerzés is el volt tiltva. Gyakran váratlanul éjnek idején tartottak motozást, ilyenkor minden tiltott el lett kobozva, és a minden áron rejtegetett pénz is a kutatók kezébe került. Ime, ezért nem igyekeztek azt félre rakni, hanem mielőbb elitták. Ez volt oka a pálinka-élvezet meghonosodásának a fogházban. Ilyen kutatások után a bűnös, azonkívül, hogy megfosztatott tulajdonától, még érzékenyen meg is lett büntetve. De minden kutatás után legott ki lettek pótolva a hiányok, és haladék nélkül új dolgok csempésztettek be és minden a régi nóta szerint ment. És ezt az előjáróság is tudta, és a foglyok sem zugolódtak a büntetések ellen, bár az ily élet hasonlított a Vezuv oldalán lakók életéhez.

Kinek nem volt mestersége, más módon jutott keresethez. A pénzszerzésnek voltak eléggé különös módjai. Némelyek például kereskedőknek csaptak föl, és árultak olykor oly tárgyakat, hogy a fogház falain kívül senkinek még eszébe sem jutott volna azokat megvásárolni vagy eladni, de sőt értéktárgyaknak is tekinteni. De a fogház igen szegény és rendkívül iparszerető volt. A legutolsó rongy is becsesl birt. A nagy szegénység következtében a pénznek is más értéke volt mint a szabad életben. Nagy és terhes munkát szépen fizettek meg. Némelyek sikerrel foglalkoztak uzsoráskodással. A fogoly, ki adósságba keveredett, utolsó tárgyát is elvitte az uzsoráshoz, kitől óriási perczentekre pár rézpénzt kapott. Ha a fogoly időre ki nem váltotta e tárgyakat, azok minden irgalom nélkül elárúsítottak; az uzsoráság annyira virágzott, hogy még kincstári tulajdont is fogadtak el zálogba, pedig erre a fogolynak minden pillanatban szüksége volt. De az ily elzálogosításnál a dolog más fordulatot vett, amely a legkevésbé sem lepte meg az embert: az elzálogosító és pénztkölcsönző, minden további összebeszélés nélkül, elment a legidősebb altiszthez, mint a fogház legközelebbi előljárójához, és hirül adta neki a kincstári cikkek elzálogosítását, mire azok ismét visszaze-

ettek, a nélkül, hogy erről a felsőbb előjárásnak tudomása lett volna. Érdekes, hogy ilyenkor össze sem czivódtak: az uzsorás szótlán és komoran térítette vissza másoknak a sajátját, mintha előre tudta volna, hogy ez így fog történni. Mintha maga beismerte volna, hogy az elzálogosítónak helyzetében ő is hasonlóan cselekedett volna. Ha aztán olykor-olykor zugolódott is, ezt minden harag nélkül tette, egyedül lelkiismerete megnyugtatóására és tisztázására.

Általában egyik borzasztóbban lopott a másikonál. Csaknem mindenkinek volt záros ládája a kincstári cikkek megőrzésére. Ez nem ütközött a tilalomba; de a ládák nem mentettek meg senkit. Képzeltető, mily ügyes tolvajok találkoztak közöttük. Egy fogoly, ki rendkívüli odaadással viseltetett irányomban (minden hozzáadás nélkül mondom el), a bibliámat, az egyetlen könyvet, mely meg volt engedve a fogházban, lopta el. A lopást még az nap maga ismerte be, nem megbánásból, de szánalomból én irántam, mert észrevette, hogy a könyvet keresem. Voltak csaplárosok, kik pálinkával kereskedve, gyorsan meggazdagodtak. E virágzó kereskedésről annak idején majd másutt szólok; érdemes lesz megemlíteni. A várfogházba nagyon sok dugárus vetődött be, és így legkevésbé sem csodálatos, hogy a legnagyobb ellenőrzés daczára a fogházba mégis bejutott a pálinka. A dugárus hivatásból, szenvedélyből dolgozik; koczkáztat mindent, neki megy a legnagyobb veszedelemnek, fondorkodik, leleményeskedik, sőt olykor valami inspiratio vezeti őt tetteiben. E szenvedély oly léha, mint a kártyajáték. Ismertem a várfogházban oly foglyot, ki külsejére valóságos óriás volt, de lelkületére nézve oly szerény, csöndes és alázatos, hogy lehetetlen volt elképzelni, mi módon került rabságba. Annyira nyájas és jószívű volt, hogy a fogházban tartózkodása alatt senkivel nem volt szóváltása. Ez ember nyugotról származott és mint dugárus került ide; természetét nem lévén képes leküzdeni, pálinkát kezdett hozzánk becsempészni. Hányszor volt e miatt büntetve és hogyan félt a vesszőzéstől! Pedig a pálinka-csempészet neki vajmi csekély jövedelmet hozott. A pálinkából csupán a bizományos gazdagodott meg. Ez a különöz ember nagyon szerette a művészetet a művészet kedvéért. Siránkozó volt mint egy vénasszony; megtörtént számtalanszor, hogy a büntetés kiállása után megfogadta, hogy soha sem fog csempészettel foglalkozni. A legférfiasabban ellentállott egy egész hónapon át, de végre is nem tudott uralkodni magán... Elismerés illeti ezeket a személyeket azért, hogy a pálinkában soha sem volt hiány a fegyházban.

Még egy keresetforrást nyitott meg az intézet, mely, bár nem tette gazdaggá a foglyokat, de állandó és hasznos volt. Ez a könyöradomány volt. Társadalmunk felsőbb osztályainak fogalma nincs, hogy mennyire gondoskodnak a »szerencsétlenekről« a kereskedők, városi polgárok, többé-kevésbé az egész nép. Könyöradományok folyton cseppentek és pedig vagy kenyér, vagy zsemlyék, sütemények és olykor-olykor pénz alakjában is. E könyöradományok nélkül a foglyoknak, különösen a vizsgálat alatt állóknak, kik sokkal szigorubb felügyelet alatt állottak, nagyon bajos lett volna megélni. A könyöradományokat keresztényiesen egyformán osztották ki a foglyok között. Ha nem jutott egyforma rész, a süteményeket úgy darabolták szét, hogy mindenkinek jusson egy-egy szelet. Emlékszem, hogyan kaptam első ízben a napi alamizsnát. Fogházba jövelelem után egy pár nappal történt ez. Reggeli munkáról egyedül jöttem az ór kíséretében. Szemben találkoztam egy nővel és annak leányával, a leányka tiz éves lehetett és szép volt mint egy angyal. Egyszer már láttam őket. Az anya egy katona özvegye volt. Férje, mint fiatal katona, vizsgálati fogságban volt és mint ilyen, a foglyok kórházában ugyanazon időben halt meg, a midőn én is betegen feküdtem ott. Neje és leánya bucsuzni jöttek hozzá; mindkettő sírt, mint a zápor eső. Megpillantva engem, a leányka elpirult és sugott valamit anyjának; ez legott megállott, batyujából előkeresett egy negyed kopeket és átadta leánykájának. Ez utánam futott... Fogjad »szerencsétlen,« fogadd el az Isten szerelméért, kiálta elem futva és kezembe nyomta a pénzt! Elfogadtam az apró pénzt és a leányka a legnagyobb önmegelégedéssel futott vissza anyjához. E kopeket sokáig őriztem magamnál.

II. Az első benyomások.

Az első hónap és általában fogházi életem kezdete élénk emlékemben van még most is. A következő fogházi évek már sokkal felületesebben vésődtek emlékezetembe. Az utolsók mintha teljesen elmosódtak és összeolvadtak volna és csak terhes, egyhangú s nyomasztó benyomást hagytak maguk után.

De mind az, a mit fogságom első napjaiban átéltem, úgy tűnik fel előttem, mintha tegnap történt volna. De ez nem is lehetett máskép.

Tisztán emlékszem, hogy az első lépésnél, melyet ez új életben tettem, engem rendkívül meglepett az, hogy abban semmi meglepőt sem találtam. Mintha mindez azelőtt is - midőn Szibériába jöve, sorsom felett tünődtem - már ott lebegett volna képzeletemben. De csak-hamar a legkülönösebb meglepetések, a legcsodálatosabb tények egész végtelensége kezdett minden lépten-nyomon megállítani. És csak azután, midőn már hosszabb időn át éltem a fegyházban, kezdtem megérteni az élet minden meglepetéseit és mind jobban és jobban csodálkoztam felettük. Megvallom, hogy e csodálkozás fogságom ideje alatt sokáig kísért enge, de soha sem tudtam kibékülni vele.

Fegyházba lépésemkor az első benyomás általában véve a legvisszataszítóbb volt; de eltekintve ettől, - sajátságos - de úgy tetszett, hogy a fogházi élet mégis elviselhetőbb, mint a hogyan azt én utközben elképzeltem. A foglyok, habár bilincsekben voltak is, szabadon jártak a fogházban, daloltak, dolgoztak, pipáztak, pálinkát ittak, szidták egymást, éjjeleken át pedig még kártyajátékba is keveredtek. A munka nem tűnt fel oly terhesnek, hogy *kényszermunkának* nevezhető lett volna, csak később jutottam rá, hogy e munka-*kényszernek* nehézsége nem annyira a folytonos fáradságban, mint inkább abban rejlett, hogy azt a vessző erőszakolta reánk. A paraszt a szabad életben hasonlíthatatlanul többet dolgozik, olykor még az éjjeleket is nappallá teszi, különösen nyáron; de szabad akaratából dolgozik, céltudatosan és ez hasonlíthatatlanul könnyebbé teszi munkáját mint a fogházban élőknek, a ki kénytelenül és semmi hasznot sem meritve dolgozik. Egy alkalommal az jutott eszembe, hogy ha a hatóságnak kedve támadna agyonkinozni, megsemmisíteni az embert, a legrettehetőbb büntetéssel fenyegetni, olyannal, hogy még a legmegrögzöttebb gyilkos is visszaborzadna és megrettennék, nem kellene egyéb, mint a munkának a hiábavalóság és teljes okadatolatlanság jellegét adni. Ha a mostani fogházi munka érdek nélküli és unalmas is a fogolyra nézve, de magában véve, mint munka, igen észszerű: a fogoly téglát éget, földet kapál, vakol, épít; e munkában van eszme, van cél. A fogházi munkás gyakran el is van ragadtatva általa, úgy hogy még oda is törekszik, hogy azt minél jobban, minél ügyesebben készítse el. De ha kényszerítve volna pl. vizet töltögetni egyik vederből a másikba és viszont, kavicsot törni és földet hordani egyik helyről a másikra szünetlenül, - úgyhiszem, hogy a fogoly rövid idő múlva felakasztaná magát, vagy még nagyobb büntényt követne el, hogy ily lealacsonyítástól, szégyentől és kinoztatástól halállal szabaduljon meg. Természetes, az ily büntetés kínzó, bosszuálló és hiábavaló lenne, mert nem érne el semmi észszerű cél. De minthogy az ily kínzásból, oktalanságból, lealacsonyításból és szégyenből bizonyos adag minden kierőszakolt munkában megvan, azért a kényszermunka is kínzó a foglyokra nézve.

Én külömben télen, deczember hóban, kerültem a fogházba és még nem volt fogalmam a nyári munkáról, a mely ötszörte terhesebb a télinél. Télen át a várban kevés kincstári munka volt. A foglyok többnyire kézi ipart üztek, havat sepertek az állami épületek között, alabastro-mot égettek, törtek stb. A téli nap igen rövid volt; a munka hamar véget ért és a nép korán tért vissza a fogházba, hol alig akadt volna valami tenni valójuk, ha saját munkájuk nem várta

volna őket. De magán-munkával a foglyoknak alig harmadrésze foglalkozott, a többiek valószínűleg naplopók voltak, ácsorogtak minden cél nélkül a laktanyákban, veszekedtek, egyik a másik ellen fondorkodott, s ha egy kis pénzre tettek szert, leitták magukat; éjjelen át kártyáztak s eljátszották utolsó ingókat is, és mindezt unalomból tették, csak is azért, mert nem volt semmi foglalkozásuk. Később azt is beláttam, hogy a szabadság elvesztésén, kimerőszakolt munkán kívül van még egy kínzás, mely hatalmasabb valamennyinél. És ez a *kényszerített együttélés* kárhozata volt. Az együttélés, kétségtelenül, másutt is megvan, de a fogházba oly emberek is kerülnek, a kikkel élni nem mindenkinek volna kedve, s én bizonyos vagyok abban, hogy e kint minden fogoly érezte, habár nagyobb része - kétségtelen - öntudatlanul.

Az ételmezést szintén eléggé kielégítőnek találtam. A foglyok azt állították, hogy ily ételmezés egy európai fogházban sincs. Ennek bírálatába nem fogok: nem voltam ott. Ehhez járult még, hogy soknak módjában volt önmagát ételmezni. Egy font borjúhús nálunk télen két, nyáron pedig három kopekba került. Magukat azonban csak azok ételmezték, akiknek nem fogyott ki a pénzük; a foglyok nagyobb része kincstárilag volt ételmezve. Különben a foglyok dicsérték ételmeztetésüket, különösen a kenyérral voltak megelégedve, mely nem volt nekik kimérve. A kenyér nagyon izletes volt s ezzel dicsekedtek az egész városban. A káposztaleves nem volt valami pompás. Közös katlanban főtt, kevés darát vegyítettek hozzá, és különösen hétköznap igen ritka és izetlen volt. Engem rendkívüli undorral töltött el a benne talált nagy mennyiségű svábbogár. A foglyok azonban már mitsem törődtek ezzel.

Az első három nap nem küldtek munkára; így jártak el minden újonnan érkezettel: meg volt engedve, hogy kipihenje az ut fáradalmát. Másnap már ki kellett lépni a fogházból, hogy átvasaltassam magam. Bilincseim nem voltak szabályosak, gyűrűsek, »finom csengésűek,« mint a foglyok nevezni szokták. Látszott, hogy viseltetek voltak. A szabályos fogházi bilincsek pedig munkához voltak alkalmazva és nem gyűrűkből állottak, de négy ujnyi vastagságú rudból, melyek négy karikával voltak egymáshoz egyesítve. Nadrág alatt voltak hordhatók. A középső karikához szíj volt erősítve, a mely ismét az ing fölötti övszíjhoz volt kapcsolva.

Emlékszem első reggelemre a laktanyában. A kapu melletti őrházban a dob a hajnalt jelezte és tíz perc múlva az őrségi altiszt nyitogatni kezdte a laktanyákat. Ébredezni kezdett mindenki. Hat szál fagygyúgyertya gyöngye világítása mellett, hidegtől remegve, emelkedtek föl deszkafekhelyeikről a foglyok. Nagyobb részük hallgatag és komor volt az alvás után. Ásítottak és nyugtázkodtak. Egyik imádkozni, másik akadékoskodni kezdett. A bűz borzasztó volt. Az ajtón, mihelyt azt valaki felnyitotta, friss, hideg levegő hatolt be, és a gőz fellegekben szállott föl a levegőbe. A vízzel telt vedreknél összecsoportosultak a foglyok; egymásután vették fel a meritő kannát és szájukba vett vízzel mosták kezeiket és arcukat. A víz már este lett oda készítve. Minden laktanyában kiválasztottak egy foglyot a többiek szolgálatára. Ez nem járt munkába. Feladata volt ügyelni a laktanya tisztaságára, a fekhelyek és a padló kisurolására, estenként két veder viz elkészítésére, mely reggel mosdó- és nappal ivó-víz volt. A meritő kanna miatt, minthogy csak egy volt, rendszeren hajba kaptak a foglyok.

- Hová akarsz mászni, te szörnyeteg! kiáltá egy komor, magas, kiaszott, kiálló pofacsontú fogoly, félretaszítva egy másik alacsony, köpczös, vidám s piros arcú foglyot. - Nem tudsz várni?

- Mit lármázol! A várakozásért tán pénzt kapok? - takarodjál! Nézd, nézd, mint egy szobor úgy kihuzta magát. Csakhogy nem igen ijesztesz meg senkit, mert mégis faragatlan maradsz.

A »faragatlan« szó némi hatást idézett elő; sokan kaczagásban törtek ki. A víg kedélyű tömzsinek, ki a laktanyában a leggunyolódóbb volt, csak erre volt szüksége. A magas termetű fogoly a legnagyobb megvetéssel tekintett reá.

- Oh te tengeri borjú! mormogá alig hallhatón.

A tömzsi haragra lobbant.

- Hát te miféle fán termettél, miféle madár vagy? kiálta föl hirtelen fellobbanva.

- Hát aféle.

- Miféle?

- Hát olyan.

- Milyen?

- Hát ilyen.

- Milyen?

A kettő egymásra szegezte tekintetét. A tömzsi feleletre várt és ökleit szorongatta, mintha mindjárt birokra került volna a sor. Én valóban azt hittem, hogy verekedés lesz belőle. Reám nézve mindez ujdonság volt s én kíváncsisággal néztem. De később meggyőződtem róla, hogy az ily jelenetek a lehető legártatlanabbak és csak általános szórakoztatást keltenek; verekedés nem lett belőle. Mindez azonban eléggé jellemző volt és világot vetett a fogház szokásaira.

A magas termetű fogoly nyugodtan és méltóságteljesen állott. Jól látta azt, hogy őt figyelemmel kísérik és várják: nem fog-e kudarcot vallani felelésével, hogy bebizonyítsa, hogy csakugyan madár és kijelentse nevezetesen azt, hogy milyen madár. Leirhatlan megvetéssel nézett végig ellenfelén tetőtől talpig, mintha valami férget nézett volna és halkán, de eléggé érthetően mondá.

- Hizott kacsa.

Tehát ilyen madár volna? Erős kaczaj fogadta a fogoly találékonyságát.

- Gazember vagy és nem kacsa! ordítá a tömzsi, érezve azt, hogy teljesen le van verve és most igazi haragra lobbant.

De a mint a czivódás komolylyá kezdett válni, a legénykedőket azonnal lefülelték.

- Mit veszekedtek! kiálta rájuk egyhangulag az egész laktanya.

- Inkább verekedjete, mintsem a torkotokat rontsátok! kiáltá valaki egy szögletből.

- Várj csak, abban járunk! hangzott a felelet. Az én emberem életrevaló, tüzes; heten sem félünk egytől.

- Mind a kettő helyre való legény!... Az egyik egy font kenyérért jutott a fogházba, a másik - a vén bűnös, egy vén asszonynak kotnyeleskedett és korbácsot kapott.

- No, no, elég legyen már! kiáltá föl a laktanyai rendre felügyelő rokkant őr, ki egy szögletben külön fekhelyen aludt.

- Víz, gyerekek! A rokkant Petrovics fölébredt! Petrovicsnak, rokkant barátunknak, kedves egészségére...

- Barátod az ördög!... Micsoda barátod vagyok neked? Nem ittunk egy rubel ára pálinkát sem együtt! mormogta az invalidus, köpenyét magára huzva.

Szemlére készültek; hajnalodott. A konyhában nagy néptömeg gyült össze. Rövid bekecsbe öltözött és két darabból álló sipkával fejükön gyülekeztek a foglyok a kenyérosztáshoz, melyet számukra a szakács szelt le. Szakácsot közmegegyezéssel a nép választott, és pedig minden konyha számára kettőt. Ezek őrizték a kést, melylyel a kenyeret és hust szelték. A foglyok munkára készen, sipkában, bekecsben és övvel derekukon a szögletekben és asztal körül helyezkedtek el. Némelyek előtt kvaszszal (savanyu ital) telt fapohár állott. Az italba

kenyeret aprítottak. A zaj és zugás kiállhatatlan volt; voltak azonban olyanok is, kik okosan és halkán beszélgettek.

- Az öreg Antonicsnak kenyeret és sót, jó egészséget! szólt egy fiatal fogoly, helyet foglalva a komor és fogatlan öreg mellett.

- Ha nem fecsegsz ostobaságot, jó egészséget neked is, szólalt meg ez, föl sem emelve szemeit, tovább rágta fogatlan állkapcsaival a kenyeret.

- No, látod, Antonics, én azt hittem, hogy meghaltál.

- Nem haltam meg; előbb neked kell meghalnod, én utánad jövök...

Melléjük ültem. Jobbról mellettem két komoly arcú fogoly ült és beszélgetett. Mindkettőn észre lehetett venni, hogy egyik a másikkal éreztetni akarta fontosságát.

- Ne félj, tőlem nem lopnak el semmit, mondja az egyik, - én, barátom, attól tartok, hogy én lopok el valamit tőletek.

- No, legfeljebb a fejedet lophatod el, ebből aztán baj lesz.

- Attól ne tarts, nincs rá szükségem, meglehetősen üres. Pedig nekem pénzre van szükségem. Csak egy kopekem van. Mit kezdjek vele? Ftegykát, a hóhért akartam fölkeresni: tudod, a kinek az a kis házikója van, melyet a koszos zsidó Salamontól vett, tudod, attól, a kit később megfojtottak.

- Tudom. Három évig volt korcsmáros nálunk, másképp Griskának nevezték; sötét korcsma-helyiség. Ösmerem jól.

- Látod, hogy még nem ismered; az egy más sötét korcsma, a melyről beszélsz.

- Nem lehet más, ezt nem jól tudod.

- Mi, én tudnám rosszul, hisz bizonyosságot is teszek.

- Tehetsz a mennyit akarsz; különben mi vagy te hozzám képest?

- Hozzád képest? Hisz a multkor is jól elpáholtalak, de én ezzel nem dicsekszem; te azonban a melledet ütöd, hogy »ki vagyok én.«

- Te elpáholtál engem? Olyan még nem született. Aki én rám teszi a kezét, az nem él többet ezen a földön.

- Hogy a szibériai pestis egyen meg... nagyszájú!

- Hogy hányjanak a török kard élére.

És így folyt a szitkozódás.

- No, no! Még ezek is veszekesznek! Mikor szabadon voltak, akkor sem tudtak megélni! kiáltották köröskörül.

A veszekedés megszűnt. Mások multságára a nyelvvel való »vagdalkozások« meg voltak ugyan engedve, de mihelyt verekedésre került a dolog, legott följelentik az őrnagynak; megkezdődik aztán a vizsgálat, személyesen eljön az őrnagy - szóval elkezdődik a hadd el hadd, annál inkább, mert a verekedést nem tűrik. Néha azonban mégis előfordul az tusakodás közben; de akkor is csak a mások mulattatására dulakodnak, nehogy valamiképp kijőjjenek a gyakorlatból. A civódás ilyenkor közöttük olyan heves, hogy az ember azt hitte, hogy már-már hajba kapnak; de ez soha sem történik meg, mert mihelyt elérte a feleselés a tetőpontot, legott szétmennek. E felett kezdetben rendkívül csodálkoztam. Nem tudtam elképzelni, hogyan lehet csupa élvezetből veszekedni és multságot, kellemes időtöltést találni benne.

Különben nem szabad számon kívül hagyni az elbizakodottságot. Az a szidalmazó, ki szög fejére talált, tiszteletben részesült. Őt csaknem kitapsolták, mint valami színészt.

Már tegnap este észrevettem azt, hogy reám görbe szemmel néznek.

Már többször tapasztaltam, hogy sötét tekintetek vesznek körül. Néhány fogoly ellenben sokat forgott körülöttem, azt hívén, hogy igen sok pénzt hoztam magammal. Felajánlották szolgálataikat: elkezdtek oktatni, miképp viseljem a bilincset; szereztek számomra - természetesen pénzért - záros kis ládát, hogy elzárhassam benne az átvett kincstári tárgyakat és a magammal hozott kevés fehérneműt. Másnap fehérneműmnek már lába kerekedett, valószínűleg elitták azt. Később a foglyok egyike igen bizalmas emberemmé vált, bár adott alkalommal nem szünt meg engem meglopni. Ezt ő minden mellékgondolat nélkül, csupa szivességből tette, a nélkül, hogy haragudni lehetett volna reá.

A többi között megtanítottak arra, hogy jussak saját teához, és mennyire javamra lesz, ha tulajdon teafőzőt szerzek. Ajánlottak nekem vendéglőst is, ha saját költségemen akarom magam élelmezni, aki havonként 30 kopekéért kész volt ellátni engem. Természetesen eleinte pénzt is kölcsönöztek tőlem, voltak olyanok, kik az első napokon háromszor is vettek kölcsönt.

A fogházban nemesi származású foglyokra bizalmatlanul és roszakarattal néztek.

Daczára annak, hogy ezek minden vagyoni jogaiktól meg vannak fosztva és teljesen egyenlővé válnak a többi foglyokkal, - még sem fogadják el őket társaiknak. Ezt nem öntudatos elfogultságból teszik, hanem bizonyos ösztönszerű ellenszenvből. Ők valóban nemeseknek tekintettek bennünket, daczára, hogy nagyon szerettek bukásunkkal bosszantani.

- Elég volt a jóból - mondogatták - addig járt Péter büszkén Moszkvában, míg most kötelel ver, ilyen s ehhez hasonló szeretetreméltóságok jártak ki nekünk.

Egy szóval, bizonyos kárörömmel nézték szenvedéseinket, melyeket mi eltitkolni igyekeztünk előttük. Különösen kezdetben kijutott nekünk munka közben, mert nem volt annyi erőnk, mint amazoknak, és mert nem tudtunk velük lépést tartani. Semmi sem nehezebb, mint megnyerni e népség bizalmát és kiérdemelni szeretetét.

A fogházban volt egynéhány nemes származású. Többi közt öt lengyel. Ezekről később fogok megemlékezni. A fogházbeliek egyáltalában ki nem állhatták a lengyeleket, még kevésbé mint a száműzött orosz nemeseket. A lengyelek (a politikai elitélteket értem) rendkívül kimért és sértően udvariasak és zárkóztak voltak irányunkban, és sehogy sem voltak képesek mély megvetésüket irántunk elfojtani; a mit ezek jól tudván, hasonlóképp viszonyoztak.

Teljes két évre volt szükségem, a míg meg tudtam szerezni egynéhány fogoly jóindulatát. Végre is azoknak nagyobb része megszeretett és »jó embernek« ismert el.

Orosz nemes - kivülem - még négy volt. Az egyik - egy alacsony, aljas teremtés, mesterségére nézve kém és árulkodó volt. Már fogházba jövetelem előtt hallottam felőle, minek folytán már az első napokban megszakítottam vele minden összeköttetést. A másik - ugyanaz az apagyilkos, a kiről emlékirataimban már tettem említést. A harmadik Akim Akimics volt; ritkán láttam ahhoz hasonló embert, mint ez az Akim Akimics volt. Mélyen emlékembe véstem őt. Magas, sovány, gyöngye elméjű, tudatlan, rendkívül szájhösködő, de azért pontos ember volt, akár egy született német. A fogházbeliek csufolódtak vele, de legtöbbször - czivakodó, kihívó tulajdonságaiért - félt tőle. Ez az ember első pillanattól kezdve egyenlőnek érezte magát a többivel, torzsalkodott, veszekedett velök. Becsületes volt azonban a szó legszorosabb értelmében. Ha igazságtalanságot vett észre, azonnal kikelt ellene, még ha a dolog nem is őt érintette. Naiv volt a végletekig; midőn a foglyokkal czivakodott, egyre gyalázta őket tolvajlásaiért és komolyan tértitgette őket a jó utra. Mint zászlóvivő, a Kaukázusban szolgált.

Mindjárt az első nap találkoztam vele s legott elmesélte nekem baját. Kaukaszban egy gyalogezrednél kezdte mint tiszthelyettes szolgálatát, midőn hosszas várakozás után tisztnek kinevezték, és mint ilyen idősebb előjáróként egy erődbe lett küldve. Egy szomszéd, eddig békésnek mutatkozó hercegecske, éjnek idején felgyújtotta erődjét és éjjeli támadást intézett ellene; mi azonban siker nélkül maradt. Akim Akimics ekkoráig mérsékelte magát és nem árulta el, hogy ismeri a gázság elkövetőjét, és hajlandónak látszott az ellenséges törzsekre róni a bűnösséget. Egy hó elteltével Akim Akimics furfangosan vendégül hívta magához a herceget. Ez gyanutlanul eljött. Akim Akimics fegyverbe hitta őrségét és ennek jelenlétében rápirított a hercegre, mint a gyalázatos tett elkövetőjére. Elsorolta előtte, mint kell magát egy békeszerető hercegnek viselnie a jövőben, azután minden teketória nélkül lelőtte, a mit persze haladék nélkül az előjáróságnak részletesen be is jelentett. E tetteért halálra ítélték; de az ítéletet enyhítették és tizenkét évre első osztályú szibériai várfogságra küldték. Beismerte szabálytalan eljárását, jól tudta azt, hogy bűneért lakolnia kell, de sehogy sem tudta belátni bűnének valódi borzasztóságát.

- De kérem, hisz ő felgyújtotta erődömet. Én ezt eltűrjem? Talán még fejet hajtsak előtte tetteért? mondogatta, midőn ellenvetéseimre felelt.

És daczára annak, hogy a foglyok jót nevettek Akim Akimics oktan tette, pontosságáért és képességeért mégis nagy tiszteletben részesítették.

Nem volt oly mesterség, melyhez Akim Akimics nem értett volna. Asztalos, czipész, festő, aranyozó, lakatos volt egyszerre, és mindezeket a fogházban tanulta meg. Magán szorgalmából tanulta meg; neki elegendő volt egyszer látni valamit, hogy azt legott elsajátítsa. Készített ezeken kívül különféle erszényeket, zacskókat, kosarakat és gyermekjátékokat, melyeket a városban elárusított. Ily módon szép összeg pénzre tett szert, melyért fehéreművel és puhább ágyneművel látta el magát. Velem egy helyiségben volt elhelyezve és mindjárt az első napon nagy szolgálatot tett nekem.

Munkába menve a fogházból, a foglyok az őrház előtt két sorba állottak föl: a sorok előtt és után töltött fegyveres örök foglaltak állást. Megjelent egy mérnökkari tiszt, a munkavezető és néhány mérnökkari altiszt, akik aztán a munkára ügyeltek fel. A munkavezető felosztotta a foglyokat és csoportonként küldte a munkára oda, a hol szükség volt reájuk.

Többekkel együtt őt is mérnöki műhelybe osztották. Ez egy alacsony középület volt, a mely egy nagyobb udvar közepén állott, különféle épület-anyagoktól körülvéve. Volt itt kovács-, lakatos-, festő- s több eféle műhely. Akim Akimics ide járt és a mázoló műhelyben főzött firnajszt, készítette a festékeket és a butorneműeket diószinre mázolta.

Míg bilincseim átalakítására vártam, beszédbe eredtem Akim Akimicscsel és fogházba érkezésem első benyomásairól adtam számot.

- Igen, a nemeseket nem kedvelik, jegyzé meg, - különösen a politikaiakat nem, felfalnák őket. Először is - folytatá tovább - önök más nép, mely legkevésbé sem hasonlít hozzájuk, és másodsor önök azelőtt mind birtokosok vagy katonatisztek voltak. Ítéljen maga, szerethetik-e önöket? Itt - mondom önnek - nagyon nehéz az élet. De oroszországi fenytő szakaszokba beosztva lenni még terhesebb. Vannak közöttünk ilyenek is, s ezek azt mondják, hogy ugy vannak vele, mintha a pokolból a mennyországba kerültek volna. Nem a dologban van a baj. Azt mondják, hogy ott az első osztálynál az előjáróság nem teljesen katonai, következkép másféle a bánásmód is, mint nálunk. Ott - mondják - a számüzött saját háztartást vihet. Nem voltam ott, csak beszélni hallottam róla. Ott nem beretválkoznak, fegyencz ruhában sem járnak, a míg minálunk ez megvan ugyan, de mégis nálunk több a rend, és a szemre nézve is kellemesebb. Csakhogy nekik ez nem tetszik. Aztán, nézze csak, valóságos csöcselék! Van itt katonaszökevény, cserkesz, raszkolnik, óhitű, zsidó, cigány és még isten tudja miféle, s

mindezek együtt kénytelenek lenni, egyetértésben élni, egy tálból enni és ugyanazon a pritsen aludni. Aztán micsoda szabadság az: a fölösleges falatot csak dugva költhetik el; a garast jól el kell rejteni a csizmaszárban, különben vagy elszedik vagy ellopják... Az ember akaratlan is valami aljasságra vetemedik.

De ezzel én már tisztában voltam. Jobban érdekelt egyet-mást őrnagyunk felől megtudni. Akim Akimics nem titkolódzott és, jól emlékszem, elbeszélése nem volt nagyon inyemre.

De én még két évre voltam az ő parancsnokságára kárhozhatóva. Mindaz, amit Akim Akimics elmesélt nekem felőle, teljesen meg látszott felelni az igazságnak, csak hogy a valóság benyomása még erősebb volt, mint a közönséges elmesélés benyomása. Ez az ember borzasztónak tünt fel előttem már csak azért is, hogy egy ilyen ember mintegy kétszáz lélek fölött csaknem korlátlan hatalommal volt felruházva. A mi személyét illeti, igen rendetlen és mérges ember volt. A foglyokat úgy nézte, mint természetes ellenségét, és ez volt érzületének első és fő hibája. Volt benne néhány jó tulajdon is, de ezeket is csak a leggaládabb módon tudta használni. Nem tudván magán uralkodni, sokszor éjnek idején rontott be a fegyházba, és ha észrevette, hogy a fogoly baloldalán vagy hanyatt fekszik, reggel már megbüntette. »Aludjál jobb oldaladon,« rivalt reá ilyenkor, - »a mint megparancsoltam.« A fogházban ki nem állhatták őt és félték tőle, mint valami szörnyetegtől. Arcza mindig szederjes volt a haragtól. Mindenki tudta, hogy Ftegyka szolgája hatalmában volt. Mindennél jobban szerette Trezorka uszkárját és csaknem megőrült, midőn az megbetegedett. Mondják, hogy sirt felette, mintha saját fia lett volna; elüzött egy állatorvost, a kivel szokása szerint csaknem összeverekedett; értesülve Ftegykától, hogy a foglyok között van egy kuruzsló tudákos állatorvos, a ki igen sikeresen gyógyít, haladéktalanul őt hívta meg kutyája mellé.

- Ments meg! Megaranyozlak, gyógyítsd ki Trezort! kiálta a fogolyra.

Ez egy szibériai paraszt volt, ravasz, eszes és valóban igen ügyes állatorvos, de a szó legszorosabb értelmében paraszt.

- Megnézem Trezort, beszélte ez egy alkalommal a foglyoknak, és látom, hogy a kutya a diványon, fehér vánkoston fekszik, és úgy találtam, hogy tüdőgyuladása van, és hogy eret kellene vágni s a kutya talán kigyógyulna. De ha nem gyógyítom ki, ha elpusztul?... gondolám magamban. - Nem lehet már segíteni, nagyságos uram, szóltam az őrnagynak, - későn méltóztatott hívni, ha tegnap vagy tegnapelőtt hivatott volna, még sikerült volna kigyógyítani, de most lehetetlen, nem lehet megmenteni...

Igy Trezor be is fejezte földi pályáját.

Nekem elbeszélték részletesen, hogyan akarták megölni a mi őrnagyunkat. Volt a fogházban egy fogoly. Már pár év óta lakott nálunk és szerény magaviseletével kivált a többi közül. Észrevették azt is, hogy alig beszélt valakivel. Mindenki embergyülölőnek tartotta. Irástudó lévén, az utolsó évben éjjel-nappal folytonosan a Bibliát forgatta. Éjjel, midőn fogolytársai elaludtak, fölkelt, meggyújtotta viaszgyertyáját és reggelig olvasott. Egy napon elment az altiszthez és kijelentette előtte, hogy nem megy ki a munkára. Bejelentették az őrnagynak. Ez haragra lobbánva, személyesen jött el. A fogoly ekkor rárohant és egy téglával agyon akarta ütni, de szerencsétlenségére nem találta. Végül elfogták, elítélték és megbüntették. Mindez nagyon gyorsan ment végbe. Három nap mulva a fogoly a kórházban meghalt. Halálos ágyán azt mondta, hogy nem haragudott senkire, csak szenvedni kívánt. A fogoly különben nem tartozott semmiféle raszkolnikov szektához. A fogházban nagy tisztelettel emlékeztek meg róla.

Végre elkészültek új bilincseim. E közben a műhelyben egy pár süteményárus jelent meg. Volt köztük egynéhány egészen fiatal leányka, kik teljes nagykorúságig árulgatták a süteményt: anyjuk megsütötte, ők pedig árulták. Midőn felnőttek, akkor is egyre jártak hozzánk,

de már sütemény nélkül; így volt ez csaknem mindig. Jóformán ezek már leányoknak sem voltak tekinthetők. A süteménynek garas volt az ára és a foglyok csaknem mind megvásárolták.

Láttam egy asztalos mesterember foglyot, ki ősz ember volt, piros arczczal és játszi mosolylyal ajkai körül. Megérkezésük előtt, épen midőn egy piros gyapjú kendőt kötött nyaka körül, egy kövér, himlőhelyes, öreg asszony jelent meg, és kendőjét a gyalupadra téve, beszédbe ereszkedett vele.

- Tegnap miért nem jöttél el? szólalt meg a fogoly elégült mosolylyal.

- Oh, én itt jártam, de önt és Mitykát (Demeter) éppen akkor elhívták, felelé az asszony.

- Szükség volt reánk, különben itt lettünk volna... Tegnapelőtt valamennyien nálam voltak.

- Ugyan ki?

- Eljött Marjaska (Mariska), Chiona, Csekunda és a Kétgarasos...

- Hát mi ez? kérdeztem Akim Akimicstól, - lehetséges volna ez?...

- Kétségkívül, felelt lesütött szemekkel amaz, ki erkölcsös ember hírében állott.

- Tehát ez is előfordul, ámbár ritkán és nagy nehézségek mellett. Általában véve, az ivásnak több barátja akad mint az ilyen kalandoknak, daczára a fegyházi élet nyomasztó súlyának. Meg kell választani az időt, helyet, össze kell beszélni a találkozóra, meg kell pontosan határozni annak helyét és módját, a magányt, a mi különösen nagy nehézségbe ütközik; félrevezetni az őrséget, ami még nehezebb, és végre tömérdek sok pénzt kell reá fecsérelni. Nekem azonban mégis sikerült ilyen szerelmi jeleneteknek is tanuja lenni. Égy alkalommal, nyáron, jól emlékszem, az Irtics folyó partján egy félszerben dolgoztunk, egy égető kemenczét kellett ott kifűtenünk; az örök jó indulattal voltak irányunkban.

Egyszerre két ugynevezett »souffleuse« jelent meg, amint őket a foglyok nevezni szokták.

- Nos, hol késtetek oly soká? Bizonytal Zvjerkovéknál, - kérdé tőlük az a fogoly, a ki régóta várakozott reájuk.

- Én késtem? Hosszabb ideig tart, ha negyven botot mérnek reád, mint az, mig én távol voltam; felelt vigan a leány.

Ez a legpiszkosabb leány volt a világon. Ő volt az a Csekunda. Vele jött el a Kétgarasos is. Ezt már nem lehet eléggé hüen jellemezni.

- Magát már rég nem láttam, folytatá az udvarló, a Kétgarasoshoz fordulva, - mi az, hogy annyira megsoványodott?

- Meglehet. Azelőtt kövérebb voltam, s most, mintha tűt nyeltem volna le.

- A katonák után jársz egyre...

- Nem! Ezt felőlünk csak a rossz emberek találták ki; különben, mit! Katonát szeretni nem vétek!

- Ah, hagyd el őket, szeress inkább bennünket; nekünk több pénzünk van!

Hogy a kép teljes legyen, képzeljük magunk előtt az udvarlót beretvált fejjel, rabbilincscsel, csikos kabátban és őrség fedezete alatt.

Elbúcsuztam Akim Akimicstól és megtudva, hogy visszatérhetek már a fogházba, az őrség kíséretében haza mentem. A foglyok már gyülekeztek. Mindenekelőtt az óraszám dolgozó munkások térnek haza. Egyetlen mód van a foglyot kitaró munkára kényszeríteni, - a szakmányra való dolgoztatás. Olykor óriási munkát szabnak ki reájuk, és mégis kétszerte gyors-

sabban végzik el, mintha kényszerítve déli harangozásig kell dolgozniok. A kiszabott munkát elvégezve, a fogoly akadálytalanul haza megy, a nélkül, hogy valaki őt megállítaná.

Az ebéd nem együttesen történt, mindenki akkor eszik, mikor haza érkezik; de a konyha sem lenne képes valamennyiöket befogadni. Megkísértettem a káposzta-leveshez hozzá nyulni, de nem voltam képes belőle enni és teát készítettem magamnak. Egy társammal, a ki szintén nemes ember volt, az asztal végén foglaltam helyett.

A foglyok jöttek-mentek. A hely igen tág volt; még nem gyültek össze valamennyien. Egy öt emberből álló csoport a nagy asztal mellett foglalt helyet. A szakács két tál káposzta-levest s egy serpenyő sült halat helyezett az asztalra. Az öt ember valamit ünnepelt és a magukét fogyasztották. Sanda pillantással néztek reánk. Egy lengyel lépett be és mellettük foglalt helyet.

- Nem voltam itthon, de tudom hányadán vagyunk! kiálta egy magas termetű fogoly, a konyhába lépve és tekintetével végigmérve a jelenlevőket.

Mintegy ötven éves lehetett, sovány, de izmos. Arczáról ravaszszággal párosult vidorság tükröződött; különösen figyelemre méltó volt vastag, lefüggő alsó ajka, mely rendkívül bohokás kinézetet kölcsönzött neki.

- Nos, nyugodalmasan aludtatok ez éjjel? - Hát nem is fogadjátok a köszöntést? mondá, helyet foglalva és maga elé helyezve ételét - sőt és a kenyeret. Fogadjatok vendégetekül.

- Mi nem vagyunk kurszkiak.

- Tehát tambovszkiak?

- Azok sem! Különben, barátom, nálunk nincs kereseted. Menj gazdagabbakhoz, kérj azoktól.

- Barátim, Taszkun Iván és Ikotis Mária most is a gyomromban vannak; más gazdagot nem ismerek.

- Ott van Gazin, elég gazdag, menj hozzá.

- Barátom, Gazin ma mulat, eliszsza az egész pénzét.

- Mindössze husz rubelből áll, jegyzé meg egy másik. - Kifizeti magát kocsmárosnak lenni.

- Nos, hát nem fogadtok el vendégül? Hadd egyek egy kis állami ételt.

- Menj, kérj magadnak csájt. Az urak azt iszszák.

- Micsoda urak? itt nincs úr, itt mindnyájan egyformák vagyunk; jegyzé meg komoran egy szögletben ülő fogoly, a ki ez ideig egy szót sem szólott.

- Meginnám a csájt, de restelek kérni; jegyzé meg a duzzadt ajku fogoly, jóságosan nézve reánk.

- Ha akar, adok önnek, mondám, magamhoz híva a foglyot, - tetszik?

- Már hogy ne tetszenék!

A fogoly az asztalhoz lépett.

- Lám, otthon a káposzta-levest meritő kanállal habzsolta, itt meg úri italra vágyik, szólalt meg a komor fogoly.

- Hát itt senki sem szokott csájt inni? kérdem tőle; de nem érdemesített feleletre.

- Ime süteményt is hoztak. Lászon hozzá a kalácshoz is!

Behozták a süteményt. Egy fiatal fogoly hozta és a fogházban árusította el. Minden tizedik sütemény az övé volt s ő szívesen vállalta magára az elárusítást.

- Süteményt! süteményt vegyenek! kiálta a zsemlyés fiu a konyhába lépve, - moszkvai s még forró! Magam is enném belőle, de pénzre van szükségem. No, gyerekek, ez az utolsó! Mutassa meg közületek, kinek van még anyja?

Ez a fölhívás fölvidította valamennyiöket és többen vásároltak tőle.

- Hát, barátim, szólalt meg - ez a Gazin agyon mulatja, agyon iszsza magát ma. Ha haza jön, nagy galibát csinál.

- Majd eldugják. Hát annyira ittas?

- De mennyire! Dühös, belekap mindenkibe.

- No, ugy hát könnyü szerrel juthat az ütlegekhez...

- Kiről van szó? kérdeztem a mellettem ülő lengyeltől.

- Gazin fogolyról. Bort szokott itt árulni. Mihelyt pénzre tesz szert, azonnal eliszsza. Kegyetlen és dühös ember; különben józan állapotban igen békés; ha azonban leiszsza magát, egész ki van forgatva, késsel megy az embereknek. De aztán legott lecsendesítik.

- És hogyan csendesítik le?

- Vagy tiz fogoly ráveti magát, és addig verik, a mig el nem veszi eszméletét, és félholtan nem marad. Erre lefektetik a pricsre és letakarják bekecsével.

- Hisz így agyon is verhetik?

- Mást agyonvernének, de őt nem. Ez egy rendkívül erős ember. A fogházban ő a legerősebb s rendkívül sokat elbir. Másnap reggel olyan egészséges mint a makk.

- Mondja, kérem, kérdeztem tovább a lengyelt, - hisz ezek szintén külön ételt esznek, és én csak a theámat iszom, mégis úgy néznek rám, mintha irigyelnék tőlem. Miért van ez?

- Nem a thea miatt irigykednek önre, hanem azért haragszanak, mert ön nemes ember és nem hasonlít hozzájuk. Sokan szeretnének önbe belekapni, hogy meggyalázzák, lealacsonyítsák. Önnek még sok kellemetlensége lesz. Itt nagyon nehéz a mi életünk. Nekünk minden tekintetben a legterhesebb az ittlétel. Nagy lelki erőre van szükség, hogy az ember megszokja mindent. Önnek még sok kellemetlensége lesz a thea és a külön étkezés miatt, daczára, hogy itt sokan élnek saját kosztjukon és iszszák a theájukat. Nekik lehet, de önnek nem szabad.

Igy szólva, fölemelkedett és eltávozott az asztaltól. Pár percz mulva szavai már teljesezésbe mentek.

III. Az első benyomások. (Folytatás.)

Alig távozott M. (az a lengyel, a kivel beszélgettem), Gazin teljesen ittasan a konyhába rontott.

A részeg fogoly fényes nappal, midőn valamennyi munkára tartozik kimenni, egy szigorú előjáró mellett, a ki minden pillanatban megjelenhetik a fogházban, az altiszt szemeláltára, a ki a foglyokra felügyel és folytonosan a fogházban tartózkodik, az örök és a rokkantak között, szóval az uralkodó fegyelem mellett, - teljesen összezavarta a foglyok életéről alkotott fogalmaimat. És hosszú ideig kellett a fogházban élnem, a míg sikerült e rejtélyek nyitját meglelnem.

Már említettem, hogy a foglyok magándolgokkal is foglalkoznak, - e munka pedig természetes szükségesség a fogházi élet keretében, mert a fogoly rendkívül szereti a pénzt és csaknem a szabadsággal tartja egy értékűnek a pénzkeresést, és boldognak érzi magát, ha zsebeiben pénz csörög. Ellenkezőleg mód nélkül unalmas, szomorú, nyugtalan és rendkívül lehangolt, ha nincs pénze, és ilyenkor tolvajlásra és mindenre képes, csak hogy pénzhez jusson. És dacára annak, hogy a fogházban oly nagy becse volt a pénznek, az nem marad sokáig a boldog tulajdonos birtokában. Először bajos azt megőrizni, hogy el ne lopják, vagy el ne szedjék tőlük. Ha az őrnagy váratlan vizsgálatot tartott és pénzt talált, azt azonnal elszedte és állítólag az élelmezés javítására fordította. Leggyakrabban azonban ellopták; gyanakodni senkire sem volt szabad. Később módját találták megőrizni minden veszedelemtől. A pénzt megőrzés végett egy öreg óhitűnek adták át, kiről - bár a tárgyra nem vonatkozik - lehetetlen, hogy pár szóval meg ne emlékezzem.

Ez egy hatvan éves, alacsony, ősz emberke volt. Az első pillanattól nagy érdeklődést költött föl bennem. Annýira nem hasonlított a többi foglyokhoz, hogy én valóságos élvezettel néztem derült, nyugodt arcát és apró redőkkel körülvelt csillogó szemét. Gyakran beszéltem vele, és ritkán találkoztam az életben oly jószágos és nagylelkű lényel. Fölötte súlyos kihágásért száműzték ide. A sztrodubovai óhitű szakadárak között forrongás volt kiütőben. A hatóság is buzdította őket, és mindent felhasznált a többi elégedetlen föllázítására. Az öreg a többi fanatikusokkal eltökélte magát, mint mondani szokta volt: » helyt állani a hitért.« Az óhitűség részére templomot kezdtek építeni, de ők felgyújtották azt. Az öreg, mint a bujtogatók egyike, kényszer-munkára lett száműzve. Gazdag városi kereskedő volt; nőt és gyermekeket hagyott odahaza; de azért konok daczczal ment száműzetésébe, mert vakságában szentül hitte, hogy »hiteért vértanu lett.« Ha az olvasó egy ideig együtt élne vele, önkénytelen azt a kérdést vetné föl, hogyan volt képes ez az alázatos, szerény ember lázító lenni? Párszor beszéltem vele a »hitről.« Meggyőződésétől egy hajszálnyira sem tért el; de ellenvetéseiben soha sem volt sem harag, sem gyűlölet. E mellett mégis lerombolta a templomot, a mit soha sem tagadott. Ugy látszott, szentül meg volt győződve, hogy eljárásáért és kiállott szenvedéseieért valami dicső jutalom vár reá. De bármennyire megfigyeltem, bármennyire tanulmányoztam őt, az öndicsekvésnek vagy büszkeségnek még a legcsekélyebb jelét sem földöztem föl benne. Voltak közöttünk még más óhitűek is, különösen szibériaiak, de ezek ravasz, biblia-faló, gőgös és kiállhatatlan, felfuvalkodott emberek voltak. Az én öregem egészen más ember volt. A vitatkozásoktól őrizkedett, és mégis a legnagyobb mértékben közlékeny volt. Gyakran nevetett - de nem azzal a nyers, cynikus nevetéssel, a milyent a többi foglyoktól megszoktam, de vidám, csendes nevetéssel, a melyben sok gyermeki őszinteség rejtett és a mely fehér hajához oly jól állt. Lehet, hogy tévedek, de nekem úgy rémlik, hogy az embert föl lehet ismerni a nevetéséről és ha egy teljesen ismeretlennek a nevetése előttem kellemes, úgy

bátran mondhatom, hogy az jó ember. Az öreg a fogházban általános tiszteletet vivott ki magának, a melylyel ő soha sem dicsekedett. A foglyok apónak nevezték és soha sem sértették meg. Ebből megértettem, hogy mily befolyással birhatott vallásfelekezetére. De daczára azon erős, lemondó természetnek, a melylyel fogságát türe, mégis valami mély, gyógyíthatlan fájdalom lappangott benne, a melyet minden áron eltitkolni törekedett. Egy laktanyában laktam vele. Egy alkalommal, midőn éjjel három órakor fölébredtem, halk, elfojtott zokogás ütötte meg füleimet. Az öreg a kemenczén ült (ugyanazon, a melyen azelőtt az a fogoly ült, a ki az őrnagy ellen merényletet követett el és saját kezeirásu imakönyvéből éjeken keresztül imádkozott). Hallottam zokogását és a mint koronként suttogta: »Istenem, ne hagyj el! Istenem, adj erőt. Kedves apró gyermekeim, soha sem látlak meg benneteket!« Ki nem mondhatom, mily fájdalom fogott el. Ime, ennek az öregnek adták át pénzüket megőrzés végett a foglyok. A fogházban csaknem mindenki tolvaj volt; de abban mindenki bizott, hogy az öreg nem fogja pénzüket eltulajdonítani. Tudták azt, hogy valahová el szokta rejteni, de oly titkos helyre, hogy azt senki sem volt képes felfödozni. Később előttem és egynéhány lengyel előtt elárulta titkát. Az oszlopok egyikén egy nagy bütyök volt, a melyet ki lehetett emelni és visszahelyezni úgy, mintha csak oda lenne növe. A bütyök alatt mély odu rejlett. Ide rejtegette az öreg a pénzt.

Eszem ágában sem volt, hogy eláruljam titkát. Megelégedtem azzal, hogy tudomást szereztem, hol tartják a foglyok pénzöket. A fogházban fáradtság nélkül megőrizni a pénzt igen nehéz volt; a fogoly, a ki természeténél fogva szabadság után áhitozik, helyzete miatt annyira könnyelművé és rendetlenné válik, hogy önkénytelenül »kicsapongásra« ragadtatja magát, és hogy legalább egy pillanatra elfelejtse fájdalmát sorsa fölött, képes egész tőkáját egyszerre eltékozolni. Borzalmas nézni, hogyan dolgozik egynémelyik egész hónapokon át csak azért, hogy egy napon elverhesse egész keresetét, hogy aztán az uj dorbézolásig újra görnyedjen a munka alatt. Sokan a foglyok közül uj ruhára, egy nadrágra, szibirkára (hosszu kabát), fehérneműre és bádoglemezes övre áhitozott, csak azért, hogy ünnepnapokon büszkén valamennyi laktanya foglyai előtt mutogathassa magát. Az uj ruha felett érzett örömiük valóban gyermekes volt. Igaz, hogy e szép tárgyak egyszerre csak eltűntek a tulajdonosoktól, olykor már az nap este csekély összegért lettek elzalogosítva. A dorbézolás aztán nagy mérvet öltött. Rendesen egy ünnepnappal, vagy pedig a dorbézoló nevenapjával volt kapcsolatban. A névnapját ülő fogoly, a midőn reggel fölkelt, a szent kép elé gyertyát gyújtott és imádkozott; azután felöltözködött és ebédet rendelt magának, a mely borjúhus, hal és szibériai huspástétomból állott. A fogoly rendszeren maga fogyasztotta el ebédjét és csak ritkán történt meg, hogy valamelyik meghivta társát közös ebédre. Azután következett a bor: a névnapját ünneplő teleszitta magát mint a czipótalp, mire elkezdett egyik laktanyából a másikba járni, hogy kérkedve mutogassa: mennyire »gondtalan« életet él. Az orosz nép mindenütt bizonyos rokonszenvet érez az ittas ember iránt; a fogházban pedig az ilyen dorbézoló még bizonyos tiszteletet is keltett. A fogházi dorbézolás némileg az arisztokráciával egyértelmű. A mulató fogoly rendszeren zenéltetett magának. A fogházban volt egy lengyel származásu szökevény katona, ki hegedün játszott és a ki a hegedút mint egyetlen keresetforrását hozta magával. Semmiféle mesterséghez nem értett, és egyedüli foglalkozása az volt, hogy a korhelykedőket vig táncz-darabokkal mulattatta. Kötelessége abban állott, hogy az ittas embert léptenyomon követte egyik laktanyából a másikba, mi közben folytonosan játszania kellett. Arczáról nem ritkán az unalom és lehangoltság tükröződött le. De amaz rákiáltott: »huzzad, fölszedted a pénzt!« s erre újra hozzá fogott a hegedüléshez. A dorbézolni kezdő fogoly erősen meg van győződve a felől, hogy a mikor teljesen leiszsza magát, ügyelni fognak reá és aludni hagyják valami zugban vagy teljesen elrejtik az előljáróság szeme elől. A napos altiszt és a rokkant szintén nyugodt lehetett, hogy az ittas nem fog rendetlenséget előidézni. Az ittas emberre az egész laktanya ügyelt, és ha véletlenül zajt csapott, legott lecsendesítették, sőt ha a szükség kívánta, még össze is kötözték. Így aztán a fogházi előljáróság elnézéssel volt a

részegeskedők iránt, sőt egyáltalán nem is akarta azt észrevenni. Nagyon jól tudta azt, hogy ha ezt nem engedi meg, a baj még nagyobb lesz. De honnan került elő a pálinka?

A pálinka a fogházban az ugynevezett csempészekről szereztetett be. Többen foglalkoztak csempészettel, a kik folytonosan és sikeresen üzték a kereskedést, daczára, hogy a fogházban az ivók és »dorbézolók« száma általában véve igen csekély volt; minek oka leginkább abban rejlett, mert a »tívornyázás« sok pénzbe került, a foglyok pedig csak nagy fáradsággal jutottak pénzhez. A kereskedés eléggé eredeti módon üzetett. Némely fogoly például, ki nem értett semmi mesterséghez és nem akart fáradni (pedig voltak ilyenek), rendkívül kapzsi ember volt s minden áron pénzhez jutni igyekezett. Arra határozza magát, hogy a csekély pénzzel, melylyel bir, pálinkával fog kereskedni; az ilyen bátor vállalkozónak nagy elhatározásra van szüksége. Az ember bőrét, árúcikkét és összes tőkéjét teszi kockára. A csempész azonban neki vág. Pénze eleinte kevés van, s így a pálinkát kezdetben maga viszi be a fogházba, a hol azon jó áron tulad. A kísérletet kétszer-háromszor ismétli és ha az előljáróság nem kapta rajta, gyorsan adja el pálinkáját, mire rövid idő múlva tőkepénzessé lesz és kereskedése további folytatására már ügynököket fogad fel, mi által már sokkal kevesebbet kockáztat.

A fogházban vannak olyanok, a kik eltékozzolják, eljátszszák és eldorbézolják pénzüket az utolsó kopekig; és vannak olyanok is, a kik semmiféle mesterséget sem üznek. Ez a nyomorult, elaljasodott nép a legnagyobb fokban bátor és elszánt. Más tőkéjük az ilyeneknek nincs, legfeljebb a hátuk, e tőkével mindenre képesek. Fölkeresik a csempészt és beszélődnek hozzá pálinka-szállítóknak a fogház számára; egy gazdagabb dugárusnak több ily munkása van. Némelykor a fogházon kívül élő egyénekből, mint: katonák-, városiakból, sőt néha leányokból telnek ki ezek, a kik aztán a dugárus pénzén, csekély díjazás mellett, ezen lelkiismeretlenül vízzel megszaporított, összevásárolt pálinkát a korcsmákban elárusítják a foglyoknak, a kiknek semmi szín alatt sem szabad ezt kifogásolniok, sőt köszönettel tartoznak, hogy pénzüket el nem vesz teljesen, de kapnak érte mégis valamit.

A bornak a fogházakba való becsempészése ökorbelekben történik. E beleket többszörösen kimossák és vízzel megtöltve, félre teszik, hogy idővel alkalmassá váljanak bor- vagy pálinka-tömlők számára. Az így borral vagy pálinkával megtöltött beleket a fogoly ruhája alá rejtve teste körül övezi. Ebben a csempészek rendkívüli ügyességet fejtenek ki. Nekik tul kell járniok ugy a kísérok, mint az örök eszén. A fogoly, ki ily béllal van körülövezve, midőn a fogházhoz közeledik, husz, harmincz ezüst kopeket már előre kezébe vesz, és a kapuban várja az örvezetőt. Minden foglyot, ki a munkáról visszatér, az ör mindenek előtt körültapogat és csak azután bocsátja be a fogházba. Az ily vizsgálatoknál a csempészkedő fogoly néha szerencsésen keresztül csuszik, néha azonban rajta kapják. Ilyenkor az utolsó segélyforráshoz folyamodik: hallgatva és lopva pénzt nyom az ör kezébe. Megtörténik, különösen tapasztalatlan ujoncz katonákkal szemben, hogy ily csel fogással a fogoly szerencsésen becsempészi a bort. De néha az ily fogás nem sikerül, s ilyenkor a fogolynak utolsó tőkéjét - a hátát kell oda tartania.

Az ör ilyenkor haladéktalanul jelentést tesz az örnagynál, mire a fogoly hátát a legkegyetlenebb vesszőfenyíték éri, a pálinkát pedig a kincstár javára elkobozzák. A csempész fogoly, kinek a dugárusra mindig szüksége van, soha sem árul el semmit, bár jól tudja azt, hogy hasonló megvesszőzésben részesülne megbízója is, miből természetesen neki semmi haszna sincs. A mi általában a csempészetet illeti, az virágzik. A fogházban a csempész nem lenézés tárgya, fel se tehető, hogy valaki mesterségeért bosszut forralna ellene. Nem idegenkedik tőle senki, de sőt keresik a barátságát, s ha valaki gyalázn merészelné, az legfőlebb csodálkozásba ejtené társait. Az a veszedelmes, különben nemes származásu, de erkölcsileg sülyedt fogoly, kivel megszakitottam minden összeköttetést, barátságot kötött az örnagy inasával Ftegykával, a ki a foglyokról aztán mindent bejelentett az örnagynak. Ezt tudta nálunk mindenki, és mégis

soka senkinek sem jutott eszébe, hogy azért megbosszulják magukat rajta, vagy még csak szemrehányást is tegyenek érte.

Én azonban újra eltértem tárgyamtól. Megtörténik, hogy a pálinka szerencsésen a fogházba kerül; ekkor a dugárus átveszi a pálinkával megtöltött beleket és elkezd számítani. Megtörténik, hogy számítása szerint a szállitmányt igen drágának találja, akkor a pálinkát ismét átönti és hogy nyeresége maradjon, még egyszer vízzel összevegyíti s midőn mindezzel teljesen elkészült, várja a vevőt. A vevő a legelső ünnepnapon s néha hétköznapi is eljön: ez többnyire fogoly, ki pár hónapig igavonó marhaként dolgozott és pár kopeket gyűjtött össze, hogy azt egy alkalmas napon eligya. E napról a szerencsétlen ember már előre, a csempész megjelenése előtt is, álmodozik és munkaközben e boldog ábrándok tartják fenn benne az életkedvet. Végre fölvirrad a nap; a pénz össze van gyűjtve, el nem vette s el nem lopta senki, viszi tehát a pálinkaárushoz. Ez kezdetben lehetőleg tiszta bort ad, mely mindössze kétszer volt vegyítve; de a többi üveget aztán a fogyasztás további arányához mérten haladéktalanul vízzel pótolja. Egy pohárka pálinkáért négy-, ötannyit kell fizetni, mint a korcsmában. Képzelné lehet, hány pohár ily pálinkát kell meginni és mennyi pénzt kell érte fizetni, hogy az ember ittas legyen tőle? De a szeszestől elszokott fogoly mégis elég hamar ittasodik meg, és rendesen addig iszik, a míg az összes pénzét el nem itta. Erre aztán az új ruhára és a birtokában levő tárgyakra kerül a sor, mert a korcsmáros egyszersmind uzsorás is. Kezdetben a fogoly sajátját képező tárgyak, később ócska holmik és végre a kincstári cikkek kerülnek sorra. Midőn már az utolsó rongy is oda, a részeg ember lefekszik és másnap, midőn fölébred, főfájása csillapítására legalább egy korty pálinkát kér a korcsmárostól. Szerencsétlenségét szomorúan viseli és boldog ábrándokat szöve a soha vissza nem térő vig napról, még ugyanaz nap hozzálát a dologhoz és ismét görnyed pár hónapig a munka igájában, míg végre föl-bátorodik és újra egy ily napra áhitozik, a mely ugyan még messze van, de majd egyszer mégis be fog következni.

A mi a pálinkaárust illeti, ez szép összeg pénz keresve, még egyszer ellátja magát pálinkával, de már nem vegyíti vízzel, a mennyiben ezt már a maga számára szánja; elég a kereskedésből: ideje, hogy ő is ünnepeljen! Kezdetét veszi a jó élet, az evés, ivás és muzsikáltatás. Mód van, kijut belőle a fogházi alsóbb előljáróságnak is. A jó élet pár napig eltart, természetesen, a beszerzett pálinka csakhamar elfogy: ekkor a tékozló más korcsmároshoz megy, a ki már várakozik reá, és addig iszik nála, a míg az utolsó kopekét el nem itta. A foglyok nagyon óvják az ily dorbézolót, de néha mégis észreveszi a legfőbb előljáróság, az őrnagy vagy az őrség tisztje. Ilyenkor elfogják és elszedik pénzét, ha ugyan találnak nála és végre ráadásul kegyetlenül megvesszőzik. Kiállva büntetését, néhány nap mulva ismét hozzá lát a pálinka-árusítás mesterségéhez. Az ilyen ember, kivált ha a gazdagabbak közül való, a szépnemről sem feledkezik meg. Olykor nagyobb pénzüsszeggel megvesztegetik a kíséretet és a fogházból munka helyett a külvárosba mennek. Ott valahol a város szélén, egy alkalmas házikóban, megkezdődik a világra szóló dáridó, a melynek - valóban - szép összegek esnek áldozatul. Pénzeért még a fogolytól sem undorodnak; az őrség pedig, mely e kihágást előmozdítja, mindenét kockára teszi. Az ilyen örök rendesen a fogház jelöltjei. Különben pénzzel mindent ki lehet vinni, és az ily kirándulások is mindig titokban maradnak. Megjegyzendő, hogy nagyon ritkán fordulhatnak elő, meri csak sok pénz segélyével vihetők ki.

Fogságom első napjaiban egy fiatal fogoly, egy rendkívül csinos fiatal ember, különös érdeklődést keltett fel bennem. Szírotkinnak hívták. Sok tekintetben igen rejtélyes teremtés volt. Mindenekelőtt szép arcza lepelt meg engem; korra nézve alig lehetett több huszonhárom évesnél. A külön, u. n. »életfogytiglan« osztályba tartozott, és főbenjáró katonai büntetést értett e helyre. Csendes és igen szelid fiatal ember volt; keveset beszélt és ritkán nevetett. Szeme kék, arcvonásai szabályosak, arcza derült és nyájas, haja pedig világos szőke volt. Sőt még a félig beretvált fej is alig rutította el őt: annyira csinos fiatal ember volt. Mestersége nem

volt, de pénzt - bár nem sokat - gyakran kapott. A szó legszorosabb értelmében rest volt, s öltözéke is mindig igen ronda volt. Ha valaki csinosan felöltöztette, annak Szírotkin láthatóan örvendett, s ilyenkor rendszeren kérkedve járt egyik laktanyából a másikba. Nem ivott, nem kártyázott és soha senkivel sem volt egyenetlenségben. Megtörtént, hogy a laktanyák mögött, kezeit zsebre dugva, mély gondolatokba merülve sétált fel és alá. Hogy miről gondolkozott, bajos lenne eltalálni. Ha az ember olykor megszólította és kérdezett tőle valamit, legott válaszolt bizonyos tisztességgel, de nem a fogoly alázatosságával, hanem röviden, minden bőbeszédűség nélkül s oly zavartalan tekintettel, mint egy tíz éves fiucska. Ha pénze volt, - soha sem vett érte valami szükségeset, nem csináltatott kabátot, se ennivalót nem vett, de összevásárolt süteményt, mézeskalácsot és úgy fogyasztotta el, akár egy hét éves gyermek. - Te vagy az Szírotkin! így szóltak hozzá olykor a foglyok, - oh, te kazani árva (szírota=árva)! Dologtalan időben rendszeren idegen laktanyákban bolyongott, melyekben mindenki el volt foglalva a saját dolgával, egyedül neki nem volt foglalkozása. Ha valaki gunyolódott vele, - ő egy szót sem válaszolt, de megfordult és más laktanya felé vette útját; de néha, midőn már tulságig ment a csufolódás, fülig elpirult. Gyakran elgondolkoztam, miért került e szerény, szelid fiu a fogházba? Egy alkalommal a kórházban feküdtem, a beteg foglyok termében. Szírotkin szintén beteg volt és mellettem feküdt; este felé beszédbe ereszkedtünk, mire beszédközben neki hevült és elbeszélte nekem, hogyan sorozták be katonának, hogyan sirt az anyja, midőn őt kikísérte és mily rossz dolga volt neki, ujonczkorában. Hozzátette, hogy nem volt képes elszenvedni az ujoncz-életet, mert feljebbvalói nemcsak hogy folytonosan zaklatták és tulszigorúak voltak irányában, de amellet soha sem voltak megelégedve vele.

- És mi lett ennek a vége? kérdeztem tőle. - Miért kerültél ide? És hozzá még a súlyosbitott osztályba... Ah, Szírotkin, Szírotkin!

- Tudod mi, Sándor Petrovics! Én alig egy évet töltöttem a zászlóaljnál; ide azért kerültem, mert megöltem a század-parancsnokomat.

- Hallottam, Szírotkin, de nem tudom elhinni. Te képes lennél megölni valakit?

- Bizony az megtörtént, Sándor Petrovics. Nagyon rossz dolgom volt.

- Hát a többi ujoncz hogyan él? Kezdetben bizonyosan nehezen, de később hozzászokik, és látod, jó katona válik belőlök. Ugy látszik, téged elkényeztetett az anyád; tizennyolcz éves korodig mézeskaláccsal és tejjel tartott.

- Az anyám, igaz, nagyon szeretett. Mikor besoroztak, beteg lett és többé föl sem kelt ágyából... Ujoncságom vége felé helyzetem már elviselhetlenné vált. Parancsnokom gyűlölt, mindenért megbüntetett - és miért? Én alávettem magam mindennek, pontosan éltem, pálinkát nem ittam, se adósságot nem csináltam, az pedig, Sándor Petrovics, rossz dolog, ha az ember senkire sem bízhatja magát. Körülöttem mindenki keményszivű; nem panaszkodhatol és nem sirhatod ki magad senki előtt. Egy alkalommal őrségen voltam. Őszi szeles idő járt és oly sötét volt, hogy az ember semmit sem tudott megkülömböztetni. Engem a legnyomasztóbb kedélyhangulat fogott el! A fegyvert lábhoz fogtam s megtöltöttem, erre jobb lábamról levettem a csizmát, a puskacsövet mellemhez szegeztem és lábujjammal megnyomtam a puskaravaszt. Nagy meglepetésemre azonban a puska nem sült el. Megvizsgáltam a fegyvert, kitisztítottam, újra megtöltöttem és újból elsütöttem. Ekkor az történt, hogy a puska fellobbant, de a töltést nem lökte ki. Mi lehet ennek az oka? töprenkedtem magamban. Erre felhuztam csizmámat s elkezdtem fel és alá járni. Minden áron meg akartam szabadulni a kinos katona-élettől. Rövid idő múlva jött az őrzés az őrparancsnokkal. Egyenesen nekem tart: »Hát így állsz te őrt?« rivallt reám. Erre felkaptam a fegyvert és a szuronyt egész a markolatig belemártottam. Négy ezer lépést sem tehettem még, elfogtak s így kerültem ide az elkülönített osztályba.

Nem hazudott. De miért is küldték őt a külön osztályba? A közönséges bűntényeket sokkal enyhébben büntetik. Különben Szirotkin volt az egyetlen csinos ember társai között. A mi a többi fogolytársat illeti, kik mintegy tizenöten voltak még, azokra még nézni is borzasztó volt: türhető csupán két-három ember volt köztük, a többi mind hosszufülű, csuf és ronda népség volt. Ha a körülmények megengedik, e csöcselékről még körülményesebben fogok megemlékezni. Szirotkin gyakran barátkozott Gazinnal, ugyanazzal, a kiről e fejezet elején megemlékeztem, hogy ittasan a konyhába rontott, és megzavarta első fogalmaimat a fogházi életről.

Ez a Gazin borzasztó egy teremtés volt. Mindenkire kinos benyomást tett. Nekem mindig úgy tetszett, hogy nálánál kegyetlenebb, szörnyetegebb ember nem létezhetik. Tobolszkban láttam Kamenevet, azt a hirhedt gonosztevőt; azután láttam Szokolovot, egy szökevény katonát s elvetemült gyilkost. De egyikök sem gyakorolt reám oly visszataszító benyomást mint Gazin. Ugy rémlett előttem olykor, hogy emberi formában egy óriási pók áll előttem. Eredetere tatár volt; rendkívül erős volt. Erőre mindenkit felülmúlt a fogházban. Termetére középszerű, alkata herkulesi, csuf, idomtalan nagy fejjel; járása lehorgasztott és tekintete vad volt. A fogházban a legrosszabb hírek voltak felőle elterjedve; azt tudták, hogy katona volt, de a foglyok között híre járt, hogy szökevény Nercsinszkből; hogy többször volt már Szibériába küldve s mindannyiszor szökés miatt. Többször változtatta meg nevét is, míg végre a mi fogházunk külön osztályába került. Azt is beszéltek róla, hogy egykor, csupa élvezetből, gyermekeket ölt; becsalva őket valami alkalmas helyre, hol előbb elrémitette, elkinozta őket s azután undok gyönyörűséggel elmetszette a torkukat. Mind ez, meglehet, az általános gyűlöletből fakadó koholmány volt, de e koholmányok nagyon megfeleltek az embernek. Mind e mellett a fogházban egész józanul viselte magát. Csöndes volt mindig, nem vitatkozott senkivel és nem kereste az egyenetlenséget, talán gyűlöletből, talán mert a többieknél különbnek tartotta magát; keveset beszélt és igen zárkózott volt. Mozdulataiban lassu, nyugodt és elbizakodott. Szemei furfangot és ügyességet árultak el; de arcán és mosolyán valami kérkedő gúny ömlött el. Pálinkával kereskedett és a fogházban egyike volt a legnagyobb uzsorásoknak. Évenként egyszer mulhatlanul le kellett magát innia, és ilyenkor napfényre került természetének egész vadsága. Fokként mámorosodva, eleinte bosszantani kezdte gunyolódásával az embereket, végre, mikor teljesen leitta magát, borzasztó dühbe jött, kést ragadott és azt az emberek közé hajította. A foglyok ismerve rettentő erejét, szétfutottak és elrejtőztek. Gazin megtámadott mindenkit, a ki eléje került. De csakhamar elbántak vele. Laktanyájából vagy tiz ember váratlanul egyszerre reá vetette magát és irgalmatlanul elverték. Lehetetlen elképzelni kegyetlenebb verést: ütlegelték a hol érték: mellbe, gyomorba s háttá-verték és csak akkor hagyták abba, mikor elvesztette eszméletét és csaknem kiadta lelkét. Mást így elverni nem merészelték volna; ez egyenlő volt a megöléssel, csak hogy Gazinnak nem ártott. Verés után teljesen eszméletlen állapotban ágyára fektették és bekecsével betakarták. - »Kialuszsza magát és semmi baja sem lesz!« mondogatták a foglyok. - És csakugyan, másnap reggel csaknem teljesen egészségesen fölkelt, és komoran, szótlán ment a munkára. És mindannyiszor, valahányszor Gazin leitta magát, a fogházban már mindenki tudta, hogy a nap - reá nézve - veréssel fog végződni. De ő maga is tudta ezt és még sem tudott az ivásnak ellentállani. Így ment ez pár évig, végre észrevették, hogy Gazin lassankint kezdi beadni derekát. Kezdett mindenféle fájdalokról panaszkodni, majd észrevehetőn megfogyott, és mind gyakrabban és gyakrabban kezdett a kórházba járni... »Mégis megadta magát!« mondogatták a foglyok.

Gazin egy alkalommal annak a csuf lengyelnek a társaságában lépett a konyhába, a kivel a foglyok, dorbézolás alkalmával, rendszeren hegedültettek maguknak. Megállott a konyha közepén és szótlán, de átható tekintettel végig mérte a jelenlevőket. Mindenki elhallgatott. Végre megpillantva engem és társamat, haragosan és gunyosan tekintett reánk, majd, mintha valami eszébe jutott volna, önelégülten elmosolyodott, megcsóválta fejét és asztalunkhoz lépett:

- Engedje megkérdezni, szólta meg oroszul, - miféle jövedelemből méltóztatik itt teázni?

Hallgatva pillantottam társamra, jól tudva azt, hogy legjobb lesz hallgatni és mitsem válaszolni. A legelső ellenvetésnél Gazin bizonyosan haragra lobbant volna.

- Ugy látszik, önnek sok a pénze? folytatá kérdezősködését. - Ugy látszik, önnek tömérdek a pénze, hm? Hát ön azért került a fogházba, hogy itt teázzék? Ön teázni jött ide? Beszéljete, különben...

De látva azt, hogy konokul hallgatunk és nem figyelünk reá, elpirult és remegni kezdett a dühtől. Mellette a szögletben egy nagy kosár állott, a melybe a foglyok részére az ebédhez vagy a vacsorához vágott kenyeret szokták rakni. A kosár akkora volt, hogy a fél fogház részére szükséges kenyér is bele fért; most azonban üres volt. Gazin fölkapta két kézzel a kosarat és megforgatta fejünk fölött. Ha egy kissé lejobb ér, bezuzza fejünket. Pedig a gyilkosság, vagy a gyilkossági kísérlet nagy kellemetlenséggel fenyegeti az egész fogházat: megkezdődik ilyenkor a vizsgálat, motozás s az örség megkettőzése. Ez okból a foglyok minden erejükkel azon vannak, hogy az ilyen végletektől visszatartóztassák az erőszakoskodókat. Most azonban evvel nem törődve, valamennyien csendesen voltak és várakozó állást foglaltak el. Védelmükre nem hangzott fel egy szó sem. Gazinra nem kiáltott egy is közülök, oly nagy volt bennük az irántunk érzett gyűlölet. Ugy látszott, nekik örömet okozott a mi veszedelmes helyzetünk... De a dolog szerencsésen végződött: alig emelte fel újból a kosarat, a pitvarban valaki elkiáltotta magát:

- Gazin, ellopták a pálinkádat!

Gazin félredobta a kosarat és örülteként futott ki a konyhából.

- No, hálát adhatnak az Istennek, meg vannak mentve! mondták maguk közt a foglyok.

Nem tudhattam meg, vajjon a pálinka ellopásának hire igaz volt-e, vagy pedig a mi megmentésünkre volt kigondolva.

Este, mikor már besötétedett, a laktanyák mögött, a kerítésen belül sétáltam, mi közben nyomasztó szomorúság nehezedett lelkemre. Ily nyomasztó kedélyhangulatot még egyszer sem éreztem fogságomban. Az első nap elszenvedése akár a fogházban, akár a kazamatákban, vagy gályarabságban, egyaránt nehéz... De jól emlékszem, hogy leginkább egy gondolat foglalkoztatott, melyet nem tudtam megérteni sem akkor, sem most: és ez a büntetés egyenlenségének gondolata volt egy és ugyanazon büntény miatt. Igaz, a büntetettek még megközeleltőleg sem lehet egymással összehasonlítani. Például: ez is, az is embert ölt; mérlegelendők mindkettőnél az összes körülmények; végeredményben mégis csak egy büntetésben részesülnek. És aztán jól megfontolandó, mily különbség van a büntények között. Az egyik pl. embert ölt csekélységért, egy pár fej hagymáért: kimegy az országutra és megöl egy parasztot, kinél mindössze egy pár hagymát talált. A papnak ekkor így vallja be bűnét: »Mit akarsz, atyám! Azt mondtad, hogy keressek valamit; ime, embert öltem és mindössze csak egy hagymát találtam nála.« - Ostoba dolog egy hagyma! - legfeljebb egy kopek! Száz lélek - száz hagyma jut egy rubelra! (Ez egy fogházi legenda.) - A másik is gyilkolt, védve a menyasszonya, vagy nővére becsületét egy kéjvadász ellenében. Az egyik öl kóborlás közt, midőn megtámadják, védve életét, szabadságát; a másik pedig természetellenes élvezetből gyilkol gyermekeket, hogy érezze kezein azok meleg véré, gyönyörködje azok félelmében és remegésében, midőn a kést torkukra teszi. És mégis: ez is, az is ugyanabba a fogházba kerül. Igaz, az elítéltek büntetés-idejében van különbség. De ez a különbség aránylag vajmi csekély; míg egy és ugyanazon nemű büntettnél mérhetlen a különbség. A milyen változó a jelleg, oly változó a büntetés. De tegyük fel, hogy e különbséget nem lehet kiegyenlíteni, hogy ez megoldhatlan feladat - mint akár a körnek a négyzetesítése. De ha még ez a különbség nem is léteznék, - vegyünk tekintetbe egy másikat, a büntetések következményeinek különbségét... Ime egy

ember, ki a fogságban elsenyved és elfogy, mint az égő gyertya; ime egy másik, a ki fogházba lépéséig még azt sem tudta, hogy van-e a világon vig élet, kellemes társaság. Igen, ilyenek is kerülnek a fogházba. Például vegyünk egy művelt embert, kifejlett lelkiismerettel, ítélő tehetséggel és érző szívvel. Szívének felkerekedő fájdalma, minden büntetés nélkül, képes őt kínzásaival megölni. Az ilyen a legkérlelhetlenebbül itéli el önnönmagát büntetteért, kiméletlenebbül a törvény teljes szigoránál. Vele szemben egy másik, kinek egész fogsága ideje alatt egyetlen egyszer sem jut eszébe az általa elkövetett gyilkosság. Sőt még helyesnek is tartja tettét. Vannak olyanok is, a kik szándékosan gonosztettet követnek el, csak azért, hogy fogságba kerüljenek, hogy ez által megszabaduljanak a sokkal nagyobb rabságtól, a szabad élet rabságától, melyben a legnagyobb fokú lealázásban részesülnek, soha jól nem laknak és éjjel-nappal dolgoznak az uzsorás javára; rabságban a munka sokkal könnyebb mint odahaza, kenyér van elegendő és pedig olyan, a milyet azelőtt még nem is láttak; ünnepeken van borjuhus, vannak könyöradományok és azonkívül lehet egy pár kopeket is keresni. És a társaság? Ez a nép ravasz, ügyes, tapasztalt; az ilyen társaira tiszteletteljes ámulattal néz, mintha ezen a világon előkelőbb társaságot nem is látott volna soha. Hát lehetséges-e e két embert egyforma mértékkel sujtani? Különben minek foglalkozunk el nem döntött kérdésekkel? A dob pereg, ideje a laktanyába menni.

IV. Az első nap fogságomból.

Az utolsó ellenőrzés megkezdődött. Ez ellenőrzés után a laktanyákat külön-külön kulccsal bezárják és a foglyok egész hajnalig csukva maradnak.

Az ellenőrzést egy altiszt és két katona eszközli. Olykor a foglyokat a laktanya udvarára állítják föl és ilyenkor rendszeren az őrség tisztje is megjelenik. Leggyakrabban azonban e műveletet laktanyánként házilag eszközlik. Így történt ezuttal is. Az őrző néhányszor hibázott, elszámolta magát, távozott, majd ismét visszatért. Végre a szegény katonák mégis csak megállapították a kívánt számot, mire bezárták a laktanyát, melybe mintegy harmincz fogoly volt eléggé zsufoltan elhelyezve. Lefeküdni még korán volt. Mindenki kénytelen volt valamivel foglalkozni.

A laktanyában az előljáróságból csupán egy rokkant maradt, a kiről már megemlékeztem. Minden laktanyában a foglyok közül is volt egy - rendszerint a legvénebbek közül - ki a rendre felügyelt, természetesen mindig olyan, a ki jó viseletű volt. Nagyon gyakran megtörtént, hogy e felügyelők is helytelenségen kapattak, a miért azután megfosztották őket tisztségüktől s beosztották a többiek közé, de e mellett még irgalmatlanul meg is vesszőzték őket. A mi laktanyánkban Akim Akimics volt a felügyelő, a ki - nagy csodálkozásomra - gyakran szidta a foglyokat. A foglyok gunyolódásokkal feleltek neki. A rokkant okosabb volt nála, mert semmibe sem avatkozott bele, és ha ki kellett is nyitni száját olykor, ezt csak is lelkiismerete megkönnyítéseért tette. Szótlan ült a maga nyoszolyáján és foltozgatta csizmáit. A foglyok a legcsekélyebb figyelmet sem fordítottak reá.

Fogsági életem ezen első napján egy megfigyelést tettem. Meggyőződtem nevezetesen arról, hogy a nem-foglyok, akármi legyen is hivatásuk, kezdve azoktól, kik közvetlenül összeköttetésben állanak a foglyokkal, mint: kíséret, őrségi katonák, szóval a kiknek dolga van a fogházban, tulzott rossz véleménynel vannak a foglyok iránt. A legnagyobb nyugtalansággal várják azt, hogy mikor tör reájuk egy fogoly késsel kezében. De a mi mindennél fontosabb, ez az, hogy a foglyok jól tudják azt, hogy félnek tőlük, a mi bizonyos bátorságot önt beléjük. E mellett a foglyok szemében a legjobb előljáró az szokott lenni, a ki nem fél tőlük. De általában is, eltekintve a bátorságtól, magokra a foglyokra is sokkal kellemesebb, midőn bizalommal viseltetnek hozzájuk. Ezzel ragaszkodásukat is meg lehet nyerni. Fogsági időmben megtörtént, habár nagyon ritkán, hogy az előljáróságból valaki kíséret nélkül jött be a fogházba. Látni kellett csak, mennyire meglepte ez a foglyokat. Ily félelem nélküli látogató mindig tiszteletet költött fel maga iránt, és ha valóban történt volna is valami gonoszság, az ő jelenlétében semmi esetre sem ment volna végbe. A foglyoktól való félelem mindenütt megvan, a hol csak foglyok léteznek, de hogy az honnan ered, valóban nem tudom. Bizonyos alappal kétségkívül bir, talán a fogolynak - ki kivétel nélkül gonosztevő számba megy - kinézéséből származik; ezenkívül mindenki, ki a fogházba lép, érzi, hogy ez az összeverődött emberi tömeg nem jószántából van itt összezsufolva, és hogy bármily fegyelem mellett is nem lehet élő emberből tetemet csinálni, abban megmarad az érzés, vágy, bosszu és szenvedély. De ettől eltekintve, meg vagyok győződve, hogy a foglyoktól nincs miért félni. Nem oly könnyen s nem egyhamar tör az ember késsel embertársára. Szóval, ha lehetséges is a veszély, ha elő is fordul, az a nagy ritkaságok közé tartozik. Természetesen én itt csak azokról a foglyokról beszélek, kik még örülnek annak, hogy a fogházba kerültek, (annyira tetszik nekik az új élet!), a hol módjukban van nyugodtan és békében élni; de ezenkívül a foglyok maguk sem engedik meg, hogy egyik vagy másik közülök vakmerőségre vetemedjék. A vizsgálat alatt álló fogolylyal máskép áll a dolog. Ez csakugyan képes megtámadni az idegen embert, minden ok nélkül és csupán csak azért, mert másnap ugyis büntetést mérnek reá. Itt a

megtámadásnak megvan az indoka és célja: s ez nem más, mint hogy a fogoly »megmátsítsa sorsát.« Főlemlitek itt egy általam tapasztalt érdekes lélektani esetet.

Fogházunkban, a katonai fegyencz-osztályban, volt egy katonafogoly, ki nem volt megfosztva vagyoni jogaitól és a ki csak két évre került a fogházba. E fogoly rendkívül szájhős, de igen félénk természetű volt. A szájhősködés és gyávaság igen ritkán fordul elő az orosz katonaság között. A mi katonáink olyannyira el vannak foglalva, hogy, ha akarnák is, nincs idejük szájhősködéssre. De ha egyszer szájhőssé lesz, úgy mindenesetre gyáva és félénk is egyszersmind. Dutlov (ez a fogoly neve) kitöltve fogságát, ismét bevonult a katonasághoz. Gyakran megtörténik azonban, hogy ily fogoly beleszeret a fogházi életbe, s mikor kiszabadul, ismét elkövet valami csint, csak azért, hogy vizsgálat alá kerüljön és újra fogságba juthasson. Csakhogy most már nem két-három évre kerül ám ide, hanem az »életfogytiglani« osztályba, tizenöt vagy husz évre. Ugy is történt. Három hét múlva az után, hogy a fogházat elhagyta, Dutlov lopott, gyalázkodott és egyéb gázságot követett el. Vizsgálati fogságba került és szigorú büntetésre ítéltetett el. Megrémülve a reá váró büntetéstől, még az nap délutánján, a midőn vesszőt kellett futnia, késsel támadta meg a foglyok szobájába lépett őrségi tisztet.

Természetesen nagyon jól tudta azt, hogy ezzel büntetése és kényszermunka időtartama még sokkal szigorubb lesz. De számítása tulajdonképen abban állott, hogy legalább pár napra, pár órára elhalaszsa büntetése megkezdésének borzasztó pillanatát! Annyira gyáva volt, hogy midőn késsel támadta meg a tisztet, a kit meg sem sebesített, az egésztest csak látszataból tette azért, hogy új bünténynek látszassék, a mely miatt neki ismét a bíróság elé kell kerülnie.

A büntetés előtti idő az elítéltre nézve kétségkívül borzalmas, és nekem néhány év alatt módomban volt elég elítéltet látni a végzetes délutánokon. Rendesen a fogház betegszobáiban találkoztam az ilyen elítélt foglyokkal, kik bele betegedtek a várakozásba, a mi elég gyakran történt meg. Minden oroszországi fogoly tudja, hogy egy ember van csak, a ki szánakozik rajta - s az az orvos. Az orvosok soha sem tesznek a foglyok között külömbiséget. A mellett soha sem tesznek a fogolynak szemrehányást kihágásáért, bármily nagy legyen is az, és a büntetés elszenvedéseért és szerencsétlenségeért mindent megbocsátnak neki. Nem ok nélkül nevezi egész Oroszországban a nép a büntetett szerencsétlenségnek, elkövetőjét pedig szerencsétlennek. Ez a legjellemzőbb meghatározás, mely annál fontosabb, mert gyakran öntudatlanul, ösztönszerűleg esik bele. Az orvos pedig sok esetben valóságos menedéke a foglyoknak, különösen a bírói vizsgálat alatt állóknak, kiknek sokkal rosszabb a helyzetük, mint az elítélteknek... A vizsgálat alatt álló számígtatja az időt a végzetes, borzalmas napig, gyakran megy a kórházba, hogy legalább bizonyos ideig elhuzza a borzasztó pillanatot. Mikor pedig a kórházból visszatér, jól tudja, hogy a végzetes idő már holnap következik be, a mely tudat kínos nyugtalansággal tölti el. Némelyek elbizakodottságból titkolni igyekeznek érzelmeiket, de ez ügyetlen, hetyke tettetéssel nem ámitják el társaikat. Ezek jól ismerik ez állapotot, de hallgatnak csupa felebaráti szeretetből. Ismertem egy foglyot, egy fiatal gyilkost, ki katona volt és ki a botbüntetés maximumára volt elítélve. Ezt annyira elfogta a félelem, hogy a büntetés kiállítására kitüzött napon pálinkát kért, melybe burnótot vegyített. A büntetés megkezdése előtt minden fogolynak van pálinkája. A megbüntetendő egy fél évvel előbb kezdi magától a legszükségesebbet is megtagadni, csakhogy egy stof (ürmérték) pálinkára valót takarítson meg. A pálinkát rendesen egy negyedórával a büntetés előtt hörpinti fel. A foglyok azt hiszik, hogy a mámoros nem érzi annyira a vesszőzést vagy a botozást. Én azonban nem osztozom e nézetben. A szegény fiatal ember kiürítve kancsó pálinkáját, csakugyan azonnal rosszul lett. Vérhányás fogta el, és csaknem eszméletlen szállították be a kórházba. E vérhányás annyira tönkretette tüdejét, hogy pár nap múlva valóságos tüdővész jelei mutatkoztak rajta, a melybe egy félév múlva bele is halt. Az orvosok, kik gyógykezelték, nem tudták fölismerni, hogy baja honnan eredhet.

Elbeszéltem némely fogolynak büntetése kiállása előtt tapasztalt kislelküségét, föl kell említenem még, hogy vannak ismét esetek, hol bátorságuk ejti ámulatba a szemlélőt. Emlékszem néhány ilyen elszánt emberre, kiknek magatartása határos volt az érzéketlenséggel. Ilyen példák nem tartoznak a ritkaságok közé. Különösen egy borzalmas gonosztevő esetére emlékszem vissza. Egy nyári napon az a hír terjedt el a fogházban, hogy este fogják megfenyíteni a híres Orlovot, egy szökött katonát, kit a fenyítés után a foglyok közé soroznak. A beteg foglyok, Orlovra várakozva, azt erősítették maguk között, hogy rendkívül szigorúan fogják őt megbüntetni. Valamennyin bizonyos nyugtalanság vett erőt, és beismerem, én magam is izgatottan és kíváncsian vártam a hirhedt gonosztevő megérkezését. Rég hallottam csodadolgokat beszélni felőle. Ez az ember egy páratlan gonosztevő volt, a ki a legnagyobb hidegvérrel gyilkolt öregeket és gyermekeket, szóval egy roppant akaraterejében elbizakodott szörnyeteg volt. Mivel sok gyilkosságot bevallott, arra volt ítélve, hogy vesszőt fusson. Már este elhozták. A terem már besötétült, gyertyát gyújtottak. Orlov csaknem magánkívül volt. Halvány arcát koromfekete, kuszált haj árnyékolta. Háta dagadt volt és vértől borított. A foglyok egész éjjel ápolták, borogatták, forgatták egyik oldalról a másikra, orvosságot adogattak, szóval oly odaadó gondozásban részesítették, mintha valami rokonuk vagy jótevőjük lett volna. Másnap már teljesen magához jött és egyszer-kétszer végig ment a termen. Ez rendkívüli ámulatba ejtett engem, mert a kórházba igen kimerülten és elkinzottan került. Büntetésének felét a legnagyobb lelki erővel egyszerre állotta ki. Az orvos csak akkor szakította félbe az ítélet végrehajtását, mikor észrevette, hogy a büntetés további folytatása okvetlenül a bűnös halálát okozná. Ezen felül Orlov alacsony termetű és gyenge alkotású férfi volt. Kinek alkalmá volt vizsgálati foglyokkal találkozni, az jól visszaemlékezhetik azok kimerült, elsoványodott, halvány arczára és láztól égő tekintetére. Daczára mindennek, Orlov gyorsan magához jött. Benső szervezete és lelkiereje szemmel láthatólag segítségére volt a természetnek. Valóban, nem volt egészen közönséges ember. Kíváncsiságból megismerkedtem vele és egy egész héten tanulmányoztam. Határozottan mondhatom, hogy életemben nem találkoztam nálánál erősebb és daczosabb természetű emberrel. Tobolszkban már volt alkalmam ily hirhedt egyént, egy volt rablóvezért is látni. Ez azonban teljesen vadállat volt; az ember, ha melléje állott volna, anélkül, hogy tudná kicsoda, ösztönszerűleg érezte, hogy egy borzasztó lény szomszédságában áll, a ki ki van vetkőzve minden emberi természetből. Meg vagyok győződve, hogy Koronev - ez volt a neve a gonosztevőnek - elveszteni eszt és remegne a félelemtől a büntetés előtt, daczára, hogy minden arcizom megrándulása nélkül képes volt gyilkolni. Teljes ellentéte volt neki Orlov. Észrevehető volt, hogy ez ember határtalanul tudott parancsolni magának, megvetést tanúsított ugy mindenki, mint büntetése iránt is és nem félt semmitől a világon. Rendkívüli energiát tapasztaltam benne: munka utáni vágyat és kiapadhatlan törekvést célja elérésében. A többi között feltűnt előttem különös elbizakodottsága. Azt hiszem, hogy semmiféle olyan élő lény nem létezett a világon, a mely tekintélyével képes lett volna reá hatni, vagy csodálatra gerjeszteni. Közönyösen nézett mindent. És bár tapasztalta azt, hogy más foglyok bizonyos tartózkodással viseltetnek irányában, ezzel soha sem kérkedett előttük. Nyílt és őszinte volt, de soha sem fecsegő. Kérdéseimre nyíltan kijelentette, hogy nagyon várja fölgyógyulását, hogy hátralevő büntetését mielőbb kiállja, és hogy eleinte nagyon félt a büntetéstől, mert attól tartott, hogy nem lesz képes azt kiállani. - »De most - tette hozzá szemhunyorítással, - most már rendben vagyunk. Ha kiállom a hátralevő büntetésemet, akkor engem azonnal Nercsinszkbe küldenek s én utközben aztán megszököm! Csak a hátam begyógyulna mihamarább!« És ezen öt napon át türelmetlenül várakozott, hogy minél előbb egészségesnek jelenthesse magát. Várakozása közben sokat nevetett és egyáltalában vidám volt. Én megkísérlettem beszédbe ereszkedni élményei felől. Eleinte elkomorodott kérdezősködéseimre, de azért elég nyíltan felelt. Csak midőn észrevette, hogy lelkiismeretébe törekszem behatolni, oly megvető fenhéjázással tekintett reám, mint egy együgyü gyermekre szokás, a kivel nem szoktak beszédbe elegyedni.

Sőt bizonyos szánakozás is tükröződött le ilyenkor arczáról. Végre - bár a háta még be nem gyógyult tökéletesen - egészségesnek jelentette magát; én szintén akkor kértem kibocsátástomat. A kórházat vele együtt hagytam el. Én a fogházba mentem, ő pedig az őrházba ment, a hol azelőtt is tartózkodott. Mikor elbucsuztam tőle, kezét szorított velem, a mi részéről rendkívüli bizalomnak volt a jele. Ugy hiszem, azért tette, mert tökéletesen meg volt elégedve önmagával és a jelen pillanattal. Tényleg lehetetlen, hogy ne gyűlölt volna engem és ne tekintett volna reám úgy, mint egy alárendelt, szánandó lényre, ki minden tekintetben alacsonyabb fokon áll nálánál. A következő nap kivezették őt a büntetés második felének kiállítására.

Mikor a laktanyánkat becsukták, az legott valami különös változáson ment át: egy igazi lakóházzá, igazi házi tűzhelylő változott. Csak most tekinthettem a foglyokat, az én társaimat úgy, mint egy közös ház lakóit. Nappal az altisztek, örök és általában az előljárók bármely pillanatban bejöhettek közénk. Ilyenkor a fogház lakói is egészen másképp viselik magukat, azaz hogy nem egészen nyugodtan, mintha minden pillanatban valami végzetes dologra készültek volna. De alig csukták be a laktanyát, valamennyi azonnal nyugodtan foglalta el helyét és ki-ki kézimunkájához látott. A laktanyát hirtelen világosság árasztotta el. Mindenki kezében tartotta gyertyáját; a gyertyatartónk többnyire fából való volt. Ki csizmát foltozott, ki pedig valami ruhadarabot varrt. A laktanyában óráról-óra fertőzöttebb lett a levegő. A terem egyik szögletében kiterített szőnyegen egy csomó munkátlan rab guggolt és kártyázott. Csaknem minden laktanyában volt oly fogoly, a kinek volt egy keskeny szőnyege, gyertyája és egy a felismerhetlenségig piszkos és zsiros játék kártyacsomagja. Ezek együttvéve maydannak neveztetnek. A birtokos a játzókkal egy éjszakáért 15 kopek bért fizettet magának. A játzók rendszeren három kártyával játszottak. Minden játék hazard volt. Rendszeren a játékos összes készpénzét maga elé öntötte és guggoló állásából csak akkor emelkedett föl, mikor vagy elvesztette a magáét, vagy pedig elnyerte társainak összes pénzét. A játék késő éjjelig tartott, sőt néha egész hajnalig, vagyis azon időpontig, míg a laktanyát ki nem nyitották. Szobánkban, épp úgy mint az erődtmény többi laktanyáiban, mindenféle nép verődött össze; voltak szegények, voltak könnyelműek, játékosok és iszákosak. A mi népünk nem szünik meg különös egyéniségeket termelni: vannak serények és munkakedvelők, de kik a sorstól mégis arra vannak kárhóztatva, hogy örökösen szegények maradjanak. Ezek örökké bolyongó ügyefogyottak, kik soha sem az önmaguk, de mindig a mások javát mozditják elő. A körülményeknek semmiféle összetalálkozása nem képes őket gazdagokká tenni. Ők mindig szegények. Azt tapasztaltam, hogy ily személyiségek nemcsak a mi maroknyi körünkben, de minden társaságban, minden pártban, hirlapirói és egyéb vállalkozásoknál is előfordulnak. Így volt ez laktanyánkban, így volt ez a többi erődben. Alig alakult meg egy kártya-társaság, már akadt egy ember, a ki azt kiszolgálja. Egy kártya-társaság sem tudta nélkülözni a vigyázót. Rendszeren a játzók közösen fogadták fel egész északára öt kopekért ezüstben, és kötelessége volt egészen éjjel át örködni felettük. Többnyire hat-hét órán át, néha harmincz foknyi hidegben, fagyoskodnia kellett a sötétben és figyelni az udvaron minden zajra, minden csengésre és minden lépésre. Az őrnagy, vagy az őr, olykor késő éjjel is megjelentek az erődben. Belépésük csöndben és észrevétlen történt, minek folytán sokszor sikerült nekik meglepni a kártyázókat és dolgozókat; de mivel a felfogadott őről ily eset után mindig megtagadták a bért, az ilyen meglepetés igen ritkán sikerült.

Öt kopek természetesen nevetségesen kevés volt, és én elcsodálkoztam azon a szigorú könyörtelenségen, melyet az ilyen elszegődött egyén irányában tanusítottak. »Fölvette a pénzt, érdemelje ki!« hangzott az ellenmondást nem tűrő érv. Egy garasért annyit követeltek, a mennyit csak követelhetek, néha még annál többet is. Az a társaság, a mely olvasatlanul szórta a pénzt, tökéletesen kihasználta az ilyen zsoldba állott együgyűt. Különben ezt nemcsak a mi várfogházunkban, nemcsak a mi társaságunknál vettem észre.

Már említettem, hogy a laktanyában csaknem mindenki foglalkozott valamivel: a játszóknak kivételével alig volt öt ember, kinek ne lett volna foglalkozása; ezek a laktanya bezárása után azonnal aludni mentek. Az én fekhelyem az ajtó mellett volt elhelyezve. Fekhelyem másik oldalán, fejfelé, Akim Akimics ágya állott. Tíz-tizenegy óráig dolgozott, valami tarkaszínű kínai lámpást enyvezett, melyet szép összeg pénzen egy városi polgár rendelt meg nála. A lámpásokat igen művésziességgel készítette; mikor pedig munkáját befejezte, imádkozott és nyugodtan lefeküdt. Általában a rend és egész a kicsinykedésig vitt tisztességtudás jellemezte őt. Valószínűleg - mint a legtöbb korlátolt embernek - túlzott önérzete volt. Ez ember nekem első naptól nem tetszett, bár jól emlékszem, hogy eleinte nagyon sokat foglalkoztam vele s rendkívül csodálkoztam, hogy ily személyiség a helyett, hogy az életben megállta volna sorát, az erődben fecsérli az idejét. Később még több ízben lesz módomban foglalkozni Akim Akimicscsel.

Most laktanyánkat akarom röviden vázolni. Sok évet kell benne töltenem, itt voltak az én jövőendő lakótársaim és barátaim. Természetesen, hogy mohó kíváncsisággal figyeltem volt őket. Fekhelyemtől balra a kaukázusi hegyi lakók egy csoportja volt elhelyezve, kik nagyobb részt rablás miatt voltak, különböző időtartamra, ide küldve. Volt köztük: két lesghini, három dagestani tatár és egy cseczencz. Ez utóbbi egy mogorva, komor teremtés volt, a ki soha senkivel sem beszélt és folytonosan bizonyos gyűlölettel nézett társaira. A lesghiniak közül az egyik már igen öreg volt, hosszú, vékony és horgas orral; arczáról és alakjáról már az első tekintetre észre lehetett venni, hogy igen nagy gonosztevő. De a másik, Nurra, az első pillanattól kezdve kellemes benyomást gyakorolt reám. Ez még nem volt koros ember; természetére közép s alkatára nézve valóságos Herkules, szőke arczu, kék szemű, sasorrú és a folytonos lovaglástól kifelé hajlott lábszáru volt. Egész teste hegedésekkel volt borítva. A Kaukázusban békében viselte magát, de titokban folyton átjárt a békétlen hegyi lakókhoz, és ezekkel együtt intézett támadásokat az oroszokra. A fogházban őt mindenki szerette. Vig volt mindig és szívélyes mindenki iránt. Kitartással és nyugodtan dolgozott, bár gyakran megilletődéssel nézte a foglyok sanyaru életét, és egész a böszültségig fölháborodott, ha tolvajságot, gazságot, részegeskedést és általában bármilyen gonoszságot kellett tapasztalnia; de azért uralkodott magán, nem lépett közbe, csupán méltatlankodva elfordult. Ő fogsága egész ideje alatt nem lopott semmit, nem követett el semmi ballépést. Nagyon istenfélő ember volt. Az imádkozást rendesen elvégezte; mahomed-ünnepek előtti böjtökön vakbuzgón böjtölt és egész éjjelen át imádkozott. Becsületességében mindenki bizott. »Nurra - az oroszlán«, mondogatták a foglyok; így az oroszlán elnevezés azután is rajtmaradt. Ő teljesen meg volt győződve, hogy a büntetés kiállása után hazájába - Kaukázusba - visszamegy, és e reménytől biztatva, élte napjait. Azt hiszem, hogy ez a remény tartotta benne az életet. Fogságom első napjaiban csak futólag vettem róla tudomást és mégis lehetetlen volt a többi gúnyos és mogorva arczu foglyok között az ő nyájas, derült és megnyerő arczát észre nem vennem. Az első félórában, a mikor a fogházba érkeztem, és mellettem elsurrant, megveregette a vállamat és jó lelkűen szemembe mosolygott. Kezdetben nem tudtam megérteni, hogy ez mit jelent. Oroszul nagyon rosszul beszélt. Rövid idő múlva ismét hozzám jött és ismét barátságosan mosolyogva megveregette vállamat. Azután ez többször ismétlődött, vagy három napon keresztül. A mint később megtudtam, evvel azt látszott kifejezni, hogy sajnál engem, hogy átérzi azt, hogy mennyire nehezemre esik a fogságba beletörödni, hogy barátkozni kíván velem, és meggyőzni jóindulatáról. Szegény, jó Nurra!

A három dagestani tatár három édes testvér volt. Kettő közülök már éltesebb, de a harmadik, Alej, alig lehetett több huszonkét évesnél, bár kinézésre még fiatalabbnak látszott. Az ő pritse egy sorban volt az enyimmel. Szép, nyílt, eszes és egyszersmind jólelkűen naiv arcza első tekintetre megnyerte rokonszenveimet, s én fölöttem örvendtem, hogy a sors vele és nem mással hozott szomszédságba. Szép, mondhatni gyönyörű arczán egész lelke tükröződött vissza.

Mosolya oly bizalomgerjesztő, oly gyermekies őszinte volt, nagy fekete szemei pedig oly gyöngéd tekintetűek s oly nyájasak voltak, hogy én a legnagyobb meglepődéssel teltem el, valahányszor hosszasan szemléltem őt. Odahaza egyik bátyja (öten voltak) egy alkalommal reá parancsolt, hogy kardot kössön, lóra üljön és velük menjen egy kirándulásra. Az öregebbek iránti tisztelet a hegyi lakók között oly nagy, hogy mint fiatalabb nemcsak hogy nem merészelt ellenszegülni, de még eszébe sem jutott megkérdeni, hogy hová mennek? Ők pedig nem tartották szükségesnek ezt közölni vele. Rabló támadást terveztek egy gazdag örmény kereskedő ellen. Így is történt: legyilkolták a kiséretet, megölték az örményt és elrabolták árucikkeit. De a merénylet napfényre került: mindnyájukat elfogták, s midőn a gyilkosság reájuk bizonyodott, elítélték és kényszermunkára Szibériába száműzték őket. A kegyelem, melyben a bíróság Alejt részesítette, abban állott, hogy büntetése idejét leszállította és csak négy évre küldte Szibériába. A testvérek nagyon szerették őt, s e szeretet inkább atyai mint testvéri volt. Ő volt nekik vigaszuk száműzetésükben, és ők, kik rendesen komorak voltak, ha mosolygó arcúra tekintettek vagy beszédbe ereszkedtek vele, arcuk legott kiderült.

Ilyenkor gyakran elgondolkoztam azon, hogy ugyan miről beszélgethetnek? Annál inkább voltam erre kíváncsi, mert beszéd közben többször összenéztek és jóízűen nevettek. Ő maga pedig alig mert bátyjaihoz szólni, oly nagy tisztelettel viseltetett irányukban. Bajos elképzelni, hogyan volt képes e fiatal ember megőrizni a gyöngédséget, szigorú becsületességet, őszinteségét és a rokonszenves külsejét. Jól ismertem őt. Oly szende volt, mint egy ifjú leányka; ha tanuja volt valami gyalázatos tettetnek vagy igazságtalanságnak, szemei lángolni kezdtek, a mi őt még szebbé tette. Kerülte a veszekedést és a czivódást, bár nem tartozott azok közé, a kik szó nélkül türik a gyalázkodást; helyt tudott ő állani mindig magáért. Egyenetlenségben soha senkivel sem volt: általánosan szeretetet gerjesztett. Kezdetben irányomban igen udvarias volt. Később azonban mindinkább beszédes lett, és én örömet elbeszélgettem vele; két hónap múlva szépen elsajátította az orosz nyelvet, a mit bátyjai az egész fogságuk alatt nem voltak képesek elérni. Alej koránt sem volt közönséges teremtmény. Vannak a természetnek olyannyira tökéletes alkotásai, hogy az ember azt hiszi, hogy lehetetlenség azoknak roszra fordulni.

Egy alkalommal, jóval azután, hogy az erődbe kerültem, pritsen feküdve, sorsom felett tépelődtem. Alej, ki rendkívül munkaszerető volt, most az egyszer semmivel sem volt elfoglalva. Ő is helyén feküdt, kezeit feje alatt összekulcsolta, és szintén gondolatokba volt mélyedve.

- Miért vagy oly szomorú? kérdé tőlem egész váratlanul.

Kíváncsian tekintettem reá, mert különösnek találtam e nem várt őszinte kérdést Alejtől, a ki ez ideig csak udvarias volt irányomban. De figyelmesebben tekintve reá, arcán annyi fájdalmat és annyi szenvedést láttam visszatükröződni, hogy én azonnal észrevettem, hogy e pillanatban ő is szenved. Fölfedezésemet közöltem vele. Alej felsóhajtott és nagyon szomorúan mosolygott. Én szerettem az ő finom és szivből fakadó mosolyát, mihelyt látni engedé két gyöngysor fogát, melynek szépségét bármely ünnepelet nő is megirigyelhette volna.

- Alej, te bizonyosan arról gondolkozol most, hogy mit csinálnak most nálatok Daghestanban és hogyan ünnepelek most? Bizonyosan jól folyik dolguk.

- Igen, felelé elragadtatással és szemei fellángoltak. - És honnan tudod te azt, hogy én erről gondolkozom?

- Hát hogy ne tudnám, hogy ott jobb élet van!

- Ah, minek emlited ezt fel?

- Most minden virágzásban lehet nálatok.

- Oh, kérlek, jobb lesz, ha nem beszélsz erről.

A fiatal ember rendkívül izgatott volt.

- Hallod-e, Alej, van-e neked nővéred?

- Van, és miért kérdezed?

- Szép leány lehet bizonynal, ha hozzád hasonlít.

- Mit, hozzám! Ő oly szépség, hogy nincs párja az egész Daghestanban. Ah, milyen szép az én nővérem! Nem láttál nála soha szebbet! Az anyám is igen szép volt.

- És anyád szeretett téged?

- Ah, mit beszélsz! Bánatában talán meg is halt miattam. Kedvence voltam neki. Valamennyink között engem szeretett a legjobban. Az éjjel vele álmodtam, láttam őt sírni.

Alej elhallgatott, és egész este még egy szót sem tudtam belőle kivenni. De ez időtől kezdve mindig keresett alkalmat, hogy velem beszélhessen, bár tiszteletből, melyet nem tudom, mi okból érzett irányomban, soha sem kezdte meg a társalgást. Azért mindig várta, hogy én kezdjem meg a beszélgetést. Kikérdeztem őt a Kaukazusról, előbbeni életéről. Bátyjai soha sem elleneztek a velem való beszélgetést, sőt ez tetszett is nekik, és tapasztalván azt, hogy mind jobban és jobban vonzódom Alejhez, sokkal nyájasabbak lettek hozzám.

Alej segített nekem a munkában, segített, amennyire csak módjában volt; úgy látszott, hogy az örömet okozott neki, ha valamiben könnyebbségemre lehetett: ebben pedig nem volt a legcsekélyebb megalázkodás, sem pedig haszonlesés, hanem meleg, baráti érzés, melyet többé nem is titkolt előttem. A többi között Alej igen sok mechanikai ügyességgel birt; így kitanulta a fehérnemű-varrást, csizma-foltozást és asztalosságot. Bátyjai dicsérték őt s el voltak ragadtatva tőle.

- Hallod-e, Alej, szoltam hozzá egy alkalommal, - miért nem tanulsz oroszul olvasni és írni? Tudod, neked ez nagy hasznodra lenne itt Szibériában.

- Igen szeretnék megtanulni, de ki tanít meg?

- Nagyon sok itt az írástudó! Ha akarod, én is megtanítlak.

- Ah, kérlek, taníts meg! kiáltott föl, felemelkedve helyéről és könyörögve, összetett kezekkel nézett reám.

A következő este már hozzá fogtunk a tanuláshoz. Nekem megvolt az »Új Szövetség« orosz fordítása, ez oly könyv, a mely a fogházból nem volt kitiltva. A-B-C-és könyv hiányában ezen könyvből Alej pár hét alatt igen szépen megtanult olvasni és két-három hónap mulva már teljesen meg is értette az olvasottakat. Alej buzgón és szorgalmasan tanult.

Egy alkalommal elolvastattam vele az egész hegyi prédikációt. Észrevettem, hogy egyes helyeket különös érzéssel hangoztatott.

Megkérdeztem tőle, hogy tetszik-e neki az, a mit olvasott?

Ő rám vetette tekintetét és a vér elfutotta arcát.

- Ah, igen! kiálta föl. Izsaiás szent próféta, Izsaiás az Isten szavait mondotta. Nagyon szép!

- És mi tetszik benne leginkább!

- Az a hely, a hol ezt mondja: »bocsáss meg, és szeress, ne gyülölj és szeresd még az ellenséget is.« Ah, mily szépen beszél!

Erre bátyjaihoz fordult, a kik kíváncsian hallgatták beszélgetésünket, és hévvel mondott nekik valamit. Ezek komolyan beszélgettek maguk között és igenlőleg bólintottak fejükkal. Azután jóakarólag, igazi musulmán mosolylyal (a melyet én annyira megszerettem) fordultak felém és megerősítették azt, hogy Izsaiás az Isten prófétája volt, és hogy nagy csodákat művelt; hogy agyagból madarat csinált, rája lehelt és az mindjárt szárnyra kelt... ahogy ez az ő könyvekben is meg van írva. Ezt mondva, teljesen meg voltak győződve, hogy Izsaiást dicsőítve, nekem nagy örömet okoztak, és Alej teljesen boldog volt, hogy bátyjai nyilatkozatai nekem örömet szereztek.

Az írásban szintén szépen haladt Alej. Szerzett papirost (nem engedte meg, hogy azt saját pénzemen szerezzem be neki), tollat, tintát és rövid két hónap alatt kitünően megtanult írni. Ez még bátyjait is meglepte. Büszkeségüknek és meglegedésüknek nem volt határa. Nem tudták, hogyan hálálják meg fáradságomat. Munkában - ha esetleg együtt dolgoztunk - versenyezve segítettek nekem, és ezt szerencsének tartották a maguk részéről. Alejről már nem beszélek. Ő szeretett engem, majdnem úgy, mint bátyjait. Soha sem feledem el azt, mikor elhagyta az erődöt. Kivezetett engem a laktanya mögé, ott nyakamba borult és sirásra fakadt. Azelőtt soha sem csókolt meg és soha sem ejtett könnyet. »Te oly sok jót tettél velem, oly sok jót,« - mondá, - »hogy atyám, anyám nem tettek volna annyit értem: te emberré tettél engem, Isten fizessen meg érte, én soha sem feledem el ezt neked.«

Hol lehet most az én jó, kedves Alejom!...

A cserkeszeken kívül laktanyáinkban volt még egy csomó lengyel, a kik teljesen különített családot képeztek, a mely majd soha sem érintkezett a többi fogolylyal. Már mondtam, hogy elkülönítésük, gyűlölségük miatt az orosz foglyok iránt, nagyon megvetettek voltak. Összevissza hatan voltak. Volt közöttük néhány művelt egyén is, a kikről később részletesebben fogok megemlékezni. Fogságom utolsó éveiben ők juttattak olvasmányhoz. Az első könyv, melyet elolvastam, nagy és különös benyomást tett reám. E benyomásokról annak idején külön tesztek említést. Reám nézve e benyomások igen érdekesek, s én meg vagyok győződve, hogy sok olvasó előtt azok teljesen fölfoghatlanok lesznek. Tapasztalás híján nem szabad bizonyos dolgokról itélni. Egyet azonban mondhatok, és ez az, hogy az erkölcsi veszteség sulyosabb minden fizikai kinnál. A közönséges származású ember, ha fogságba kerül, a maga társaságába jön, a mely, meglehet, értelmileg még fejlődöttebb mint ő. Természetesen úgy is sokat veszített; elvesztette rokonait, családját és mindenét, de környezete ugyanaz maradt. A művelt ember ellenben, midőn a törvény értelmében a közönséges emberrel egyforma büntetés éri, hasonlíthatlanul többet veszít amannál. Kénytelen lemondani összes igényeiről, szokásairól; bele kell hogy törődjön abba a nem izlése szerint való környezetbe, meg kell tanulnia más légkörben élni... Hasonló egy halhoz, mely a zátonyra került. És ilyen módon a törvény értelme szerint a mindenkit egyformán sújtó büntetés reá nézve tiszszeresen kinzöbbsé válik. Ez megdönthetetlen igazság...

A fentebb említett lengyelek egy egész külön csoportot képeztek. Hatan voltak és összetartottak. Laktanyánk összes foglyai között csupán egy zsidót szerettek, és valószínűleg egyedül azért, mert mulattatta őket. Zsidócskánkat azonban mások is szerették, habár kivétel nélkül mindenki tréfát üzött vele. Egyetlen volt a maga nemében s én még most sem tudok nevetés nélkül reá gondolni. Valahányszor rá néztem, mindannyiszor eszembe jutott Gogoly Jankelj zsidója »Tarasz-Bulybá«-ból, ki mikor levetkőzött, hogy aludni menjen a maga zsidónéjával valami ketreczbe, egy kakashoz hasonlított. Tomics Izsák zsidónk valóban úgy nézett ki mint egy megkoppasztott fiók-kakas. Már nem volt fiatal ember, mintegy ötven éves lehetett, alacsony termetű, gyöngye alkotású és meglehetősen ostoba. Ez azonban legkevésbé sem akadályozta őt abban, hogy szemtelen és felfuvalkodott ne legyen. Én sehogy sem tudtam fölfogni, hogy volt képes hatvan vesszőt kiállani. Gyilkossági vád miatt került ide. Egy orvosi

vényt rejtegetett, melylyel oly kenőcsöt lehetett szerezni, mely két hét alatt eltüntette az arczról a foltokat. A kenőcsöt az erődben nem merte használni, és várta, míg tizenkét éve letelik, hogy majd egy alkalommal használatba vegye a féltékenyen őrzött orvosi vényt. »Majd ha meg fogok nőszülni,« szőlt egy alkalommal hozzám, »mert én minden áron nőszülni akarok.« Meglehetős jó barátságban voltam vele. Rendkívül jó kedélyhangulatban volt mindig. Fogházi éveit igen könnyen töltötte le; mesterségére nézve ékszerész volt, s minthogy a városban ilyen nem volt, munkával mindig el volt halmozva, és ily módon megszabadult a nehéz dologtól. Természetes, hogy egyuttal uzsorás is volt és magas kamatra az egész fogházat ellátta pénzzel. Előtttem került a fogházba s így a lengyelek egyike ismertetett meg vele és ide jövedele körülményeivel. Ez egy mulatságos történet, melyet később fogok elmondani; Tomics Izsákról lesz alkalmam egyszer-másszor megemlékezni.

Laktanyánk többi népe négy öreg óhitűből, két-három komor képű kisoroszországiából, egy finom arczu és vékony orru fiatal betörőből, ki még csak huszonhárom éves volt és már nyolcz életet oltott ki, egy csomó pénzhamisitóból, kik közül az egyik az egész laktanyának a bolondja volt, és végre néhány komor, leberetvált, elcsufított, hallgatag és irigy egyénből állott, kik mogorván és gyűlölettel néztek mindenkire, és mintha el lettek volna határozva még sok éven keresztül hallgatagon, összeránczolt homlokkal nézni embertársaikat. Uj életem első vigasztalhatlan estéjén mindez csak lidérczfény gyanánt lobbant fel előtttem, - füst, zaj, káromkodás és kifejezhetlen cynismus ködében, abban a fertőzött légkörben, bilincsek csörgése mellett, átkozott és szemtelen kacaj rivalgása közben meztelen pritsre feküdtem, fejem alá tettem ruhámat (vánkossom még nem volt), betakaróztam bundámmal és bár nagyon ki voltam merülve, elaludni az első nap benyomásainak hatása alatt még sem voltam képes. Uj életemnek azonban csak kezdetén voltam. Reám még sok oly esemény várakozott, a melyről álmodni sem mertem és melyekről még csak sejtelmem sem volt...

V. Az első hónap.

Három nap telt el, a mióta az erődbe érkeztem; munkába parancsoltak. Nagyon jól emlékszem a munka ez első napjára s bár semmi különös sem történt velem, mégis sötét képet alkottam magamnak jövőmről. De ez szintén csak az első benyomás hatása volt. Még mindig mohó figyelemmel kísértem mindent. E három első nap a lehető leggyötrőbb érzések közt telt el. »Ime vége van vándorlásomnak: most várfogságban vagyok!« ismételtettem időnként, - ez itt tüzhelyem... számos hosszú évre, itt van az én lakásom, a melybe oly bizalmatlanul és oly fájdalmas érzések között lépek... És ki tudja? Hátha egykor még sajnálattal fogom elhagyni e helyet!... tevém hozzá többször; ama titkos kárörvendő érzések belevegyítése nélkül, melyek olykor szándékosan föltépik a sebet, gyönyörködni kívánván az ember fájdalmában. A gondolat, hogy talán egykor sajnálni fogom e zugot - önmagamat is meglepett s borzalommal töltött el: már akkor tapasztaltam, hogy mennyire képes az ember mindenbe beletörödni. De ez még csak a jövőben rejlett, a mikor körülöttem még minden ellenszenves és félelmes volt. Az a vad kíváncsiság, a melylyel fogolytársaim reám néztek, az a nyersség, mely csaknem a gyűlölet színét öltötte, annyira elgyötört, hogy már magam is munka után vágytam, hogy mielőbb hozzá szokjam a nyomorusághoz, hogy megkezdjem a rab-életet, mint a többi és belejussak az egyforma kerékvágásba. Természetes, hogy akkor még nem vettem sokat észre és nem is gyanítottam, mit rejt még számomra a jövő: a gyűlöletes között még nem találtam enyhülést. Különben néhány megnyerő, nyájas arczczal ez első három nap alatt is találkoztam. Legbarátságosabb és legnyájasabb volt hozzám Akim Akimics. A többi mogorva és gyűlölettel eltelt fogoly között néhány jó és vigkedélyű embert is vettem észre. »Mindenütt vannak rossz emberek és a rosszak között találkoznak jók is,« ezt gondoltam magamban vigasztalás-képen, - »ki tudja? lehet, hogy ez emberek még sem rosszabbak *azoknál a másoknál*, kik ott *maradtak* a várfogházon kívül.« Ezt gondolva, magam is a fejemet csóváltam. Ah, Istenem, honnan tudhattam volna akkor, hogy e gondolatban mennyi igaz volt.

Ime, pl. volt itt egy ember, a kit csak évek hosszú sora után ismertem meg teljesen, pedig folytonosan és csaknem egész fogságom ideje alatt szomszédom volt. Ez Szusilov fogoly volt. Az imént említettem, hogy vannak foglyok, kik nem *rosszabbak* másoknál, s ha ez a gondolat eszembe jutott, önkénytelenül erre az emberre gondoltam. Ez az ember kiszolgált engem. Nekem volt még egy más kiszolgálóm is. Akim Akimics mindjárt az első napon ajánlott nekem egy foglyot - Oszipet (József), azt mondván, hogy havi harmincz kopekért külön ételt fog nekem készíteni, ha már annyira utálok az állami ételt, és ha módomban van saját költségemen étkezni. Oszip a foglyok által két konyha részére megválasztott négy szakács egyike volt. A szakácsok nem jártak kényszermunkára, és kötelességük volt kenyeret sütni és főzni a többieknek. Nálunk nem szakácsoknak hívták őket, de szakácsnőknak, nem gyűlöletből ugyan, mert nálunk a konyhához rendszeren értelmes és a lehetőséghez képest becsületes embereket választottak, hanem csak olyan kedveskedő tréfából, a mi miatt a szakácsok legkevésbé sem sértődtek meg. Oszipot csaknem mindig megválasztották, s így már több éven keresztül látta el e tisztet, csak olykor ideiglenesen elutasította megválasztását, mikor nagyon kezdett unatkozni, vagy mikor bor-csempészettel vágyott foglalkozni. Ritka becsületes ember volt, daczára hogy csempészet miatt került ide. Ez ugyanaz a magas, egészséges színű fiatal ember volt, a kiről már megemlékeztem; félt mindentől, különösen pedig a vesszőtől, csöndes, alázatos és nyájas volt mindenki iránt; szóváltásba soha senkivel sem elegyedett, és - daczára nagy gyávaságának - csempészet-szenvedélyből, meg nem állhatta, hogy olykor pálinkát ne csempészszen. Ő a többi szakácscsal együtt kereskedett pálinkával, habár, kétségkívül, nem oly nagy mérvben, mint pl. Gazin, mivel nem volt bátorsága mindent kockáztatni. Ezzel az Oszippal én mindig jó lábon voltam. A mi a saját élelmezési költsé-

gemet illeti, az igen csekély volt. Azt hiszem, nem csalódom, ha azt mondom, hogy az havonként alig került egy ezüst rubelnél többre, természetesen kenyér nélkül, a mely kincstári volt. Naponként rendesen egy font borjuhust vásároltam, melynek az ára egy garas volt. A hust az invalidusok valamelyike hozta haza a bazárból. Minden laktanyában volt egy invalidus, ki a rendre felügyelt. E rokkantak, a kik önként vállalkoztak naponként a bazárra járni, hogy a foglyok részére bevásárlásokat tehessenek, semmi borralalót nem fogadtak el tőlünk. Ezt saját nyugalmaik érdekében tették, különben nem lett volna maradásuk a várfogházban. Így láttak el dohánynyal, theával, borjuhussal, süteménnyel stb., csupán a pálinka bevételétől őrizkedtek; de erre őket nem is kérte senki. Oszip pár éven át mindig egy és ugyanazon módon készített borjusültet számomra, ha ugyan ezt sültnek lehetett nevezni. E pár éven át alig szóltam Osziphoz két szót. Többször ugyan beszédbe elegyedtem vele, de ő nem volt képes a beszéd fonalát megtartani. Ilyenkor elmosolyodott, vagy feleletül egy *igen-t* vagy *nem-et* mondott és annyiból állott az összes beszéde.

Oszipon kívül Szusilov is azok közé tartozott, kik segélyemre voltak. Nem szólítottam erre fel és nem kerestem barátságát. Ő keresett föl engem és csatlakozott hozzám; sőt nem is emlékszem, mikor és hogyan esett ez meg. Szusilov mosott reám. A laktanyák mögött egy gödör volt e célra ásva. E gödör fölött, kincstári teknőkben, mosták a foglyok fehérneműit. Szusilov ezen felül ezerféle módot talált, hogy szolgálatomra lehessen. Elkészítette és föltette thea-főzőmet, futkosott megbízásokkal, keresett egyet-mást számomra, hordta ruhámat javítani, egyszer-kétszer havonként bekente csizmámat; mindent, a mit értem tett, szívesen tett meg, mintha Isten tudja milyen kötelességet teljesített volna. S szóval a saját sorsát teljesen az enyimhez fűzte és az én dolgaimat mind magára vállalta. Ő soha sem mondotta azt: »ennyi inge van, a kabátja el van szakadva stb.«; de mindig így: »ennyi ingünk van, kabátunk el van szakadva.« Mestersége, vagy mint a foglyok mondják, kézművessége nem volt, és úgy látszott, hogy csak tőlem kapott olykor-olykor pár kopeket. Tehetségem szerint fizettem őt, azaz garasokkal, és ő mindig meg volt elégedve vele. Nem tehettem, hogy valakit ki ne szolgáljon, és úgy látszott, engem különösen azért választott ki, mert barátságosabb voltam iránta és tisztességesen fizettem. Szusilov azok közül való volt, kik soha sem voltak képesek meggazdagodni, és a kik nálunk a kártyázókat őrizték, elálldogálva egész éjjeleken keresztül a szinben, a legnagyobb hidegben, figyelve minden neszre az udvaron, a miért aztán öt kopek díjat kaptak ezüstben. Ez emberekről már tettem említést. Szusilov igen szájalomra méltó fiatal ember volt, s bár nálunk senki sem verte őt, mégis nagyon lenézték. Nem tudtam sajnálkozás nélkül reá nézni, de hogy miért, azt magam sem tudnám megmondani. Vele se tudtam társalogni; ő szintén nem tudott beszélgetni és látszott rajta, hogy az neki terhére van. Csak akkor élénkült föl, mikor az ember ide vagy oda szalasztotta. Ez neki rendkívül nagy örömet okozott. Nem lehetett mondani sem magasnak, sem alacsonynak, sem jámbornak, sem gonosznak, sem idősnek, sem fiatalnak, egy szóval sajátságos és erős, szőke ember volt. Valami határozott vonás nem volt benne, legfeljebb az, a mint nekem tetszett és a mennyire el tudtam találni, hogy csöndességénél és alázatosságánál fogva az embereknek azon osztályába tartozott, a melybe Szirotkin. A foglyok olykor kinevették őt, különösen azért, hogy magát kicseréltette. A Szibériába való tolonczoztatásért egy vörös ingért és egy ezüst rubelért kicseréltette magát. Ez a csekély összeg, a melyért eladta magát, fölötte nevetséges volt a foglyok előtt. Kicserélni magát annyit jelent, mint valakivel nevet és sorsot cserélni. Bármennyire csodálatos e tény, de mégis igaz; még az én időmben is fönnállott a Szibériába kísérték között. Eleinte sehogy sem tudtam ezt megérteni, de végre személyesen meggyőződtem róla.

Ez a következő módon történhetik meg. Például egy csomó foglyot kísérnek Szibériába. Egy részök várfogházra, más részök telepítésekre van elítélve. Utközben valahol, pl. a permi kormányzóságban, eszébe jut valakinek egy másik elítélttel cserélni. Például valami Mihajlov nevű gyilkosnak vagy más hasonló fajta bűnösnek, ki számos évre van elítélve, eszébe jut,

hogy ez reá végzetessé válhatna, kiválaszt magának a tömegben valakit, ki sokkal enyhébben van büntetve és aránytalanul rövidebb időtartamra. Végre talál egy Szusilov nevűre. Ez egy szolgáló ember, ki kitelepítésre van Szibériába küldve. Midőn már másfél ezer versztnyire haladt, természetesen egy kopeka nélkül - mert a pénz nála meg nem melegedhetett - kimerülten vonszolja magát, elgyötörve a kincstári élelmezésen, de soha egy jó falatban nem lehetvén része. Utközben egy pár réz kopekért mindenkinek kiszolgálója lesz. Mihajlov beszédbe ereszkedik Szusilovval, fölkeresi őt többször, barátságot köt vele és végre valamely pihenő helyen pálinkával kínálja meg és így szól hozzá:

- Nem volna kedved velem cserélni?

- Én, Mihajlov? Nekem mindegy... úgy is a börtönbe megyek; csak hogy ez a börtön ez az »elkülönített osztály« valamivel enyhébb a közönséges börtönnél.

Ennek a külön osztálynak létezéséről akkorában még a hivatalnokok sem tudtak, még Péterváron sem. Ez Szibéria távol eső szögletében volt, oly szögletben, melynek alig volt még lakossága (az én időmben talán hetvenen lehettek), s a melyre alig lehetett volna ráakadni. Találkoztam oly emberekkel, kik jól ismerték Szibériát, de a kik tőlem hallották először, hogy elkülönített hely létezik. A törvénykönyvben mindössze hat sorban van felemlítve.

Ebben a fegyházban a legsúlyosabb gonosztevők számára lett egy elkülönített osztály felállítva mindaddig, a míg a legnehezebb kényszermunkára lehetőség nyílt. Sőt még a foglyoknak sem volt tudomásuk ezen elkülönített osztályról. Hozzájárult még, hogy a Szusilovval együtt szállítottak között senkinek sem volt fogalma, még magának Mihajlovnak sem, az elkülönített helyről, legfeljebb büntetéről következtetett a büntetés súlyosságára, a mi semmi esetre sem lehetett csekély és legalább 3-4 ezer botot érdemelt. Szusilov ellenben valamely telepítvényre lett küldve. Mi jobb ennél? »Nem akarsz cserélni velem?« Szusilov mámorában és együgyűségében nem tudta magát elhatározni, vajjon elutasítsa-e őt vagy sem. E mellett a tömegben már hallott arról, hogy cserélni lehet, mert ebben semmi rendkívüli nincs. A lelkiismeretlen Mihajlov felhasználva Szusilov ügyefogyottságát, megvásárolta nevét egy piros ingért és egy ezüst rubelért, melyet tanuk jelenlétében át is adott neki. Másnap Szusilov már kijózanodott; de ismét itatták. Mihajlovot elutasítani most már nem képes: a kapott rubelt és a piros inget pedig elitta. Ha nem akarsz, úgy add vissza a pénzt. De hol vegyen Szusilov most egy ezüst rubelt? És ha nem adja meg, a társak fogják kényszeríteni arra, mert erre rendkívül szigorúan ügyelnek. Aztán, ha ígéretet tett, azt be is kell váltani, különben agyonvernék, vagy agyonkinoznák.

Szusilov látva azt, hogy már nem képes megmenekülni, elhatározta magát véglegesen beleegyezni az alkuba. Ezt tudomására hozzák az egész tömegnek, mire az ellenmondókat - ha ilyen akad - elhallgattatják ajándékokkal vagy itatással. Ezeknek természetesen mindegy, akár Mihajlov, akár pedig Szusilov kerül az ördög szarvára, csak pálinkát ihassanak és jól lakjanak; ilyen módon azok is meg lettek nyerve. A legközelebbi pihenőn, mikor névsort olvasnak és Mihajlovot kiáltanak, Szusilov maga mondja: én! ha pedig Szusilovot kiáltanak, Mihajlov mondja: én! és tovább mennek. Ebbe aztán mindenki beletörődik és senkinek sem jut eszébe ez ellen szót emelni. Tobolszkban rendezik a tolonczokat. »Mihajlovot« - kitelepítésre, »Szusilovot« pedig kétszeres őrizet mellett a külön osztályba kísérik. Ezután már hiába való minden tiltakozás; de milyen bizonyítékkal élhetett volna? Hány évig tarthat el az ily vizsgálat? Hol vannak reá a tanuk? Ha volnának is, eltagadják. Egy szóval az egész azzal végződött, hogy Szusilov egy ezüst rubelért és piros ingért az elkülönített osztályba került.

A foglyok nevték Szusilovot, - de nem azért, hogy kicserélte magát (bár az olyanokat, a kik csekély bérért súlyosabb büntetésre vállalkoznak, rendesen meg szokták vetni,), hanem azért, hogy csak egy rubelért s egy piros ingért állt reá a cserére, holott az ilyenért rendesen magas

összegeket szoktak kapni. De Szusilov oly alázatos, ostoba és önállóság nélküli volt, hogy bizony nem volt érdemes nevetni rajta.

Hosszabb ideig élvén együtt Szusilovval, lehetetlen volt észre nem vennem, mily határtalan ragaszkodással viseltetett irányomban. Egy alkalommal azonban - soha sem tudom magamnak megbocsátani - valami kérelmemet nem teljesítette, pedig csak kevéssel azelőtt adtam neki pénzt. E miatt szemrehányást tettem neki: »Nos, Szusilov, te a pénzt elfogadtad, de a rád bízott dologban nem jártál el!« Szusilov elhallgatott és sietett helyrehozni mulasztását, mire aztán igen szomorú lett. Elmult két nap. Lehetetlen - gondoltam magamban - hogy szemrehányásom tette volna őt oly lehangolttá. Nagyon jól tudtam, hogy egy Antal Vaszilievics nevű fogoly valami tartozás miatt folytonosan zaklatta. Valószínűleg pénze nincs és nem mer tőlem kérni. Harmadnapra megszólítottam: »Szusilov, nekem úgy tetszik, hogy Antal Vaszilievics számára pénzt akarsz tőlem kérni. Itt van.« A pritsen ültem, Szusilov pedig előttem állott. Észrevehető volt meglepetése a fölött, hogy önként ajánlottam neki pénzt, hogy magam említettem föl szorult helyzetét, annál inkább, mert az utóbbi időben, véleménye szerint, már annyi pénzt szedett föl tőlem, hogy reményleni sem merte, hogy én még többet fogok neki adni. Szusilov előbb a pénzre, azután reám tekintett, mire elfordult és kiment. Ez nagyon meglepett engem. Utána mentem és a laktanyák mögött találtam meg. A várfoház palánkja mellett állott és fejét hozzá támasztotta. - »Szusilov, mi a bajod?« kértem tőle. Nem nézett reám, de a legnagyobb ámulatomra láttam, hogy sir. »Ön, Alexander Petrovics... azt gondolja... kezdé szakadozott hangon és még mindig lesütve szemeit - »hogy én önt... pénzért... pedig én... én... ah!« Erre ismét a palánk felé fordult, hozzá ütötte ahhoz homlokát, - és szivszaggató zokogásban tört ki!... Első izben láttam a fogságban siró embert. Vigasztaltam őt, és bár ez időtől fogva, bár lehet mondani, még nagyobb odaadással szolgált ki, mégis egyes, nagy nehezen elleshető jelekből azt vettem észre, hogy szívében soha sem tudott megbocsátani szemrehányásomért. E mellett mások is csufolkodtak vele, sőt néha hangos szidásra fakadtak ki ellene, pedig ő békében és barátságosan viselkedett mindenki iránt és soha senkit sem sértett meg. De az embert még évek múltán is nagyon nehéz kiismerni.

Ezért láttam az első benyomások világánál egész másképp a fogházat, mint a milyennek később ismertem fel. Azért ismétlem, hogy bármily figyelemmel is voltam minden iránt, mégis sok olyat nem vettem észre, a mi szemeim előtt történt. Kezdetben sok olyan élesen kidomborodó jelenség lepett meg, de ezek oly rossz hatással voltak reám, hogy lelkemben csak a legkellemetlenebb emlékeket hagyták vissza. Elősegítette ezt A.-val való találkozásom is, ki kevéssel előttem került a várfoházba. Ezzel az emberrel való találkozásom a legkinzőbb benyomásokkal mérgezte meg fogságom első napjait. Én különben már a várfoházba való érkezésem előtt tudtam, hogy A.-val fogok ott találkozni. Mégis ő mérgezte meg azokat az első nehéz napokat és növelte lelki kinjaimat. Nem tehetem, hogy hallgatással mellőzzem e dolgot.

Ez az egyén a szó legszorosabb értelmében utálatos példája volt az emberi lealacsonyodásnak és minden erkölcsi érzésből való kivetkőzésnek, s ő nagy fáradtság és bánat nélkül sülyedt idáig. A. nemes származású fiatal ember volt, kiről már említettem egy alkalommal, hogy a parancsnokló őrnagynak mindent besugott, és szolgáljával Ftegykával szoros barátságot kötött. Elmondom röviden élettörténetét. Iskolát nem végzett, Moszkvában szüleivel meghasonlott és Pétervárra jött, hol - hogy pénzhez jusson, - a feljelentés aljas mesterségére adta magát. Föltette magában, hogy ha kell, tiz embert is tönkre tesz, csak hogy aljas és durva hajlamait és vágyait kielégíthesse. Így Pétervár mulató-helyein hasonszőrű barátok körében dőzsölve, oly nagy mérvben lealjasodott, hogy bár nem volt ostoba ember, a legoktalanabb és képtelenebb dolgokra ragadtatta el magát. Csakhamar leálczázták őt; kisült, hogy feladásával illetve vádaskodásával ártatlan embereket juttatott romlásba, másokat pedig megcsalt, és azért Szibériába száműzték tiz évre. Így jutott el a mi várfoházunkba. Még igen fiatal volt, reá nézve az élet

alig kezdődött el. Az ember azt hitte volna, hogy a sanyaru életmód meg fogja őt törni. De ő a legcsekélyebb magábaszállás és minden irtózat nélkül fogadta el borzasztó sorsát; nem rettent vissza semmitől, kivéven talán a kényszermunkától és attól, hogy jó barátjairól s a városi élvezetekről le kell mondania. Sőt nála beigazodott az, hogy a fogság még inkább felszabadítja az embert. »A rab, ha már egyszer rabbá lett, maradjon is az; az aljas cselekedetek neki már nem okozhatnak szégyent.« Ez volt szó szerint az ő nézete. E gyalázatos lényre csak szörnyüködve emlékszem vissza. Pár évig éltem gyilkosok, kicsapongók és megrögzött gonosztevők között, de ily erkölcsileg sülyedt emberrel, minő A. volt, határozottan mondhatom, még soha sem találkoztam. Volt köztünk egy nemes származású apagyilkos - egyszer már megemlékeztem róla - de egyes ellesett vonásokból és tetteiből meggyőződtem, hogy még ez is hasonlíthatatlanul nemesebb és emberségesebb volt A.-nál. Előtte ez az ember úgy tűnt fel, mint egy fogakkal és gyomorral bíró hustömeg, telve a legvadállatiasabb ösztönökkel, melyeknél fogva képes volt a legnagyobb közönyvel és hideg vérrel a legvadabb gyilkosságot elkövetni. Koránt sem nagyitok; volt elég időm megismerni A.-t. A romlottságnak borzalmas példánya volt, kinek örökösen gunyos mosolya a legnagyobb utálattal töltött el. Egy tüzvész, dögvész vagy éhség enyhébb csapás a társadalomra, mint egy ilyen ember. S csaknem hihetetlen, hogy ez ember minden állatiassága mellett ügyes, eszes, csinos és eléggé művelt is volt. Azt is említettem, hogy a várfogságban nagyon el volt harapódzva minden fajta a romlottságnak, a kémkedés és a vádaskodás is divott; ez utóbbit már föl sem vették a foglyok. Ellenkezőleg, A. irányában sokkal barátságosabban viselkedtek, mint irányunkban. Az őrnagygyal azt hitette el, hogy ügyes arczkép-festő (a foglyokkal pedig, hogy hadnagy volt a testőrségnél), miért is az őrnagy munkára házához rendelte, - természetesen arczképét festette vele. Itt találkozott Ftegyka nevű szolgával, a ki rendkívül nagy befolyást gyakorolt nemcsak gazdájára, de általában véve mindenkire a várfogházban. A. az őrnagy parancsából kémkedett közöttünk, de mikor ittas volt, többször fölpofozta és összeszidta kémkedése miatt és árulkodásaiért. Megtörtént, pedig elég gyakran, hogy miután arczul verte A.-t, késedelem nélkül leültette és tovább festetett vele. A mi őrnagyunk - úgy látszik - csakugyan azt hitte, hogy A. híres művész, de azért mégis feljogosítva érezte magát felpofozni őt. Mert - így okoskodott magában - akármilyen művész is vagy, de mégis csak rab, a kinek minden körülmények között én vagyok a felebbvalója, s így azt teszek veled, a mit akarok. A többi között arra kényszerítette A.-t, hogy csizmáját huzza le és a hálósobából hordjon ki egyet-mást. És még sem tudott hosszú ideig megszabadulni attól a véleményétől, hogy A. nagy művész. Az arczkép-festés egy évnél tovább húzódott. Midőn végre az őrnagy napnál világosabban arról győződött meg, hogy az arczkép nem is hasonlít hozzá, haragra lobbant, a művészt kiverte házából és visszaküldte a várfogságba közönséges munkát végezni. A. sajnálkozott e miatt és nagyon nehezeire esett lemondani a dologtalan jó napokról, az őrnagy asztaláról, Ftegyka barátságáról és mindazon élvezetekről, a melyekben része volt az őrnagy konyháján. Az őrnagy A.-nak eltávolítása után megszűnt üldözni M. foglyot, a kire amaz folytonosan vádaskodott, csak azért, mert M., mikor a kémkedő A. a várfogságba került, nagyon kivált a többi foglyok közül, velük egyáltalán semmi közösségben nem volt, sőt bizonyos félelemmel és utálattal fordult el tőlük. A foglyok viszont hasonló megvetésben részesítették őt. Az ily embereknek a sorsa, mint M. volt, elviselhetlen volt. M. előtt ismeretlen volt az ok, mely miatt A. a várfogságba került. Ellenben A., megtudva, hogy kivel van dolga, azonnal elhitette vele, hogy ő ép oly bűnért került a várfogságba, mint M. Ez rendkívül megörült a társnak, a ki fogsága első napjaiban kimondhatlanul jól eső vigasztalásban részesítette őt. A ravasz ember oly nagy bizalmat ébresztett maga iránt, hogy M. megosztotta vele mindenét, sőt utolsó pénzét is reá bízta. De A. csakhamar meggyűlölte M.-t, csak azért, mert az nemes származású volt, továbbá mert utálattal viseltetett minden aljas iránt, különösen pedig azért, mert nem hasonlított hozzá. A. mind azt, a mit M. közölt vele az őrnagyról, a legelső alkalommal visszamondotta annak. Az őrnagy nagyon megharagudott és üldözni

kezdte M-et, és ha nem lett volna a parancsnoknak is befolyása, a legnagyobb bajba sodorta volna. A nemcsak hogy nem restelte a dolgot, midőn M. megtudta aljasságát, de még inkább kereste a vele való találkozást, hogy annál gúnyosabban nézhessen szemébe. Ez, szemmel láthatólag, bizonyos kéjérzettel töltötte el őt. Egyszer-másszor maga M. figyelmeztetett engem erre a gyalázatos személyre, ki megmérgezte fogságom első napjait és még sivárabbá tette rabságomat. Engem a legnagyobb rémület fogott el, midőn ez aljas emberrel kellett találkoznom s az a meggyőződés érlelődött meg bennem, hogy itt minden ember oly rossz és aljas. De csalatkoztam, mikor mindenkit A. után ítéltem meg.

E három napot a legnagyobb szomorúság között majd a vár-fogságban bolyongva, majd pedig a pritsen feküdve töltöttem el. A kincstári vásznat, melyet fehérneműre adtak ki nekem, Akim Akimics ajánlatára egy megbízható rabnak adtam át, hogy abból ingeket varrjon, természetesen csekély bérért. Akim Akimics igen nagy figyelmet tanusított, hogy a szükséges felszerelésekkel el legyek látva, sőt maga is közreműködött azok megszerzésében, sajátkezűleg varrt nekem kincstári posztóból és az általam összevásárolt viselt ruházatból ágyterítőt. A kincstári cikkek meghatározott idő multával a fogoly tulajdonába mennek át, melyeken az azonnal tuladni igyekezett. Ezen eleinte nagyon csodálkoztam; de később magam is csak oly rabba lettem, mint a többi. Azoknak szokásai, fölfogása, nézetei - mintegy sajátommá lettek. A posztóból, mely vastag katonaposztóhoz hasonlított, ruha készült, a melynek egy évig kellett eltartani. A bundának három esztendeig kellett tartani, és rendesen úgy öltözetül, mint takaróul és ágybetétül is szolgált. De bár erős volt a bundaszövet, a harmadik év végén ritkán lehetett olyat látni, mely meg ne lett volna durva vászonnal foltozva. Daczára annak, három év letelével az ily bunda mégis negyven kopeken kelt el. Némelyikéért, ha jobb állapotban volt, hat-hét ezüst tizest (tiz kopek) is adtak, a mi a fogházban igen nagy pénz volt.

A pénznek pedig - amint már említettem - rendkívüli nagy jelentősége és hatalma volt. Határozottan el lehet mondani, hogy az olyan rab, kinek a fogházban némi pénzecskéje volt, tizszer kevesebbet szenvedett annál, kinek épenséggel semmije sem volt, bár a kincstár az utóbbit is mindennel ellátta és így pénzre nem lett volna szüksége. Így vélekedett a mi előljáróságunk is. Mind e mellett ismétlem, hogy a rabok, ha meg lennének fosztva a pénzszerzés lehetőségétől, vagy megörlünnének, vagy elpusztulnának mint a legyek (daczára a kincstári ellátásnak), vagy végre a leghallatlanabb gonoszságokra vetemednének, - egyesek unalomból, mások pedig csak azért, hogy oly büntetést kapjanak, mely elvégre elpusztítja őket. Ha pedig a fogoly - ki véres veritékkel szerzett magának pár kopeket, vagy szerzés céljából mindenféle cselvetésekre, csalással összekötött tolvajlásokra ragadtatja el magát, - aztán azt gyermeki könnyelműséggel kiadja, ez még nem bizonyítja azt, hogy nem becsüli a pénzt, mint első látszatra hinné az ember. A fogoly a pénzhez örülésig ragaszkodik, és ha valóban könnyelműen szórja is azt, mikor dorbézol, ezt csak azért teszi, mert a pénznél egy fokkal magasabbra becsüli az élvezetet. A rab előtt csak egy becsesebb a pénznél: a szabadság vagy legalább annak ábrándja. Erről később még egyet-mást elmondok, de mivel már szóba hoztam, itt sem hallgathatom el. Vajjon elhiszik-e nekem, hogy én oly száműzöttekkel találkoztam, a kik husz évre voltak elítélve, és mégis a legnagyobb nyugalommal mondták nekem: »Hadd el, majd megsegít az Isten, letöltöm az időt és akkor...« Ez a szó »rab« oly embert jelent, kinek nincs akarata, ámde mikor pénzt költ, akkor már *tetszése szerint* jár el. A fogoly, daczára a bilincseknek és a vár-fogház oszlopkerítésének, mely őt elválasztja a külvilágtól és mint egy állatot kalitkába zárja - hogyan képes pálinkához jutni, ahhoz a szigoruan eltiltott élvezethez, sőt néha legközelebbi előljáróit, a rokkantakat, sőt az altiszteket is sikerül neki megvesztegetni, a kik elnézik, mint játszsza ki a törvényt és a fegyelmet. A fegyelem ezen hiányosságától vérszemet kapva, a fogoly nemcsak társaival, de sőt önmagával is elhiteti - ha csak egy kis időre is - azt, hogy mégis sokkal több akaraterővel és szilárdsággal rendelkezik, mintsem gondolják.

Szóval: dolgozhatik, éjjelezhetik, beleköthet másokba, csakhogy megmutathassa azoknak, hogy van szabad akarata, és elhitei magával azt, a mire a szerencsétlennek még gondolni sem szabad.

Az előljárók csodálkoznak olykor azon, hogy némely fogoly, ki pár évig csendesen, példásan viselte magát, sőt példás magaviseleteért felügyelőnek lesz kinevezve, hirtelen, minden ok nélkül - mintha ördög szállta volna meg, - összeférhetlenné válik, sőt olykor még főbenjáró bűnre, az előljáróság iránti tiszteletlenségre is vetemedik. Mindez csaknem megfejthetlen csodálkozással tölti el őket.

Ez az egyéniségnek görcsös kitörése; s nem egyéb, mint ösztönszerű vágyakozás a saját énjét kinyilatkoztatni a megzavart elme dühroamaiban, lázas kitöréseiben vagy görcsös vergődésében, szóval akármilyen alakban, érvényre juttatni.

Pedig ez onnan van, hogy ez elevenen eltemetett ember fölébred koporsójában és kitörni iparkodik abból, daczára, hogy esze a lehetetlenségről igyekszik meggyőzni. Vegyük fontoló-
ra még azt, hogy a rabban csaknem minden önkényes nyilvánulása az egyéniségnek kihágás-
számba megy, s így a dolog természetében van, hogy a fogolynak mindegy, akármilyen ez a nyilvánulás. Ha tivornya - legyen tivornya, ha elhatározás kell, legyen olyan, mely gyilkos-
ságtól sem retten vissza. Csak bátorsága legyen hozzá fogni: nincs erő, mely képes lenne a szerencsétlen vakmerőt visszatartani. Ez oknál fogva leghelyesebb lenne nem engedni, hogy a dolog odáig fejlődjék. Ekkor megnyugodnék a lázas elme, nyugodt kerékvágásba zökkenne az élet. De hogyan lehetne ezt elérni?

VI. Az első hónap folytatása.

Mikor várfogságba kerültem, kevés pénzem volt. Óvatosságból keveset tartottam magamnál, nehogy elszedjék tőlem, az is el volt rejtve, és pedig az evangélium táblájába volt beenyvezve. E könyv volt az egyetlen, melyet a fogházba hozhatott valaki. E könyvet a táblájába beragasztott pénzzel együtt Tobolszkban kaptam ajándékba olyanoktól, kik szintén száműzetésre ítéltettek, de abból már tíz évet leszenvedtek. Szerencsétlenségükbe már beletörődtek és nagy részvéttel viseltettek egy új sorsukon iránt.

Szibériában találkoznak mindig olyanok, kik többé ki sem költöznek innen, és a kik életfeladatul tüzték ki a szerencsétleneket - mint saját gyermeküket - részvétben és könyöradományokban részesíteni, és azt minden jutalom nélkül, Isten nevében teszik.

Lehetetlen hogy néhány szóval meg ne emlékezzem itt egy találkozásról. A városban, melyben várfogházunk feküdt, élt egy Anasztázia Ivanovna nevű özvegy urnő. Természetes, a fogházban közülünk senkinek sem volt alkalma személyesen megismerkedni vele. E hölgy, úgy látszott, életcélul tüzte ki, hogy a száműzötteket segítse és róluk minden kitelhető módon gondoskodjék. Volt-e családjában valaki hozzánk hasonló szerencsétlen, nem tudni. Annyi azonban bizonyos, hogy e hölgy tehetségéhez képest mindent elkövetett, hogy segítségünkre legyen. Sokat - természetesen - korlátolt viszonyainál fogva nem tehetett. De mi, fogházunk falain belül, nagyon jól éreztük, hogy ennek falain kívül egy odaadó barátunk van. A többi között híreket is közölt velünk, melyekben igen nagy hiányt szenvedtünk. Mikor időmet kitöltöttem és a várost elhagytam, sikerült eljutnom hozzá és személyesen megismerkedni vele. A külvárosban egy közeli rokonánál lakott. Korára nézve sem öregnek, sem fiatalnak nem volt mondható; sőt még azt sem lehetett megtudni, vajjon okos és művelt volt-e e nő? Minden tette azonban észrevehetően elárulta azt, hogy rendkívül könyörületes és hogy minden óhaja csak abban áll, hogy rajtunk segítsen és nekünk örömet szerezzen. Egy fogolytársammal csaknem az egész estét nála töltöttem. Oly szeretetreméltóan nézett reánk, s oly jóízűen mulatott, a midőn mi neveltünk. Egy szóval igyekezett mindenben velünk tartani; rajta volt, hogy tehetsége szerint meg is vendégeljen bennünket. Kedveskedett theával, süteménnyel és mindenféle édességgel, és ha ezekkel birt volna, ez csak azért okozott volna neki örömet, mert többet tehetett volna érettünk. Midőn elbucsúztunk tőle, szivartárczákkal ajándékozott meg bennünket. E szivartárczákat színes karton-papírokból (ép olyanokból, melyekből az iskolás gyermekek tankönyveinek a táblája szokott lenni) maga készítette; köröskörül diszítésképen keskeny arany papír-bordurral voltak bevonva. »Önök, mint látom - cigarettáznak, talán használhatják e csekély ajándékot,« mondá, mintegy mentegetődve... Azt mondják (hallottam és olvastam), hogy a legbensőbb felebaráti szeretet egyszersmind a legnagyobb önzés. Mennyiben nyilatkozik itt önzés - sehogy sem tudom belátni. Ámbár fogságba jövetelemkor nem volt sok pénzem, én még sem tudtam komolyan bosszankodni azokra a foglyokra, a kik raboskodásom első óráiban tuljártak az eszemen, és egész jámbor képpel kétszer, háromszor egymásután sőt ötödször is pénzt kölcsönöztek tőlem. De azt az egyet őszintén bevallom, hogy rendkívül bosszankodtam a miatt, hogy ezek az emberek engem együgyűnek és ostobának tartottak azért, mert még ötödször is be hagytam magam fonatni. Ők bizonyosan azt hitték, hogy hittem ámitásaiknak és csalásaiknak; ha ellenben megtagadtam volna tőlük a pénzt és elkergettem volna őket, más részről bizonyos vagyok, hogy nagyobb tiszteletet tanúsítottak volna irányomban. De bármennyire bosszankodtam is, nem voltam képes elutasítani őket. Bosszankodtam pedig azért, mert az első napokban komolyan és folytonosan azon töprenkedtem, mily lábon kell nekem e népséggel élnem. Éreztem és beláttam, hogy ez a légkör reám nézve egészen új, azt is tudtam, hogy évek hosszú

során ebben élni teljes lehetetlenség. Szükséges, hogy az ember jól előkészítse magát ehhez. Természetes, eltökélt szándékom volt egyeneslelkűnek mutatkozni velük szemben, mint azt benső meggyőződése és lelkiismeretem parancsolja. De azt is tudtam, hogy ez csak álokoskodás, s hogy még sok nehéz megpróbáltatásnak leszek kitéve.

Igy tehát, eltekintve azon csekély gondtól, melyet laktanyai berendezésem okozott, a melyről már tettem említést és a melybe engem Akim Akimics bevezetett, és mind a mellett, hogy az némi szórakozást nyújtott, - engem mégis a sötét búskomorság gyötört. Halottas ház ez! így gondolkoztam magamban, mikor néha alkonyatkor laktanyánk kapujából a munkából hazatérő foglyok szemléletébe merültem. Megfigyeltem őket, arcaikból és mozdulataikból igyekeztem ellesni, hogy micsoda emberek és mily jelleműek. Sokan komor arczczal, minden életkedv nélkül, mások közönnyel, sőt voltak olyanok is, a kik legvidámabb kedélyvel, félrekapott sipkával és oldalra vetett köntösben, kihívó vagy ravasz tekintettel haladtak el mellettem. Ez az én mostani világom, e légkörben kell nekem akarva nem akarva élnem... gondolám magamban. Megkísérlettem kérdezősködni és egyet-mást megtudni felőlük Akim Akimics útján, kivel - hogy ne legyek egyedül - szívesen teáztam együtt. Mellesleg mondván, az első időben a tea volt csaknem egyedüli eledelem. Akim Akimics soha sem utasította vissza a teát és sajátkezűleg gyújtotta meg bádog szamovárunkat, melyet nekem használatra M. adott. Akim Akimics rendesen egy pohárral fogyasztott (neki saját pohara volt). Komolyan és méltóságteljesen hörpintette ki poharát, s megköszönve azt, legott fekhelyem elkészítéséhez látott, de a mit megtudni óhajtottam - nem volt képes velem közölni, sőt föl sem tudta fogni, hogy miért érdeklődöm annyira környezetünk és a hozzánk legközelebb álló foglyok jelleme iránt. Végre is meguntam a kérdezősködést, és beláttam, hogy itt önmagamnak kell a megfigyelő szerepét vinnem.

Negyedik nap reggel, épen úgy mint akkor, mikor bilincsemet megváltoztatták, a foglyok a laktanya udvarán két sorba állottak föl. Elül, velük szembe, és hátul - töltött fegyverrel és feltüzött szuronnyal - katonák sorakoztak. A katonának jogában áll löni, ha a fogolynak eszébe jutna szökést kísérteni meg; de lövéseért mindig felelős, ha azt nem a legvégsőbb szükség esetére tartotta fenn; ugyanaz áll a foglyok nyílt lázadása esetén is. De kinek jutna eszébe ilyenkor a futás? Összegyűltek a mérnökkari tiszt, a felügyelő, ugyszintén az altisztek és katonák, kik a teljesítendő munkára ügyeltek. Felolvasták a névsort; a rabok azon része, mely varró-műhelybe járt, legelőször távozott el; a mérnökkari előljáróság ezekkel mitsem törődött; ezek a várfogház számára dolgoztak, azt ruházattal látták el. Ezek után a többi műhelyekben foglalkozók távoztak el, és csak ekkor került a sor a közönséges munkásokra. Husz más fogolylyal elindultam végre én is. A várfogház mögött, a befagyott folyón, két kincstári bárka volt, melyeket - mivel a jégbe fagytak, - szét kellett szedni, hogy legalább a fájokat mentsék meg. Különben ez az egész ócska anyag alig ért egy batkát. A városban a fa értéke, minthogy köröskörül erdők terültek el, igen csekély volt. E munkára a rabokat csak azért küldték, hogy tétlenül ne tegyék össze kezeiket, a mit ők nagyon jól tudtak. Az ily munkát a rabok bizonyos közönnyel végezték; egészen más kedvvel folyt a munka, ha annak valami értéke volt, és különösen mikor önkényt lehetett a munkára ajánlkozni. Ez némileg felvillanyozta őket, és bár semmi haszon sem hárult belőle, mégis, mint alkalmam volt meggyőződni, egymás közt versenyezve igyekeztek minél előbb és minél jobban elvégezni. De a mostani munkánál, melyet inkább pro forma, mint szükségből végeztek, s a melyet déli 11 óráig nagy erőfeszítéssel be kellett fejezni, - egy órát sem lehetett megtakarítani. Meleg és ködös nap volt; a hó erősen olvadt. Csapatunk a várfogház mögé a folyó partjára indult, tom-pán zöröggetve bilincseit; ezek, bár a ruha alá voltak rejtve, mégis éles csöngéssel zörrentek össze. Két-három ember a nélkülözhetlen műszerekért a szertárba ment, mig én kíváncsi várakozással a többiekkel mentem: vágytam mielőbb meglátni és megtudni, hogy milyen az a kényszermunka? És mikép fog esni életemben első ízben a munka?

A legnagyobb részletességgel emlékszem mindenre. Utközben egy városi polgárral találkoztunk, ki megállott és zsebében keresgélt. Csapatunkból legott vált ki egy rab, levette sapkáját és a kapott alamizsnát átvette, mire késelem nélkül társaihoz sietett. A polgár ember keresztet vetett magára és tovább folytatta útját. Ezt az alamizsnát, mely öt kopekból állott, még ugyanezen reggel elköltötték, süteményt vásárolva rajta, melyet egymás között egyenlően felosztottak.

Ezen fogoly csapatban egyesek komoran és szótlánul mentek, mások közönyösen; de voltak olyanok is, a kik halk beszédbe ereszkedtek egymás között. Volt a tömegben egy olyan is, a ki jó kedvében majdnem az egész uton tánczolt, bilincseit vigan összeverve. Ez ugyanaz az alacsony tömzsi rab volt, a ki fogházba érkezésem első reggelén összeveszett egy másikkal a fölött, mert amaz azt állította róla, hogy ő vércse-madár. Ezt a jókedvű fiatal embert Szkuratovnak hívták. Végre egy hitvány dalt kezdett énekelni, melyből azonban én csak e pár szóra emlékszem:

»Hej, nem a papnál esküdtünk,
Midőn a malomba kerültünk.«

A tánczhoz még csak a balalajka (oroszcitera) hiányzott.

Rendkívüli jó kedélyhangulata természetesen csakhamar rossz vért szült a csoport egyik-másik tagjában.

- Vonit már! szólalt meg becsmérlőleg egy rab, a kinek pedig épenséggel semmi köze sem volt a dologhoz.
- Egy nótája volt a farkasnak, ezt is eltanulta tőle a tőkfejű; jegyzé meg egy másik duzzogó.
- Micsoda, én tőkfejű vagyok! - hisz nektek még a poltavai galuska is torkotokon akadt; felelt sebtiben Szkuratov.
- Ohó! Te talán ettél olyat! Azt a fapapucsos szörpölő mivoltodat!
- Most az ördög hizlalja golyóbissal, tevé hozzá egy harmadik.
- Valóban, én igen el vagyok kényeztetve, felelt könnyed sóhajjal Szkuratov és a bűnbánat egy nemével fordult a tömeg felé, - kicsi koromtól szilvagombóczon nőttem föl. Szüleimnek - barátaim - most is üzletük van Moszkvában és a többi között szelet is árulnak, elhiszitek, gazdag kereskedők.
- Hát te mivel kereskedtél?
- Elegyes árukkal. Akkoriban kaptam az első kétszázast.
- Csak nem rubelben? szólalt meg egy kíváncsi, megrázkódva ennyi pénz hallatára.
- Nem, jámbor barátom, - nem rubelben, de bot-ütésben. Nem igaz, Lukács! - te is ott voltál?
- Neked nem vagyok Lukács, neked Lukács Kuzmics vagyok, szólalt meg egyszerre egy alacsony, szikár, hegyes orru fogoly.
- Legyen hát akaratod szerint, hogy vinne el az ördög!
- Neked Lukács Kuzmics sem vagyok, neked bácsid vagyok.
- No, vigyen el az ördög bácsiságoddal. Veletek nem érdemes beszélni! Pedig most akartam a javát elmondani barátaim, azt, hogy hogyan történt az, hogy alig időztem Moszkvában, már tizenöt korbácsot kaptam és ide kerültem...
- Miért kerültél ide? szakítá őt félbe egy figyelmes hallgató.

- Hát csak azért, mert gazdag akartam lenni Moszkvában. Oly mohósággal akartam gazdag lenni, hogy ki sem mondhatom.

Sokan fölkaczagtak. Szkuratov, mint látszott, azokhoz az önkéntes mulattatókhoz tartozott, a kik kötelességüknek tartották hosszú képü társaikat fölvidítani. Azok közé a különös és fontos egyének közé tartozott, a kikről valószínűleg még lesz módomban szólni.

- Téged is a prémed helyett ki lehetne porolni, jegyző meg Lukács Kuzmics, - mert a prémed száz rubelt ér.

Szkuratovon ugyanis kopott, viselt bunda volt, a melyen folt hátán folt tarkázott. Ekkor közönyösen, de figyelemmel nézte azt végig tetőtől talpig.

- Annál többet ér a fejem, barátaim, a fejem, az nagyon drága! felelt. Mikor Moszkvából búcsút vettem, csak azzal vigasztalódtam némileg, hogy a fejem is velem jött. Isten veled Moszkva. Köszönöm neked a hideg fürdőt, dicsően kifizettetek engem! A bundához pedig, jó ember, semmi közöd.

- Hát talán a fejedhez?

- Hisz a feje sem az övé, hanem kikölcsönözte, szólalt meg ismét Lukács. - Azt Isten kegyelméből meghagyták nála, mikor ide tolonczották.

- Ugyan, Szkuratov, volt neked valaha mesterséged?

- Mi jut eszedbe! Vezető volt, koldus-vezető, jegyzé meg a komorak egyike.

- Megpróbáltam csizmát varrni, felelt Szkuratov, mintha észre sem vette volna a csipős megjegyzést. - De csak egy párig jutottam.

- Nos, akadt vevője?

- Akadt hát, addig beszéltem egynek tele a fejét, hogy az istentől elrugaskodott megvette a csizmát.

A kik Szkuratov körül állottak, csak úgy düledeztek a nevetéstől.

- Aztán még egyszer akadt dolgom, folytatá hidegvérűen Szkuratov. - Pomorczev Teodorovics István hadnagynak megfejeltem a csizmáját.

- Nos, meg volt vele elégedve?

- Dehogyan volt. Összeszidott csunyául, hozzá még megtisztelt térdével s párszor hátba rugott. Rendkívül megharagudott. - Eh, gyalázatos élet, gyalázatos fogházi élet! kiáltott föl lábaival toporzékolva.

- Faragatlan tuskó! mormogta egy mellettem elmenő torzon-borz fejü ember, haragos megvetéssel szegezve reá tekintetét.

- Haszontalan ember! jegyzé meg egy másik komoly hangon.

Éppenséggel nem tudtam megérteni, hogy Szkuratovra miért haragszanak. A torzonborz fejü és a többiek haragját személye iránti ellenszenvnek tulajdonítottam; de nem volt az, hanem valóságos harag volt azért, mert Szkuratov nem volt képes olyan szigorúságot és tekintélyt mutatni, a milyent a rabok legnagyobb része negélyzett, még pedig egész az unalmasságig, egy szóval azért, mert mint azt ők értették, »hasznavehetlen« ember volt. Különbem nem minden víg kedélyü emberre haragudtak és nem mindegyiket gunyolták és bosszantották annyira, mint Szkuratovot és más hozzá hasonlót. Az attól függött, kinek milyen mérvben nőttek a nyakára: az együgyü emberen azonnal kifogtak. Ez engem nagyon meglepett. De voltak az élczes emberek között olyanok is, a kik nem hagytak paczkázni magukkal; ezek

íránt aztán kénytelenek voltak tisztelettel viseltetni. Volt a rabok e csoportjában egy igen kedves ember is, azonban e tulajdonságával csak később ismerkedtem meg. Magas termetű és értelmes fiatal ember volt. Árkásznak hívták, mert egykor az árkászoknál szolgált; most ő is a külön osztályba került. Lesz alkalmam még róla egyet-mást mondani.

Különbö a »komolykodók« közül sem mindegyik haragudott a léhákra, mint az említett torzon-borz fejű. A fogházban volt néhány ember, kik versenyeztek abban, hogy a figyelmet magukra vonják, kik közül mindegyik a leleményesség, eszesség tekintetében magának követelte az elsőséget. Valóban sok eszes ember is volt itt, a kik méltán megérdemelték a figyelmet. Ez egyének azonban egymás között folyton torzsalkodtak és mindig irigykedtek egymásra. A többi rabok iránt, méltóságuk tudatában, bizonyos leereszkedéssel viseltettek és czivakodásra soha a legcsekélyebb alkalmat sem szolgáltatották; az előjáróság is kitüntetésben részesítette, a mennyiben a munkáknál rendszeren őket alkalmazta intézőkül. Irányomban valamennyi igen udvarias volt, bár önteltségüknél fogva keveset beszéltek velem. Ezek sem fogják elkerülni, hogy később velük ne foglalkozzam.

A folyó partjára érkeztünk. Lent a vizen befagyva állott a vén bárka, melyet nekünk szét kellett szednünk. A tulsó oldalon, a merre a szem látott, kék színben uszó komor pusztaság terült el. Vártam, míg mind hozzá látnak a munkához, de erre egy sem gondolt. Néhányan letelepedtek a parton heverő gerendákra, mire csaknem mindegyik csizmája szárából pipát huzott elő, megtömte s rágyújtott arra a két kopekes szibériai leveles dohányra, mely a bazárban nálunk kapható volt. A katona-örség körülfogott és unalmat kifejező arcczal ügyelt reánk.

- Ugyan kinek jutott eszébe e bárka lebontása? szólalt meg az egyik, mintegy magában beszélve és senkire sem tekintve. Valakinek forgácsra van szüksége?

- Olyannak juthatott eszébe, a ki tőlünk nem fél, jegyzé meg egy másik.

- Hová tódul ott tulnan a parasztság? kérde az első, nem véve tudomást az előbbi feleletről és kezével a távolban látszó paraszt csoportra mutatva, a kik hosszú sorban valahová igyekeztek a friss hóban. Valamennyien a mondott irány felé néztek és a parasztok dolgoztalansága felett kezdtek beszélgetni. A parasztok közül az utolsó igen nevetséges módon döcögött, kezeit szétterpeszté s fejét, melyen magas parasztsipka és tatárkalepény volt, oldalvást horgasztotta le. Egész alakja élesen rajzolódott le a fehér havon.

- Hej, Petrovics bátyám, de tele töltötted a bendőt! jegyzé meg ingerkedve parasztos szó-járással az egyik. Sajátságos, hogy a rabok bizonyos lenézéssel viseltettek a parasztok iránt, daczára annak, hogy a fele közülök paraszt származásu volt.

- Az az utolsó, gyerekek, ugy sántikál mintha retket ültetne.

- Nehéz gondok nyomják, sok a pénze, jegyzé meg egy harmadik.

Valamennyien fölkaczagtak, de jó részt kedvetlenül, mintha kényszerítették volna reá. E közben megérkezett a süteményárusnő, egy erőteljes, kövér asszony.

Az adományul kapott öt kopeken süteményt vettek és azt egyformán osztották fel maguk között.

Egy fiatal legény, ki a várfogházban süteménnyel kereskedett, két tiz-kopekest vett elő és erősen alkudott, hogy - mint az rendjén volt - ne két darabot, de hármát kapjon egy kopekéért. Az asszony sehogy sem akart beleegyezni.

- Nos, hát tán egyebet adsz?

- Mit egyebet?

- Hát a mit az egerek nem esznek meg.

- Nem szégyenled magad! kiáltott nevetve az asszony.

Végre megérkezett bottal kezében a munkafelügyelő altiszt.

- He! hát mit ültök? Fogjatok a munkához!

- Ah, engedj nekünk, Iván Matojics, egy szabad órácskát; szólalt meg az »előljáró rab«, lomhán emelkedve fel helyéről.

- Miért nem kértétek ki a rendezkedésnél? Most a bárkát kell szétszedni, ez a ti szabad órátok.

Végre-valahára, nagy nehezen, alig vonszolva lábaikat, a folyóhoz kerültek. A tömegben azonnal előkerültek a »felügyelők« is, legalább hogy a látszatnak elég legyen téve. Most sült csak ki, hogy a bárkát nem volt szabad szétzuzni, hanem a lehetőséghez képest a bordákat, melyek az alkotmány hosszában szögekkel voltak összetartva, épen kellett meghagyni. A munka ennél fogva hosszadalmas és unalmas volt.

- Mindenek előtt, legeslegelőször, ezt a gerendát kellene eltávolítani. Gyerekek, lássatok hozzá! jegyezte meg a tömegben egy rab, ki ez ideig folyton hallgatott és távolról sem tartozott sem a felügyeléshez, sem pedig az előljárósághoz, mire megragadta két kezével a vastag gerendát és arra várt, hogy valaki segítségére fog menni; de senki sem sietett segítségére.

- Azt ugyan föl nem emeled! Legfeljebb ha a medve-sógort hívod segítségül, mormogta valaki a fogai között.

- Hát akkor mit csináljak? mondjátok meg, mihez fogjak? kérde a gerendával birkózó fogoly és fölemelkedett. Magad akarsz evvel a munkával elkészülni, vagy mi, hogy úgy felfujod magad?

- Ne lopjátok a napot, de dolgozzatok! Avagy azt akarjátok, hogy besózzalak benneteket télire? kiáltott föl a felügyelő, végig tekintve a husz főből álló tömegen, a mely sehogy sem akart hozzálátni a dologhoz. - Fogjatok hozzá, gyorsan!

- Gyorsabban a gyorsnál senki sem kénytelen dolgozni, Iván Matojics.

- Te meg egyáltalában nem csinálsz semmit! Hej, Szevelyev, mit bámulsz úgy! Fogj hozzá!

- Mit végzek én egyedül?

- Szakmányban egy óra fölöslegért elvállaljuk, Iván Matojics.

- Mondtam már, hogy nem lesz szakmány. Szédszeditek a bárkát és haza mentek. Fogjatok hozzá!

Végre hozzá fogtak, de álmosan és kedvetlenül. Boszantó volt még nézni is ezt az egészséges munkáscsoportot, a melyen észre lehetett venni, hogy sehogy sem izlik neki a munka. De alig hogy hozzá kezdtek az apróbb részek szétszedéséhez, legott arról győződtek meg, hogy azok törnek és ép állapotban nem lehet megmenteni. Bejelentették ezt a felügyelőnek, s ez haladéktalanul kiadta a parancsot, hogy a munkát másféle módon kell eszközölni. A rabok hosszas ideig tanakodtak a felett, hogy mi tevők legyenek és hogyan kezdjenek a dologhoz. E tanakodás - természetesen - véleménykülönbséggel és zajjal járt... A felügyelő kénytelen volt ismét lármát csapni és pálczájával siettetni a munka menetét, azonban a gyöngye hajóbordák most is csak úgy töredezték, mint előbb. Végre kitűnt, hogy kevés a fejsze és még egyéb eszközre van szükség, mire legott fedezet alatt két foglyot küldtek a várba a szükséges eszközökért, addig pedig, míg ezek visszaérkeznek, a munkások - nem lévén mit tenniök, szépen a bárkán elhelyezkedtek és újra pipára gyújtottak.

A felügyelő végre nagyot köpött.

- No, a munka ugyan nem sirat meg benneteket, ti csöcselék nép! mormogta bosszusan és kezével hadonászva visszatért a várfogházba, mi közben nagyokat suhintott botjával a levegőben.

Egy óra múlva megérkezett a munkavezető. Nyugodtan kihallgatta a rabokat, a négy keresztfa kibontását és a főrészek szétszedését tüzte ki feladatul, azon feltétellel, hogy ha azok sértetlenül kivétnak, szabad lesz haza menniök. A feladat meglehetősen erős volt, de az emberek szó nélkül fogtak hozzá! Egyszerre eltűnt a lustaság, a huzódozás! Fölhangzott a fejszék tompa kopogása, a munkások elkezdték kiverni a faszégeket, és nagy ámulatomra, ép állapotban szétszedték a keresztfákat. A dolog csak úgy égett a kezeik között. Váratlanul egyszerre mindenkinek megjött az esze. Egyetlen fölösleges szó vagy czivódás nem hallatszott most, mindenki szakavatottan beszélt, rendelkezett és okos tanácsokat osztogatott. A föladott munka ép a dobpergéskor ért véget és a foglyok, bár fáradtan, de teljességgel önelégülten indultak haza felé. Személyemet illetőleg azt a tapasztalatot tettem, hogy a munka ideje alatt, bármihez fogtam, akárhogy iparkodtam segédkezni, mindenütt csak utban állottam, olyannyira, hogy csak szidást kaptam érte.

Még a legutolsó munkás is, a ki pedig moczcanni sem mert más jóra való munkással szemben, jogosultnak érezte magát reám kiáltani, ha véletlenül melléje kerültem, azon ürügy alatt természetesen, hogy zavarom őt. Sőt egy erős, izmos ember egész nyíltan és durván így rivalált reám:

- Hová mászol, állj félre! Mit tolakodol ide, hol nem veszi senki hasznodat!

- Zsákba vele! jegyzé meg egy másik.

- Jobb, ha perselyt veszel a kezedbe, szólt egy harmadik, és elmégysz kéregetni az építkezésre, vagy az inségesek részére; de itt neked nincs semmi keresni valód.

Nem tehettem mást, mint félreállottam; tétlenül állani pedig, mikor mások dolgoznak, nem fért össze lelkiismeretemmel. Ha pedig valóban félreállottam, akkor azt kiáltották reám:

- Nézzétek, milyen dolgos embert adtak hozzánk: mit tegyünk vele? Nem lehet semmire sem használni!

Mind ez természetesen szántsándékkal történt, mert mindegyik örült zavaromon. A volt nemes embert ki kellett nekik gúnyolniok, a mire most kedvező alkalom nyílt.

Az olvasó most megérti ebből, miért volt oly fontos kérdés reám nézve, a fogházba lépéskor, mint említettem, hogy mikép viselkedjem e népséggel szemben? Előérzetem sugta, hogy többször lesz még velök a mostanihoz hasonló összeütközésem. De, dacára az ilyen összezörrenéseknek, föltettem magamban, hogy ki fogom vinni eleve kifőzött tervemet; jól tudtam, hogy az méltányos. Nevezetesen arra határoztam el magam, hogy, a mennyire csak lehet, függetlenségemet megőrzöm és semmi szorosabb viszonyba nem lépek velük, azonban el sem fogom utasítani, ha közeledni találnának hozzám. Mostantól tehát semmibe sem veszem fenyegetéseiket, sőt a lehetőséghez képest úgy fogok tenni, mintha ezt észre sem venném: nem fogok feléjük közeledni, sem szokásaikkal nem törődöm, szóval barátságukat nem keresem. Meggyőződtem az első pillanattól, hogy ők ezért meg fognak gyűlölni engem. Egyszersmind meg kellett az ő felfogásuk szerint őrizni - a mint azt később megtudtam - nemesi jellememet, azaz finomnak, büszkének és munkához nem szokott embernek kellett magamat feltüntetnem. Körülbelül ebben állott fogalmuk a nemesség criteriuma felől. Ők, természetesen, szidtak ezért, de önmagokban mégis tartózkodással és tisztelettel voltak személyem iránt. Ha kedvükbe kezdtem volna járni, hizelkedni, barátságukat keresni, avagy bizalmaskodni kezdtem volna velük, ezt legott félelemnek vagy gyávaságnak tekintették

volna és megvetéssel illetnek érte. A.-ról nem vehettem példát: ő eljárógatott az őrnagyhoz, és így tőle ezért féltek. Másrésről nem volt kedvem hideg, visszautasító udvariassággal zárkózni el előlük, mint ezt a lengyelek tették. Ámbár azt jól láttam, hogy azért gyűlölnék, mert dolgozni mentem, úgy mint ők, és nem játszottam az elkényeztetett embert, és hogy velök mindenben versenyeztem; és bár bizonyos voltam abban, hogy előbb-utóbb kénytelenek lesznek nézeteiket megváltoztatni, mégis az a gondolat, hogy nekik most még némi joguk van arra, hogy engem gyűöljenek, mert azt gondolják, hogy a munkától huzódozom, - bántott engem.

Mikor este, a délutáni munka után, a várfogházba fáradtan és kimerülten visszatértem, ismét nagy szomorúság vett rajtam erőt. »Hány ezer ilyen egyhangu s ehhez hasonló nap van még előttem,« - gondoltam magamban. Az esthomályban hallgatagon bolyongtam ide s tova a laktanyák mögött a vár kerítés aljában, midőn egyszerre Sarikot pillantottam meg, a mint egyenesen felém szaladt. Sarik a várfogházi kutya volt. Valójában nem volt gazdája, s azért mindenkit urának tekintett; emberemlékezet óta élt itt a várfogházban és a konyhából kidobott ételmaradékokon tengődött. Jókora nagy fekete kutya volt, fehér foltokkal testén, értelmes tekintetű szemekkel és bozontos farkkal. Soha senki sem bánt vele nyájasan és senki sem törődött vele. Én azonban mindjárt az első napon megsimogattam és kenyeret adtam neki. Mikor megsimogattam, barátságosan nézett reám és meglelégedése jeléül csöndesen csóválta a farkát. Most, mivel hosszabb ideig nem látott, ki annyi év óta egyedül magam simogattam meg őt, mindenfelé keresett, s mikor a laktanyák mögött megtalált, halk vonítással felém futott. Már nem tudom, mi vett rajtam erőt, de a kutyát megcsókoltam s megöleltem; mire első lábaival vállamra támaszkodott és nyalni kezdte arczomat. »Ime, egy barát, kit a sors rendelt számomra,« gondoltam magamban mindannyiszor, valahányszor a munkáról visszatértem, a mikor egyenesen a laktanyák mögé siettem az előttem ugráló és vonító Sarikkal s ott összeöleltem és csókoltam, miközben édes, de egyszersmind gyötrő érzés töltötte be lelkemet. Jól emlékszem, hogy annyi kínos megpróbáltatás után mily jól esett tudnom, hogy mégis akad számomra ezen a világon egy szerető, hozzám ragaszkodó barát, - ez az én hűséges Sarik kutyám volt.

VII. Új ismeretségek. - Petrov.

Az idő gyorsan múlt s én mindinkább beletörődtem helyzetembe. Napról-napra kevésbé éreztem új életem bántó oldalait. A viszonyok, a körülmények s az emberek mindennapiakká lettek előttem. Kibékülni evvel az étellel lehetetlennek látszott, de már itt volt az idő azt mint megmásíthatlan dolgot elfogadni. Azokat a kételyeket, melyek bennem fönmaradtak, tehetségemhez képest magamba zártam. Már nem bolyongtam többé a várfogházban és nem árultam el gyötrelmeimet. A rabok vad, kíváncsi tekintete már nem állott meg rajtam oly gyakran és nem leselkedtek többé utánam azzal a bántó szemtelenséggel. Ugy látszik, én is mindennapivá lettem előtük, a minék mód felett örültem. A fogházban már otthonosnak kezdtem magam érezni, jól ismertem fekhelyemet és hozzászórtam oly dolgokhoz, a melyekről azt hittem, hogy soha sem fogok beletörődni. Szabály szerint hetenként egyszer elmentem leborotváztatni a fél fejemet. Erre a szombati nap volt kitűzve, a midőn egyenként jelentünk meg az őrségen, hol katona borbélyok hideg vízzel s szappannal beszappanozták fejünket és a tompa beretvával oly könnyörtelenül vakarták a bőrünket, hogy még most is borzong a hátam, ha e műveletre visszagondolok. Különben csakhamar akadt ennek is ellenszere: Akim Akimics megismertetett egy rabbal, a ki valaha katona volt; ez egy kopekért saját beretvájával és fájdalom nélkül végezte el rajtam a műtétet. A rabok közül sokan jártak hozzá, hogy kikerüljék az állami borbélyokat, pedig nem igen voltak elpuhulva. Rab-borbélyunkat *örnagynak* nevezték, hogy miért, azt nem tudom. Hogy miben hasonlított az őrnagyhoz, azt szintén nem tudom megmondani. Most, a mikor ezt írom, egész valóságában szemeim előtt áll e magas, sovány és hórihorgas borbély, a mint borotváját a szíjon élesíti. Szinte látszott, hogy mennyire meg volt elégedve, ha csak borotvája jól vágott és valaki elvetődött hozzá borotválkozni; a szappan nála langyos volt, keze könnyű, a borotválás pedig bársony-simán ment. Valóságos élvezetet talált e foglalkozásban, s mivel büszke volt művészetére, bizonyos közönnyel fogadta a kiérdemelt kopeket, mintha a dolog lényege valóban a borotválás művészetében s nem a pénzben állott volna. Volt is hadd-el-hadd, mikor egy alkalommal A. az őrnagyunk előtt vigyázatlanul csúfnevén szólította a mi borbélyunkat. Az őrnagy haragra lobbant s a legnagyobb fokban sértve érezte magát. »Hát tudod-e, te nyomorult, mit tesz az: őrnagy! kiáltott tajtékozó szájjal és a maga módja szerint kezdte a dolgot magyarázni. Érted-e te azt, hogy mi az: egy őrnagy! Hogyan mered őt őrnagynak nevezni, hozzá még jelenlétben!... Csak egy hozzád hasonló ficzko képes őt ily emberhez hasonlítani.«

Már fogságom első napjától kezdve sokat foglalkoztam a szabadság gondolatával. A számítás, hogy mikor ér véget fogházi életemnek ezerféle változata, lett életemnek legkedvencebb foglalkozása. Sőt másról még gondolkodni sem voltam képes, és meg voltam győződve, hogy ezzel mindenki úgy van, a kit hosszabb időre fosztottak meg szabadságától. Nem tudom, vajjon a többi rab is úgy számította-e, mint én, hátralevő idejét, de annyi bizonyos, hogy bámulatos könnyelműségük már az első pillanattól rendkívül meglepett. A szabadságától megfosztott fogoly reménykedése teljesen másféle, mint a szabadságban élő emberé. A szabad ember kétségkívül remél (reméli például sorsa változását vagy valamely vállalata teljesülését), de e mellett él, működik s az életküzdelemben egész lénye belemerül. De a fogolynál ez hiányzik. Itt ugyan szintén létezik valamilyen élet, de azért mindenki, a ki ide kerül, bármennyi időre szóljon büntetése, nem tekinti ezt az életet igazinak, csak az élet paródiájának. Minden fegyencz érzi, hogy most nincs odahaza, csak mintegy látogatóban. Husz esztendő azt a benyomást teszi reá, mintha csak két esztendő volna, meg van győződve, hogy ötvenöt év múlva is, a mikor egyszer a fogházból megmenekül, ép oly fiatal lesz, mint most harminczöt éves korában. »Akkor majd újra kezdek élni!« biztatja magát a fogoly és a legnagyobb konoksággal üzi el magától kételyeit és más töprengő gondolatait.

Tobolszkban falhoz lánczolt foglyokat láttam. Körülbelül egy öl hosszú lánczra verve ülnek s a fekvőhelyük is melléjük van helyezve. Az ilyen rab rendszerint valami borzasztó bűntényért, melyet már Szibériában követett el, kapja e szigorított büntetést. Az ily büntetés őt, sőt néha tíz évre is terjed. Nagyobb része ezeknek rablógyilkosok. Közöttük csak egyet láttam, ki előkelő származásának látszott. Valaha hivatalban lehetett. Beszéde igen csöndes és suttogó volt; arczán édes mosoly ömlött el. Nyugodtan mutatta nekünk lánczát és mutogatta, miként lehet vele a padon kényelmesen elhelyezkedni. Általában valamennyien elég csendes-viselnek magukat, de e mellett mégis mielőbb szeretnék kitölteni a büntetési időt. Pedig miért? Azért, hogy megszabadulva a nedves, romlott levegőjü, faragott kőboltozatu kalitkából, a fogház udvarára jusson... mert ennyi az, a mit várhat. A várfogház kerítésén túl már soha sem jut ki. Azt jól tudja, hogy, ha megvált is a láncztól, bilincsekbe verve marad mind halálíg. Mindamellett az egyetlen hő vágya, hogy mielőbb letöltse a lelánczolás büntetést. Vajjon képes lenne-e e vágy nélkül öt-hat évet falhoz lánczolva fetrengeni? Nem halna, vagy nem örülne-e bele?

Ugy éreztem, hogy csak a munka mentheti, erősítheti meg egészségemet. A folytonos lelki izgalom s a laktanya zárt levegője teljesen tönkre tehetnék testi szervezetemet. Minél többet a levegőn lenni, naponként fáradozni, terheket czipelni: ez volt fő kívánságom, így - gondoltam magamban - legalább megmentem és megedzem magam, s majdan egészségesen és ifju erővel hagyom el e helyet. Nem csalódtam: a munka s a mozgás nagy előnyökre vált. Borzadva kísértem figyelemmel egyik társamat, ki előkelő származású volt, s akinek élete napról-napra gyertyaként fogyott. A fogházba velem egy időben került, mint szép, fiatal s erőteljes ember és félig roskatagon, megöszülve, bénult lábakkal és erősen ziháló lélekzettel hagyta el azt. Nem - gondolám magamban, őt látva - élni akarok és élni fogok. Munkakedvemért gyűlöltek és haragudtak reám a rabok. Én azonban mitsem törődtem velük és mindig kész örömmel fogtam a munkába. Az alabástrom-törés volt az első munka, melybe beavattak. Ez elég könnyűnek látszott. A mérnöki előljáróság a lehetőséghez képest mindig megkönnyítette az előkelő származásúak munkáját. Különös is lett volna a gyöngébb alkotású, soha munkához nem szokott emberektől oly terhes munkát követelni, mint a munkára megedzett egyénektől. Ez elkényeztetés azonban nem volt mindig kivihető, vagy legfeljebb mindég titokban történt. Igen gyakran terhes munkát végeztek velünk, ilyenkor a nemeseknek kétszerte többet kellett dolgozniuk mint a többi munkásoknak. Alabástrom töréshez rendszeren két-három előregedett vagy elgyengült munkást jelöltek ki, ezek mellé osztottak bennünket is; ezenfelül egy szakértőt is rendeltek ki.

Rendszeren évek óta egy-ugyanazon embert alkalmaztak erre a munkára, ilyen volt a mi munkavezetőnk: Almazov is. Ez egy nyers modoru, zárkózott és előhaladott koru ember volt. Annyira ellenére volt a beszéd, hogy rest volt még morogni is reánk. A pajta, melyben az alabástromot égették és törték, szintén a folyó partján állott. Télen, különösen borus napokon, fölötte egyhangu volt a folyam partja, a mi rendkívül nyomasztólag hatott kedélyünkre. Almazov szótlantul és ridegen látott munkájához; mi szégyenkeztünk a fölött, hogy nem voltunk képesek vele lépést tartani és segítségére lenni; de ő félre vonult, mintha szándékosan nem kívánta volna igénybe venni segítségünket, hogy éreztesse velünk a megszegyenítést és beismerjük magunk is, hogy nem termettünk munkára. Az egész munka pedig csak a kemence kifutéséből állott, melyben az általunk összehordott alabástromot kiégették. A porhanyós alabástrom csakhamar fehér, fényes porrá változott át. Ez erős kézmozgást igénylő munka után arczunk kipirult és oly annyira kifárasztott, hogy maga Almazov sem tudta elrejtteni meglepedését, midőn munkánkat figyelemmel kísérte. Máskülönben eléggé jóakaratu ember volt.

Volt még egy másik munka, a mire többször alkalmaztak, a műhelyben a lendítő kereket kellett forgatnom. Ez egy nagy és nehéz kerék volt. Nagy erőmegfeszítésre volt szükség,

különösen mikor az esztergályos holmi lépcső-támfákat, vagy asztallábakat készített valamely hivatalnok részére. Ily alkalmakkor egy ember képtelen volt a kereket forgatni, miért is rendszeren két embert küldtek ki e munkához - engem és még egy B. nevű uri embert. B. gyenge, beteges fiatal ember volt. Egy évvel korábban került a fogságba mint én. Vele egy időben jött egy öreg ember is, a ki éjjel-nappal imádkozott (a rabok e miatt mód nélkül tisztelték őt). Ugyanakkor került be egy erőteljes fiatal ember, üde piros arczczal, a ki - ezt később tudtam meg - mintegy kétszáz versznyi uton a hátán czipelte a kimerült B-t. A barátságáról, mely közöttük fönnállott, csak az birhat fogalommal, a ki huzamos ideig kísérte őket figyelemmel. B. igen művelt, nemeslelkű ember volt és kiváló tulajdonokkal birt, de a folytonos betegeskedés nagyon fölizgatta és megrontotta idegeit. A kerék körül együtt foglalkoztunk s e foglalkozás nekem nagyszerű testmozgást nyújtott.

Kedvencz foglalkozásom volt még a hókaparás: ez télen át vajmi gyakran jutott osztályrészemül. Télen, hófúvások után, melyek néha ablak magasságig hordtak össze hóhegyeket, nagy csapatokban küldtek ki bennünket, sőt néha az összes rabokat kihajtották havat hányni. A fegyenczek mindig örömmel és vigan végezték e munkát. A friss, hideg levegő és a gyors testmozgás fölmelegített bennünket. Valamennyien jókedvűek voltak, kacagtak és zajongtak; de ez általános szórakozásnak rendszeren szitkozódás lett a vége.

Ismeretségem köre mindinkább szélesbedett. Magam részéről keveset törődtem az új ismeretségekkel: akkor még folyton nyugtalan, komor és bizalmatlan voltam. Az ismeretség magától támadt. Legelőbb egy Petrov nevű fogoly kezdett hozzám átlátogatni. Petrov egy távolabbi laktanya elkülönített osztályán volt elhelyezve, minélfogva semmiféle összeköttetés sem állott és nem is állhatott fönn közöttünk. Kezdetben Petrov mintegy kötelességszerűen járt át naponként hozzám a laktanyába, vagy pedig a laktanya mögött keresett föl, a hova rabtársai elől bizonyos előszeretettel visszavonult. Látogatása eleinte nem volt rám nézve kellemes. De ő ezt oly okosan tudta elintézni, hogy látogatásai - mindamellet, hogy nem voltam nagyon közlékeny és beszédes - még szórakoztattak is. Tekintete kihívó, fogai aprók, sűrűk és fehérek voltak, daczára az örökös dohányrágásnak; ez utóbbi a rabok általános szokásához tartozott. Alkatára nézve alacsony és erőteljes, ügyes, mozgékony s eléggé kellemes arczu ember volt. Valamivel fiatalabbnak látszott nálamnál. Beszédjében nem volt semmi erőltettség s igen udvarias és felfogásommal egyező, azaz tisztességes viseletet tanusított irányomban. Ha észrevette például, hogy a magányt óhajtom, akkor pár szót szolt s hálálkoldva, hogy figyelmemre méltatom, azonnal magamra hagyott. Érdekes, hogy e viszony nemcsak az első napokban volt ilyen, de a következő évek folyamán is ilyen maradt. Én még most sem tudom belátni, hogy tulajdonképen mit akart tőlem, s mi vezette őt naponként hozzám? Habár később sikerült is neki valamit tőlem ellopni, ezt mindig *elhamarkodottságból* tette; pénzt soha sem kért tőlem, miből azt következtettem, hogy látogatásaiban soha sem vezette érdek.

Nem tudom miért, de nekem mindig úgy tetszett, mintha ő nem is élt volna velünk a várfogházban, hanem valahol más épületben a városban tanyázott volna és csak úgy látogatóba jött volna hozzánk, körülnézni köztünk, hogy élünk-e még mindnyájan. Mindig sietős dolga volt, mintha kint hátrahagyott volna valakit, a ki várakozik reá, vagy mintha félbehagyta volna dolgát. Tekintete szintén nagyon különös volt: átható, bátor s kissé gunyos, a mellett mintha szeme a távolba tévedt, vagy valami távoli tárgyra irányult volna. Ez bizonyos szórakozottságot kölcsönzött tekintetének. Olykor szándékosan megfigyeltem: ugyan hová fog menni, vagy ki várakozik reá? De Petrov vagy a laktanyába, vagy a konyhába tért, hol a beszélgetők közé ült le és figyelmesen hallgatott. Olykor-olykor maga is beszédbe elegyedett; de akár beszélt, akár hallgatott, mindig úgy látszott, mintha vagy dolga lenne valahol vagy várakoznék reá valaki. Legkülönösebb volt pedig, hogy tulajdonkép neki soha és sehol sem volt dolga; a kényszermunkát leszámítva, valóságos tétlenségben telt élete. Semmiféle mesteriséghez nem értett, ennek folytán pénze soha sem volt, a mi őt legkevésbé sem zavarta.

Társalgása velem ép oly különös volt, mint ő maga. Ha észrevette például, hogy a fogház mögött egyedül járok fel s alá, legott megváltoztatta utját és hozzám sietett.

- Jó napot.

- Jó napot.

- Nem vagyok alkalmatlan?

- A legkevésbé sem.

- Napoleon felől akarok valamit kérdezni. Ugyanolyan ember volt ő, a milyen én voltam tizenkét éves koromban? (Petrov katonai nevedében tanult és írástudó volt.)

- Mindenesetre.

- És mint elnök, micsoda ember volt?

Mindig gyorsan és szakadozva kérdezett, mintha szüksége lett volna, hogy mielőbb megtudja a tényállást, vagy mintha halasztást nem tűrő ügyben kért volna felvilágosítást.

Megmagyaráztam, hogy milyen elnök és hozzá tettem, hogy rövid idő múlva aligha uralkodó nem lesz.

- Hogy-hogy?

Tehetségemhez mérten magyaráztam neki ezt is. Petrov figyelmesen hallgatott és mintha teljesen megértette volna szavaimat, fülemhez hajolt s így szóla:

- Hm... Petrovics Sándor, igaz az, a mit az emberek beszélnek, hogy oly majmok is léteznek, melyek a kezükkel sarkukat érik, és hogy nagyságra felülmulják a legmagasabb embert is.

- Kétségtelen, hogy léteznek.

- Hogy néznek azok ki?

A mennyire tudtam, magyaráztam neki.

- És hol van a hazájuk?

- A meleg vidékeken, mint például Szumatra szigetén.

- Ez Amerikában van, nemde? Azt mondják, hogy ott az emberek a fejükön járnak.

- Nem a fejükön. Ön bizonyosan az ellenlábásokat érti.

Megmagyaráztam neki, mi az az Amerika és mi értendő az »ellenlábások« alatt.

- Ugy! Mult évben valami Lavaillére grófnőről egy könyvet olvastam, melyet Arevjew segéd-tisztától kaptam. Vajjon igaz történet-e, vagy pedig csak - ugy ki van gondolva? Dumas műve.

- Természetesen, hogy ki van gondolva.

- No, isten önnel. Igen, igen köszönöm.

Petrov eltűnt. Másféle módon soha sem beszélünk együtt.

Látogatása után tudakozódni kezdtem felőle. M. a mint értesült ez ismeretségemről, eleve vigyázatra intett. Azt mondta nekem, hogy a foglyok nagy része igen fél tőle és hogy ő reá egyetlen egy rab, még Gazint sem véve ki, sem tett oly kellemetlen benyomást, mint ez a Petrov.

- Ez a legelszántabb, legrettenthetlenebb egyén az összes rabok között, mondta nekem M. - Ő mindenre képes; ha eszébe jut valami, annak végrehajtásától semmi sem fogja őt vissza riasztani. Ő képes önt is megölni, és pedig oly hideg vérrrel, hogy a büntett elkövetése után

nem hogy megbánást mutatna, de még egy izma sem fog megrándulni. Sőt én azt hiszem, hogy nincs is tökéletes esze.

M.-nek nyilatkozata rendkívül érdekelt; de hogy miért tartotta Petrovot olyannak, arról fogalmam sem volt. És különös: pár éven át ezután csaknem minden nap találkoztam és beszéltem Petrovval; az egész időn át őszinte ragaszkodást tanusított irányomban (hogy miért, azt soha sem tudtam megállapítani,) - és e néhány éven át, bár a fogházban kifogástalan életet élt és semmi szörnyüséget nem követett el, valahányszor vele beszéltem vagy rá néztem, mindannyiszor arról győződtem meg, hogy M.-nek igaza van; hogy Petrov a legelszántabb és legkonokabb ember, a ki semmiféle emberi kényszert nem ismer el önmaga felett. De hogy miért látszott előttem ilyennek - ezt szintén nem tudtam.

Megjegyzem különben, hogy ez ugyanaz a Petrov volt, a ki az őrnagyot meg akarta ölni, a mikor az a büntetés kiállítására elővezettette, és - a mint a rabok mondogatták - csak csodás módon menekült meg. Más alkalommal pedig, még mielőtt a fogházba került volna, az ezredes a gyakorlótéren arczul ütötte őt. Ugy látszik, hogy ő ezelőtt is sokszor részesült testi fenyegetésben; de most az egyszer nem volt inyére a büntetést elviselni és megölte ezredesét fényes nappal az arcvonal szemeláttára. Különben nem ismerem részletesen történetét; ezt nekem soha sem mondotta el, mindenesetre e hajlama az indulatoknak oly hirtelen kitörései lehettek, melyek az emberi természetet egyszerre felszínre juttatták; annyit azonban mondhatok, hogy igen értelmes és szerény volt. Erős, daczos szenvedélyek forrtak benne, de kitörésüket mindenkor sikerült elnyomnia. Az elbizakodottságnak és öndicsekvésnek soha még árnyékát sem fedeztem fel benne. Ritkán vitatkozott és Szirotkin kivételével talán alig volt valakivel barátságban. Egyszer azonban mégis észrevettem, hogy igen megharagudott. Valamit nem kapott meg, a mit remélt, vagy igen érzékenyen rászédtek. Bizonyos Vaszilij Antonov nevű, egy erőteljes, szálas, haragos és verekedő rabbal vitatkozott, s azt hittem, hogy már-már ököltre kerül a dolog, a mennyiben előfordult, bár igen ritkán, hogy Petrov - mint akármelyik más rab - össze verekedett valakivel. De ez egyszer másképp történt: Petrov hirtelen elhalványodott, ajkai elkékültek és vonaglottak, lélekzetvétele megnehezedett. Fölemelkedett helyéről és csöndes, vontatott léptekkel meztláb (nyáron többnyire meztláb szeretett járni) Antonov felé ment. A laktanyában, mely addig oly zajos volt, halotti csend támadt. Mindenki azt leste, hogy mi fog történni. Antonov eléje ugrott; arcza teljesen el volt torzulva... Nem tudva ezt végig nézni, kimentem a laktanyából. Azt hittem, hogy még ki sem érek az ajtón, már is valamelyiküknek utolsó hörgését fogom hallani. A dolognak azonban most sem lett ily rossz vége; Antonov, mielőtt Petrov még hozzá ért volna, oda dobta neki a tárgyat, mely fölött összekaptak. (Valami derékaljról volt szó). Kis vártatva Antonov mégis szidta Petrovot, hogy kimutassa azt, hogy nem ijedt meg tőle. A gyalázkodásra Petrov nem is hederített, sőt még szóra sem méltatta. Az ügy az ő előnyére dőlt el, a mivel nagyon meg volt elégedve, mert az ócska ruha neki jutott. Egy negyed óra múlva Petrov már a várfogházban bolyongott és alkalmat keresett ismét valakibe belekapni. Ő, szemmel láthatólag, minden iránt érdeklődött, csak néha maradt közönyös, ilyenkor céltalan bolyongott ide-oda, alig vetve föl fejét. Őt egy olyan munkással lehet összehasonlítani, kinek kezében ég a munka, de a kinek nem adnak foglalkozást és egyre munkára várokozik, e közben apró gyermekekkel játszik. Nem tudtam felfogni, hogy miért maradt a fogházban és miért nem szökött még meg eddig. Az olyan embereket, mint Petrov, a lelkiismeret csak addig tartja vissza, a míg valamire nem határozzák magukat; különben nem létezik számukra a világon akadály.

Meg vagyok róla győződve, hogy ilyen ember könnyű szerrel megszökhetnék innen; képes volt mindenkit orránál fogva vezetni, egy hétig is el tudott volna egy falat kenyér nélkül egy rengetegben vagy a sás rejtekében lappangani. De úgy látszik, e gondolatra még nem jött, valami megfontolást, valami különös józan gondolkozást soha sem fődöztem föl benne. Ezek az emberek csupán egy eszmével jönnek a világra, mely egész életükön keresztül hányja-veti

őket, míg valamit kedvük szerint nem találnak; ekkor aztán teljesen elvesztik fejüket. Csodálkoztam olykor, hogyan képes egy oly ember, ki felebbvalóját egy ütésért megölte, minden ellenvetés nélkül alávetni magát a megvesszőztetésnek. Ha borcsempészetten rajtakapták, rendesen megvesszőzték. De ő a vesszőzésnek is mintegy önként vetette magát alá, mint a ki töredelmesen beismeri hibáját; ellenkező esetben, ha fejébe került volna is, nem tette volna. Csodálkoztam azon, hogy daczára az irányomban tanusított ragaszkodásnak, képes volt engem több ízben is meglopni. Ellopta tőlem a bibliát, melyet rá bízam, hogy valakinek átadja. Csak pár lépésnyire kellett azt elvinnie, de ő mégis talált vevőre, a kinek a bibliát eladta s a pénzt legott elitta. Bizonyosan nagy kedve volt inni, már pedig, a mire kedvet kapott, annak *okvetlenül* teljesülnie kellett. Az ily ember aztán négy kopekesért is képes gyilkolni, hogy egy pohárka pálinkával kielégítse mohó vágyát, míg más alkalommal százezreket elhanyagol. Este minden vonakodás nélkül, mint valami közönséges dolgot, maga jelentette be nekem a lopást. Bár nagyon sajnáltam bibliámat, mégis csak gyöngén pirongattam meg érte. Csöndesen s minden megbánás nélkül hallgatta szavaimat; beismerte, hogy a biblia nagyon hasznos könyv és sajnálkozott a felett, hogy az nincs meg többé birtokomban, de azon legkevésbé sem csodálkozott, hogy ellopta tőlem; oly elbizakodottan szegezte reám tekintetét, hogy legott abba hagytam szemrehányásaimat. Nekem úgy rémlik, hogy ez az ember engem úgy tekintett, mint valami gyermeket, a kinek a világon a legközönségesebb dolgokról sincs fogalma. Ha, például, tudományos dolgokon kívül egyébről kezdtem vele társalogni, akkor csupán illemből és a lehető legrövidebben válaszolt. Gyakran tünődtem a felett, vajjon mi végből intéz tudományos kérdéseket hozzám, ilyenkor önkénytelenül reá néztem, hogy megtudjam: nem nevet-e ki, de mindig komolyan, figyelmesnek láttam. Kérdései határozottak voltak s egy cseppet sem látszott csodálkozni a tőlem nyert felvilágosításokon és feleleteimen, sőt olykor nagy közönyösséget látszott tanusítani ez iránt. Ugy rémlett előttem, hogy ő minden fejtörés nélkül tisztában volt azzal, hogy velem nem beszélhet úgy, mint a többiekkel, mert - a mint ő hitte - könyveken kívül úgy sem értek semmihez, és így tulajdonképen kárbavesztett fáradság volna akármi mással zaklatni.

Abban azonban bizonyos vagyok, hogy szeretett s ez engem igen meglepett. Kiskorunak tartott-e vagy ösztönszerűleg érzett-e irányomban szánalmat, mint olyan teremtmény iránt, kit gyengébbnek talált magánál - nem tudom. És bár ez őt legkevésbé sem tartotta vissza attól, hogy meglopjon, mégis meg vagyok győződve, hogy mint kárvalotton sajnálkozott rajtam. »Bah, gondolá magában, micsoda ember az, a ki nem képes megóvni vagyontát.« Ugy látszik, hogy épen ezért szeretett engem. Egy alkalommal egész akaratlanul maga vallotta be nekem, hogy engem már »tulságos jónak tart.« - »Ön oly gyermekes, oly jó lelkű, hogy szintén sajnálkozom felette.« »Ne haragudjék, Petrovics Sándor, tevé hozzá rövid idő múlva, - de ezt most a lelkemből mondom.«

Ily fajta emberekkel történik meg az életben, hogy koronkint és egyszerre hatalmasan kidomborodik egyéniségük és nagy népmozgalmak pillanatában megismertetik magukat, azaz ilyenkor lépnek fel tulajdonképeni szerepökben. Ily emberek az életben nem a szónak mesterei, ők nem kezdeményezői vagy vezetői a dolognak, de végrehajtói. Dologhoz fognak minden feltűnés nélkül, de azért elsőket vetik át magukat a legnagyobb akadályokon, megfontolás, félelem nélkül rohannak neki az akadálynak, a melynél rendesen nyakukat szegik. Nem hiszem, hogy Petrovnak jó vége lesz; egy váratlan pillanat végre is nyakát fogja szegni, és ha eddig is el nem veszett, ez azt jelenti, hogy az alkalom még nem érkezett el. Különben ki tudja? Lehet, hogy eléri az agykort és czéltalan ingadozó élet után a legnyugodtabban végelgyengülésben fog meghalni. Mindamellet úgy rémlik előttem, hogy M.-nek igaza volt, mikor azt mondta, hogy Petrov volt a legelszántabb, ember az egész fogházban.

MÁSODIK KÖTET.

VIII. Elszánt emberek. Lukács.

Tulajdonképeni elszánt emberekről keveset mondhatok; a fogházban, mint mindenütt, ilyen kevés számmal volt csak. Az ilyeneknek már tekintetök félelemgerjesztő s az ember önkénytelen visszaemlékezik a mondákra, melyek az ily emberekről szólnak és tartózkodik tőlük. Ennek dacára bizonyos megmagyarázhatlan érzés vonzott az efajta egyénekhez és idő múltán még a legrettentőbb gyilkosok felől is igen sokban megváltoztak nézeteim. Némelyik nem gyilkolt s mégis félelmesebb volt a hatszoros gyilkosnál is. Némelyiknek büntetéről még megközelítőleg is nehéz volt fogalmat alkotni, annyira különös volt annak végrehajtása. Azért mondom el ezt, mert nálunk a köznépnél fordulnak elő gyilkosságok, melyek a legcsodálatosabb indokokból történnek. Egyik fajtája a gyilkosoknak például olyan, ki addig békében és csöndben élt. Keserű sors jutott osztályrészéül: a szükség. Lehet ez foglalkozására paraszt, szolga, városi lakos, katona. Hirtelen eszébe jut valami; nem tud uralkodni magán, és ellenének, elnyomójának szívébe dőfi a kést. Itt kezdődik a különösség: ez az ember egy időre és hirtelen áthágta a határt. Először ellenségét, elnyomóját gyilkolta meg; ez bár büntény, de érthető; benne van a kezdeményezés. De azután már nemcsak ellenét gyilkolja meg, hanem mindenkit, akit a sors utjába hoz, egy szóért, egy tekintetért, vagy azért, hogy borzasztó gyönyört lel a vérontásban s evvel a szóval: »félre az utból!« neki megy az embereknek. Mintha ittasságában vagy öntudat rabló forró lázban tenné ezt; mintha valami arra ösztönözné, hogy egy ugrással átvesse magát a törvény, az erkölcs korlátain és élvezni akarná a féktelen és határt nem ismerő szabad életet, élvezni a sziv dermedtségét, a félelem varázsát, mert a félelmet lehetetlen, hogy ne érezze magában. Jól tudja ez alatt, hogy borzasztó büntetés várakozik reá. Ez az érzés hasonló ahhoz, mikor valaki egy magas toronyból a mélységbe tekint alá és kisértésbe jön fejjel lefelé bukni a mélységbe. Ez megtörténik a legnyugodtabb egyénnel is. Némelyik ez által az önámítás által tűnik fel, mert minél félénkebb volt azelőtt, annál dicsekedőbb lesz ilyenkor azért, hogy félelmet gerjeszsen. Az ilyen egyén élvezet talál a félelemben, szereti az utálatot, melyet másokban maga iránt felköltött. Valami kétségbeesés vesz rajta erőt és az ilyen »kétségbeesett« olykor már maga óhajtja a büntetés mielőbbi bekövetkezését; várja, hogy mielőbb határozzanak felette, mert képtelen elviselni ezt a kétségbeesést. Sajátságos, hogy ez az állapot, ez a dicsekvés egész a vérpadig tart, itt aztán, mintha elválnák, hirtelen megszűnik.

Az ily ember a vesztőpadon hirtelen megszeli és bocsánatot kér az emberektől. Hogyha egy ilyen ember a várfogházba kerül, úgy azt fogod találni, hogy ez egy nyálás száju, ronda és együgyü ficzkó, úgy hogy el sem hinnéd, hogy ugyanaz az ember ez, aki öt-hat embert gyilkolt meg.

Némelyik, igaz, még a várfogházban sem szelidül meg olyan hamar. Bizonyos kérkedés még itt is sokáig rejtőzik bennük, mintha azt mondanák: mi nem azok vagyunk ám, a kiknek gondoltok: öt ember élete szárad lelkiismeretünkön. Végre azonban mégis megszeli. Olykor azonban eszébe jut az ilyennek hőstette, az az elszántság, melylyel a »kétségbeesett« játszta. Megvigasztalódik, sőt örül neki, ha olyan emberre akad, aki eldicsekedik elkövetett borzalmas tetteivel. »Ime, ilyen ember voltam!« így végzi be rendesen szavait.

És mint szépíti ezt a hivalkodó önámítást! Mily mesterkélt elbizakodottság van a hangban és az elbeszélő minden szavában. Hol tanulta mindezt ez a népség!

Egy alkalommal az első napokban, egy hosszú téli estén, tétlenül, de nagy szivszorongással feküdvé deszka fekhelyemen, fültanuja voltam egy ily elbeszélésnek. Az elbeszélés tárgya az volt, hogy Kuzmics Lukács, csupán a saját gyönyörűségére, egy őrnagyot tett el láb alól. Ez a

Kuzmics Lukács ugyanaz a szikár, vékony orru fiatal rab volt, a mi laktanyánkból, akiről már egy ízben megemlékeztem, Ámbár délen született, orosz eredetű volt s a jobbágysághoz tartozott. Volt benne valami elbizakodottság, hiúság, ami miatt fogolytársai, akik egymást hamar kiismerik, sehogy sem tudtak vele megbarátkozni, egyszóval éles körmű jómadár volt. Ez estén deszka-fekhelyén ült és inget varrt. Mesterségére nézve fehérnemű varró volt. Mellette Kobilin nevű fogolytársa ült, egy buta s korlátolt elműjének látszó, de tényleg elég jámbor és nyájas, természetes fiatal ember. Kuzmics, mint szomszédja, gyakran czivódott vele és bizonyos gunyolódó fölényt gyakorolt felette, amit Kobilin egyszerűségében észre sem látszott venni. Kobilin szőr harisnyát font és közönnyel hallgatta Kuzmicsot. Ez eléggé hangosan és nyíltan beszélt. Azt akarta, hogy őt mindenki hallhassa, ámbár csak Kobilinhez látszott szólani.

- Engem, barátom, kóborlás miatt városunkból Cs-be toloncoztak át, mondá, nagyokat öltögetve tűjével.

- Régen történt ez? kérdé Kobilin.

- Borsó-éréskor lesz két éve. Midőn K-ba érkeztünk, rövid időre várfogságba küldtek. Ide érve, körülnézem magam és látom, hogy tizenkét ember társaságában vagyok; valamennyi magas termetű, egészséges ember volt, olyan mint a bivaly. Szelidek voltak egytől egyig, mert az élelem sovány volt. Nap nap után telt, de mindjárt észrevettem, hogy ezek az emberek gyávák voltak; az őrnagy úgy bánt velük, ahogy ő szeszélyességének csak tetszett. Ott vagyok az első, ott vagyok a másik napon, és azt tapasztalom, hogy ez a nép igen félénk. - Hát hogyan van az, szóltam hozzájuk, hogy ti ezt a bolondot kimélték?

- Hát beszélj vele! motyogta az egyik, a többiek pedig kinevettek. Elhallgattam. Ej barátaim, tevé hozzá hirtelen, elfordulva Kobilintól és hozzánk intézve elbeszélését, - volt közöttük egy ügyefogyott. Ez elbeszélte, hogyan ítelt felette a bíróság és hogyan beszélt ő a bírakkal és mint zokogott előttük; elmondta, hogy nőt és gyermekeket hagyott hátra, »de az ördög fia - így szólt - nem is hederített a sírásra, csak írt folytonosan!... Erre már teljesen elvesztettem az eszemet!« - Adj csak, Bazil, egy szál czérnát; ezek a foglyok itt rothadtak.

- Bolti ám, felelt Bazil, odanyujtva a czérnát.

- A mi czérnáink jobbak. Anamed rokkantat küldték vásárolni, aki valami vén banyánál szokott venni! folytatta Kuzmics Lukács, czérnát húzva a tübe.

- A komámasszonynál?

- Annál.

- Hát mi lett az őrnagygyal? kérdé a megfélekedezett Kobilin.

Kuzmics csak ezt várta. Mind a mellett nem sietett az elbeszéléssel, de előbb nyugodtan befűzte a czérnát, lábait nagy lustán maga alá rakta és csak azután folytatta elbeszélését.

- Végre felzavartam a borzasokat, hogy az őrnagy elé álljanak. A szomszédomtól még reggel egy kést kértem és jól elrejtettem, hogy minden eshetőségnél kezem ügyében legyen. Az őrnagy rettentő haragosan jött be. No, ne féljete borzasok! De bátorságuk sarkukba szállt, csak úgy remegtek. Az őrnagy ittasan rontott be. »Ki van itt! Kinek van beszélni valója velem. Czár és isten vagyok itt!«

Amint azt mondja: »czár és isten vagyok,« én is fölemelkedtem, folytatta Kuzmics Lukács, és a kést kezembe szorítottam.

- Nem, mondtam, és mindig közelebb és közelebb jöttem, - nem, hogy lehetne az, méltóságos uram, hogy te a czárunk és istenünk légy?

- Ah, hát te vagy az, te vagy a lázító! kiálta föl az őrnagy.

- Nem, mondám (és mindinkább közelebb jöttem hozzá) nem, méltóságos uram, a mi istenünk, a mint méltóztatik tudni, mindenható és mindenütt jelen van. És Isten kegyelméből czárunk is csak egy van. Az, méltóságos uram, a mi uralkodónk. Ön pedig, méltóságos uram, mondám, csak őrnagy - a czár kegyelméből és érdemeinél fogva a mi előljárónk.

- Mit beszélsz, mit! dadogta az őrnagy s oly dühbe jött, hogy egy szót szólni képtelen volt.

- Mindjárt megmondom. Erre hozzá ugrottam és a kést markolatig a gyomrába mártottam. Egy pillanat műve ez. Az őrnagy eltántorodott, földre zuhant és párszor nagyot rugott lábaival. A kést eldobtam magamtól.

- Láttatok, mondom, - most emeljétek föl. Erre hátra léptem.

Régi időben a parancsnokok között, fájdalom, az ily kifejezések: »czár és isten vagyok« és más ehhez hasonlóknak nagyon szokásban voltak. El kell azonban ismerni, hogy ilyen parancsnokok már igen kevés van. Megjegyzem azt is, hogy a parancsnokok nagy része csupa hiúságból élt az ilyen kifejezésekkel. A tiszti rang egész megváltoztatja lényüket. Hosszas sanyarúságok után, mikor egyszerre kibontakoznak az alárendeltségből és tisztékké, parancsnokokká lépnek elő, szokatlan hatalomtól elkábulva, túlbecsülik állásuk jelentőségét alárendeltjeik fölött. Magasabb ranguakkal szemben azonban olyanoknak maradnak mint eddig voltak; csupán az alsóbb ranguaknak lesznek korlátlan zsarnokai. Kétségkívül, most alig akad oly parancsnok, aki elbizakodottságában e felkiáltásra ragadtatná el magát: »én czár és isten vagyok!« De daczára annak, meg kell jegyezni, hogy a foglyokat és alsóbb rangukat semmi sem ingerli föl jobban, mint előljáróik ilyen dicsekvése. Ez a gögös hajlam, ez a saját büntethetlenségéről való nagyzó képzet, szüli a gyűlöletet a legalázatosabb emberben is, próbára teszi bárki türelmét is. Szerencse, hogy mind ez már elmúlt; egy időben az ilyeneket nagyon szemügyre vette az előljáróság. Néhány ilyen példát én is tudok.

Az alsóbbrendűeket különösen ingerli a fenhéjazás és a rossz bánásmód. Némelyek azt hiszik például, hogy ha jól élelmezik és jól tartják a foglyokat, már eleget tettek a törvénynek. Ez azonban tévedés. Mindenki, bárki legyen az, és bármennyire legyen is lealacsonyodva akár ösztönszerűen, akár pedig öntudatlanul, emberi méltóságánál fogva mégis tiszteletet követel. A fogoly maga tudja, hogy fogoly, hogy száműzött és mindenkor beismeri helyzetét előljárójával szemben; de semmiféle megbélyegzés, semmiféle bilincs sem kényszerítheti feledni azt, hogy ember. És mint embernek csakugyan joga van kívánni, hogy emberségesen bánjanak vele. Istenem! Hisz az emberséges bánásmód még az olyat is emberré teheti, akinek szívében az Isten képe csak homályos fogalomná vált. Az az ő üdvök és örömük! Nekem volt alkalmam nemes szívű parancsnokokat is látni. Láttam a hatást, melyet ezek a lealacsonyított emberekre gyakoroltak. Néhány nyájas szó, s a foglyok csaknem ujjászülettek. Mint gyermekek örültek és mint gyermekek kezdtek szeretni. Még egy sajátságot említek föl: a foglyok nem szeretik a bizalmaskodó és a *rendkívül* jó lelkű előljárókat. Ők tisztelni kívánják az előljárót, de a bizalmaskodóval és az elnézővel szemben megszűnik tiszteletük. A fogoly szereti például, ha az előljáró kitüntetést kap, ha magasabb kegyben részesül, egyszóval azt kívánják, hogy szigorú, tiszteletreméltó, méltóságteljes és igazságos legyen. A foglyok tehát az oly előljárókat szeretik, akik meg tudják óvni úgy a maguk méltóságát, mint a foglyok emberi méltóságát is.

*

- Tudom, hogy ezért a hősködésért nyársra huztak, jegyzé meg nyugodtan Kobilin.

- Hm, nyársra! Nem tagadom, barátom, igazad van. Alej, add ide az ollót. Mi az, barátaim, hogy ma nincs kártyatársaság?

- A pénzüket elitták, jegyzé meg Bazil. Ha nem itták volna el, bizonyosan lenne.
 - Csak az a »ha« ne volna az életben, jegyzé meg Kuzmics Lukács.
 - Ugyan mit kaptál, te Lukács, a multságért? kérdé ismét Kobilin.
 - Ötszázat kaptam, barátom, mondhatom, csaknem agyonverték, felelt Lukács, ismét elfordulva Kobilintól. De tudjátok-e, hogyan kaptam ki ezt az ötszázat? Teljes diszben kivezettek. Megszámlálhatlan nép futott össze: »gyilkost fognak büntetni!« hangzott mindenfelé. Hogy mennyire ostoba ez a nép, ki sem mondhatom. Timot mester¹ levetkőztetett s biztatott: »tartsd magad, mert égetni fog!« Vártam, hogy mi történik! Amint egyet huzott rám - kiáltani akartam, felnyitottam a számat, de a hang torkomon akadt. Mikor egy *másodikat* huzott reám, - hiszed vagy sem, de én már nem hallottam a számlálást. Mikor magamhoz tértem, azt hallom, hogy tizenhét. Erre vagy négy izben levettek a deresről, hogy kipihenjem magam; egy fél óra mulva már hideg vízzel öntöttek le. Szemeimet a jelenlevőkre meresztettem s azt hittem, hogy azonnal meghalok.
 - De nem haltál meg? kérdé naivul Kobilin.
- Lukács megvető pillantással mérte végig a kérdezőt, mi nagy kaczagásra szolgáltatott okot.
- Bolond vagy!
 - Valami kihibbant a helyéből, jegyzé meg Lukács, mintegy megbánva azt, hogy ilyen emberrel beszédbe bocsátkozott.
 - Észszel mindent el lehet dönteni; motyogta fogai közt Bazil.

Lukács, habár hat embert ölt is, a várfogságban tőle még sem félt senki, daczára annak, hogy minden áron félelmes embernek akart látszani.

¹ Hóhér.

IX.

Tomics Izsák. - Fürdő. - Baklusin elbeszélése.

Elérkezett a karácsony ünnepe. A foglyok ünnepélyes hangulatban várták és látva ezt, én is ily türelmetlenül kezdtem várni. Négy nappal az ünnep előtt a fürdőbe kísérték bennünket. Akkoriban, különösen az első években, a foglyok vajmi ritkán részesültek ebben. Valamennyien örömmel készültek hozzá. A fürdőbe menetel rendesen ebéd utánra volt kitűzve, a mikor a munka szünetelt. Valamennyi között a legjobban örvendett és a legjobban szorgoskodott Bumstein Izsák Tomics, egy zsidó fogoly, a kiről elbeszélésem negyedik fejezetében már megemlékeztem. Ez ember egész a bolondulásig szeretett fürödni és mindannyiszor, valahányszor régi emlékeimmel vagyok elfoglalva és eszembe jut a mi fogházi fürdők (amely pedig megérdemli, hogy ne feledkezzünk meg róla), első helyen lebeg előttem a megboldogult és feledhetlen Izsák Tomics képe. Istenem, milyen nevetséges volt ez az ember! Alakjáról már szoltam pár szót: ötven éves, beteges, utálatos, ránczos arczu, sovány, erőtlén és fehér szőrrel borított testü ember volt. Arczán bizonyos önelégültség és boldogság ömlött el. Ugy látszik, hogy soha sem bánkódott a fölött, hogy a fogságba került. Minthogy ékszerész volt, és a városban más ékszerész nem volt, ő folytonosan el volt foglalva s bármily silányul fizették is munkáját, szükségét még sem szenvedett soha, sőt pénzt is gyűjtött, melyet a fogházban kamatokra adott ki. Volt saját szamoványa, pompás szórderékalja, voltak csészéi és asztalkészlete. A városi zsidók nem tagadták meg tőle támogatásukat és pártfogásukat. Szombatonként örkiséret mellett eljárt a városi zsidó imaházba (a mi törvény által meg van engedve). Vidám életet élt ugyan, de azért mégis türelmetlenül várta 12 évi fogházbüntetésének elteltét, hogy kiszabadulva, megházasodhassék. Naivság, ostobaság, ügyesség, vakmerőség, közönyösség, félnkség, kérkedés és szemtelenség komikusan vegyült benne össze. Elöttem igen különösnek tünt fel, hogy a foglyok nem nevettek rajta, sőt még mulattatásukra sem tréfálkoztak vele. Izsák Tomics valamennyi fogolynak vigasztalója volt. »Nálunk ő az egyetlen, kit nem szabad bántalmazni!« mondogatták a foglyok, és Izsák Tomics, bár nagyon jól tudta, hogy minek köszönheti ezt, büszke volt hírére, ami nagy öröme szolgált a rabtársaknak. Ő (elöttem jóval, mint nekem később elbeszéltek) a legszánandóbb körülmények között került a fogházba. Egy szombati nap estéjén hirtelen hire terjedt a fogházban, hogy zsidó kerül közénk, a kit éppen az őrségen beretválnak s aki rövid idő múlva megjelenik. A fogházban akkoriban egy zsidó sem volt. A foglyok türelmetlenül vártak reá, és azonnal körülállták, a mikor a kapun belépett. Az őrzető a polgári laktanyába vezette be s megmutatta neki helyét. Izsák Tomics kezében hozta a kiadott kincstári czikkeket és saját holmiját. Pritséhez érve, letette terhét és szemlesütve foglalt azon helyet. A foglyok körülállták és hangos nevetésre fakadtak. A tömegben keresztül egy fiatal fogoly tört magának utat, kezében ócska rongyokkal, és Izsák Tomics mellé ülve, így szolt:

- No, kedves barátom, már hat éve váraozom itt reád. Nézd, mit adsz ezért?

És szétrakta előtte rongyait.

Izsák Tomics, ki fogházba léptekor annyira megrémült, hogy az őt körülálló és gúnyosan élczelődő tömegre szemeit sem merészelte fölvetni, meglátva most az ócska ruhadarabokat, megrázkódott és önkéntelenül azok megvizsgálásához látott. Mindenki leste, mit fog mondani.

- Nos, nem adsz egy ezüst rubelt? Annyit csak megér! mondá a zálogba tevő.

- Ezüst rubelt nem, de hét kopeket adhatok.

Ezek voltak Izsák Tomics első szavai a fogházban. A foglyok majd eldöltek a nevetéstől.

- Hetet! No, adj hát hetet; jó vásárt csináltál. Őrizd meg azonban jól a zálogot, mert fejeddel felelsz érte.

- Három kopek kamattal együtt, tíz kopek, folytatá szakadozottan és remegő hangon a zsidó, zsebbe dugva kezét a pénz után, miközben félénken tekintett a foglyokra. Félt rettentően, de a dolgot minden áron le akarta bonyolítani.

- Három kopek kamat egy évre, mi?

- Nem, nem egy évre, de egy hónapra.

- Csak fukar egy ember vagy te, zsidó. De hát hogy is hívnak?

- Izsák Tomics.

- No, Izsák Tomics, sokra viszed nálunk! Isten veled.

Izsák Tomics még egyszer megnézte a zálogot, összehajtogatta és a körülállók nagy hahotája között bedugta a saját zsákjába.

Mínta igazán mindenki megszerette volna őt, mert jóllehet majdnem valamennyien tartoztak neki, még sem bántotta őt senki. Ő maga szelid volt mint a tyúk, és látva a bizalmat, melyben részesült, nagyon sokat engedett meg magának, de oly komikusan viselte magát, hogy ezt neki mindig elnézték. Lukács, ki életében sok zsidót ismert, gyakran incselkedett vele, azonban sohasem haragból, de csak úgy játékból, mint a hogyan a kis kutyával szokás játszózni. Izsák Tomics nagyon jól tudta ezt, s így soha sem haragudott meg, de a tréfát mindig hasonló tréfával igyekezett visszavágni.

- Hallgass ide zsidó, mert elpáhollak.

- Üss reám egyszer, tizszer adom vissza, felelt legénykedve Izsák Tomics.

- Átkozott koszos!

- Hadd legyek koszos.

- Minden zsidó koszos!

- Hadd legyen. Ha koszos is, de gazdag, van pénze.

- Eladtad a Krisztust.

- Legyen úgy. Ha én koszos vagyok, te meg semmirevaló vagy.

- Derék legény vagy Izsák Tomics! Nem szabad őt bántani, ő nálunk az egyetlen ebből a fajtából! kiálták nagy hahota között a foglyok.

- Ej, zsidó, kancsukát kapsz, Szibériába visznek.

- Úgyis Szibériában vagyok.

- Még beljebb küldenek.

- Mit tesz az? ott is van Isten.

- Mit használ ez neked?

- Te naplopó, hol Isten és pénz van, mindenütt jó.

- Ugy van, derék legény vagy, Izsák Tomics; kiálták a foglyok és Izsák Tomics, bár jól látta, hogy őt nevetik, még is mind bátrabb lett.

Ezek a dicséretetek szemmel láthatólag nagy meglepedést keltettek benne, mert teli torokkal vékony, sipító hangon dalolni kezdett: lya-lya-lya-lya-lya! Valami bárgyú és nevetséges motiv

volt az az egyetlen szöveg nélküli dal, melyet egész fogsága idején dudolt. Később, mikor jobban megismertem, folyton erősítgette, hogy ez az a dal, melyet hatezer zsidó a Vörös tengeren való átláboláskor énekelt, és hogy minden zsidónak meg van parancsolva, hogy az ellenség legyőzésének emlékét ezzel a dallal kell megünnepelni.

Minden péntek estén és szombat reggelen más laktanyából is sűrűn jöttek át foglyok, hogy megnézzék, miként szokta végezni Izsák Tomics a maga sábeszét. Izsák Tomics olyannyira dicsekvő volt, hogy még ez az általános kíváncsiság is örömet szerzett neki. A legnagyobb pontossággal és fontoskodással takarta le egy szögletben piczi asztalkáját, forgatta könyvét, gyűjtötte meg két gyertyáját és titokzatos szavak mormogása közt látott hozzá rízája (vagy mint ő nevezé: rizsa, templomi öltöny) felöltéséhez. Ez egy tarka, hosszú szörkendő volt, melyet rendkívül gondosan őrizett ládjában. Mindkét kezére kézelőfélét kötött, homlokára pedig valami fadobozt erősített, ami neki oly kinézést kölcsönzött, mintha szarva nőtt volna. Ezután kezdetét vette az imádkozás. Énekelve végezte azt, lármázott, köpködött, forgolódott, szóval furcsa és nevetséges testmozgásokat tett. Természetes, mindezt az imádság szertartásai irták elő, és ebben semmi nevetséges vagy különös nem volt; de nevetséges volt az, hogy Izsák Tomics mintha szándékosan dicsekedett volna szertartásaival. Majd hirtelen eltakarta fejét kezeivel és siránkozva kezdett olvasni. A sírás erősödött és ő kimerülten roskadt le könyvére, de hirtelen, a kétségbeejtő sírás közepette elkezdett kacagni és gyöngö, a nagy boldogságtól áthatott ünnepélyes hangon olvasta tovább imáját. »Nézzétek, bomlik már!« mondogatták ilyenkor a foglyok. Egy alkalommal én is megkérdeztem Izsák Tomicstól, hogy mit jelentenek azok a jajveszéklések, aztán az a hirtelen ünnepélyes átcsapás a boldogság kifejezésébe? Izsák Tomicsnak nagyon megtetszettek kérdéseim s haladéktalanul meg is magyarázta nekem, hogy a sírás oka Jeruzsálem elvesztése, és hogy a törvény e visszaemlékezés alkalmából szigorúan megparancsolja a sírást és mellverést, míg a legerősebb sírás közepette is hirtelen feltámad az a gondolat, hogy a zsidóknak meg van jövendőlvé, hogy Jeruzsálembé visszatérnek. Innen van az örömbé való átcsapás, az örömné énekekkel és vígsággal való nyilvánítása. Ez a hirtelen átmenet rendkívül tetszett Izsák Tomicsnak: valami különös ügyes művészetet látott benne, és dicsekedve közölte velem törvényöknek ezen rendelkezését. Egy alkalommal, mikor az imádkozás nagy hévvel folyt, a napos tiszt és őrség kíséretében az őrnagy lépett be a szobába. Valamennyi fogoly felugrált és feszes állásba helyezkedett, csupán Izsák Tomics folytatta nagy lármával komikus testmozdulatait. Jól tudta ő, hogy az imádkozás meg van engedve és hogy azt félbeszakítani nem szabad; jól tudta, hogy ezt téve, mitsem kockáztat. Neki rendkívül jól esett az őrnagy előtt hajlongni és mutatni magát, ezzel később dicsekedni akart fogolytársai előtt. Az őrnagy hozzá lépett, mire Izsák Tomics megfordult és az őrnagy szeme közé kezdte énekelni ünnepélyes jövendöléseit és kezeivel hadonázni, miközben folyvást hunyorgatott és fejével bólintgatott az őrnagyra. Ez egy darabig bámulta a zsidót, de végre is elnevette magát és bolondnak czimezve, odább állott, mire Izsák Tomics még erősebb lármát csapott. Egy óra múlva, mikor vacsorájához ült, megkérdeztem tőle: »Hátha az őrnagy most megharagudott volna önre?«

- Micsoda őrnagy?

- Micsoda? Hát nem látta?

- Nem.

- Hisz önnel szemben állt meg, egy lépésnyi távolban.

De Izsák Tomics ezután is a leghatározottabban állította, hogy ő semmiféle őrnagyot nem látott, hogy ő olyankor imádkozás közben oly extasisba esik, hogy se nem látja, se nem hallja azt, a mi körülötte történik.

Mintha most is látnám Izsák Tomicsot, hogyan vont ki magát szombati napokon a munkától és mint igyekezett törvénye szerint minél tétlenebbül heverni. És milyen képtelen adomákat mesélt el, mikor imáit elvégezte és hozzám jött, és milyen hírekkel kedveskedett Pétervárról, azt erősítgetve, hogy azokat zsidó hitsorsosaitól, ezek pedig első kézből szereztek.

De már nagyon is sokat beszéltem Izsák Tomicsról.

A városban mindössze csak két fürdő volt. Az egyik, melyet egy zsidó tartott fenn, szobákra volt osztva és minden szoba használata 50 kopekbe került; így tehát ezt csak is a gazdagabbak vehették igénybe. A másik fürdőt a köznép használta. Ez egy ódon, szűk és piszkos épület volt. Ebbe vezettek bennünket. Hideg, de derült nap volt; a rabok rendkívül örvendtek annak, hogy megszabadulnak egy kis időre a fegyházból és megtekinthetik a várost. Tréfának és nevetésnek nem volt vége az egész úton. A város bámulatára, töltött fegyverekkel egy egész csapat katonaság kísért bennünket. A fürdőhöz érve, két, egymást felváltó csapatra osztottak bennünket, a míg az első kifürödte magát, a második rész addig a fürdő hideg előszobájában várakozott, ami a fürdőhely szűke miatt elkerülhetlen volt. Mindamellet mégis oly szűk volt a hely, hogy még elképzelni is bajos, hogy miként fért el abba a raboknak fele része is. Petrov nem maradt el tőlem; ő minden felhívás nélkül, maga jött hozzám és ajánlkozott rá, hogy meg fog mosni. Petrovval együtt szolgálatomra állott Baklusin is, az elkülönített osztályból, kit nálunk utásznak neveztek és a kiról már tettem említést, mint egyik legkedélyesebb és legkedvesebb rabtársamról, aminthogy valóban az is volt. Nagyon hamar megismerkedtünk volt egymással. Petrov még a vetkezésben is segítségemre volt, amennyiben még nem szoktam hozzá, és e miatt nagyon sokáig vetkőztem, pedig az előszobában csaknem olyan hideg volt mint az udvaron. Megemlítem itt, hogy a fogoly, míg bele nem gyakorolja magát, nagyon lassan vetkőzik. Először tudni kell gyorsan az alsó bilincspárnákat leoldani. E bilincspárnák bőrből vannak és a fehérneműre jönnek, a hova a bilincs gyűrűje esik. Egy pár bilincspárna ép egy ezüst hatkopekesbe kerül. Minden fogoly, természetesen, saját költségén szerzi be azokat, mert bilincspárnák nélkül nem lenne képes járni. A bilincsgyűrű nem fogja körül feszesen a lábat, minek következtében, ha a bilincsek nem volnának kipárnázva, egy napi mozgás után véresre horzsolnák le a bőrt. De a bilincspárnák levétele még nem nehéz, sokkal nehezebb ennél a fehérnemű kihuzása a bilincsek alól. Ez valóságos boszorkányság. Levetve az alsó fehérneműt, például a bal lábról, azt a bilincsgyűrűn kell keresztül huzni, azután a lábat szabaddá téve, a fehérneműt ismét a bilincsgyűrűn huzni keresztül; ezután a bal lábról lehuzott fehérneműt a jobbláb bilincsgyűrűjén kell áthuzni, mire ismét visszafelé is keresztül kell huzni a gyűrűn. Ép így megy végbe a fehérnemű-váltás is. Erre először egy Korenes nevű fogoly tanított meg bennünket, egy volt rablóvezér, ki öt évet töltött lánczban. A foglyok azonban hamar megszokják ezt és minden nehézség nélkül hajtják végre. Petrovnak pár kopeket adtam, hogy lássa el magát szappannal és szivacsosal; a foglyok, igaz, kaptak szappant, de oly apró darabot, hogy alig volt elegendő a lábak megmosására. Szappant, szivacsot, süteményt, sbitenjt² és forró vizet a fürdő előszobájában lehetett venni. Minden egyes fogolynak egy csésze forró víz járt ki a fürdőtulajdonostól; ki azonban tisztábbra akarta magát megmosni, az egy garasért még egy csészét vehetett, a melyet neki egy arra szolgáló ablakon át nyújtottak be a fürdőszobába. Levetkőzés után Petrov csaknem karonfogva vezetett be, azt adván okul, hogy nem tudok járni bilincsbén. »Huzza fel magasabbra, mondogatta támogatás közben, - itt pedig óvatosan lépjen, mert küszöb következik.« Nekem kissé terhemre volt Petrov szolgálat-készsége és iparkodtam meggyőzni, hogy a magam lábán is el tudok menni; de ezt ő semmi áron sem akarta elhinni. Valósággal úgy bánt velem, mint egy kiskorú gyermekkel, akit mindenki támogatni köteles. Petrov nem volt szolgám, ha megsértettem volna,

² Meleg ital, mely vízből, mézből, mályva- vagy babérlevélből áll.

tudta volna: miképp bánjon el velem. Szolgálataiért pénzt nem ígértem neki, de ő nem is kért. Mi ösztönözhetette hát őt arra, hogy annyira kedvembe járjon?

Mikor feltárult a fürdő ajtaja, azt hittem, hogy a pokolba kerültem. Képzelnék önök egy tizenkét öl hosszú és ugyanilyen széles szobát, amely tömve volt emberrel. Lehattunk vagy nyolczvanan, miután a foglyok két csoportra voltak felosztva, és összesen csaknem kétszázan jöttünk el a fürdőbe. Szemet maró gőz, piszok, zaj és akkora tolongás volt a helyiségben, hogy az ember a lábát sem tudta hová tenni. Megrémültem mindettől és vissza akartam menni, de Petrov legott fölbátorított. Mindenféle akadályokba ütközve, mások fejain és testein átlépve, végre eljutottunk a padokhoz, melyeken azonban minden hely el volt foglalva. Petrov értésemre adta, hogy a helyet meg kell vásárolni és legott alkuba is bocsátkozott egy fogolylyal, aki az ablaknál ült. Egy kopekért átengedte helyét, melyet Petrov haladéktalanul ki is fizetett, minden eshetőségre számítva, a markába szorítva hozta be magával a pénzt. Ő maga a pad alá helyezkedett el, hol pokoli sötétség uralkodott és a ragadós piszok ujjnyi vastagságban volt leülepedve. A padok alja is mind el volt foglalva; ott is hemzsegett a nép. A földön nem volt egy tenyéryi hely sem szabadon. Sokan czölöpökként állottak az ülők között, kezükben tartva a forró vizescsészét és állva mosták le nagyjából testüket. A piszkos víz épen a földön heverők beretvált fejére csurgott alá. Kevesen mosták magukat. A köznép nem igen szokott mosakodni forró vízzel és szappannal, ők inkább gőzölögtetik magukat és csak hideg vízzel öntik le testüket. Gőzt időközönként bocsátottak be. Ez forró volt s csak úgy perzselte a bőrt. Bilincsek zörgése közt csaknem valamennyien ordítottak és zajongtak... Némelyek, kik helyet akartak változtatni, megbotlottak a szomszéd bilincseiben s az ülőkre hullottak, ami éktelen káromkodást és zajt idézett elő. Piszok s lárma mindenfelől. Mintha valamennyien ittasok vagy nyavalyatörősek lettek volna, úgy nyöszörögtek és jajveszékáltak. A fürdő előszobájának ablakánál, melyen át a forró vizet adogatták, eszeveszett ordítások, káromlások és szitkozódások hangzottak. A forró víz az ülők fejére és testeire ömlött szét, még mielőtt célhoz jutott volna. Olykor-olykor a félig nyitott ajtón vagy az ablakon bajuszos katonafej jelent meg fegyverrel kezében, hogy a fürdőzők közé pillantson, vajjon nincs-e rendetlenség. A foglyok beretvált fejei és gőztől kipirult testeik azokat még visszataszítóbbakká tette. A kipirult hátakon még feltünőbbek lettek a vesszőzések és botozások nyomai, olyannyira, hogy úgy látszott, mintha újra kisebesültek volna. És mily borzasztó ütésnyomok! Borzongás futott végig rajtam, mikor rájuk néztem. Izsák Tomics a legmagasabb polczról torkaszakadtából kaczagott. Nagyon szeretett gőzben lenni; egy kopekért valakit fürdőszolgának fogad föl, de ez nem birva kiállani a forró gőz erejét, eldobja a szivacsot és kiszalad, hogy hideg vízzel lehűtse magát. Izsák Tomics nem esik e miatt zavarba, de felfogad egy másikat, egy harmadikat. »Derék ficzkó vagy, Izsák Tomics, a gőz egészséges!« kiáltották neki alólról a foglyok. Izsák Tomics e pillanatban abban a tudatban, hogy fölötte áll valamennyi fogolytársának, mert azok alig érnek derekáig, rikácsoló kiabálással dalolja kedvencz nótáját: lya-lya-lya-lya-lya. Eszembe jutott, hogy ha valamennyien összekerülnénk egyszer a pokolban, leginkább hasonlítana az e helyhez. Nem állhattam ellent, hogy ezt ne közöljem Petrovval, aki csak körülnézett és hallgatott.

Az ő számára is akartam magam mellett helyet vásárolni, de ő lábaimnál foglalt helyet és kijelenté, hogy neki ott igen jó. Baklusin e közben vizet vásárolgatott számunkra és a lehetőséghez képest vagy tele, vagy félig telve nyujtotta oda nekünk a csészéket. Petrov kijelenté, hogy tetőtől talpig meg fog engem mosni, mert »csak így leszek teljesen tiszta.« Beszappanozott egészen. »Most a lábacskaít fogom megmosni,« tevé hozzá befejezésül. Ellenkeztem vele, azt mondtam, hogy magam akarom azokat megmosni, de nem engedte és így rá bízam magam teljesen. A »lábacskaít« kicsinyített elnevezésben nem volt semmi szolgálai; Petrov egyszerűen azért nem nevezhette lábagnak, mert megkülönböztetést akart tenni köztök s a többi fogoly lábai között.

Oly nagy óvatossággal és gyöngédséggel mosta meg minden tagomat, mintha csak porcellánból való lettem volna, ezután bekísért a fürdő előszobájába, segített felöltözködni és csak miután teljesen elkészültem öltözködésemmel, futott vissza a fürdőbe, hogy magát kigőzöltesse.

Mikor hazatértünk, egy pohár theával kínáltam meg. A theát sohasem utasította vissza; azt mindig megitta és megköszönte. Ez alkalommal egy korty buzapálinkával kínáltam meg, melyet fölhörpintve, ugyancsak mondogatta, hogy most már teljesen föléledt, mire aztán ott hagyott és a konyhába ment, mintha ott nélkülözhetlen lett volna. Helyette Baklusin látogatott meg, akit még a fürdőben hívtam meg egy csésze theára.

Nem ismerek kellemesebb embert Baklusinnál. Igaz, nem hagyott helybe semmit sem másoknak, gyakran vitatkozott és nem szerette, ha valaki dolgaiba avatkozott, - szóval meg tudta állani helyét. De a vita sohasem tartott soká, őt - úgy látszik - mindenki szerette nálunk. A hová belépett, mindenütt örömmel látták. Őt még a városban is ismerték, mint a világ legvigabb emberét, akit jókedve sohasem szokott elhagyni. Magas termetű, harmincz éves, bátor tekintetű és eléggé csinos arcú ember volt. Arczát oly neveltségesen tudta fintorgatni, hogy a körülállóak csaknem megpukkadtak a nevetéstől. Igen tréfás ember volt, tréfáiért azonban soha senki sem haragudott meg. Velem mindjárt fogságom első napjaiban ismerkedett meg. Elmesélte, hogy katonának a fia, hogy egykor az utászoknál szolgált, a hol még a magas rangúak is igen szerették. Mikor velem megismerkedett, azonnal Pétervárról tudakozódott. Még könyveket is olvasott. Mikor theára hozzám jött, megelőzőleg az egész laktanyát megneveztette, elbeszélve, hogyan szedte rá ma reggel S. hadnagy az őrnagyot, és helyet foglalva mellettem, elégedett arccal közölte velem, hogy a szini előadás úgy látszik meg fog tartatni. A várfogságban sátoros ünnepek alkalmával szini előadásokat rendeztek. Néhányan színészeknek csaptak fel és lassanként díszleteket is készítettek. A városból néhányan megígérték, hogy átengedik ruháikat, sőt egy tiszt szolga útján tiszt ruhához is reméltek jutni. Csak az őrnagynak vagy tényleg parancsnoknak ne jutna eszébe az eltiltás, úgy a mint ezt a múlt évben tette. De a múlt év karácsony ünnepén az őrnagy rossz kedvében volt; pénzt vesztett és e mellett még föl is bosszantották, azért tiltotta be bosszúból. Szóval, Baklusin izgatott lelki állapotban volt. Észrevettem ebből, hogy ő a szini előadás megtartásának a legmelegebb szószólója és nekem mindjárt szavamot kellett adnom, hogy az előadáson jelen leszek. Baklusin öröme a szini előadás megtartása fölött tetszett nekem. Szót szó követte és mi igen bele melededtünk a beszélgetésbe. A többi között azt is elbeszélte nekem, hogy nem mindig szolgált Pétervárott, hogy ott csak vád alá lett helyezve és mint altiszt R-be lett küldve.

- Innen pedig ide deportáltak, fejezte be Baklusin.

- És ugyan miért? kérdem.

- Miért? Mit gondol, Alexander Petrovics, hogy miért? Hát azért, mert szerelmes lettem.

- No, ezért még nem küldenek senkit Szibériába, jegyzém meg nevetve.

- Igaz, tevé hozzá Baklusin, - igaz, hogy e mellett még egy ottani németet is lelőttem zsebpisztolyommal. Bizony egy németért nem érdemes valakit Szibériába számüzni; ítélje meg maga!

- Mégis, hogyan esett ez meg? Mondja el, engem igen érdekel.

- Ez bizony, Alexander Petrovics, nagyon mulatságos történet.

- Annál inkább. Mondja el.

- Ha kívánja, úgy hát teljék kedve...

Egy gyilkosságnak bár nem mulatságos, de eléggé különös történetét hallgattam végig...

- A dolog így esett meg, kezdé Baklusin. - Mikor R-be áthelyeztek, úgy találtam, hogy a város szép és nagy, csak hogy sok a német benne. Én, természetesen, még igen fiatal ember voltam, előljáróim előtt jó hirben állottam, félrekapott sipkában sétálgattam és kacsintgattam a szép német lányokra. Egy Lujza nevű német lányka meg is tetszett nekem. Házsártos, öreg nagynénjénél lakott s fehérműmosással keresték kenyerüket. Eleinte csak az ablak alatt sétálgattam, de később mégis sikerült barátságot kötnöm vele. Lujza oroszul is szépen beszélt. Eleinte csak enyeletem vele, de később így kinyilatkozott: Sasa, meglásd, ha elveszel, nem hozok rád szégyent. Egész örömmel hozzám jött volna. Elvégre is miért ne, úgy tudott hizelegni, hogy gyönyörűség volt hallani és oly becsületes volt, mint kevés más leány. Hajlandó is voltam őt nőül venni. Már az alezredes elé készültem járulni kérelmemmel... Egyszerre azonban azt látom, hogy Lujza kimarad a szokott találkákról... Levelet irtam neki; de választ nem kaptam. Mi történhetett? tűnődtem magamban. Ha megcsalt volna, bizonyosan tudatja ezt velem; de itt a nagynéni játszik közre. A nagynéni házához nem mertem eljárni; ő, ha tudott is viszonyunkról, mi mégis csak lopva mertünk összejönni. Majd eszemet vesztettem. Megpróbáltam utoljára írni s levelemben kijelentettem, hogy ha nem jön, magam megyek el a nagynénjéhez. A leány megijedt és eljött. Sirva panasolta el, hogy egy éltes német órás, valami Schultz nevű, aki nekik távoli rokonuk is, nőül akarja őt venni. Azt mondja, hogy boldoggá akar tenni, hogy ő erre már rég elhatározta magát, hogy eddig hallgatott és csak a kedvező alkalomra várt. - Látod, Sasa, szólt hozzám a leányka, ő gazdag ember és ez reám nézve nagy szerencse; csak nem akarod utját állni szerencsémnek? A leányra néztem: az sírva fakadt és megölelt... Eh, gondoltam, igaza van! Egy katona, még ha altiszt is, nem nyujthat elég biztosítékot a családi életre nézve. - Így hát Lujza, Isten veled; nem állom utját a szerencsédnek. De legalább csinos ember? - Nem, mondta a leány, - öreg, nagy, hosszú orru... tevé hozzá nevetve. Elváltunk. A sors nem nekem rendelte! gondoltam magamban. Másnap az órás boltja elé mentem, Lujza megmondotta volt az utcát. Az üvegajtón benézve, látom, hogy a boltban egy negyvenöt év körüli német ül és egy órával foglalkozik. Orra kampós, szemei kidülledtek; frakk és magas, felálló gallér volt rajta. Nagyot köptem az undortól, be akartam törni az ablakot, de nem tettem, hanem csendesén mély gondolatokba merülve, haza felé vettem utamat. Este vissza tértem a laktanyába; nyoszolyámra feküdtem, és - és - hiszi-e Alexander Petrovics, - sírni kezdtem...

Így telt el az első, második, harmadik nap. Lujzával nem találkoztam. Ezalatt egy komától hallottam (ez egy öreg mosóné volt, a kihez Lujza néha-néha ellátogatott), hogy a németnek tudomása van szerelmünkről, azért akarja, hogy a menyegző mielőbb meglegyen. Különben még egy-két évig várt volna. Lujzával esküt tétetett, hogy engem nem fog többé ismerni. Még azt is hallottam, hogy vasárnap reggelire vannak meghíva, s hogy egy öreg rokon is lesz ott, aki egykor kereskedő volt, de most már teljesen el van szegényedve és mint pinczefelügyelő van valahol alkalmazva. Mikor megtudtam, hogy vasárnap mindent el fognak végezni, annyira kétségbeestem, hogy nem bírtam magammal. Ezen és a következő napon mindig ez a dolog gyötörte lelkemet. El kellene emésztetni ezt a németet, gondolám magamban.

Vasárnap reggel egyébbel nem tudtam foglalkozni; a mint vége volt a reggeli isteni tiszteletnek, felugrottam, magamra vettem köpenyemet és a némethez indultam. Azt gondoltam, hogy valamennyien együtt lesznek. Tulajdonképpen miért is indultam el a némethez, mit akartam ott végezni - mostanáig sem tudom. De a pisztolyt, melyből még gyermekkoromban lövöldöztem, minden eshetőségre készen a zsebembe dugtam. Oly rossz fegyver volt, hogy már alig lehetett elsütni, azonban mégis golyóra töltöttem meg; ha ki akarnak üzni, gondoltam magamban, vagy durván bánnának velem, e pisztollyal megfélemlítem őket. Megérkezem. A műhelyben senki sem volt, valamennyien a hátulsó szobában voltak. Kivülök nem volt egy lélek sem. A németnek mindössze egy cselédje volt, aki egyszersmind szakácsnő is. Végig mentem a bolthelyiségen, a szoba ajtaja zárva volt. Szívem erősen dobogott, megállottam és hallga-

tóztam: németül beszéltek. Lábammal teljes erőmből löktem egyet az ajtón, mire azonnal fölnyílt. Az asztal terítve volt, rajta borszesz felett kávé főtt: egy tányéron kétszersült, a másikon pedig kolbász és apró hering volt; a tányérok mellett egy üveg bor és egy üveg pálinka állott. Lujza és nagynénje a diványon ültek és velük szemben egy széken maga a német frakkban és felálló magas gallérral. Tőlük oldalt ült az öreg rokon és hallgatott. Amint beléptem, Lujza elhalványodott. A nagynéni felugrott, de ismét leült, a német pedig elkomorodott. Majd haragosan fölkel és elém jött:

- Mit akar ön?

Zavarba jöttem, de csakhamar elfutott a méreg.

- Mit akarok! Azt, hogy fogadj mint vendéget és kínálj meg pálinkával. Vendégül jöttem hozzád.

A német elgondolkodott és így szólt: Foglaljon helyet.

Leültem. - Adj hát pálinkát, szóltam hozzá.

- Ott van, tessék, igyál.

- De jó pálinkát adj. - A harag már a torkomat fojtogatta.

- Pálinkánk egészen jó!

Szégyelni kezdtem magam, hogy semmibe sem vesz. De legjobban bántott az, hogy Lujza rám sem nézett. Ittam és így szóltam:

- Német, miért gorombáskodol így velem? Kössünk barátságot, én e végből jöttem hozzád.

- Én nem lehetek az ön barátja, - ön egyszerű katona.

No, e szókra már elfutott a méreg.

- Ah, te madárijesztő, te kolbászfaló! Hát tudod-e, hogy most azt teszek veled, amit akarok? Ha kedvem tartja, lelőlek?

Kihúztam pisztolyomat és fejének szegezve, elébe állottam. Nem mert moczcanni senki: az öreg elhalványodott és remegett mint a falevél.

A német hallgatott, de nem vesztette el lélekjelenlétét.

- Nem félek öntől, mondá, és kérem önt, hagyja abba azt a rossz tréfát, mert, mondom, én a legkevésbé sem félek öntől.

- Hazudsz, mert gyáva vagy! Miért nem mersz hát moczcanni?

- Nem, ön ezt nem meri megtenni.

- Miért, - kérdem - miért ne merném?

- Azért, - mondja - mert ez önnek meg van tiltva és önt ezért szigorúan megbüntetnék.

Az ördög tudja, mi lelte az ostoba németet. Ha nem tüzel fel ő maga, mai napig is élne.

- Hát azt mondod, hogy nem merem megtenni?

- Nem!

- Nem merem?

- Határozottan nem!...

- Nesze hát, te kolbászfaló! Amint a pisztoly elsült, a német megtántorodott és egy székre esett. A vendégek lármázni kezdtek.

Erre a pisztolyt zsebembe tettem és haza mentem. A laktanya kapujánál a pisztolyt a gaz közé hajítottam.

Haza érve, ágyamra vettem magam és elgondolkoztam. Hátha mindjárt elfognak? tünődtem magamban. Elmulik egy óra, elmulik a másik, és értem még sem jött senki. Este felé nagy aggodás fogott el; kimentem. Lujzával minden áron akartam találkozni. Az órás-bolt előtt elhaladva, legott láttam, hogy azt nép és rendőrség veszi körül. A komaasszonyhoz mentem és arra kértem, hívná ki Lujzát. Alig vártam pár pillanatig, mikor látom, hogy Lujza kijön, a nyakamba veti magát és zokogva mondja: »Ennek a szerencsétlenségnek egyedül én vagyok az oka, minnek is fogadtam szót a nagynéninek.« Elbeszélte azt is, hogy a néni a törtétek után haza ment és annyira megijedt, hogy belebetegedett. Ő nem szólt senkinek sem a dologról, még nekem is megtiltotta: történjék, aminek történnie kell, mondá. Minket azon este ott senki sem látott. Az órás még a cselédjét is elküldte otthonról, annyira félt, hogy megtudja nősülési szándékát, amiért az a szemét kikaparta volna. A segédek közül sem volt otthon senki, ezeket is mind eltávolította. Mindent ő maga rendezett el így. Rokona, kinek azelőtt sem lehetett soha szavát hallani, a törtétek után vette sipkáját és elsőnek távozott el. Bizonyosan ő is hallgatni fog, mondá Lujza. Úgy is történt. Két hétig senki sem jött értem, de még gyanu sem férközött hozzám. E két hét alatt, - hiszi vagy nem, Alexander Petrovics, - a boldogság kelyhét fenéig ürítettem. Lujzával mindennap találkoztam. Ő egész odaadással függött rajtam. »Utánad megyek, bárhová küldenek is!« mondá sírva. Azt hittem, hogy meghasad a szívem, annyira megsajnáltam őt akkor. Két hét múlva aztán elfogtak. Az öreg és a nagynéne összebeszéltek és feljelentettek...

- Nos, az hogy történt, - szakítám félbe Baklusint, - hisz önt ezért legfeljebb tiz-tizenkét évre ítélhették el és büntetését valamely városi fogságban is kiállhatta volna; ön pedig husz évre van elítélve, még pedig az elkülönített osztályban. Mi ennek az oka?

- Ennek is megvan az oka. Mikor a hadbírótság elé állítottak, a kapitány a leggyalázatosabb szavakkal illetett. Ezt nem birván eltűrni, azt mondtam neki: »Miért szidalmazol? Hát nem látod, gazember, hogy a tükröt tartom szemed előtt!« Erre ügyem rossz fordulatot vett, a vizsgálatot megújították ellenem és újólág négyezer botra és különosztályra ítéltek. Mikor kivezetek a büntetés kiállítására, kijött a kapitány is: engem megvesszőztek, őt pedig megfosztották rangjától és közkatonának Kaukaszba küldték. A viszontlátásig! Petrovics Sándor. A szini előadáskor látogasson meg bennünket.

X.

Krisztus születésének ünnepe.

Végre elérkezett az ünnep. A foglyok már előtte való este nem mentek munkára. Sokan a szabó- és más műhelyekbe mentek; a többiek elszéledtek, és ha ki is voltak valahová rendelve, valamennyien, egyenkint vagy csoportosan, azonnal visszatértek a várfogházba és ebéd után már senki sem távozott onnan. Reggel is mindenki csak a saját dolgával törődött: némelyek bort csempészték be, mások a költség beszerzésére fordították idejüket, vagy pedig pajtásaikat látogatták meg avagy a teljesített munkák után járó pénzt szedték be. Baklusin és a többi, akik a szini előadás rendezésére vállalkoztak, ismerőseiket járták be, különösen a tiszt szolgákkal barátkoztak, hogy tőlök a szükséges ruhákat beszerezzék. Sokan csak azért vágtak gondteljes arcot, mert mások is fáradoztak, és bár néhányának egy csepp kilátása sem volt arra, hogy pénzt kapjanak, mégis úgy mutatták, mintha ők is pénzt várnának valahonnan; szóval mindenki valami változást, valami különös eseményt várt a holnapi napon. Este felé a rokkant katonák, kiket a rabok bevásárlásokra küldtek szét, tömérdek ennivalóval tértek vissza, hoztak marhahúst, malacgot, sőt libát is. Sokan a foglyok közül, még a legszerényebbek és legtakarékosabbak is, kik egész éven át gyűjtötték kopekjaikat, kötelességüknek tartották e napon megnyitni erszényüket, hogy méltó módon megünnepeljék a börtön utáni első napot. A holnapi napra még a foglyok körében is serényen készültek; oly ünnep volt, melyet a törvény biztosított számukra. E napon a rabokat nem volt szabad munkára küldeni; ily nap csak három volt egy évben.

Aztán ki adhatna számot arról, hogy hány emlék merült fel a világból kiközösített foglyok lelkében ezen a napon! A nagy ünnepnapok élesen vésődnek az emberek emlékébe, még akkor is, ha a távol gyermekkor idejét idézik vissza. E napok a nehéz munkáktól való üdülésre és a családi összejövetelekre voltak rendelve. A számkivetésben azonban csak a szomorúságot és fájdalom megújulását jelentik a rabok életében. Ez ünnepélyes nap iránt érzett tiszteletnek megvolt bizonyos formaszere: kevesen sétáltak; valamennyi igen komoly volt és valami eszmével látszott elfoglalva lenni, bár igazában sem volt semmi teendőjük. De úgy a tétlenek, mint a sétálók bizonyos ünnepies tartást igyekeznek magukra erőszakolni... A nevetés mintha tiltva lenne. Aki az általános hangulatot még akaratlanul is megzavarta, az ellen kikeltek és megharagudtak reá. A foglyok e hangulata igazán megható volt, mintegy ösztönszerűleg ébredt fel bennök a tisztelet e nap iránt, a melyen a világgal újra némi egyességben érezték magukat, úgy rémlik előttök, mintha még sem lennének oly kitaszított, oly súlyedtt lények. Ezt mindnyájan érezték, a mi szemmel látható és érthető is volt.

Akimics Akim szintén nagy előkészületeket tett az ünnepre. Neki nem voltak családi emlékei, mert, mint árva, idegen házban nőtt fel és már tizenöt éves korában terhes szolgálatba lépett; életében nem igen volt része az örömben, teljes csöndben, szabályszerűen és egyhanguan tölté napjait s egy hajszálnyira sem tért el megszabott életrendjétől. Nem volt tulságosan vallásos sem, mert a mély erkölcsi érzet uralkodott a többi emberi tulajdonokon és különleges vonásokon. Szenvedélyei és kívánságai vegyesen jók és rosszak voltak. Ennek folytán az ünnepélyes napot minden nyugtalanság és minden régi, gyermekes emlékek felújítása nélkül, csendesesen és szeliden várta. Általában véve nem is szeretett a multtal foglalkozni. A szabályokat mindenkor szigorú pontossággal hajtotta végre, a nélkül, hogy cselekedeteit mérlegre vetette volna. Ha azt követelték volna tőle, hogy tegye éppen ellenkezőjét annak, amit tegnap tett, ezt is éppen olyan lelkiismeretességgel és pontossággal cselekedte volna. Életében egyszer, egyetlen egyszer tett kísérletet eszével élni, és akkor is fogságba került. A lecke nem volt eredmény nélküli reá nézve. És bár a sors megtagadta tőle az elégtételt, hogy megértse, miben hibázott tulajdonképpen, mégis azt az üdvös szabályt levonta a maga számára:

nem bírálni soha, semmi körülményt, amennyiben - mint a foglyok mondani szokták - »az ítélet nem az ő eszéhez volt mérve.« Oly annyira rabja volt a szertartásnak, hogy még az ünnepi malacra is, melyet sajátkezüleg süttött meg, oly tisztelettel tekintett, mintha az nem is lett volna egy közönséges malacz, melyet bárki és bármikor megvehetett és elkölthetett volna. Meglehet, hogy gyermekkorában megszokta azt, hogy ünnepnapon az asztalon malacot lásson és innen azt a következtetést vonta le, hogy e napon mulhatlanul malaczpecsenyének kell lenni. És én szentül meg vagyok győződve, hogy ez az ember, ha e napon csak egyszer nélkülözne volna e sültet, egész életén át lelkipurdalást érezt volna a felett, hogy kötelességét nem teljesítette. Eddig kopottas ruhát hordott, de az ünnepen újat öltött magára, melyet már négy hónap előtt kapott, de félretette, hogy az ünnep alkalmára egészen új legyen. Öltözetét még előtte való este vette elő: szétterítette, megvizsgálta és kitisztította. Akimics Akim rendkívül meg volt elégedve ruházatával, amely némileg az egyenruhához hasonlított, felpróbálta s arra a meggyőződésre jutott, hogy a kabát teljesen katonás szabású, mit önelégült mosolylyal konstatált a kis tükrében, melyet üres órában aranyos papír keretbe foglalt. Csak a kabát akasztója nem látszott a helyén lenni, amit ő azonnal le is fejtett, helyét kimérte és újból fölvarrta. Mire a ruhát ismét összerakta, szekrényébe visszatette és nyugodt lélekkel várta az ünnepnapot. Feje elég tisztességesen volt leborotválva; de figyelmesen megnézve magát a tükörben, úgy találta, hogy a borotválás mégis csak egyenlőtlen, mire haladéktalanul az őrnagyhoz ment és illő módon, a szabálynak megfelelőleg, még egyszer leborotváltatta fél fejét. És jóllehet, hogy Akimics Akimet a holnapi napon egy lélek sem nézi meg, ő lelkiismerete megnyugtatására, s hogy teljesen megfeleljen kötelességének, mégis alávetette magát e műtétnek. Elintéztén dolgait, mint legöregebb fogoly a laktanyában, szalmát hozatott és gondja volt, hogy az illő módon széthintessék a földön. Ugyanez történt a többi laktanyában is. Nem tudom mi okból, de karácsony ünnepén nálunk a laktanyákban mindég szalmát szórtak szét a földön. Elvégezve ezt a dolgot is, Akimics Akim imádkozott és nyugalomra tért, hogy reggel minél korábban fölkelhessen. Hasonlóan cselekedtek különben a többi foglyok is. Ez este valamennyi laktanyában a szokottnál korábban feküdt le mindenki. A rendes esti munkák szüneteltek, a kártyázásra pedig nem is gondolt senki. Mindenki a holnapi napot várta.

Végre a várva várt nap beköszönt. Hajnalban, mikor még alig pitymallott, kinyitották a laktanyákat és az őrség altisztje, ki a rabokat jött megszámlálni, boldog ünnepeket kívánva lépett be a szobába. A köszöntésre a rabok hasonló köszöntéssel feleltek. Akimics Akim miután gyorsan elvégezte imáját, többekkel együtt, kiknek saját libájuk vagy malaczuk volt a konyhán, kisétek oda, hogy utána nézzenek, mi történik ott, hogyan sülnék stb. A sötétségen keresztül laktanyánk hóval befújt és jégvirágos kis ablakain át látható volt, hogy mindkét konyhában, mind a hat kemenczében hatalmasan lobog a még hajnal előtt meggyújtott tűz. Az udvaron, a félhomályban, már jártak-keltek a rabok, mindannyian a konyha felé igyekeztek. Voltak olyanok is - különben nem sokan - kik már a korcsmába is betekintettek. Ezek a legtürelemtelenebbek közül valók voltak. Általában azonban valamennyi jól viselte magát. Mert sem a rendes káromlások, sem veszekedések nem voltak hallhatók. Mindenki tudta, hogy nagy nap ez, és nagy ünnepet ülünk. Voltak olyanok is, kik más laktanyákba mentek, hogy ismerőseiknek boldog ünnepeket kívánjanak. A barátkozás szüksége nyilvánult mindenfelé. Megjegyzem, hogy a rabok egymás között ritkán barátkoztak, nem mondom általánosságban, mert közöttük is akadt egy-kettő olyan, kik ragaszkodással voltak egymás iránt; de az vajmi ritka eset volt. Én szintén kijöttem a laktanyából, a csillagok akkor már tünedeztek és finom ködpára szállt fölfelé. A konyhák kéményeiből füst-oszlopok emelkedtek az égbe. A szembe jövő foglyok barátságosan boldog ünnepet kívántak. Megköszöntem és hasonlóan kívántam nekik. Voltak ezek közt olyanok is, akik ez ideig még egy szót sem szóltak hozzám.

A konyhánál egy a katona-laktanyából jövő rab ért utól, aki már az udvar közepén fölismert s egyre kiáltozott utánam: »Petrovics Sándor! Petrovics Sándor!« Megállottam és bevártam őt. Egy kerek és szelid kifejezéses arcú fiatal ember volt, aki ez ideig semmi figyelmet sem tanúsított irányomban, de sőt még soha egy szóra sem méltatott; még azt sem tudtam, hogyan hívják. Mikor hozzám ért, boldog mosolyal ajkán állott meg előttem.

- Mivel szolgálhatok? kérdém csodálkozva, látván, hogy az előttem álló mosolyog, mereven néz rám és hallgat.

- Hát igen, a mai ünnepeken... motyogta zavartan, és észrevéve, hogy tovább semmit sem tud mondani, ott hagyott és sietve a konyhába ment.

Megjegyzem itt, hogy mi ezután sem jöttünk össze, és a fogságból való kiszabadulásomig ezentul sem beszélünk egymással.

A konyhában, a sütő kemence körül, melyen magasra csapott fel a láng, zajos tolongás és ideges kapkodás volt észlelhető; csaknem agyonnyomták egymást a rabok. Mindenki szemmel akarta tartani a maga jószágát; a szakácsok már a fegyházi ebéd készítéséhez fogtak, a mennyiben a mai napon az étkezés korábbra volt kitűzve. Evéshez azonban senki sem fogott, mindenki a papra várakozott, a bőjtöt csak az oldhatja fel. Eközben alig kezdett derengeni, a várfoház bejáratánál már is fölhangzott az őrsvezető kiáltása: »Ide szakácsok!« E kiáltás ezután minduntalan fölhangzott és csaknem egy órán át minden perczen ismétlődött. Beidéztek a szakácsokat, hogy átvegyék a könyöradományokat, miket a város minden zugából óriási mennyiségben összehordtak. Hoztak kalácsot, kenyeret, túróslepényt, iróstésztát, lepényt, fánkot és más efélét. Úgy hiszem, nem volt egyetlen háztartás sem, mely ne küldött vagy nem hozott volna süteményeiből és ne kívánt volna »boldog ünnepeket« a szerencsétlen raboknak. Voltak gazdag adományok is nagy mennyiségben, finom sütemények; de voltak szegényesek is - garasos zsemlyefélék és két barna tejfellel bekent lepény: ez szegények adománya volt szegények számára. Mindezek egyforma hálával fogadtattak, különbséget nem téve, az adomány minősége s nagysága között. Az átvételre kirendelt rabok levették sikkájukat, köszöntek és boldog ünnepeket kívántak az adományozóknak, mire a konyhába hordták össze az ajándéktárgyakat. Mikor ezeknek már egész halmaza összegyűlt, a laktanyák vénebbjei szólították elő, akik az adományokat egyformán osztották szét a laktanyák között. Nem fordult elő semmi vita, minden a legnagyobb egyetértésben ment végbe. Ami a mi laktanyánkra jutott, azt nálunk Akimics Akim egy más rabtárssal osztotta szét; sajátkezűleg nyújtották át az adományt mindenkinek. Nem hangzott a legcsekélyebb ellenvetés, semmi nyoma az irigységnek sehol; mindenki meg volt elégedve; sőt a gyanúsításoknak is eleje vétetett, mert az adományokat igazán egyformán és igazságosan osztották szét.

Akimics Akim elvégezve dolgát a konyhában, legott gondosan őrizett uj ruháját vette fel és azonnal hozzáfogott az imádkozáshoz. Ez meglehetősen hosszúra nyult. Az imádkozáshoz sokan, többnyire öreg foglyok gyűltek össze. A fiatalság nagyobb része nem imádkozott, legfeljebb keresztet vetett magára, még azt is csak a nagyobb ünnepek alkalmával. Akimics Akim elvégezvén imáját, hozzám jött és bizonyos ünnepélyességgel boldog ünnepeket kívánt. Én theára hívtam meg, ő pedig malaczpecsenyére hívott meg engem. Rövid idő múlva Petrov jött be hozzám és az ünnep alkalmából üdvözölt. Észre lehetett venni, hogy már eleget ivott. Lihegve lépett be hozzám, alig pár szót mondott, s mintha valami igen sürgős dolga volna, megint a konyha felé sietett. Eközben a katonai laktanyában a pap fogadására tettek előkészületet. E laktanya nem úgy volt építve mint a többi; ebben az ágyak a fal körül voltak elhelyezve, nem pedig a közepén mint a többi laktanyában. Ennél fogva ez volt az egyetlen szoba, melynek közepe szabad volt. Bizonyára azért rendezték be e szobát úgy, hogy szükség esetében a foglyok ott összegyűjthetők legyenek. A szoba közepére asztalt helyeztek, tiszta vászonnal leterítették, arra szent képet állítottak föl és lámpát gyújtottak. Végre megérkezett a

pap a kereszttel és szentelt vízzel. Miután imáját és énekét a szent kép előtt elvégezte, a foglyok elé állott, kik ájtatosan, szép sorjában a kereszt csókolásához járultak. Ezután a pap körüljárta az összes laktanyákat és szentelt vízzel behintette. A konyhában megdicsérte fogházi kenyereinket, mely jó íze miatt az egész városban nagy hírben állott, mire a rabok azonnal két frissen sült kenyeret küldtek lakására. A keresztet ugyanazzal a mély tisztelettel kísérték ki, a melylyel fogadták volt.

Pár percze a pap távozása után, eljött az őrnagy és a parancsnok is. A parancsnokot a rabok nemcsak szerették, de tisztelték is. A parancsnok az őrnagy kíséretében körüljárta valamennyi laktanyát, és mindnyájunknak szerencsét kívánt az ünnep alkalmából; betért a konyhába és megízlelte a foglyok ételét. A káposztaleves kitünően bizonyult; a nagy ünnep alkalmából minden fogolyra csaknem egy font marhahus jutott. Ezen felül tejbe főtt kása is rotyogott a tűzhelyen. A parancsnok távozása után ebédhez fogtak. A foglyok mindenképen szerették volna az őrnagyot lerázni a nyakukról. Nem szerették annak szemüveg alól kikandikáló éles tekintetét, melyet most is jobbra-balra jártatott, mintha valami rendetlenséget, valami gonosz szándékot akarna felfedezni.

Ebédelni kezdtünk: Akimics Akim malacza kitünően sikerült. De egy dolog mai napig is felfoghatatlan marad előttem: az őrnagy távozása után alig öt percz mult el s már is sokan részegek voltak, holott öt percz előtt még mindannyian józanoknak látszottak. Az arczok kipirultak. Cziterások kerültek elő. A beszélgetés izgatottabbá és zajosabbá lett, de azért az étkezés minden nagy rendetlenség nélkül ment végbe. Mindenki jól lakott. - Az öregebb és szelidebb foglyok az ebéd végeztével aludni mentek, hasonlóan cselekedett Akimics Akim is, aki azt tartotta, hogy nagy ünnep alkalmával ebéd után elkerülhetlen az alvás. Egy óhitű szakadár kis ideig szundikált mellette, azután fölment a kemenczére, fölnyitotta könyvét és késő éjjelig imádkozott. Nem tudta megütközés nélkül nézni a »botránnyat«, amelyet a mulató rabok idéztek elő. Valamennyi cserkesz az ajtóba ült és kíváncsisággal vegyült megbotránkozással nézték az ittas embereket. Mikor Nurrával találkoztam: »jaman jaman!« szólt hozzám fejét csóválva, - »ah, jaman! Allah meg fog haragudni!« Izsák Tomics a szögletben gyertyát gyújtott és dolgozni kezdett, a mivel láthatóan jelét adta annak, hogy az ünnepet semmibe sem veszi. Itt-ott félreeső szögletekben megkezdődött a kártyázás. A rokkant katonáktól nem féltek, hogy az altiszt meg ne lephesse őket, pedig ez maga is azon volt, hogy semmit se vegyen észre, öröket állítottak föl. Az őrségi tiszt e napon háromszor pillantott be a várfohházba, de soha semmi rendetlenséget nem látszott észrevenni; a részegség pedig e napon már vétség számba sem ment. A dorbézolás most tetőpontját érte el. Megkezdődtek a vitatkozások. Józan ember azonban több volt mint ittas, és így volt kinek ügyelni a részegekre, a mulatózók mégsem ismertek határt az ivásban. Gazinnak nagy napja volt. A bor csak úgy folyt nála, ezt ő furfangos módon tudta a laktanyába becsempészni. Ő maga egy csepp bort sem fogyasztott el, mindig józan volt s folytonosan pritsche körül forgolódott, mely alatt a bort tartotta. Kész lett volna végig mulatni az ünnepet, csak hogy minél alaposabban kiürítesse a rabok zsebeit az utolsó kopekig. A kaszárnyákban most dalolás hangzott. Sokan saját balaljkáikat (két-három húru czitera) pengetve jártak egyik helyről a másikra. A külön osztályban nyolcz emberből álló dalárda képződött, amely balaljka és gitár kísérete mellett, mondhatom, igen szépen dalolt. Tiszta népdal kevés fordult elő. Csak egyre emlékszem, amelyet elég ügyesen énekeltek el:

Egy leányka este
Szeretőjét leste.

E dalnak itt egy új változatát hallottam, mely addig ismeretlen volt előttem. A dal végéhez néhány versszakot toltak:

Fiatal menyecske
Fehérlik a háza,
Tündöklő kanala
Vastag lébe ázva,
Ajtó, ablak kiakasztva,
Fehér kalács kidagasztva.

Nagyobb részt úgynevezett fogházi dalokat énekeltek, a melyek különben ismeretesek. Az egyik a »Régen volt« című, - humoros dal, amely leírja, mint mulatott és mily úr volt a fogolyember, míg szabadságát élvezte és most rabságba került.

Az volt elmondva benne, hogy azelőtt pezsgőben uszott és most...

A káposztám vizzel van habarva
És én nagyokat nyelek belőle...

Munkára menve, sokszor hallottam e nótát is:

Vigan éltem mint a dalos legény,
Ez volt nekem a tőkém,
Ezt elvertem és most szegény
Kinlódok a tömlöcz ölén

és így tovább. Eredeti fogoly nóta e következő, amely, úgy hiszem, szintén ismeretes:

Hasad a hajnal; a dob pereg
S reá a fogház ébredez,
Foglár zárainkat nyitja
S irnok mindenkit számba vesz.
Négy fal között, sötétségben
Kínban folyik életünk.
Elpusztulunk mindannyian,
Mindenható ha nem lesz velünk.

Megemlítendő még egy dal, amely még búskomorabb, de dallama elég szép. Ez bizonyosan valami fogoly alkotása mesterkéletlen és nem igen válogatott nyelven. Csak pár versszakot említek belőle:

Nem látom már szülőföldem,
Mert a szemem könybe lábad,
Örök rabság az életem,
Ezért emészt el a bánat.
A ház ormán bagoly suhog,
Visszhangozik erdő, berek;
Én epedek, buslakodom
Csak egyedül, s szűm kesereg.

E dalt gyakran énekeltek nálunk, de nem karban, hanem magándalként. Előfordult, hogy valaki üres óráiban kiült a laktanya kapujába, s fejét kezére támasztva, eldudolta e dalt. Szívünk csaknem megrepedt e dal hallatára. Fogházunkban elég kellemes hangú énekest lehetett hallani.

E közben már esteledni kezdett. A mámor és dorbézolás közepette mély fájdalom és bánat sugárzott le az arczokról. Ki egy óra előtt még nevetett, most már valami rejtekben zokogott. Sokan halványan, alig birva lábaikon állni, ide-oda bolyongtak a laktanyákban és kihívóan kerestek ürügyet a czivakodásra. Azok, kiknek a csendes részegség volt tulajdonságuk, föl-

keresték barátaikat, és azok előtt öntötték ki bánatukat és tárták föl szívük keservét. E szegény emberek mulatni akartak és vigan eltölteni e nagy ünnepet - és uram Isten! - mily szomorú hangulatban végződött e nap csaknem mindenkire. Valamennyien reménykedő önámítással élték át. Petrov egyszer-kétszer még bejött hozzám. Nagyon keveset ivott egész nap, úgy, hogy csaknem egészen józan volt. Az utolsó perczig várakozott, valamire, aminek szerinte mulhatlanul be kellett következnie, valami rendkívüli, ünnepélyes és örvendetes esemény után sóvárgott. Bár erről nem szólt senkinek, arczáról és szemeiből mégis leolvasható volt a várakozás. Fáradhatlanul járt egyik laktanyából a másikba. De semmi különös sem történt és részek torzsalkodásain és kimerült arcokon kívül semmi különös nem volt észrevehető. Szirotkin is egyik laktanyából a másikba járt-kelt és szintén várakozni látszott valamire. A laktanyákban ezalatt mind több utálatos jelenet játszódott le. Természetes, sok nevetséges dolog is fordult elő. Engem mégis valami különös levertség fogott el és sajnálkoztam mindnyájukon; nehéz, fülledt meleg volt benn. Kívül két fogoly azon veszekedett, hogy kit vendégeljenek meg. Úgy látszott, már régóta agyarkodtak egymásra. Az egyik minden áron be akarja bizonyítani, hogy a másik csalárdul bánt vele: szó volt valami megvásárolt rövid bundáról, eltagadott pénzről és még egyébről, mely még a múlt év farsangjától huzódott... A vádló egy magas, izmos ember volt, és különben békés lelkületű, de ha leitta magát, eljárt a szája és kitérte mi szívén feküdt. A másik alacsony termetű, testes, kerek arcú, leleményes és igen ravasz ember volt. Lehet, hogy többet ivott társánál, de alig látszott rajta az ittasság. Vagyonos és jellemes ember hírében állott, de e pillanatban, egy vagy más okból, nem akarta ingerelni könnyen fellobbanó társát, azért egy korcsmába vezette őt; amaz határozottan állította, hogy neki adósa és egyre panaszkodott e miatt.

A korcsmáros a fizetőre bizonyos tisztelettel és a hatalmaskodó barátira a megvetés árnyalatával tekintett. Hogy is ne! mikor nem a saját pénzén iszik, hanem fizettet magának.

- Nem, Sztepka, adósom vagy, mondja a leitatott ember - és a tartozást köteles vagy megadni.
- Oh, nem is koptatom ezért a nyelvemet! felelt Sztepka.
- Nem, Sztepka, hazudsz, állítja az első, átvéve a korcsmárostól a poharat, - adósom vagy, csak nem akarod eltagadni? Hej, Sztepka, csak nyomorult egy ember vagy te!
- No, mit siránkozol? kilocsolod a bort! Ha inni kapsz: becsüld meg magad, és igyál! förmedt a korcsmáros az expansív barátira, csak nem akarod, hogy holnapig itt melletted álljak!
- Igen, majd iszom, de ne lármázz! Sok szerencsét, Dorofeics Sztepan! kiáltott, poharát magasan tartva és udvariasan fordulva Sztepka felé, akit még egy pillanat előtt nyomorultnak nevezett. - Isten éltesen száz esztendeig! és kiüríté a poharat. - Ezelőtt, barátaim, sok bort tudtam inni, de most a korom már nem engedí. Köszönöm, Dorofeics Sztepan.
- Nincs miért.
- De azért, Sztepka, mégis azt mondom neked, hogy te sokkal nagyobb gazember vagy nálamnál...
- Én pedig azt mondom, hogy te korhely ficzkó vagy, és - véd eszedbe minden szavamat - hogy fel is ut, le is ut. Menj, a merre tetszik, és ne kerülj többé szemem elé. Torkig vagyok már veled!
- Hát nem fizeted meg a pénzemet?
- Micsoda pénzt akarsz tőlem, hisz te tökrészeg vagy!
- Ugy-e jó a más pénzét elinni. De az én pénzem fáradsággal és verejtékkel szerzett pénz ám. Nem mégysz sokra az én öt kopekimmel ezen a világon.
- Vigyen már el az ördög!

- Előbb téged visz el.
- Pusztulj innen, pusztulj egymásután!
- Gazember!
- Fegyházvirág!

És újra kezdődött a veszekedés, még pedig nagyobb mérvben, mint az itatás előtt.

Amott két barát ül egymás mellett a nyoszolyáján: az egyik magas, testes, piros kinézésű, valóságos mészáros. Olyan rongyos hogy szájalmat kelt a nézőben. A másik beteges, szikár ember, hosszú orral, apró és mindig földre szegzett szemekkel. Ez a művelt osztályhoz tartozik és egykor irnok volt. Társa iránt lenéző modort tanúsított, a mi annak szemmel láthatólag rosszul esett. Ez a két ember egész nap együtt korhelykedett.

- Rajtam felejtette a kezét! kiáltott föl hirtelen a testes alak, bal kezével erősen megrázva az irnok fejét, melyet átkarolva tartott. A kövér ember, ki egykor altiszt volt a hadseregben, megirigyelte részeg barátjának ékes szavait, s most vetélkedni kezdett vele a keresett kifejezésekben.

- Mondom neked, hogy azért neked sincs igazad... kezdé az erkölcsös irnok, mereven földre szegzett szemekkel.

- Hallod, hogy megütött! szakítá félbe emez barátját, mi közben még erősebben rázta a fejét. A világon te vagy az egyetlen, hallod, az egyetlen, a kinek megmondom, hogy megütött!...

- És én ismétlem, hogy az ily fogyatékos igazolás, kedves barátom, csak szégyent hoz a fejedre! veté ellen vékony, udvarias hangon az irnok; de jobb, ha bevallod, hogy az egész veszekedésnek a te házsártosságod az oka...

A kövér ember kissé visszahúzódott, ittas szemeivel zavaros tekintetet vetett az önelégült irnokocsára és hirtelen, minden szó nélkül, nagyot ütött öklével a kis irnok arczába. Ezzel fel volt mondva a barátság a mai napra. A kedves barát eszméletlenül terült végig a deszkafekehelyén...

Egyszerre az elkülönített osztályból egy ismerősöm lépett be laktanyánkba, egy végtelen jó lelkű és vig legény. Ugyanaz, aki fogságom első napján, a konyhában, az ebéd fölött azon törte a fejét, hogy hol akadhatna egy gazdag emberre, és aki avval dicsekedett, hogy velem is ivott theát. Mintegy negyven éves lehetett, rendkívül duzzadt ajkakkal és nagy husos orral. Kezében balaljakát tartott és gondtalanul pengette hurjait. Nyomában egy alacsony, bozontos fejű rab jött, akit ez ideig alig ismertem. Ezzel az emberrel különben senki sem törődött. Rendkívül különös, bizalmatlan, hallgatag és komoly volt; szabóműhelybe járt dolgozni és minden dolgában különcnek látszott. Most részegen, árnyékként lépten-nyomon követte Varlamovot. Különös izgatottság jeleit adta, kezeivel hadonázott, öklével a falat és a pritscheket döngette s csaknem tombolt felindulásában. Varlamov, amint látszott, észre sem akarta őt venni. Megjegyzendő, hogy e két ember azelőtt soha sem találkozott. A kis rabot Bulkinnak hívták.

Varlamov, amint megpillantott engem, elmosolyodott. Én a kályha mellett a pritschen ültem. Megállott előttem, elgondolkozott, azután előre hajolva és ingadozva hozzám jött, majd kissé oldalra hajolt és lassan pengetve hangszerét, ezt énekelte:

Kerek arcza: fehér hab,
Mint czinege dalolgat,
Az én kedves galambom.
Selyem, atlasz ruhája
Páratlan a pompája
Ezen a szép világon.

A dal, úgy látszott, teljesen kihozta Bulkint sodrából; kezét magasra emelte s így kiáltott:

- Hazudik, barátaim, hazudik! Egy árva szó sem igaz abból, amit mond, mind hazugság!

- Az öreg Petrovics Sándor tiszteletére! mondá Varlamov és ravasz nevetéssel nézett szemem közé, mire nekem esett csókjaival. Részeg volt. Az »öreg« kifejezést a szibériai köznép megtisztelő hízlegésként szokta használni, még akkor is, ha e megszólítás husz éves emberre vonatkozik is.

- Nos, Varlamov, hogy érzi magát?

- Hát csak úgy közönségesen. Bocsásson meg, hogy ilyen állapotban vagyok, de aki igazán örül az ünnepnek, az már kora reggel be van csípve! szólt kissé rikácsoló hangon.

- Hazudik, egyebet sem tesz, mint hazudni! kiáltott föl Bulkin, kétségbeesetten dörömbölve a deszka-fekhelyén. De ez úgy tett, mintha szántszándékkal a legcsekélyebb figyelemre sem méltatná, ami fölötte komikus hatást tett, mivel Bulkin reggeltől estig árnyékként követte Varlamovot, csak azért, mert a fejébe vette, hogy minden szavát meghazudtolja. Megütközött minden mondásán, tördelte kezeit s csaknem véresre verte össze öklét a falon és a deszka-fekhelyen, szembetűnőleg kínoztá az a meggyőződés, hogy Varlamov »mindig hazudik.« Ha nem lett volna kopasz, elkeseredésében bizonyosan kitepi haját. Mintha magára vállalta volna a felelősséget Varlamov minden gyarlóságáért. Ép abban rejlett a komikum, hogy az meg nem figyelt rá.

- Egyre hazudik, egyre hazudik. Egyetlen egy szava sem igaz! kiáltá Bulkin.

- Mi közöd hozzá?! válaszoltak a foglyok nevetve.

- Én elmondhatom önnek, Petrovics Sándor, hogy egykor helyre egy legény voltam és a lányok jó szemmel néztek rám... kezdte hirtelen Varlamov, mintha valami eszébe jutott volna.

- Hazudik! Most is hazudik! szakítá félbe sipító hangon Bulkin. A rabok csak úgy dültek jobbra-balra a kaczagástól.

- Ki is csiptem magamat! Piros ing volt rajtam, a bugyogóm pedig bársony volt; mint valami Butilkim gróf feküdtem otthon, azaz hogy olyan részeg voltam, mint egy svéd, szóval - kell még több?

- Hazudik! mondta határozottan Bulkin.

- Akkoriban atyám után két emeletes kőházat örököltem. De hat év alatt a két emelet leszállt és egyebem sem maradt, mint a kapufélfák. Olyan a pénz mint a galamb, hol elrepül, hol visszazáll.

- Hazudik! - kiáltott még határozottabban Bulkin.

- Észretérve, panaszkozó levelet küldtem innen szüleimnek; hátha egy kis pénzecskét küldnének. De azt felelték, hogy nem adnak, mert kikeltem ellenük, mert tiszteletlen voltam irányukban. Már hét esztendeje annak, hogy irtam.

- És választ nem kapott? kérdeztem mosolyogva.

- Nem, válaszolt nagyot kaczagva, miközben orrával mind közelebb jött arcomhoz. - Petrovics Sándor, nekem itt szeretőm van...

- Önnek? Szeretője...

- Onufried a multkor is azt mondta: »hadd legyen az enyim ragyás és csúf, de van sok ruhája; a tied pedig, igaz, hogy szép, de szegény és tarisznyával jár.«

- Valóban?

- Igazán, szegény! felelt a körülállók harsogó nevetésétől kisérvé; a laktanya csak úgy rengett a kaczagástól. Mindenki tudta, hogy valami szegény lányhoz kötötte magát, kinek mindössze tíz kopeket adott egy félévre.

- Nos, és mit akar? kérdeztem, mindenáron megszabadulni akarván tőle.

Egy pillanatig hallgatott, megilletődve tekintett reám és udvariasan így szólt:

- Ez okból kegyeskedjék pár kopekkel megajándékozni. Ma egész nap, Petrovics Sándor, egyebet sem ittam, mint theát, tevé hozzá bánatos hangon, mialatt elvette a feléje nyújtott pénzt, - gyomrom annyira telve van a kotyvadékkal, hogy csak úgy lötyög tőle...

Azalatt, míg a pénzt átvette, Bulkin izgatottsága a legmagasabb fokot érte el. Kétségbeesetten hadonázott kezeivel és csaknem sírt dühében.

- Emberek! kiáltott a jelenlevők felé fordulva, - ne higgyetek neki! Folyvást hazudik. Amit mondott, az mind csupa hazugság!

- Mit törődöl vele? kiálták a rabok, csodálkozva dühösségén, - de különös ember vagy!

- Mert nem szabad hazudni! kiálta Bulkin szikrázó szemekkel és öklével egész erővel ütve a deszka-fekhelyét, - nem engedem, hogy hazudjék.

Valamennyien kaczagtak. Varlamov zsebre téve a pénzt, gyors léptekkel ott hagyta a laktanyát, természetesen a korcsmároshoz ment. Csak most látszott Bulkint első ízben észrevenni.

- No, menjünk! mondá neki, megállva a küszöbön, mintha csak reá várakozott volna. Te csökönyös! tette hozzá és megvetőleg előre bocsátotta az elkeseredett Bulkint, mire ismét pengetni kezdé balalajkáját.

De legyen ennyi elég a zürzavar leírásából.

Az ünnepnap véget ért. A rabok mélyen alszanak deszka-fekhelyeiken. Álmukban most sokkal többet beszélnek, mint máskor. Itt-ott még kártya mellett virasztanak. A várva várt nap így mult el. Holnap ismét hétköznap, ismét kényszermunka.

XI. A szini előadás.

Az ünnep harmadik napjának estéjére volt kitűzve színházunkban az első előadás. Nagy volt a készülődés, de mivel a színészek mindent maguk közt elvégeztek, mi mit sem tudtunk a dolog állásáról. Még azt sem tudtuk, hogy mit fognak játszani. A műkedvelők e három nap alatt, míg a munka szünetelt, minden lehetőt elkövettek, hogy beszerezzék a szükséges jelmezeket. Baklusin, mikor velem találkozott, ujjait pattogtatta a meglepedéstől. Úgy látszik, hogy az őrnagy-térparancsnokról szóló versezetet is gondolt ki. Mi különben azt sem tudtuk, van-e annak tudomása a színházról. Ha igen, úgy határozottan megengedte. Úgy hiszem, volt tudomása, csak beleavatkozni nem akart a dologba, jól tudván, hogy, ha betiltja, még rosszabb lesz, mert a rabok rakonczátlansághoz és részegeskedéshez fognak; így hát sokkal helyesebb, ha foglalkoznak valamivel. Ilyen gondolkozást azért tételezek föl az őrnagyról, mert ez a legtermészetesebb, legbiztosabb és legjózanabb. Sőt azt lehet mondani, hogyha a rabok önmaguktól nem jöttek volna erre a gondolatra, úgy az előljárásnak kellett volna ilyesmit kigondolni. De minthogy őrnagyunk mindig másképp gondolkodott, mint a többi emberek nagy része, nagy hibát követnék el, ha egyenesen felteszem róla, hogy tudomása volt a színházról és megengedte az előadást. Olyan ember, mint az őrnagy, nem lehetett el a nélkül, hogy valakit el ne nyomjon, valamit mástól el ne vegyen, jogait el ne kobozza - szóval a nélkül, hogy rendet ne csináljon. E tulajdonságáról ismeretes volt az egész városban. Mit gondolt ő azzal, hogy az ilyen rendszabályozás következtében a fogházban lázongások ütnek ki?

A kihágások ellen törvény van (így vélekednek az olyanok, mint őrnagyunk) és a rakonczátlan fegyenczek megzabolázására csak a szigor és a törvény folytonos és szó szerinti betartása az egyedüli módszer. A törvénynek e könyörtelen végrehajtói nem látják be s nem is képesek belátni, hogy a törvény szó szerinti értelmezése nem más, mint a törvény szellemének meg nem értése, s ez soha sem vezet célhoz és csak rendetlenséget és makacsságot szül. »A törvény szabja ezt elő, ennél több nem kell« mondják az ilyenek és csodálkoznak, ha valaki a törvényen kívül még lelkiismeretet és józan észet követel. Ez utóbbi soknak, mintegy felesleges, rendbontó fényezésnek látszik, mely csak kényszerrel és korlátozással jár.

Akármiképen álljon is a dolog, a legöregebb altiszt nem ellenkezett a rabokkal, ezeknek pedig csupán csak erre volt szükségük. Határozottan mondhatom, hogy a színház és a hálaérzet azért, mert engedélyt adtak megtartására, volt oka, hogy ünnepnapokon a várfogházban semmi komolyabb rendetlenség, czivódás vagy lopás nem fordult elő. Magam voltam szemtanuja, hogyan fogdostak össze néhány dorbézolót és veszekedőt, csak hogy valamiképp ezek miatt be ne tiltsák az előadást. Az altisztnek a rabok szavukat adták, hogy minden a legnagyobb csendben fog végbemenni és mindenki jól fogja magát viselni. Örömmel fogadták és szavukat szentül betartották; a raboknak az is hizelgett, hogy biznak szavukban. Megjegyzendő különben, hogy az előljárásnak könnyű volt megengedni a szini előadást, mert az semmi áldozatába sem került. A jelmezek a foglyok ládáiban voltak elrejtve. Mielőtt megismertetném a színház berendezését, s a jelmezeket, mondok egyet-mást a szinlapról és az előadandó szindarabról.

Kézzel írott szinlap volt. A második és harmadik előadásnál Baklusin a tiszt urak és előkelő vendégek részére, kik színházunkat már az első előadás alkalmával megjelenésükkel megtisztelték, irt egyet. Mivel a városban nem volt színház, az a nézet volt elterjedve, hogy a várfogházi színház híre messzire fog elszárnyalni. A foglyok a legcsekélyebb sikernek is örültek, sőt dicsekedtek is vele. »Ki tudja - gondolkodtak és beszélgettek egymás között - hátha a felsőbb hatóság is értesül és eljön. Akkor meggyőződhetik majd, hogy milyenek a rabok. Ez nem közönséges katonai előadás, holmi kitömött állatokkal, úszó csónakokkal, két lábon járó

medvékkel és kecskékkal. Itt színészek vannak, igazi színészek, akik uri szindarabokat adnak elő; ilyen színház nincs a városban. Mondják, hogy Abroszimov tábornoknál volt egyszer szini előadás, de az csak jelmezeiben multa felül a mienket, a társalgásban azonban nem. Lehet, hogy a mi színházunk hirtelen a kormányzó fülébe is eljut, s akkor - kérlek, az ördög nem alszik, - még az is ellátogat ide...» Szóval a foglyok képzelődése, különösen az első siker után, az ünnepek alatt a legfelsőbb fokra hágott. Valóságos gyermekek voltak, dacára hogy némelyikük már túl volt a negyven éven is. Ámbár színlap nem volt, mégis ismertem főbb vonásaiban a tervbe vett előadást. Első darab volt a »*Filatka és Mirosa vagy a Vetélytársak*.« Baklusin még előadás előtt dicsekedett előttem, hogy a Filatka szerepe, melyet ő vállalt magára, úgy lesz előadva, a hogyan még a pétervári színházban sem képesek előadni. Járt-kelt a laktanyákban és minden szégyenkezés nélkül dicsekedett, olykor-olykor szerepének egy részletét elszavalva. Különbbe be kell ismerni, hogy a rabok minden tekintetben kitétek magukért és megőrizték méltóságukat. Az előadás napján az érdeklődés mód nélkül föl volt csigázva, mert mindenki kíváncsi volt: hogy állják meg helyüket a foglyok és mit fog az őrnagy cselekedni? Lesz-e az előadásnak oly sikere, mint a múlt évben? stb. Baklusin azzal dicsekedett előttem, hogy a színészek nagyszerűen betanulták szerepüket, hogy Filatka menyasszonyt Szirotkin fogja játszani, - majd meglátja, mily nagyszerűen néz ki női ruhában! mondta szeméit hunyorgatva és nyelvével nagyot csattantva. A jótévő asszonyságnak lesz fodros ruhája, prémesgallérja és napernyője; a jótévő birtokos pedig nádbottal kezében, tiszt kabátban, vállrojtokkal jelenik meg. Ezután következett a második darab és ez dráma volt ilyen címmel: »A falánk Kedril.« E darabról semmit sem tudhattam meg előzetesen, pedig a címe rendkívül érdekelt. Az egész, amit megtudhattam róla, csak annyi volt, hogy egy elbocsátott altisztól szereztek, aki valószínűleg egykor a külvárosban lakott és szintén közreműködött valami katonai szini előadásoknál. Nálunk a kormányzósági városokban csakugyan vannak olyan darabok, melyeknek létezéséről alig van valakinek tudomása, de a melyek elkerülhetlen repertoírját képezik a »műkedvelőknek.« Hasznos dolog volna, ha kutatóink az eddiginél nagyobb buzgalommal nyomoznák ezeket a népies darabokat. Nem tudom elhinni, hogy mind azt, amit a mi fegyházi színjátékaink alkalmával ezután láttam, egyedül a mi rabtársaink gondolták volna ki. Itt okvetlenül hagyományos átszármaztatásnak kell szerepelnie, mely hagyományok leginkább a katonaságnál, gyárakban, gyári városokban és némely ismeretlen szegény vidéki helyeken tartják fenn magukat. Továbbá fennállanak még a falvakban és kormányzósági városokban, vagyonos birtokosok házáinál. Sőt azt hiszem, hogy sok régi darab a birtokos nemességnél kéziratban van elterjedve. A régi birtokosoknak és moszkvai uraknak saját színházuk volt. Aligha ezekből a színházakból nem indult meg a drámai művészet. Ami a »Falánk Kedril« illeti, én - mint említettem - bármennyire óhajtottam is, előzőleg mitsem tudhattam meg, kivéve azt, hogy a szinpadon rossz szellemek jelennek meg és elhurcolják Kedril. De hogy mit jelent ez a Kedril és végre miért Kedril és nem Kirill? Vajjon orosz-e ez az alkotás, vagy idegen, ezt sehogy sem sikerült megtudnom. Végre még az volt a hír, hogy »zenekíséret mellett némajáték« is kerül előadásra. Kétségtelen, mindez igen érdekesnek ígérkezett. Tizenöt színész volt - mind igen jeles és ügyes ember. Elrejtőzve tanultak, tartottak próbákat, szóval, azt akarták, teljes legyen a meglepetés.

Hétköznapokon, mihelyt esteledni kezdett, a várfogházat jókor becsukták. Karácsonkor kivétel volt: takarodóig nem zárták be. Ez a kedvezmény tulajdonképpen a színház érdekében történt. Ünnepek alkalmával, mikor beesteledett, a várfogházból egy rabot küldtek az őrségi tiszthez azon alázatos kéréssel, hogy engedné meg a szini előadás tartását és ne csukná be a várfogházat, azzal indokolva a kérést, hogy tegnap is volt előadás, a kapu sokáig nyitva maradt, rendetlenség pedig nem történt. Az őrségi tiszt így okoskodott: »rendetlenség valóban nem történt; és ha szavukat adják, hogy ma sem történik, akkor maguk fognak ügyelni egymásra, ami annál biztosabb. Ha az előadást nem engednék meg nekik, akkor (ismerni kell ezt a fegyencz népséget) szándékosan rendetlenséget idéznének elő.« Végre is: őrségen lenni nem

valami kellemes dolog, itt pedig szini előadás van készülöben, még pedig nem is oly közönséges katonai színjáték, hanem fogházi, a rabok pedig igen érdekes népség: jó lesz megnézni. Az őrségi tisztnek e mellett joga is van az ilyet végig nézni.

Megjelent a napos felügyelő: »Hol van az őrsvezető?« kérdi. - »Elment a várfogházba a rabokat összeszámlálni és a laktanyákat becsukni,« - hangozott a nyílt szívű válasz és az igazolás elég őszinte volt. Ily módon az őrségi altisztnek az ünnep tartama alatt minden este megengedték a szini előadáson jelen lenni, és ilyenkor takarodóig soha sem csukták be a laktanyákat. A rabok előre is tudták, hogy az őrségen nem lesz semmi baj és így nyugodtak lehettek.

Hét óraker eljött értem Petrov és együtt mentünk az előadásra. Laktanyánkból - kivéve a csernigovi óhitű öreget és a lengyeleket - csaknem valamennyien elmentek oda. A lengyelek csak a január 4-én tartandó előadásra szándékoztak elmenni, akkor is csak úgy, ha ünnepélyesen fogadják nekik, hogy semmi bántódásuk nem lesz e miatt. A lengyelek finnyássága a legkevésbé sem bosszantotta a rabokat, sőt mondhatni, hogy január 4-én eléggé udvariasan fogadták a lengyeleket. A legjobb helyeket engedték át nekik. A mi a cserkeszeket és különösen Izsák Tomicsot illeti, azokra nézve a szini előadás valóságos élvezet volt. Izsák Tomics minden alkalommal három, sőt utoljára boldogságtól sugárzó arczczal tíz kopeket tett a tányérra. A színészek a szini előadás költségeire és a maguk *erősítésére* szolgáló adakozás nagyságát a látogatók tetszésére bízták. Petrov arról biztosított, hogy engem, tekintettel arra, hogy gazdagabb vagyok a többinél és többet adok a költségekre, az első helyek egyikére ültetnek, bármennyire is tömve legyen a színház. Így is történt.

Mindenekelőtt megismertetem az olvasóval a termet és a színház berendezését.

A katonai laktanya, a melyben a színház föl volt állítva, tizenöt lépés hosszú volt. Az udvarból ajtó nyílt a pitvarba, a pitvarból pedig a laktanyába. Ez a hosszú laktanya, a mint már említettem, különös berendezésű volt: a deszka-fekhelyek a falnál voltak elhelyezve, úgy, hogy a szoba közepe teljesen szabad volt. Az ajtótól a szoba közepéig terjedő hely a nézőknek volt átengedve; a szoba másik fele, a mely összeköttetésben állott a másik laktanyával, színpad gyanánt szolgált. Mindenek felett a függöny lepett meg. Tíz lépésnyi terjedelemben huzódott keresztül az egész laktanyán. A függöny oly díszes volt, hogy valóban csodálkozni lehetett rajta. Olajfestékkel fák, lugasok, tó és csillagok voltak rá mázolva. Ócska és új vászondarabokból volt összefoldozva: rabok ócska ingeiből és másnemű fehérneműiből, az a része pedig, melyre vászon nem jutott, az irodából kikerült papirdarabokkal volt kipótolva. Festőink, kik között Brjülov A-v is kitűnt, gondoskodtak a kifestéséről. A hatás bámulatos volt. Még a legkomorabb rabok is felvidultak e dísz láttára. Mindenki meg volt elégedve. A kivilágítás pár fagygyúgyertyából állott, ezek is kétfelé voltak vágva. Némi távolságra a függönytől két konyhapad és két-három szék volt elhelyezve a magasabb rangú tisztek, altisztek és műszaki irnokok részére. A vendégek száma nem volt egyforma, egyik este több, a másikon kevesebb; a harmadik előadáson pedig már nem volt egy üres hely sem. A padok mögött a rabok foglaltak helyet, és pedig a vendégek iránti tiszteletből állva és hajadon fővel, bekecsben vagy kurta köntösben. A nézőtér zsufolásig megtelt és csaknem megközelítette a fürdőben tapasztalt szorongatást. A nézők sokaságához képest a hely határozottan elégtelen volt, mert nemcsak hogy ember ember hátán állt, hanem még a pritscheken és a díszítések mögött is állottak, sőt voltak olyanok is, akik a szomszéd kaszárnyából betérve, a színpad mögül nézték végig az előadást. A színház ajtaja nyitva volt és daczára a husz foknyi hidegnek, az emberek itt is szorongtak. Engem és Petrovot mégis előre bocsátottak. Látván azt, hogy Baklusin folytonosan velem társalog, csaknem minden ember szini bírálónak tartott, a mi reám nézve ez idő szerint igen megtisztelő volt. Ezt onnan következtetem, mert azok a

rabok, akik máskor a munkánál ügyetlenségem miatt kigúnyoltak, most egyszerre kitértek előttem. Beismerték azt, hogy náluknál helyesebben tudom megbírálni az előadást.

Petrov, mikor a színházba készülődtünk, egész naivul kijelenté előttem, hogy engem - mert több pénzt adok - előre fognak bocsátani. A beléptidő nem volt meghatározva: mindenki annyit adott, a mennyit akart és a mennyit adhatott. Mikor azonban tányéroztak, mindenki adott, ha csak egy garast is. Bár engem, annak reményében, hogy több pénzt adok mint mások, előre bocsátottak is, mégis volt valami megtisztelő ebben. Gazdagabb vagy nálamnál, előre bocsátlak, s bár mi itt egyformák vagyunk, de mivel te többet adsz, ennél fogva az ily látogató sokkal becsesebb a színészek előtt, azért tehát az első hely téged illet meg; mi nem pénzért, de kölcsönös becsülésből állunk itt és rangunk szerint sorakozunk. Mily igazi és nemes büszkeség rejlik e szavakban! Ez nem a pénz tisztelete, de a saját énjének a tisztelete az emberben. A pénz és a gazdagság iránt, általában véve, a várfogházban nem viseltetek valami különös tisztelettel. Egyetlen személyre sem emlékszem, a ki magát pénzdolgozóban lealacsonyította volna. Voltak alkalmatlanok, akik tőlem is több ízben koldultak, de ezt inkább tréfából, elbizakodottságból, mint kenyérkeresetből tették, és ebben több humor és naivság, mint megszokottság nyilvánult. De megfeledeztem a színházról. A tárgyhoz térek.

A függöny felhuzásáig az egész szoba különös, élénk képet alkotott. Először is az ember ember hátán szorongató nézők türelemmel és boldogságtól sugárzó arccal várták az előadás megkezdését. A hátulsi sorokban csak úgy hemzsegett a nép. Sokan a konyhából fahasábokat hoztak, s ezeket a falhoz támasztva, azokra állottak és csaknem két óra hosszat mozdulatlanul állottak ott. A fal körül felállított deszka-fekhelyeken - ezek pedig igen jó helyek voltak - szintén ember ember hátán állott. Négy-öt ember még a kemence tetejére is felmászott, és innen fekvé nézte az előadást. Bármennyire zsufolva volt is a szoba, mégis mindenki csendesen és illedelmesen viselte magát. A látogatók előtt mindenki a legjobb színben akarta magát bemutatni. Minden arczról a legnaivabb várakozás tükröződött le. A forróságtól kipirult arczokról csak úgy gyöngyözött a verejték. A gyermeki öröme, meglegedésnek ártatlan fénye sugárzott le ez eltorzult, megbélyegzett, komor arczokról, tekintetekről és szemekből! Mindenki hajadon fővel volt és jobb oldalról valamennyi fej beretválnak látszott lenni. De ime a színpadon mozgás hallatszik. A függöny mindjárt felhuzatik. A zene megszólal... E zenekar megérdemli, hogy vele foglalkozzam. Oldalt a pritscheken nyolcz zenész van elhelyezve: két hegedű, három saját készítésű balalajka, két gitár és egy brügöt helyettesítő dob. Csupán táncdarabokat játszottak; gyorsabb ütemű részleteknél a balalajkaművészek ökleikkel ütötték a hangszer fedelét. A hang, az ízlés, a hangszerek kezelése és a motívumok tolmácsolása a rabok sajátos ízlésének megfelelő volt. A gitározók egyike mesterien játszott. Ez az a nemes ember volt, ki megölte apját. Ami a dobost illeti, az pergetéseivel valószínű csodákat művelt, majd végig simította hüvelykével a dobbőrt, majd gyors egymásutánban szabatos, pergő hangok hallatszottak, mintha egy csomó borsót szórtak volna a kifeszített hártyára. Végre előkerült még két harmónia is. Szavamra mondhatom, hogy nem is képzeltem, mennyire tökéletesíthetők a köznép egyszerű hangszerei: a hangok összhangzata, a zene szelleme és a motívumok egyaránt bámulatosak voltak. Most először tapasztaltam, mily végtelen szenvedély és jókedv rejlik az orosz táncdarabokban. Végre a függöny felgördült. Mindenki megmozdult, de csakhamar ismét a legmélyebb csend állott be... Az előadás kezdetét vette.

Mellettem Alej állott, bátyjaitól és a többi cserkeszektől környezve. Valamennyien kedvelői voltak a színi előadásnak, melyről egy este sem maradtak el. A törökök, tatárok stb., a mint több alkalommal észrevettem, szenvedélyes kedvelői voltak minden látványosságnak. Mellettök huzódott meg Tomics Izsák is, aki - a mint észre lehetett venni - egészen szem és fül volt és csaknem önfeláldozóan át magát az élvezetnek. Nagyon sajnálatos lett volna, ha várakozásában csalódott volna. Alej szép s kedves arczáról gyermeki öröm sugárzott le,

ami - megvallva az igazat - igen jól esett nekem, s valahányszor valami nevetető jelenet fordult elő, mindig Alej felé néztem s annak arcát vizsgáltam. Alej nem vett észre engem - mit törődött ő most velem! Balról, nem messze tőlem, egy éltes, mindig komor és mindig elégedetlen, mogorva rab állott, aki szintén figyelemmel kísérte Alejt; oly megnyerő kifejezésű volt. Megkezdték az előadást. Filatka (Baklusin) csakugyan nagyszerű volt. Szerepét a legnagyobb szabotossággal játszotta. Észrevehető volt, hogy minden egyes kifejezést és mozdulatot megfontolt. Minden üres szónak és taglejtésnek meglepő értelmet és jelentőséget tudott kölcsönözni, hogy bárki, még a kényes izlésű néző is azt hihette, hogy egy született és tehetséges színészszel van dolga. E szindarabot a pétervári színházakban már többször láttam, és határozottan mondhatom, hogy a fővárosi színészek, kik Filatkát adták, sokkal rosszabbul játszották azt Baklusinnál. Összehasonlítva övele: azok nem voltak igazi muzsikok, csak olyan kifestett utánczók. Baklusint ezen felül még a versengés is buzdította: mindenki tudja, hogy a második darabban a Kedril szerepét Pocejkin fogja játszani, akit mindenki tehetségesebbnek tartott Baklusinnál, a mi miatt Baklusin sokat busult. Az utóbbi napokban sokszor eljött hozzám Baklusin és kiöntötte előttem érzelmeit. Előadás előtt két órával kilelte a lámpaláz. Mikor a nézők kacagtak és egynéhány azt kiáltotta: »Jól van, Baklusin, derék legény vagy!« arcán boldogság ömlött el és szemeiből valóságos átszellemülés sugárzott ki. A Miroskával való csókolódzás jelenetében, mikor ezt megelőzőleg Filatka azt kiáltja: »töröld meg a szadat« s ő engedelmessé válik, falrengető kacaját támadt a színházban. Engem a nézők érdekeltek mindenekfelett; most mindannyinak megnyílt a szive. Minden rábeszélés nélkül engedték át magukat az élvezetnek. A helyeslés felkiáltásai mind gyakrabban és gyakrabban hangzottak föl. Majd a nézők egyike, a nélkül, hogy csak sejtene, ki áll mellette, oldalba löki társát, hogy vele benyomásait közölje; egy másik valamely nevetető jelenetnél elragadtatással fordul a tömeg felé, és mintha mindenkit kaczagásra akarna felhívni, gyorsan tekintet maga körül és ismét a szinpadra irányítja tekintetét. A harmadik nyelvvel és ujjával csattogat és nem tudja helyét találni, de minthogy oly szorultan áll, hogy nem mozdulhat helyéből, nem tehet egyebet, mint hogy majd az egyik, majd a másik lábára lép. A szindarab végén a vidám hangulat a tetőpontra hágott. Nagyítás nélkül beszélek. Képzeljünk magunknak fegyházat, bilincseket, fogságot, előző szomorú éveket, egyhangú életet, és képzeljük el azt, hogy az elnyomottaknak egy kis időre szórakozni, nehéz álmukat elfeledni és a város ámulatára egy kis színházat teremteni alkalmuk nyílik, önkénytelen meg fogjuk érteni e szánandó népség gyermekies örömet és elragadtatását. Őket, természetesen, a színházban minden érdekelte. Rendkívül érdekes volt az ő szempontjukból meglátni például Otpjetij Ivánt vagy Necvjetaevet, vagy végre Baklusint, kivetkőzve rendes öltönyéből, melyben évek óta látják őket. »Mert hisz az is rab, mint a többi, ki bilincsekbe verve izzad a nehéz munkában, most kabátban, kerek kalapban és köpenyben - mint valami nagyvárosi! - jelenik meg. Haját és szakált eresztett, tarka zsebkendőt vesz elő és orrát fujja, mint valami jól nevelt ember!« hogyne volnának ettől elragadtatva. A »jótevő birtokos« segédtszti egyenruhában jelenik meg, igaz, ez már igen viselt, de azért mégis rendkívüli hatást tett a nézőkre. E szerepre két vállalkozó is akadt, akik amiatt, hogy ki játsza azt el, hajba is kaptak, mert mindketten akartak tündökölni a vállrojtos tiszti egyenruhában. E vitás kérdést végre is a többi színész úgy döntötte el, hogy a szerepet Necvjetaevre bízták, nem azért, mintha derekabb és szebb lett volna a másikonál és jobban hasonlítana urhoz, hanem azért, mert Necvjetaev azt állította, hogy sétatálczával jön ki és úgy fogja azt forgatni és kopogni vele a földön, mint egy igazi úr vagy divathős, amit Otpjetij Iván - mert nem látott soha urat - semmi szín alatt sem lenne képes utánozni. És valóban, Necvjetaev nagy uriasan lépett ki a közönség elé, nem tett egyebet, mint gyorsan és ügyesen kopogott vékony sétatálczájával a földön, azt tartva, hogy az az uraság és piperkőcszség leghívebb kifejezése. Valószínű, hogy egykoron - gyermekkorában - láthatott valahol egy diszesen öltözött urat, és most harmincz év múlva visszaemlékezett annak minden mozdulatára, a várfogház nagy mulattatására. A jótevő birtokosné szintén igen

érdekes volt szerepében: ócska, viselt vászonöltözékben, meztelen karokkal, nyakkal és rettentően kipirosított arczczal jelent meg, fején csipke főkötőt viselt s álla fehér kendővel volt felkötve; egyik kezében napernyőt tartott, a másikban pedig papirosból készült és festékekkel bemázolt legyezőt forgatott, a melylyel folytonosan legyezte magát. Szünni nem akaró kacaj fogadta az urnót; de maga az urnő sem tartóztathatta magát vissza a nevetéstől. Az urnót Ivanov fogoly adta. Szirotkin is, ki leánynak volt öltözve, kedves volt. A dalok szintén jól sikerültek. Szóval a szindarab mindenkinek megelégedését érdemelte ki. Birálat nem fért hozzájuk, nem is próbált gáncsoskodni senki.

Ezután még egyszer eljátszották a nyitányt és kezdetét vette a Kedril. E darab hőse hasonlít némileg Don Juanhoz, legalább a darab végével úgy az urat, mint a szolgát az ördögök viszik el. Egy felvonásból áll, de legott észre lehetett venni, hogy csak töredéke volt egy darabnak; a kezdete és a vége ki volt hagyva. Az egésznek alig volt valami értelme. A történet színhelye Oroszország egyik szállodája. A vendéglős egy bundába öltözött és gyűrött kalapu urat vezet a szobába. Utána megy Kedril szolgálja, ki egyik kezében a podgyászt, a másikban pedig papirosba göngyölt sült csirkét vitt. Kedril bekecsben és lakáj-sipkában jelent meg. Ő az a hirhedt kákabélü. Szerepét Pocijkin fogoly játszta; az urat ugyanaz az Ivanov játszta, aki az első darabban a jótevő urnót adta. A vendéglős - Necvjetaev - előre kijelenti vendége előtt, hogy a szobába ördögök járnak, mire eltűnik. Az ur komoran és mély gondolatokba merülve mormogja, hogy ő ezt rég tudja és megparancsolja Kedrilnek, rakja le a podgyászt és készítsen vacsorát. Kedril ördögökről hallva, elhalványodik és remeg mint a falevél. Szeretne megszökni, de fél urától. Ezenkívül még igen éhes is. Rendkívül torkos ficzkó, ostoba, ügyes a maga nemében, félénk, lépten-nyomon bosszantja urát, de e mellett mégis tart tőle. Pocijkin nagy tehetségű és szerintem is sokkal jobb színész, mint Baklusin. Természetes, midőn másnap Baklusinnal találkoztam, nem árultam el egészen nézetemet: ezzel rendkívül elkeserítettem volna őt. Az a rab, ki az urat adta, szintén jól játszott. A míg Kedril a csomagokat rakosgatta, az ur gondolatokba mélyedve sétált fel és alá a szinpadon és mindenki hallatára susogja, hogy szenvedései a mai nappal véget érnek. Kedril kíváncsian hallgatózik s fintorgatásaival s szavaival mindig megnevettette a nézőket. Ő nem sajnálja az urát; de ő az ördögökről hallott: szeretné tudni, hogy néznek ki ezek, mire beszédbe ereszkedik és kérdezősködik. Végre az ur elmondja neki, hogy valamikor valami bajában a pokol segítségére szorult, és eladta lelkét, mire az ördögök segítettek is rajta; de ma lejár a határidő, és minden valószínűséggel az ördögök ez éjjel el fognak jönni lelkeért. Kedril erre remegés fogja el. De az ur nem veszi el lélekjelenlétét és a vacsora elkészítését sürgeti. Kedril a vacsora szó hallatára fölélénkül és elkezd bontogatni a sült csibét, miközben a közönség kaczagtatására nagyot harap belőle. Az ajtó megnyekken és erős szél csapkodja az ablakokat; Kedril remeg és gyorsan, csaknem magánkívül, egy nagy darab sültet töm a szájába, melyet nem képes lenyelni. Ismét kaczagás. »Elkészült-e már?« kiáltja az ur, még mindig fel és alá járva a szobában. - »Azonnal, uram... mindjárt... elkészülök vele,« mondja Kedril, helyet foglal az asztalnál, és nyugodtan kezdi fogyasztani az ura ételét. A közönség nagyon mulatott a szolga ez ügyes torkosságán és ura ostobaságán. Meg kell adni, hogy Pocijkin is megérdemli a dicséretet. A szavakat: »azonnal, uram... mindjárt elkészülök,« talpra esetten mondta el. Asztalhoz ülve, mohón fog az evéshez, miközben attól tartva, hogy ura észreveszi csinyjét, annak minden lépésére fölrezzent; valahányszor amaz megfordult, Kedril mindannyiszor az asztal alá bujt. Leccsillapítva első éhségét, ideje, hogy urára is gondoljon. - »Kedril, kész vagy-e már?« kiáltja az ur. - »Kész!« felelé félénken Kedril, megijedve azon, hogy urának semmit sem hagyott. A tányéron valóban már csak a csirke lába hevert. A komor és mélyen elgondolkozó ura semmit sem véve észre, leül az asztalhoz. Kedril asztalkendővel kezében a háta mögött foglal állást. Kedrilnek minden szava, minden mozdulata és arcfintorgatása, mikor a közönség felé fordult, elfojthatlan kacajjal találkozott. De alig hogy hozzá akar fogni az ur az étkezéshez, legott megjelennek az ördögök. Ez már teljesen érthetetlen; az ördögök minden emberi

alakból kivetkőzve jelentek meg: a szomszéd oldalfalán hirtelen megnyílik az ajtó és azon fehérbe burkolt két alak tűnik fel; fejüket két égő lámpa pótolja s az egyik kaszát tart kezében. Hogy mit jelképez a lámpa, mit a kasza, és miért voltak az ördögök fehérben, senki sem tudta megmagyarázni. No, de erre nem is gondolt senki. Bizonyosan ennek úgy kellett lenni. Az ur elég bátran odakiált az ördögök felé, hogy immár vihetik, mert készen van. Kedril remeg mint a nyul; az asztal alá bujik, de nem feledkezik meg félelme mellett sem az asztalon levő boros üveget magával vinni. Az ördögök egy pillanatra eltűnnek. Kedril kimászik az asztal alól; de alig lát hozzá az ur a csirkéhez, három ördög legott a szobába tör s hátulról megragadva őt, az alvilágba czipelik. »Kedril! Ments meg!« kiált az ur. De Kedril mitsem törődik ezzel. Most nemcsak az üveget, hanem a tányért és a kenyeret is magához rántja le az asztalról. Egyedül érezve magát, kimászik az asztal alól, körülnéz és örömmel teli mosoly lebben el ajkán. Ravaszul meghunyászkodik és elfoglalja ura helyét, mi közben fejével a közönség felé bólint és suttogva mondja:

- No, most magam vagyok... túladtam az uramon.

A közönség nevet azon, hogy Kedril magára marad; ez még elbizakodottabbá teszi őt s ravaszul kacsingatva, tovább suttogja:

- Az urat elvitték az ördögök!...

A közönség elragadtatása leirhatlan! A kijelentést, hogy »az urat az ördögök vitték el,« oly ravaszul s oly arcfintorgatások között ejti ki, hogy lehetetlen volt azt meg nem tapsolni. De nem sokáig tartott a Kedril boldogsága. Alig hozza rendbe az üveget, bort önt poharába s már-már inni készül, mikor hirtelen visszatérnek az ördögök és hátulról lábujjhegyen Kedrilhez lopózva, megragadják. Kedril toroka szakadtából kiabál s félelmében hátra sem mer tekinteni. Védekezni sem bír ellenük, mert egyik kezében az üveg, a másikban a pohár van. Száját nagyra tátva, düledt szemekkel és oly kétségbeejtő arccal bámul pár pillanatig a közönségre, hogy csakugyan érdemes lett volna a megörökítésre. Végre őt is levegőbe emelik és viszik; Kedril kezében üveggel, jajveszékelve rug-kapál lábaival. Jajveszékése még a kulisszák mögül is kihallatszik. A függöny a közönség nagy kaczagása között legördül és a zenekar is rákezd.

Most zenekiséret mellett kezdetét veszi a néma játék. A szinpad egy szobát ábrázol. A szobában molnár és neje vannak. A szoba egyik szögletében a molnár szerszámot készít, a másik szögletben pedig a molnárné fonogat. Az asszonyt Szirotkin, a molnárt pedig Necvjetaev játssza.

Megjegyzem, hogy a diszletek igen szegényesek voltak. Úgy ebben, mint a többi darabban inkább a képzelet egészíti ki a hiányzó díszletet. A szinpad hátfalát ágytakarók és pokróczok pótolták; oldalt a szinfalakat rongyos ellenzők képezték. A bal oldal nem volt eltakarva semmivel, úgy hogy a deszka-fekpadok láthatók voltak, de a közönség nem követelő, és inkább képzeletével egészíti ki a hiányt, ami a rabnak nem nagy fáradságába kerül: »Ha kert van hirdetve, úgy kertnek, ha szoba szobának tartjuk a díszletet, itt nem lehet sokat teketóriázni!« Szirotkin fiatal menyecske öltözetben igen kedves volt. A nézők suttogva fejezik ki tetszésüket. A molnár befejezve munkáját, veszi kalapját és botját, nejéhez lép s jelekkel értésére adja, hogy neki távoznia kell; de ha távolléte alatt valakit elfogadni merészelsz, akkor... és itt botját mutatja. Neje hallgat és fejével bólint. A bot - bizonyos - igen ismeretes előtte: a menyecske erre félrevonul. A férj távozik. Alig huzza be az ajtót maga után, neje már is megfenyegeti öklével. De im kopognak; az ajtó megnyílik és bejön a szomszéd, aki szintén molnár. Kezében ajándékot tart: egy piros kendőt. Az asszonyka nevet; de alig hogy meg akarja ölelni a szomszédot, az ajtón ismét kopognak. Mi tevők legyenek? Az asszony gyorsan az asztal alá bujtatja a szomszédot, maga pedig ismét a rokkához ül. Egy másik imádó jelenik meg: ez egy irnok, katonailtözetben. A néma-játék eddig teljesen kifogástalanul foly, a

taglejtések hibátlanul szabályosak voltak. Sőt tekintettel a rögtönzött színészekre, akaratlan támad a gondolat, hogy mennyi erő és tehetség vész el Oroszországban a fogságban és sanyaruságban! De az irnokot játszó fogoly bizonyosan egykor valamely kisvárosi vagy házi színházban tapasztalta azt, hogy a mi színészeink nem úgy mozognak a színpadon, mint a hogy egy színésznek mozognia kell. Ezt utánozva, úgy jelent meg a színpadon, mint a hogyan régente a hősök lépkedtek: hosszú kimért lépésben, meg-megállva, valahányszor egyik lábát előre tette, testét mereven hátravetve s fejével tekintgetve körül. Ha nevetséges volt a klasszikus hősöknél az ily járás, úgy a katonai irnoknál még nevetségesebb volt. De a mi közönségünk azt hitte, hogy ennek úgy kell lennie s az irnok hosszú lépéseit egy cseppet sem ítelték el. Alig jelent meg az irnok a színpadon, az ajtón ismét kopogás hallatszik: a menyecske erre megijedt. Hová tegye az irnokot? A ládába, amely véletlenül nyitva van. Az irnok a ládába bujik s az asszonyka rácsapja az ajtót. Most az egyszer kiváló vendég érkezik, aki szintén az imádók közé tartozik. Ez egy indus pap volt. Szünni nem akaró kaczagás támadt a nézők között. Koskin fogoly játssza a bramint és pedig nagyszerűen. Koskinnak teljesen bramintermete van. Taglejtésekkel jelzi szerelmét. Kezét hol égfelé emeli, hol pedig szívéhez szorítja; de alig engedte át magát az érzelésnek - óriási zörgés hangzik az ajtón. A zörgésről megismerni, hogy a jövevény nem más, mint a házi úr. A megijedt asszony magán kívül van, a bramintermete eszeveszetten futkos ide-oda és rimáncodzik, hogy bujtassák el. Az asszony hirtelen a szekrény mögé rejti őt, maga pedig megfélemlítve férjének ajtót nyitni, fonáshoz ül és forgatja orsóját. Szünni rendkívül ügyesen játszotta az ijedelmet. A házi gazda végre betaszítva az ajtót, bottal kezében ront a feleségének. Ő ugyanis mindent észrevett, mindent kilesett és ujjain kezdi mutatni feleségének, hogy nála hárman vannak elbujtatva. A szomszéd volt az első, akit megtalált és öklözve kerget ki a szobából. A remegő irnok, ki szeretett volna elmenekülni, fejével fölemeli a láda fedelét és önmaga árulja el magát. A házigazda bottal tuszkolja ki a ládából az irnokot is, aki nem valami gavalléros módon ugrott ki abból. Hátra van még a bramintermete; a házigazda hosszasan keresi, míg végre a szekrény mögött, a szögletbe lapulva föltalálja és udvarias hajlongások között szakálánál fogva vonszolja ki a szoba közepére. A bramintermete megkísérli magát védeni; »átkozott, átkozott!« kiáltja szüntelen (a némajátékban ez az egyetlen főnhangon kiejtett szó); de a férj nem hallgat rá, hanem saját belátása szerint vesz elégtételt. Az asszony látván, hogy most reá fog kerülni a sor, eldobja rokkáját és kifut a szobából; ami óriási nevetést idéz elő a nézők között. Alej rám néz, megrázza kezemet s így szól: »Nézd a bramintermetet!« mire majd eldült a nevetéstől. A függöny legördült. Új jelenet következik.

De minek ismertessem valamennyit. Kettő vagy három volt még. Valamennyi igen víg és nevetető. Ha nem is a rabok készítették azokat, legalább sokat vegyítettek a maguk ötleteiből közéjük. Csaknem valamennyi rab tudott rögtönözni. Az utolsó némajáték balettel végződött. Temetést ábrázolt. A bramintermete különféle babonát visz véghez a halott fölé, de mind hiába. Végre fölhangzik a »Nap leszáll...« templomi ének, mire a halott föléledt és örömben valamennyien tánczra perdülnek. A bramintermete megragadja a föltámadottat és eltánczolja vele a bramintánczot. Ezzel véget ér a színi előadás. A mieink felvidulva, a színészeket dicsérve és az altiszteknek hálálkodva - oszlottak szét. Czivódás nem hallatszott. Valamennyien bizonyos meglelégedéssel, sőt boldogan és nyugodt lélekkel mentek aludni. Az én véleményem nem agyrem, hanem igaz és való. Ezuttal, bár csak kis időre, megengedték e nyomorultaknak kedvük szerint élvezni és vigadni, mégis erkölcsi átalakuláson mentek keresztül mindannyian, ha csak pár pillanatig tartott is.

De ime, már késő éjjel van. Az álom végre az én szememre is ránehezedik s valahányszor fölriadok álomból, mindig ott látom imádkozni az öreget a kemence tetején. Alej csöndesen alszik mellettem. Úgy tetszik, mintha még álmában is nevetne és bátyjaival a színházról beszélgetne. Agyamban rajzik a látottak emlékezete: a három napos ünnep, az utolsó nap, az

egész hónap... Ijedtemben fölemelem fejemet és a gyertya kísérteties világítása mellett végig jártatom szemeimet alvó társaimon. És látva halvány arcukat, szegényes ágyaikat, a megszo-
kott nyomoruságot, mind jobban meggyőződöm arról, hogy mindez nem álom, de való igaz. Valóban: itt egy fohászcodik, ott egy megzörrenti bilincseit. Egy másik fölriad álmából és beszélni kezd; az öreg a kemence tetején az összes »igaz hitü keresztényekért« mond imát és élesen fülemben cseng a szomoru fohászcodás: »Uram Jézus Krisztus, könyörülj rajtunk!«

»Hisz nem tart örökké, hanem csak pár évig!« gondolom magamban és ismét vánkosomra hajtom nehéz fejemet.

XII. A kórházban.

Rövid időre az ünnepek után megbetegedtem és a katona-kórházba küldtek. Ez egy magában álló épület volt körülbelül egy félversztnyire a várfoháztól. A hosszú, egy emeletes épület sárgára volt meszelve. Nyáron, mikor épületjavítási munkálatokat foganatosítottak, tömémentelen mennyiségű sárga festéket kentek reá. A kórház nagy kiterjedésű udvarán kezelő hivatalok voltak elhelyezve, ugyancsak itt volt az orvosi előljáróság lakóháza és egyéb szükséges építmények. A főépület számos szobából állott, melyekből azonban csak kettő volt a foglyok részére főtartva, s ezek olyannyira össze voltak zsúfolva, hogy nyáron még az ágyakat is összebb kellett tolni. Ezeket a szobákat igen elegyes »kórházi anyag« töltötte meg. Leginkább a mieink jöttek ide, de azonkívül különféle katonai vizsgálati foglyok, továbbá az elítéltek és az elítélésre várakozók, olyanok, kik egyik kórházból a másikba tolonczottattak, sőt a javító századtól is idekerültek. Az e fajta népség a javító századtól egy-két év múlva az ezredhez tért vissza, de rendszeren mint páratlan naplopóknak, soha sem lehetett hasznukat venni.

A megbetegedett foglyok rendszeren reggel jelentették be betegségüket az altisztnek. Az altiszt azonnal bejegyezte egy könyvbe és e könyvvel egyetemben, örkiséret mellett, elküldték az illetőt a zászlóalji kórházba. Itt az orvos megvizsgálta az összes parancsnokságoktól összeseregletteket, és akit csakugyan betegnek talált, azt a kórház számára előjegyezte. Engem is e kórházba rendeltek és két órákor, mikor a többiek a délutáni munkára már kimentek a fogházból, én a kórházba indultam. A megbetegedett fogoly rendszeren pénzzel és kenyérral látja el magát, minthogy az első napon a kórházban nem számíthat rendes étel-adagra. Ezenkívül ellátja magát pipával, dohányjal és tűzszerszámmal. Ez utóbbi tárgyakat gondosan a csizmaszárba rejtik. Meglehető kíváncsisággal léptem a kórház falai közé, hogy a fogházi életnek ezen új, előttem még ismeretlen oldalát megismerjem.

Meleg, borult és komor nap volt - egyike azon napoknak, a mikor az ily formájú intézetek, mint a kórház, fölötté szomorú és lehangoló képet öltenek. A kíséző katonával a felvételi irodába léptem, melyben két réz kád-állott és - szintén örkiséret mellett - két vizsgálati fogoly várakozott. Erre egy sebész lépett a szobába, lomhán és méltóságteljesen nézett rajtunk végig és még lomhábban távozott, hogy jelentést tegyen a napos orvosnak. Az orvos csakhamar megjelent; miután megvizsgált, elég nyájasan bánva velünk, kiadta a »beteg-felvételi bizonyítványt.« A betegség pontos leírása, az orvosság megállapítása stb. már a rendelő orvos feladata volt, aki a rabok beteg-szobáira ügyelt. Már azelőtt is hallottam, hogy a rabokról az orvosok nem sok dicséretet mondanak. »Apára nincs szükségünk!« így feleltek kérdéseimre, mikor a kórházba készültem. A közben átöltözködtünk. A ruhát és a fehérneműt, mely rajtunk volt, elszedték tőlünk és kórházi ruházatba öltöztettek, ezenkívül egy pár hosszú harisnyát, papucsot és egy posztó-zubbonyt adtak ránk. Ez a zubbony valamivel bélelve volt, mi félig szövetnek, félig flastromnak nézett ki, de a szó legszorosabb értelmében ragadt a piszoktól, úgy, hogy már a kiadásnál megundorodtam tőle. Átöltözködés után átvezettek minket a rabok betegszobáiba, amelyek egy hosszú, magas, tiszta folyosó végén voltak. A kultisztaság általában kielégítő volt. Lehet, hogy ez csak a mi fogházunkkal szemben tünt fel ilyenek. A két vizsgálati foglyot a baloldali, engem a jobboldali szobába kísérték be. A szoba ajtajánál, mely nehéz retesszel volt becsukva, fegyveres őr és e mellett egy váltóőr állott. A kórházi őrség fiatalabb altisztje elrendelvén bebocsátásomat, egy hosszú, keskeny szobában találtam magamat, melynek mindkét oldalán, a fal mentén körülbelül huszonnégy ágy volt felállítva, de vagy három-négy még üresen állott. Az ágyak zöldre festett fából voltak. Az ilyen ágyakat nálunk Oroszországban mindenki ismeri, mert főtulajdonságuk az, hogy soha sem lehetnek poloska-mentesek. Én a szoba szögletébe helyezkedtem el, amely az ablakhoz legközelebb volt.

Mint említettem, itt már várfoházunkbeli rabokkal találkoztam. Némelyik közülök már ismert, vagy legalább már láttuk egymást. De legtöbb volt a vizsgálati fogoly és a javító századbeli rab. Nehéz, tehát ágyban fekvő beteget nem sokat láttam. A könnyebb vagy üdülő betegek vagy ágyaikon ültek, vagy fel és alá sétáltak a szobában; a szoba közepén az ágyak között még volt elegendő hely a sétára. A szobát rendkívül fullasztó kórházi szag töltötte be, mely mindenféle kigőzölgésből és gyógyszerpárákból állott, és e mellett még egész nap fűtöttek is. Ágyam csikos terítővel volt letakarva. Levettem azt. A terítő alatt vászonlepedővel bevont posztótakaró volt. Az ágyneműt eléggé tisztának találtam. Az ágy mellett kis asztalka állott, melyre egy kanna és egy bádóg pohár volt elhelyezve. Mindez a rend okáért fehér vászonnal volt leterítve. Az asztal alatt egy polcz volt, melyre a theázók theás-edényeiket rakták; ámbár a betegek között kevés theafogyasztó volt. A pipákat és dohányzacskókat, mely csaknem minden betegnél volt, még ha mellbeteg volt is, az ágy alá elrejtették. Az orvosok és a többi felebbvaló soha sem jöttek ennek nyomára, és ha rajta is kaptak valakit dohányzáson, úgy tettek, mintha nem vették volna észre. Különben a betegek is igen óvatosak voltak, mert rendszeren a kályhalyukba jártak dohányozni. Éjjel már egész bátran az ágyukban is dohányozhattak, ilyenkor felebbvaló soha sem jött.

Ez ideig még soha sem feküdtem kórházban; ép azért minden, ami körülvett, igen érdekesnek s ujnak tetszett előttem. Azt mindjárt észrevettem, hogy bizonyos kíváncsiságot keltettem föl a betegekben. Felőlem már hallhattak egyet-mást, azért minden bevezetés nélkül némi felsőséggel néztek reám, úgy, amint az iskolában az új növendékeket szokták szemügyre venni. Jobbról mellettem egy vizsgálat alatt levő irnok feküdt, aki egy nyugalmazott századosnak törvénytelen fia volt. Pénzhamisítás miatt volt vád alá helyezve és már két év óta feküdt a kórházban, a nélkül, hogy beteg lett volna, azzal ámitva az orvosokat, hogy nagymérvű csúzban szenved. Célját elérte: a fogházat és a testi fenyítést kikerülte. Mintegy huszonnyolc éves, erőteljes fiatal ember volt, rendkívül elbizakodott és fesztelen és erősen hitte, hogy a legbecsületesebb és legártatlanabb ember a világon. Ő állott velem legelőször szóba, és kíváncsian kezdett egyről-másról kérdezősködni és eléggé részletesen beszélt el nekem a kórházi szokásokat. Mindenekelőtt, természetesen, azon kezdte beszédét, hogy századosnak a gyermeke. Ez az egyén minden módon el akarta hitetni, hogy nemes. Utána nyomban egy javító századbeli beteg jött hozzám és arról akart meggyőzni, hogy ő nagyon sok kényszermunkára ítélt nemessel ismerős és elkezdte őket névszerint nevezni. Ez egy ősz katona volt, kinek arczáról lesugárzott a hazugság. Csekunovnak hívták. Ez ember észrevehetőn igyekezett magát nálam behizelegni, ami valószínűleg azért történt, mert pénzes embernek tartott. Megpillantva nálam a thea- és a czukor-csomagot, legott följánlta szolgálatait a theafőzésre és a theafőző beszerzésére. M. megígérte volt, hogy a theafőzőt beküldi valami kórházi munkára rendelt fogolylyal. De Csekunov mindent elintézett. Szerzett egy vasfazekat és csészét, iziben felforraltta benne a vizet, leforrázta a theát, szóval rendkívüli készséggel szolgált ki, a mi miatt az egyik beteg gúnyos megjegyzést is tett. Ez egy vád alatt álló mellbeteg katona volt, aki büntetéstől való félelméből burnótot kevert a pálinkájába és e miatt tüdővészbe esett. Usztyanczevnek hívták, akiről egy ízben már megemlékeztem. Egy ideig szótlan feküdt, áthatóan és komolyan nézett reám és méltatlankodással vegyes figyelemmel kísérte Csekunovot. Végre nem uralkodhatva magán, kitört:

- Rabszolga! Urat talált már! mondá lihegve és nehéz lélekzettel. Ez a beteg már utolsó napjait élte.

Csekunov ingerülten fordult feléje.

- Ki a rabszolga? kérdé, gyűlölettel nézve Usztyanczevre.

- Te vagy! felelt oly elbizakodott hangon, mintha teljes joga volna Csekunovot haragra ingerelni.

- Én rabszolga?

- Igen, az vagy. Halljátok, jó emberek, még el sem hiszi. Még csodálkozik!

- Mi közöd hozzá? Ez az ur egyedül van. Szolgához hozzá van szokva! Miért ne szolgálnálam ki? Oh, te tüskeszáju!

- Ki a tüskeszáju?

- Te vagy!

- Én tüskeszáju?

- Igen, az vagy!

- Te is nagyra lehetsz szépségeddel. A te arcod olyan, mint a varju-tojás... ha én tüskeszáju vagyok.

- Tüskeszáju vagy! Lám, az isten már eléggé megvert, feküdjél hát csendesen és halj meg! Készülj a halálhoz és ne boszants!

- Nem, inkább a csizma előtt hajlom meg, de nem a saru előtt. Atyám sem hajolt meg senki előtt, nekem sem parancsolta meg. Én... én...

Folytatni akarta beszédjét, de pár perczig borzasztó köhögés szakította félbe. Azután hideg, kimerítő izzadság verődött ki keskeny homlokán. A köhögés akadályozta meg mindig beszédje bevezetésében. Szemeiből látszott, hogy mennyire szeretett volna még szitkozódni; de kimerültségében csak kezével integetett... míg Csekunov már megfeledkezett a feleselésről.

Éreztem, hogy a mellbeteg haragja inkább engem illetett mint Csekunovot. Csekunovra kapzsiságaért, hogy szolgálataiért pár kopeket kiérdemeljen, senkinek sem jutott volna eszébe haragudni. Mindenki jól tudta azt, hogy pénzért teszi. Usztyanczevnek tulajdonképen én nem tetszettem és nem tetszett neki sem theám, sem az, hogy ur létemre még bilincsben sem tudok szolga nélkül ellenni, habár soha sem voltam rajta, hogy engem kiszolgáljanak. Igazán mindent magam akartam végezni, sőt arra vágytam, hogy még látszata se legyen annak, mint-ha munkakerülő volnék és hogy uralkodni akarok. Sőt igazat mondván: ebben állott minden becsvágyam. És mindazáltal soha sem tudtam megérteni, hogy mikép történhetett meg mégis, hogy soha sem voltam képes elutasítani azok szolgálatkészségét, akik reám tukmálták magukat, és engem hatalmukba ejtve, valóságban uraimmá lettek és én az ő szolgájukká; a látszat azonban alig csalt, mert mindenki azt hitte, hogy csakugyan ur vagyok, aki nem tud ellenni szolga nélkül és így uraskodtam. Ez kétségkívül bosszantott engem. De Usztyanczev mellbeteg és ingerült ember volt. A többi beteg a legnagyobb közönyösséggel volt személyem iránt. Valamennyi egy más körülménnyel volt elfoglalva: a rabok beszédjéből azt vettem ki, hogy még ma este egy megfenyített fogolynak kell ide érkeznie, aki talán e pillanatban vesszőt fut. A rabok bizonyos kíváncsisággal váraoztak az ujonczra. Azt beszéltek különben, hogy a büntetés könnyü, mert csak ötszáz vesszőt kell kiállania.

Később körülnéztem magam a betegek között. A mennyire észrevehettem, csakugyan betegek feküdtek itt, és pedig többnyire olyanok, kik súlyban és szembetegségben szenvedtek, amely betegségek itt igen gyakoriak. Voltak itt ezenkívül hideglelősök és mellbetegek is. Itt nem úgy volt, mint más kórházban szokott lenni; itt a különféle betegek együtt voltak, még a bujakórosok is. Voltak olyanok is, akiknek nem volt semmi bajuk, csak »megpihenni« jöttek ide. Az orvosok csupa száanalomból gyakran megengedték ezt, különösen ha sok üres ágy volt. Az élelmezés a várfoogházban, összehasonlítva a kórházi élelmezéssel, oly rossz volt, hogy sokan - daczára a rossz kórházi levegőnek - csak is amiatt jöttek ide. A kórházi életnek voltak különös kedvelői és ezek leginkább a javító századhoz tartoztak. Én nagy kíváncsisággal vizsgáltam új társaimat, különösen felköltötte érdeklődésemet egy haldokló rab, ki a mi vár-

fogházunkból való volt; ő szintén mellbajban szenvedett és utolsó perczeit élte. Mihajlovnak hívták; két héttel azelőtt még a várfogházban láttam őt. Már régóta betegeskedett és régen kellett volna gyógyíttatnia magát; de ő bizonyos makacssággal és sorsában való megnyugvással viselte baját és csak vasárnaponként járt a kórházba, míg baja annyira erőt vett rajta, hogy három hét alatt tönkre ment. Engem rendkívül meglepett elváltozott arcza, - ezt az arcot, mikor a fogházba léptem, lefelől jegyeztem meg magamnak, mert ez tűnt szemeimbe lefelől és emlékembe is vésődött. Mellette egy vén, rendkívül visszataszító, ronda katona feküdt a javító századtól... Ez öreget csak azért említem, mert akkor ő is élénk benyomást gyakorolt reám, és egy alkalommal tőle szereztem felvilágosítást a foglyok kórházi életmódja felől. Ez öregnek - úgy emlékszem - nagymérvű hurutja volt. Mindig prüszkölt, még éjjel is ötször-hatször szakadatlanul mondogatta: »Istenem, mennyire büntetsz engem!« Ebben a pillanatban is ágyán ült és mohón szippantgatott papírzsákból tartott burnótjából, hogy minél nagyobbakat prüszentessen. Prüszentés után mindig egy koczkás gyapju keszkenőbe fujta az orrát, s azt mindannyiszor a kincstártól kapott köntösére fente, ami ellen a betegek közül senkinek sem volt észrevétele, bár az ilyen köntösöket sorjába kellett viselni a betegeknek. Prüszkölés közben pisze orrát sajátságos módon fintorgatta, úgy hogy megszámlálhatatlan apró ránczokba szedődött, mi alatt sárga fogai és veres duzzadt inyei láthatók voltak. Ha kiprüszkölte magát, kendőjét összerakta, még egyszer megvizsgálva a felfogott váladékot. De a mi köznépünk soha sem volt finnyás. Engem azonban oly undor fogott el, hogy azonnal hozzáálltam az általam felöltött köntös vizsgálatához. Különben is a belőle kiáradó bűz már rég felköltötte figyelmemet; mikor fölmelekedtem rajtam, ez a rothadt szag, mely a ruhához ragadt orvosságok- és tapasztoktól származott, kiállhatatlanná lett. Kétségtelen, hogy a ruha évek során keresztül nem lett levetve. Meglehet, hogy a vászonbélés valamikor mosva lett, de hogy mikor, nem volt megállapítható. De még ez a bélés is kiállhatatlan váladékkal volt beitatva és olyan szagu, mint a szétmorzsolts kőrösbogár nedve. Többnyire a megvesszőzött foglyok voltak azok, akiknek sebes vállát különféle borogatással gyógyították a kórházban. A köntöst a nedves ing fölébe adták rájuk, minek folytán a sebekből kiszivárgó váladékot magukba kellett felszívniok. E köntöst, valahányszor kórházba kerültem (pedig gyakran kerültem ide), mindig nagy bizalmatlansággal öltöttem magamra. Legkevésbé tetszett még az, hogy gyakran tetüket is találtam a köntösön. A rabok valóságos élvezettel ölték e férgeket, úgy, hogy midőn körmük alatt egy-egy elpattant, arcukról nagy mérvű meglepedés sugárzott le. A betegszobában a berendezés bár látszatra tisztának mutatkozott, a betegek ruházata mégis sok kivánni valót hagyott hátra. A betegek ehhez már hozzá szoktak, sőt azt tartották, hogy ennek úgy is kell lennie, és nem is tartották be a tisztaság érdekében hozott rendszabályokat. Ezekről a rendszabályokról később fogok szólni...

Alig adta fel nekem Csekunov a theát (melyet kórházi vízzel forrázott le, amely víz, minthogy negyvennyolc órában csak egyszer lett frissel kicserélve, továbbá a fojtó levegő miatt nagyon gyorsan romlott), nagy zajjal föltárult az ajtó és azon kettős őrkiséret mellett az említett vesszőzéssel büntetett katona lépett be. Ez volt első eset, hogy ilyet láttam. Később ez gyakrabban fordult elő, némelyeket - különösen a kiket súlyosan fenyítettek meg - hordágyon hozták be, és ez mindannyiszor nagy szórakozására szolgált a betegeknek. A megfenyítettek fogadtatása a kórházban a büntetett fontosságától és a büntetés nagyságától függött. A szigoruan megbotozott bűnös nagyobb tiszteletben és nagyobb figyelemben részesült, mint pl. az imént említett szőkevény katona. De sem ezen, sem más esetben semmi különös sajnálkozást vagy irgalmat eláruló észrevételeket nem hallottam a betegek részéről. Hallgatagon segítettek a szerencsétlennek, különösen akkor, mikor az nem nélkülözhetette a segítséget. A sebészek már maguk tudták, hogy biztos és jártas kezekbe adják a megbotozottat. A gyógy mód rendszeren hideg, nedves borogatásból állott, melyet a szétmarcangolt hátra raktak. Ez a műtét igen kellemetlen lehetett a betegnek. Ami engem különösen meglepett, az a szívós türelem volt, melylyel a megfenyítettek a fenyítés fájdalmait tűrték. Sok ilyet láttam, de alig fakadt ki

egynek is kebléből egy jaj szó vagy csak egy piszszelés is! Csak arcza változott meg egyiknek-másiknak; a szemeik égtek, a tekintet révedezett, ajkaik remegtek s a legtöbb, hogy elrejtse ezt, véresre harapdálta az ajkait. A beszállított katona mintegy huszonhárom éves, fiatal, erős alkatú, magas termetű és eléggé csinos arcú legény volt. A háta a szó szoros értelmében egy seb volt; vállaira nedves lepedő volt borítva, amely alatt, mint egy lázbeteg, egész testében remegett. Mintegy másfél óráig járt fel és alá a szobában. Megfigyelve arczát, úgy találtam, hogy ebben a pillanatban semmiről sem gondolkozott; tekintete vad és tévedező volt, mintha huzamosabban nem bírta volna azt valamire függeszteni. Úgy rémlett előttem, mintha vágyó pillantást vetett volna a theámra. A thea forró volt; a csészéből erős pára szállott fölfelé. A szegény elkínzott ember fogvaczogva egész testében remegett. Felajánlottam neki theámat. Egy mozdulattal felém fordult és szótlán emelte föl a csészét s cukor nélkül üríté ki tartalmát, miközben mintha készakarattal kerülte volna tekintetemet. Kiürítve a theát, egy szó nélkül tette le a csészét és ismét folytatta a fel és alá járást a szobában. Ami a foglyokat illeti, miután az első segélyben részesítették, valamennyien vonakodni látszottak a megbüntetett ujonczczal beszédbe ereszkedni; mintegy szándékosan kerültek őt kérdésekkel vagy részvét-nilvánításokkal zaklatni, a minek, természetesen, a szenvedő csak örvendett.

Eközben beesteledett s meggyújtották az éjjeli lámpákat. Néhány fogolynak, igaz, igen kevésnek, saját gyertyatartója volt. Végre, az orvos esti látogatása után, az őrségi altiszt lépett be, maga után hozatva az éjjeli vedreket. Erre megszámlálta a szobában levő beteg rabokat, rájuk zárta az ajtót és eltávozott. Csodálkozással értesültem arról, hogy ezek a vedrek egész éjjel a szobában maradnak, mikor alig két lépésnyire az ajtótól a folyosón árnyékszék is volt. Azonban ki tehetett a rend ellen? Nappal a foglyokat még kibocsátották a szobából, igaz, nem hosszabb időre mint egy perczre; éjjel azonban semmi körülmények között nem nyertek kibocsátatást. A rabok még a betegszobában sem menekedtek meg a vigyázat alól. Ki hozta be e rendet, nem tudom; annyit azonban tudok, hogy erre nézve nem volt rendszabály és az egész haszontalan formáság sehol sem érintett kellemetlenebbül, mint ebben a helyiségben. E rendet, bizonyos vagyok benne, nem az orvosok hozták be. Az orvosokat a rablók nem győzték dicsérni: atyjuknak tartották és tisztelték őket. Mindenki csak nyájasságot és jóakaratot látott és hallott tőlük, a foglyok pedig, kik mindenkitől el voltak taszítva, ezt azért becsülték nagyra, mert a nyájasságban és jó szóban őszinteséget és részrehajlatlanságot láttak. Ez különben másképp is lehetett volna; az orvosoktól nem vette volna senki rossz néven azt sem, ha ridegebben, nyersebben és embertelenebbül bántak volna velük: de ők igazi ember-szeretetből voltak jók. Ők természetesen nagyon jól tudták azt, hogy a betegnek, bárki legyen is az, fogoly vagy sem, ép oly szüksége van friss levegőre, mint bármely más előkelő állású betegnek. A többi szobabeli betegek, főképp azok, kiknek egészsége már javulásnak indult, szabadon járhattak a folyosókon, ezeknek több mozgás volt engedve, tisztább levegőt szivhattak, mint a betegszobák fertőzött levegője. Borzasztó és undorító volt még elképzelni is, hogy mennyire megromlott nálunk éjjeleken át az amúgy is fertőzött levegő, midőn azokat a bizonyos vedreket behozták és a meleg és ragályos belélegzés daczára a szobában benn tartották. Mikor azt mondtam az imént, hogy a foglyot még betegségében sem oldozzák fel büntetése alól, nem gondoltam és nem gondolok arra, hogy e rend tulajdonképen bünteteskép volt behozva. Természetes, ez értelem nélküli rágalom lenne részemről. A beteget nem akarták evvel büntetni, legfeljebb az olyanokat, akikkel szemben az előljárásság bizonyos szigorú, nyers eszközökhöz kényszerült nyulni, ekkor alkalmazták ezen, következményeiben ártalmas módot. De mivel magyarázható meg e hiábavaló kegyetlenség? Azzal, hogy a fogoly tán betegnek tetetve magát, megcsalva az orvosokat, kórházba jönne, és éjjel, fölhasználva a sötétséget, az osztályból ki találna szökni? Ezt azonban komolyan nem lehet venni. Hová szökjék? Hogyan és mi okból? Nappal egyenként bocsátják ki a betegeket; ezt éjjel is meg lehetne tenni. Az ajtóban őr áll töltött fegyverrel. Az árnyékszék a szó szoros értelmében az őről két lépésnyire van, de eltekintve ettől, a beteget ide is egy őr szokta kísérni, és egész idő

alatt le nem veszi róla szemeit. Az igaz, hogy ottan csak egy téli ablak van, de az is erős vasrácsal van ellátva. Az ablak alatt az udvaron egész éjjel szintén őr jár. Hogy valaki kibújjon az ablakon, ki kellene azt a vasrácsal együtt törnie. De ki merészkednék erre? De tegyük fel, hogy a fogolynak sikerül zajtalanul megölni az őrt, e gyilkosság után mégis be kell törnie az ablakot. Megjegyzendő, hogy az őrtől nem messze a többi kórházi őrök alszanak, tíz lépésnyire pedig a szomszéd betegszoba őrök áll. De aztán hová szökjék meg a fegyencz tél idején harisnyában, papucsban, kórházi köntösben és siphában? De ha ily kicsi a valószínűség, - valójában mire való a betegeknek illetően megkínzása, kik talán életük utolsó napjait, utolsó perceit élik, azoknak a betegeknek, kiknek a friss levegő szükségesebb mint az egészségeseknek? Ezt soha sem tudtam megérteni.

De ha már azt kérdezzük: »mire való?« lehetetlen, hogy föl ne említsem még egy kétségemet, mely sok éven át talányként lebegett előttem, és melyre sehogy sem tudtam feleletet adni. Mielőtt leírásomat folytatnám, lehetetlen, hogy pár szót ne szóljak erről. A bilincseket értem, amelyek viselésétől semmiféle betegség sem menti fel a rabot. Tanuja voltam annak, hogy még a mellbetegek is bilincsben haltak meg. És mind a mellett mindenki megszokta ezt, mindenki elkerülhetlennek tartotta. Nem csoda, hogy erre senki sem gondolt, mikor még az orvosoknak sem jutott eszébe, hogy kieszközöljék legalább a nehéz betegeknek a bilincsek levételét. Egészséges embernek tíz fontot magán hordani nem terhes. Azt hallottam, hogy a bilincsektől pár év múlva a lábak elkezdnek száradni. Nem tudom: igaz-e, bár lehet benne némi valószínűség. A teher, ha kicsi is, ha tíz fontból áll is, de ha folytonosan, több éven át kell az egyes tagokra akasztva hordani, lehetetlen, hogy káros hatású ne legyen... De föltéve, hogy az egészséges emberre nézve ez számba sem jön. Vajjon így áll-e a dolog a beteggel is? Tegyük fel, hogy a kevésbé betegnél szintén csekélyesség ez a teher. De vajjon - ismétlem - így van-e ez a nehéz betegnél, így van-e ez a mellbetegeknek, a kiknél már a nélkül is elfonnyadnak a kezek, lábak, úgy hogy ezeknek egy szalmaszál is terhükre esik? És valóban, ha az orvosi ügyelet legalább a mellbetegek részére eszközölhetné ki ezt a könnyebbítést, úgy már ez az egy is nagy jótétemény lenne. Tegyük fel, azt mondja valaki, hogy a rab gonosz szándéku, nem érdemel jótéteményt; de lehet-e kettőzött büntetést alkalmazni az olyannál, akit az Isten újja már úgyis sujtott? De hihetetlen is, hogy ez egyedül büntetésből történnék. A mellbeteget még a törvény is megmenti a testi büntetésektől. Következésképp itt valami titokzatos oknak kell rejleni, de hogy milyen, lehetetlen megérteni. Hisz attól semmi körülmények mellett sem lehet félni, hogy a mellbeteg megszökjék. Kinek fogalma van e betegség súlyos voltáról és fejlődése fokozatairól, lehetetlen, hogy ilyenre még gondolna is. Mellbetegnél a tettetés, vagy az orvosok elámítása, a végből hogy megszökhesse - lehetetlen. Ez oly betegség, mely első vizsgálatra megállapítható. Azután, ha már benne vagyunk a kérdésekben: bilincsekbe verhetjük-e az embert, csupán abból a célból, hogy meg ne szökjék, vagy hogy menekülésében megakadályozzák? Teljességgel nem. A bilincs: szemfényvesztés, gyalázat, a testi és lelki megterheltség jelképe. Legalább ennek kell hogy tartassuk. A szökésben soha senkit sem fog a bilincs megakadályozni. A legostobább, a legügyetlenebb fogoly is minden nehézség nélkül le tudná azt reszelni vagy egy kővel leverni magáról. A lábvasak, határozottan mondhatom, nem állják útját a szökésnek; de ha csakugyan büntetés szempontjából vannak a fogolyra mérve, úgy ismét azt kérdelem: lehetséges-e büntetni a haldoklót?

Épen most, mikor ezeket írom, eszembe jut egy mellbeteg, ugyanaz a Mihajlov, aki akkor szemben feküdt velem, nem messze Usztyanczevtől, és aki - ha jól emlékszem - kórházba jövetelem után negyed napra meghalt. Meglehet, talán túl sokat is foglalkozom a mellbetegekkel, akaratlan ismételve azon benyomásokat és azon gondolatokat, melyekkel akkor volt tele az agyam, a mikor e halálnak tanuja voltam. Mihajlovot különben nem igen ismertem. Ő még igen fiatal ember volt, nem több huszonöt évesnél; magas, szikár és megnyerő külsejű. A külön osztályban volt és végtelenül nyugodt, csendes magaviseletű, majdnem mindig szótlan

és szomorú volt. Ő valósággal kiaszott a fogházban. Legalább ezt mondták róla a rabok, a kiknél igen jó emléket hagyott hátra. Még felemlítem, hogy igen szép szemei voltak, és igazán nem tudom, mi oknál fogva emlékszem ép ezekre oly pontosan. Egy hideg, derült napon, délután három órakor halt meg. Jól emlékszem reá, a nap ferde sugarakat szórt betegszobánk zöldbe játszó, gyöngén befagyott ablaktábláira. Egy egész sugárkéve borult a szerencsétlenre, aki órákon keresztül kapkodva levegőért, igen nehezen halt meg. Már reggel óta nem ismert meg senkit. Lélekzete nagyon nehéz volt, melle erősen zihált és hörgött. Megpróbálták könnyíteni helyzetén, de sikertelenül. A takarót ledobta magáról, később az inget is tépni kezdte, még az is terhére volt. Segédkeztek neki és levették róla az inget. Borzasztó volt nézni e hosszú, kinyult testet, kiaszott lábakkal és kezekkel, beesett gyomorral és kiálló bordákkal, melyek mint a csontváznál kiszögeltek. Testén nem maradt egyéb, mint egy fakereszt és a bilincsek, melyekből most kiszáradt lábait nehézség nélkül kihuzhatta volna. Fél órával halála előtt körülötte mindenki elhallgatott, és csak elvétve pillantott egyik-másik a haldoklóra, ki mindig jobban kezdett hörögni. Aki arra járt, csak halkán, lábujjhegyen lépkedett. A haldokló megtapogatva száraz, reszkető kezeivel mellén a keresztet, tépni kezdte magáról, mintha az is nehéz sulylyal nyomta volna őt. A környezők ezt is levették róla. Alig telt el tíz perc, a beteg kiszenvedett. Az őrségnek az ajtón kopogva adták tudtul az esetet. Az őr belépett, közönyös pillantást vetett a halottra és a sebészért ment. A sebész, egy jóindulatu fiatal ember, ki kellett nélni többet foglalkozott külsejével, mely különben igen csinos volt, csakhamar megjelent; gyors, kopogó léptekkel haladt végig a mély csendbe merült betegszobán és a halotthoz lépve, az orvosok sajátságos közönyével, mely mintha csak az ilyen alkalmakra lett volna fentartva, megtapintotta üterét, mire kezével intett és kiment. Erre azonnal értesítették az őrséget: a halott nagy bűnös volt, az elkülönített osztályból került a kórházba; mint ilyen, halála után is különös hivatalos eljárás tárgya volt. Míg az őrségre várahoztak, a rabok között valamelyik halk hangon megjegyzé, hogy jó lenne talán a halottnak a szemeit lezárni. Ezt meghallva egy másik fogoly, a halotthoz ment és lezárta annak megüvegesedett szemeit. A vánkoston megpillantva a fakeresztet, fölemelte, ránézett és keresztet vetve magára, ismét Mihajlov nyakára akasztotta. E közben a halott arca merevedni kezdett, a nap sugára játszva rezgett rajta; a száj félig nyitva volt és két ép sor fog fehérlett a vékony, inyére tapadt ajkak között. Végre sisakkal fején és karddal az oldalán, két őr kíséretében az őrség altisztje lépett be. A halott ágyához érve, mindinkább meglássítá lépteit, mi közben bizonyos kétkedéssel nézte az őt szótlan figyelő rabokat. A halott mellett egy lépésre, mintha lábai a földbe gyökereztek volna, megállott, aztán levette sisakját és széles keresztet vetett magára. E pillanatban a halott mellett Csekunov állott, aki átható tekintetét le nem vette az altiszt arczáról és annak minden mozdulatát feszült figyelemmel látszott kísérni. Tekintetük egyszer találkozott.

Csekunov alsó ajka erre megremegett és vigyorogva bólintott a halottra, majd az altiszt felé, s így szóla:

- Ennek is volt egyszer anyja! és elment.

Emlékszem, e szavak törként járták át lelkemet... De mi okból mondotta ezeket, hogyan jutottak eszébe? A tetemet aközben leemelték ágyával egyetemben; a szalma zörgött, a bilincsek a mély csöndben nagy csörömpöléssel hullottak a földre... A tetemet erre lassan kivitték. Egyszerre mindannyian hangosan beszélni kezdtek. Hallottuk, a mint az altiszt a folyosón valakit kovácsért küldött. A halotról le kellett szedni a bilincset...

De eltértem a tárgytól.

XIII. Folytatás.

Másnap délelőtt tizenegy órakor a többi orvosok társaságában a főorvos látogatta meg a betegszobákat. Mintegy fél órával az orvosok előtt a rendelő-orvos jött be hozzánk. Ezuttal egy fiatal orvos volt a rendelőnk, kit szívélyességeért és nyájasságáért nagyon szerettek a rabok s csak azt kifogásolták nála, hogy igen csendes volt. Valójában igen szótlan, sőt szégyenlős is volt, úgy, hogy gyakran irult-pirult, ha valaki valami megjegyzést kockáztatott; a beteg kívánságára azonnal megváltoztatta az adagot, sőt a gyógyszert is kész volt a beteg szája ízéhez mérni. Oroszországban nagyon sok orvos részesül a köznép szeretetében és tiszteletében. Tudom, hogy szavaim ellenmondásnak fognak látszani, különösen mikor tekintetbe vesszük azt, hogy mily bizalmatlansággal viseltetik a köznép a gyógyszerek iránt. És az tény, hogy közönséges ember, bármily nehéz beteg is, inkább a kuruzslóhoz megy és inkább házi gyógyszerekkel gyógyíttatja magát, mintsem orvost hívna vagy kórházba menne. A köznép nemcsak a gyógyszer, de minden iránt, a mi közigazgatásnak és formalitásnak bélyegét viseli magán, bizalmatlan és előítélettel tele; ezenfelül a köznépet különféle ijesztgetésekkel és mesékkel félemlítik meg a kórházaktól és egyéb üdvös intézményektől. Különösen a kórházak német berendezésétől irtóznak az emberek. A beteget a kórházban folyton idegenek veszik körül, továbbá a túlságos szigorú kórházi rend, az étkezés, az orvosok könyörtelensége felőli mesék, a hullák felboncsolása lebeg még szemek előtt, azonfelül a köznép azt hiszi, hogy csak a gazdagok gyógyulnak meg, mert hát az orvosok szintén az előkelők osztályához tartoznak. De a mint a köznép az orvosok nyájasságáról és szeretetreméltóságáról meggyőződött, ez a bizalmatlanság csakhamar elmúlik és helyét a ragaszkodás és a tisztelet foglalja el. Ezt azért írom, mert nekem számtalanszor és több helyen volt alkalmam erről meggyőződnöm, s így nincs okom hinni, hogy ez másként is van. Kétségtelen, hogy az orvosok a vidéken díjakat szednek s nagy hasznot huznak a kórházi betegek után, a szegényeket, sőt az orvosi tudományt is elhanyagolják. Ez mindenesetre megvan; de én a többségről beszélek, vagyis a szellemről, az irányról, amely most orvosaink között lábrakapott. Azok, akik elpártoltak hivatásuktól, farkasokká lesznek a nyáj között és akármennyire védekeznek, akármennyire takaróznak avval, hogy a többséggel kell tartaniok, ezek szerintem még sem védhetők, mert kihalt belőlük az emberszeretet. Az orvosnál az emberszeretet, a nyájasság, a testvéri részvétel a beteg iránt becsesebb minden gyógyszernél. Legyen vége már annak az önző mentegetődzésnek, hogy a környezet magával ragad bennünket. Tegyük fel, hogy igaz, hogy a többiek példája sokakat befolyásol, de nem mindannyit, és gyakran némely furfangos, kitanult gazember ügyesen takarja és menti hibáit, sőt aljasságát is, különösen ha jól írni és szépen beszélni tud. Különben ismét eltértem a tárgytól; csak azt akartam mondani, hogy a köznép inkább az államegészségügy iránt van előítélettel eltelve, mint az orvosok ellen. Ha megismeri azokat a valóságban, a köznép csakhamar sokat fog veszíteni előítéleteiből.

A mi rendelő-orvosunk rendesen minden beteg előtt megállapodott, komolyan és feszült figyelemmel vizsgálta meg és kérdezte ki azt a legapróbb részletekig, mire megállapította a gyógymódot és a gyógyszer adagát. Néha bizony maga is tisztában volt, hogy a betegnek semmi baja sincs és hogy egyik-másik rab csak a munka fáradalmait jött ide kipihenni, hol mégis jobb dolga volt, mint a fogház puszta deszkáin vagy a vizsgálati fogság nyirkos helyiségeiben a többi kimerült, sápadt fogoly társaságában. (Oroszországban a vizsgálati fogságban levők mind soványak és sápadtak.) A mi rendelőnk nyugodtan jegyezte a betegkönyvbe a »febris catarrhalis«-t vagy más efféle rövid ideig tartó betegséget és nyugodtan hagyta a beteget a kórházban egy egész héten át is pihenni. Ezen febris catarrhalis betegségen mindenki nevetett nálunk. Jól tudta mindenki, hogy e betegséget az orvosok közmegegyezéssel fogadták el és hogy az csak színlelt betegséget jelent. Néha a betegek visszaéltek az

orvosok nemesszívűségével, a mennyiben addig nem hagyták oda a kórházat, a míg onnan ki nem üzték. Akkor kellett volna csak látni a mi rendelönket: szepegett, és bár teljes joga volt hozzá, csak restelkedve adta tudtára a betegnek, hogy miután a könyvbe bejegyezte: »sanatus est«, nem marad más hátra, mint odahagyni a kórházat. Eleinte csak példálódzott, később pedig azon ürügy alatt, hogy a kórházban nincsen már hely - könyörögni kezdett a betegnek. Az idősebb orvos, bár szintén jólelkű ember volt, mégis hasonlíthatlanul nyersebb és határozottabb volt a rendelő-orvosnál. Ő a kórházi orvosok és a rendelő-orvos látogatásai után nézte meg a betegeket, megállott mindegyik mellett, de különösen hosszasan időzött a nehéz betegek mellett, kiknek mindig tudott valami jót, valami bátorítót mondani, ami mindig jó benyomást tett a betegekre. A beteget jelentőket soha sem utasította el és soha sem küldte őket vissza; de ha a beteg makacsul ellenszegült, azt azonnal eltávolította a kórházból: »No, barátom, kifeküdted és kipihented magad, elmehetsz,« mondá ilyenkor. Rendesen a munkakerülők makacskodtak, különösen a nyári időben, vagy a vizsgálat alatt levők, akik a büntetés elől menekültek a kórházba. Emlékemben van, hogy egy ilyennel szemben a legnagyobb szigorral kellett föllépni, hogy a kórházból kikéredzkedjék. Fejfájással jött a kórházba; szemei vérben usztak és nagy szemszurásról panaszkodott. Mustárral és pióczákkal kezdték őt gyógyítani, de a betegség nem mult el, szemei nem tisztultak meg. Később az orvosok arra a megállapodásra jutottak, hogy a betegség szinlelt; a gyuladás folytonosan kicsi, rosszabbra nem fordul, de nem is szűnik, hanem mindig ugyanegy mérvű. Az állapot igen gyanus. A rabok, bár a beteg ezt soha sem árulta el, mégis már rég tudták, hogy tetteti magát és ámítja az embereket. Ez, noha fiatal és csinos ember volt, komor, zárkózott, gyanakodó természeténél fogva mégis kellemetlen benyomást gyakorolt mindenkire. Emlékszem - sokan tartottak attól, hogy valamit forral a fejében. Katona volt s nagyon elzüllött; rajta kapták tolvajságon és ezer botra ítélték el. Hogy a büntetés óráját elhalaszszák, a mint ezt már előbb említettem, a vádlottak kétségbeesett végletekre ragadtatják magukat; a büntetés előtt való este leszur akárkit, aki szeme elé kerül, a miért aztán, minthogy új vizsgálat alá kerül, az előbbeni büntetés végrehajtása elhalasztódik, és így e bűnös célját elérte. Ő mitsem törődik azzal, hogy két hónapon át kétszer, háromszor fogják büntetni; csakhogy most - ha csak pár napra is - el akarja halasztani a fenyítést, a borzasztó pillanatot. Suttogtak mindenfelé, hogy óvakodni kell tőle, nehogy éjjel alvás közben megöljön valakit. Ez azonban csak olyan üres beszéd volt, mert senki sem tett semmiféle óvintézkedést, még azok sem, a kiknek ágyaik az ő ágya közelében voltak. Azt azonban észrevették, hogy éjjel a falról kapart mészport hintett szemeibe, hogy azok megveresedjenek. A főorvos végre is genyszalaggal fenyegette meg. A makacs szembajoknál, midőn minden hiábavalónak bizonyult, az orvosok sokszor, hogy a beteg szemevilágát megmentésük, igen kínos eszközhez nyulnak: genyszalagot alkalmaznak a beteg nyakán, úgy, a mint a lónál szokás. A szerencsétlen azonban erre sem kívánt fölgyógyulni, s ha gyáva vagy csökönyös volt, kész volt e kínoztatást is eltűrni, csakhogy a vesszőfutást elhalaszszá. E genyszalag abból áll, hogy a betegnek a nyakán redőkbe huzva fölemelik a bőrt, aztán ezt egész vastagságában késsel átszurják, minek folytán hátul az egész nyakon egy hosszú seb keletkezik, melyen keresztül egy hosszú vászonszalagot huznak át, melyet aztán mindennap ide-oda ránczigálnak a sebben, hogy az be ne gyógyuljon, hanem hogy folytonos gyenedésben maradjon. A szerencsétlen ember ily kínzás mellett végre is belenyugodott az elbocsáttatásba. Szemei egy nap alatt teljesen begyógyultak, mikor pedig a nyaka is behegedt, a főörségre ment és tudtul adta, hogy másnap elhagyja a kórházat és aláveti magát az ezer botnak.

A büntetés előtti pillanat olyannyira borzasztó, hogy én - meglehet, hogy tévedek - de kislelkűségnek és gyávaságnak tartom az ettől való irtózatot. Még borzasztóbbnak mondható azonban, mikor kettős-hármas fenyítésnek veti alá magát az illető, csakhogy az egésznek végrehajtását elodázza. Különben tudok oly esetet is, a mikor a rab önként jelentkezett, hogy kiállja a hátralevő büntetést, hogy felszabaduljon végleg a birói vizsgálat alól; birói vizsgálat

alatt a főörségen lenni hasonlíthatlanul rosszabb, mint a fogházban. A vérmérséklet különbözőségén kívül persze nagy szerepet játszik a verés és testi fenyíték megszabása, melynek aztán a határozottság, a rettenthetlenség egy nemével nézett eléje. A sokszor büntetett ember már némi fásult érzéketlenséggel néz a további büntetés elé és nem retteg tőle. Általánosságban beszélve, ez való igaz. Volt egy rab az elkülönített osztályban, kit társai Sándornak hívtak és aki kikeresztelkedett kalmuk volt; ez nevetve beszélte el, hogyan állotta ki a négyezer botot, és közben komolyan esküdözött, hogy ha gyermekkorától nem nőtt volna föl vessző alatt, melyektől a háta örökké sebes volt, négyezeret soha sem lett volna képes kiállani. A mint mondta, az volt a szerencséje, hogy vesszők alatt nevelkedett fel. »Engem, Petrovics Sándor, mindenért megverték! mondta egy alkalommal - mióta csak eszemet birom, minden nap, sokszor napjában több ízben vertek s csak az nem vert, ki nem akart; végre már teljesen megszoktam az ütlegeket.« Hogyan került a katonasághoz - nem tudom; lehet, hogy elmondotta, de nem jut eszembe; nagy gazember és nagy csavargó volt. Csak arra emlékszem, mikor elbeszélte, hogy milyen félelem szállta meg, mikor előljárója meggyilkolása miatt négyezer botra ítélték. »Tudtam, hogy szigorúan fognak megbüntetni és hogy a botbüntetést ki nem kerülöm, de hogy négyezeret szabnak reám, azt - hiába vagyok megszokva - még sem vettem tréfára, azonkívül előljáróim is fel voltak háborodva ellenem. Eleinte megpróbáltam kikeresztelkedni, azt hívén, hogy elengedik a büntetést. Hasztalan figyelmeztettek, hogy hiába való minden, mégis megkísérlettem, hátha nagyobb szánalmat sikerül felköltennem magam iránt. És úgy is történt: megkereszteltek és a szent keresztségben Sándor nevet adtak; de a bot mindig csak bot maradt s ez igen bántott engem. Várjatok csak, gondolám magamban, kifogok rajtatok. És mit gondol, Petrovics Sándor?... Megtettem! Rendkívül tudom a holtat játszani, azaz csak a tetszhalottat, az olyat, akiből a lélek kiszállni készül. A vesztőhelyre kísérték; az ezeret kiállottam. Azt kiáltottam: éget! erre a második ezer elé állottam; de akkor már azt hittem, végem van; eszméletem elhagyott; térdeim megtörték s a földre zuhantam; szemeim megüvegesedtek, arcom megkékült, lélekzetem megszűnt és szám tajtékozott. Az orvos azt mondta: »azonnal vége van.« Kórházba vittek, hol legott fölédtem. Ezenkívül még kétszer vezettek ki a büntetés elé. Dühöse, rendkívül dühöse voltak reám, én azonban ismét kifogtam rajtuk: az ezeret kiállva, elájultam; a mint a negyedik ezeret suhogtatták reám, minden egyes ütés késdőfésként járta szívemet, minden ütés hármát tett, oly fájdalmas volt! Oh, ez az utolsó ezer tultett az előbbeni háromezeren is! És ha a halált nem tettem a vége felé, (mindössze már csak kétszáz maradt hátra) okvetlenül agyonvernek, de még sem hagytam magam. Ujra kifogtam rajtuk és újból elájultam; ismét elhitték, de hogy is ne hitték volna el, mikor az orvos is elhitte. Igaz, oly dühhel vertek, hogy máskor még kétezeret is könnyebben elviseltem, míg most csaknem agyonverték. De miért is nem haltam meg? Azért, mert gyermekségem óta mindig vessző alatt nőttem fel. Azért is vagyok életben mostanáig. Oh, de sokat kaptam ki életemben!« tette hozzá, szomorúan elgondolkodva elbeszélése végén, mintha emlékébe akarná idézni, hogy hányszor kapott ki. »Azt, - tette hozzá megszakítva pillanatnyi hallgatását, - azt nem lehet megszámlálni; de hogy is lehetne, annak nincs se szeri se száma.« Reám tekintett és elnevette magát, de oly jóízűen, hogy vele nekem is nevetnem kellett. »Tudja-e, Petrovics Sándor, hogy én most is minden éjjel avval álmodom, hogy csépelnek; egyébről nem álmodom soha.« És csakugyan gyakran lármázott éjjel, és pedig oly hangosan, hogy az összes rabok felriadtak. »Vigyén el az ördög, mit lármázol!« mondták. Egészséges, alacsony termetű és víg kedélyű, mintegy negyven éves ember volt, és mindamellet, hogy igen szeretett lopni, elég békességesen élt; de ugyan ki nem lopott nálunk és ki nem kapott ütlegeket azért!

Megjegyzem még, hogy engem meglepett az a közöny, az a szokatlan modor, melylyel ezek az emberek arról beszéltek, hogy mily módon és kitől kaptak testi fenyítést. A haragnak vagy a gyűlöletnek még árnyéka sem vegyült ez elbeszélésükbe. Megtörtént, hogy gyermekes kaczagás között beszéltek el a történeteket. Ime például, a mint M. beszélte el nekem a kiállott

büntetését; nem tartozott az uri osztályhoz és ötszáz botra lett elítélve. Másoktól értesültem erről a dolgról és egyszer megkérdeztem tőle: vajon igaz-e ez és hogyan ment végbe? Kérdésemre röviden, bizonyos fölindulással felelt és mintha restelte volna a dolgot, arca elpirult; pár perc múlva reám nézett és szemeiben fellobbant a gyűlölet lángja; ajkai remegtek a méltatlankodástól. Ugy találtam, hogy ezt az eseményt soha egy pillanatra sem volt képes kitörölni emlékéből. De a rabok nagy többsége, csaknem kivétel nélkül (nem mondom, hogy nem akadt kivétel), ezt egészen más szemmel nézték. Lehetetlen, gondolám olykor magamban, hogy teljesen bűnösöknek és büntetésre méltóknak tartsák magukat, különösen mikor nem vétkeztek pajtásaik ellen, hanem az előljáróság ellen. Már mondtam, hogy lelkiismereti furdalást akkor sem vettem észre, mikor a saját osztálybeliek ellen irányult a büntetés. Az előljáróság elleni vétségekről nem is beszélek. Azonban úgy rémlett előttem, hogy ez utóbbi esetben egész más gyakorlati vagyis inkább tényleges nézet uralkodott. Itt a sors jött tekintetbe, ez az elháríthatlan tény, mi mellett komoly megfontolás helyett valami legyőzhetlen vak meggyőződés is szerepelt. A fogoly például, az előljáróság ellen irányuló vétségekben, mindig igazat adott magának, mégis beismerte, hogy az előljáróság egészen más mértéket alkalmaz a büntetést, úgy hogy a büntetés magától értetődő számla kiegyenlítése volt. Itt a küzdelem kölcsönös. E mellett a fogoly jól tudja és nem kételkedik abban, hogy az a társadalmi osztály, a melyben született, nem ítéli el véglegesen, hanem nagy többséggel legtöbb esetben egészen fölmenti, csak ne kövessen el bűnt övéi, vagy a saját társasága ellen. Lelekiismerete nyugodt, és ez itt a fő. Mintha csak érezné, hogy van mire támaszkodnia; aztán nem is táplál gyűlöletet elnyomói ellen, hanem a vele történendőket megmásíthatlan ténynek veszi, a melynek nem ő volt a kezdeményezője és befejezője, hanem még sokáig, nagyon sokáig lesz küzdelem tárgya.

Megjegyzem, hogy nem minden esetben viselték magukat oly hideg vérrel és közönyösen. Zserebjatnikov hadnagyról például némi megütközéssel beszéltek el egyet-mást. E hadnagygyl kórházban létem első napjaiban - természetesen csak a foglyok elbeszéléseiből - ismerkedtem meg. Később természetben sikerült meglátnom, a mikor egyszer őrségen volt nálunk, s személyesen is megismerkedtem vele. Harmincz éves, magas termetű és kövér ember volt. Arczáról le volt olvasható, hogy a kegyetlen emberek közé tartozott. Szenvedélyesen szeretett vesszőzni, botozni, a mikor esetleg őt jelölték ki végrehajtnak. Megjegyzem, hogy Zserebjatnikov hadnagyot már az elbeszélések után is szörnyetegnek tartottam. A büntetéseket néha más tiszték hajtották végre, de ezekben volt mégis némi szájalomérzet. Zserebjatnikov a leglelketlenebb volt ilyen alkalmakkor, ő csupán inycenzségből, élvezetből, művésziességből szerette a fenyítések végrehajtani, és gyönyörködött azokban, mint ama római patriczius, aki túltenni igyekszik mindenkin, hogy minél mesterkétebb, minél kegyetlenebb módot találjon a fenyítés okozta élvezet érzetének fokozására. Ime, kivezetik a foglyot a fenyítés végrehajtásához, Zserebjatnikov a végrehajtó; már egy tekintet is a hajlékony botokkal felfegyverzett embereknek hosszú sorára, meglepéddel töltötte el. Önélégülten sétált végig a sorok között és mindenkit kötelessége lelkiismeretes teljesítésére buzdított, mert különben... a katonák jól tudták, mit jelent ez a »különben.« Végre elővezetik a bűnöst, akinek, ha nem ismerte Zserebjatnikovot, ha még nem hallott semmit rabtársaitól az ő lelkületéről, fogalma sem lehetett róla, mi célból gyakorolja vele szemben szemfényvesztéseit. (A hadnagy kifogyhatlan volt a fortélyokban.) Minden fogoly abban a pillanatban, mikor vetköztetni, kezeit két puská tusához kötni kezdik, hogy az úgynevezett zöld utcán végig vezessék (a zöldruhás katonák sorfalát nevezik így), bevett szokás szerint, síránkozó hangon könyörögni kezd a végrehajtnál jelenlevő tisztnek hogy ne súlyosbítsa szigorúságával a büntetést: »Tekintetes uram! így kiált a szerencsétlen, könyörüljön rajtam; legyen atyám, imádkozni fogok önért, ne tegyen tönkre, legyen irgalmas!« Zserebjatnikov csak erre látszott várni, azonnal félbeszakítja az illetőt és részvétteljes kifejezést kölcsönözve arcának, ilyenfajta beszélgetésbe ered az elítélttel.

- Barátom, hát mitevő legyek veled? Hisz nem én, de a törvény büntet téged.
- Tekintetes uram, minden az ön kezeiben van, legyen irgalmas.
- És te azt hiszed, hogy nem sajnállak? Azt hiszed, hogy nekem az élvezet, hogy verni fognak? Hisz én is ember vagyok! Nos, nem vagyok ember?
- Kétségkívül, tekintetes uram, tudva levő dolog, önök a mi apáink, mi gyermekeik vagyunk. Legyen hát igazi édes atyám! kiáltja a fogoly ujult reménnyel.
- Igen, kedves barátom, ítélj magad; van elég eszed, hogy megítélhess: hisz magad is tudhatod, hogy csupa felebaráti szeretetből akarunk reád, bűnösre is leereszkedően és jóságosan tekinteni.
- Szent igazságot mond, tekintetes uram.
- Igen, jóságosan bánunk el veled, mintha bűnös sem lennél. De itt nem én rendelkezem, hanem a törvény! Gondold meg! Hisz én az Istennek, és a hazának szolgállok; halálos bűnt követnék el, ha gyöngíténém a törvényt, vedd ezt fontolóra.
- Tekintetes uram!
- No, hát legyen! Legyen meg a kedvedért! Tudom, hogy bűnt követek el, de legyen úgy... Most az egyszer megkönyörülök rajtad és gyöngén büntetlek meg. De hátha ártok neked ezzel? Nézd, most megkönyörülök rajtad, meghagyom, hogy gyöngébben verjenek és te abban a reményben, hogy más alkalommal is így lesz, újra vétséget fogsz elkövetni. Mi lesz akkor? Látod, nekem ez a lelkemet nyomja...
- Tekintetes uram! Soha sem követek el rosszat!
- No, jól van, jól! Megesküszöl nekem, hogy jövőben jól fogod magad viselni?
- Isten pusztítson el, ha nem! Hogy ezen a világon...
- Ne átkozódjál, mert ez bűn. Szavadnak is adok hitelt. Szavadat reá!
- Tekintetes uram!!
- No, tudd meg, hogy csak az árvák könyeiért leszek irgalommal irántad; árva vagy?
- Árva, tekintetes uram. Egyedül vagyok a világon, mint az ujjam. Nincs se apám, se anyám...
- No, hát legyen az árvák könyeiért; de vigyázz, ez legyen az utolsó eset... Vezessétek őt, végzi oly gyöngéd hangon, hogy a rab már azt sem tudja, hogy adjon hálát az Istennek ily nemes szívű pártfogásért.

A borzasztó körmenet megindul, elvezetik a foglyot; a dobpergés megszólal s az első botok megsuhannak...

- Üsd csak! kiált most teli torokkal Zserebhatnikov. - Rajta, csattints reá! Nyuzd! Huzz rá egyet, no még egyet az árvára. Erősebben üssetek a gazemberre. Még erősebben! Rajta, rajta!

És a katonák teljes erővel ütik a szerencsétlent, kinek szemei szikráznak és fájdalmas kiáltással fut tovább, tovább. Zserebhatnikov a sorfal mellett utána szalad és szüntelen kaczag, hogy szinte az oldalát fogja, csak úgy dül a kaczagástól. Csengő kacaját olykor vad kiáltása szakítja meg:

- Huzz rá egyet! Csipd meg a gazembert, üss egyet az árvára...

Zserebhatnikovnak volt még más módja is, a melylyel az elítéltet gyönyörködve faggatta. A foglyot ismételve elővezetik, ez ismét elkezd rimánkodni. Zserebhatnikov most az egyszer nem habozik, nem csinál arcfintorgatásokat, hanem nyíltan látszik beszélni:

- Látod, jó ember, most isten igazában megbüntetlek, úgy a mint kell, a mint azt megérdemled. Azt azonban megteszem, hogy nem fogom a kezeidet felkötni. Fuss, a mennyire lábad engedi, az emberek előtt. Ha talál is minden bot, mégis csak rövidebb ideig fog tartani. Meg akarsz próbálni?

A fogoly csodálkozással és bizalmatlankodással hallgatja és elgondolkozik: - reménykedik magában, - hátha csakugyan enyhébb lesz így, aztán lehetséges, hogy minden bot nem is fogja érni.

- Jó, tekintetes uram, beleegyezem.

- No, én is beleegyezem, most szaladj és ti emberek ügyeljete. Nézzetek, ne ásítsatok! kiált a katonákra, előre tudva azt, hogy egyetlen egy bot sem fogja a bűnös hátát kikerülni; a verésre kirendelt katona is jól tudja, hogy mi vár reá, ha botja nem talál.

A rab teljes erővel futásnak ered a »zöld utczán,« de alig hagyott el tizenöt embert, a botok villámcsapásként egyszerre hullnak hátára és a szerencsétlen jajgatva roskad a földre.

- Nem, tekintetes uram, inkább a törvény szerint büntessen, mondja elrémülve és sápadtan; lassan emelkedve föl a földről.

És Zserebjatnikov, ki jól tudta, mi lesz a vége fortélyának, csaknem megpukkad a nevetéstől.

A csselfogásokat, melyek Zserebjatnikovot mulattatták, és mind azt, a mit róla beszéltek, lehetetlen itt elősorolni.

Egészen más módon, más hangon, és más szellemben beszéltek nálunk Szmekalov hadnagyról, aki, mielőtt őrnagyunk térparancsnokká lett, mint fogházparancsnok volt hozzánk beosztva. Bármennyire közönyösen beszéltek is Zserebjatnikovról, de hősieskedésével senki sem dicsekedett, sőt láthatólag mellőzéssel is viselkedtek iránta. De Szmekalov hadnagyról mindenki örömmel és élvezettel emlékezett meg; az ő fenyítésére mindenki kellemesen emlékezett vissza, még a vesszőt is reá tudta az emberre tukmálni. Ennek pedig az volt az oka, hogy nem igen volt nagy kedvelője a botozásnak; benne nem volt egy parányi sem Zserebjatnikov barbárságából. Ez volt oka, hogy oly népszerűségnek örvendett a rabok között. Igaz, ez a népszerűség, de kivétel nélkül az egész orosz nép egyetlen egy nyájas szóért kész elfeledni a szenvedéseknek egész sorát; ezt minden részreahajlás nélkül, mint tényt állíthatom. Nem volt nehéz e népet hálára kötelezni és nála népszerűvé lenni. De Szmekalov hadnagy oly népszerűséget tudott magának kivívni, hogy a foglyok még arról is meghatottan tudtak beszélni, a mikor ő hajtotta végre a testi fenyítést. Volt azonban eset, hogy Szmekalov hadnagy tudott érzékenyen is büntetni, de azt úgy tudta véghezvinni, hogy reá ezért nemcsak hogy nem haragudtak, de tréfáiról illetve botozásairól sokáig beszélgettek. »Ennek az embernek van lelke,« mondogatták. Neki nem voltak csselfogásai: ő egyszerű és jó lelkű volt, természetesen a maga módja szerint; nem volt érzéke a művészet iránt. Neki csak egy csselfogása volt, melylyel aztán egész éven át beírte; de lehet, hogy tulajdonképpen azért ragaszkodott ehhez, mert egyetlen volt. Sok naivság volt benne. Így például akkor, mikor a foglyot elővezették, Szmekalov maga jött ki a fenyítéshez, kijött pedig mosolyogva, és tréfásan kezdett holmi magán-, házi, fogházi és személyes dolgokról kérdezősködni; de korántsem oly czállal, mint Zserebjatnikov, hanem egyszerűen csak azért, mert ő csakugyan érdeklődött a dolgok iránt. Elhozzák a vesszőket, Szmekalov pedig egy széken foglal helyet és pipára gyújt. A fogoly elkezdi rimánkodni... »Nem, barátom, fekdjél le, hiába való minden, aztán mit félsz tőle...« mondja Szmekalov; a fogoly felsóhajt és lefekszik. »Várj csak, barátom, tudsz-e valami imádságot könyv nélkül?« - »Hogy ne tudnék, tekintetes uram, hisz keresztény ember vagyok, már gyermekkoromban megtanítottak erre.« - »No, hát mondj el egy imádságot.« És a fogoly már tudja, mit kell tenni, és tudja előre, mi következik ez imádkozásra, mert a tréfa már ezelőtt legalább harminczszor ismétlődött. De Szmekalovnak is tudomása van arról, hogy a

fogoly tudja azt; tudja, hogy a katonák, kik fölemelt vesszőkkel állanak az áldozat mellett, már szintén sokszor hallották ezt, és ő mégis megismétli, - annyira megtetszett neki. Lehet, hogy csak azért, mert mint saját alkotása, hízelt művész találékonyságának. A fogoly elkezd imádkozni, az emberek a vesszőkkel várakoznak, Szmekalov pedig, előre hajolva székében, a dohányzást abba hagyja, kezét fölemeli és várja az ismert szót. S mikor a rab oda ér ahhoz a szóhoz s azt mondja: »miképen mennyben« a hadnagy élénk taglejtéssel a vesszőket magasra tartó emberekhez fordul és hirtelen rámondja: »adj neki egyet!« Mire hahotába tör ki. A körben álló katonák szintén nevetnek; nevetnek a vesszőzők és majdnem maga a bűnös is nevet, daczára, hogy már suhannak felette a vesszők és egy pillanat múlva szabadalni fogják bűnös testét. És Szmekalov örül, örül annak, hogy mily szépen eszelte ki a tréfát. A büntetés végrehajtása után Szmekalov önelégülten távozik a büntetés színhelyéről és csaknem meglegedetten távozik a bűnös is, s aztán egy félóra múlva már elragadtatással meséli a körülállóknak: »milyen szeretetreméltó s milyen tréfás ember az ő hadnagyuk.«

A hadnagy nagylelkűségéről ép e pillanatban is hangzik a rabok dicsérete.

- Megtörténik, hogy valami járatban vagy, beszél mosolyogva a rabok egyike, kinek arcáról a visszaemlékezés öröme tükröződik, - a hadnagy már ott ül az ablaknál és theázik. Ha leveszed a sipkádát, azonnal megszólít. - Hová, hová, Akszenov?

- Munkába megyek, Vaszilievics Mihály, mert hát a munka mindennek előtt, vetem oda neki, mire elmosolyodik... Igazán ritka jó ember! Ennek van ám szíve.

- Nem is akad egyhamar ilyen! kiált fel egy hallgató.

XIV. Folytatás.³

A büntetések nemeiről, valamint ez érdekes műtétek különböző végrehajtóiról azért beszéltem most, mert ezekről csak akkor szereztem tudomást, a mikor a kórházba költöztem át. Eddig csak hallomás után ismertem. Rendesen a mi szobáinkba jutottak a fenyítést kiállottak. Eleintén, a míg mohón szemléltem mind azt, a mi körülöttem történik, a fogházban divó rendszabályok, a fenyítések és az ezekhez való előkészületek borzasztó benyomást gyakoroltak reám. Rendkívüli félelem, szomorúság és nyugtalanság vett rajtam erőt. Emlékszem, hogy akkoriban lázas türelmetlenséggel kezdtem behatóan megfigyelni minden eseményt, hallgatni az e tárgyról szóló beszédeket és elbeszéléseket, és hogy adatokat gyűjtsék, magam kérdezősködtem az emberek véleménye és ítélete felől. A többi között minden áron meg akartam tudni az ítéletek és azok végrehajtásának fokozatait és árnyalatait, valamint a vétkek állapotát. Már említettem, hogy a büntetés végrehajtása előtt alig van ember, ki hideg vérrel nézne annak elébe, még azokat sem véve ki, akik már előzőleg is számtalanszor voltak büntetve. Az elíteltet általában valami marczangoló, de tisztán fizikai félelem szállja meg, amely legyőzhetlenül elfojtja az ember egész erkölcsi lényegét. A fogházban való hosszas tartózkodásom alatt figyelemmel kísértem ama vádlottakat, akik büntetésük első felét kiállván, a kórházba kerültek és innen, mikor már a hátuk begyógyult, büntetésük hátralevő részének kiállása végett újra kénytelenek voltak magukat annak alávetni. A büntetésnek két részre osztása mindig a büntetés végrehajtásánál jelenlevő orvos véleménye folytán történik. Ha a testi fenyítésnél a botütések száma oly nagy, hogy azokat a vétkes nem képes egyszerre kiállani, úgy az orvosnak joga van e fenyítést két, sőt három részre is osztani. Egyszerre rendesen ötszáz, ezer, sőt ezeröttszáz vesszőütés méretik a deliquensre; midőn azonban az ítélet két vagy három ezerről szól, mindegyik ezer külön-külön lesz kiszolgáltatva. Azok, kik büntetésük első fele után hátukat kigyógyították és a második fél kiállása céljából a kórházból elbocsátásukat kívánják, a végrehajtást megelőző napon rendesen komorak, lehangoltak és szótlanok. Bizonyos eltompultság és természetellenes szórakozottság észlelhető rajtuk. Az ilyen emberek nem bocsátkoznak beszédbe; igen érdekes az, hogy ily emberekkel maguk a rabok sem ereszkednek beszélgetésbe. Egy vigasztaló szó sem hangzik, a rabok igyekeznek az ilyet mellőzni. Természetesen ez sokkal jobb az illetőre nézve. Vannak kivételek, mint például Orlov, a kiről már egyszer megemlékeztem. A büntetés első részletének kiállása után egyre csak a felett bosszankodott, hogy a háta oly lassan gyógyul, és égett a vágtyól, hogy a kórházból minél előbb kiszabaduljon a büntetés hátralevő részének kiállhatása végett, hogy aztán a legközelebbi fegyencszállítmánnyal számkivetésbe induljon és a hosszú úton megszökjék. Ez a szándék felvidítani látszott őt és aztán Isten tudja, mi volt az eszében. Rendkívül szenvedélyes és szivós természetű volt. Izgatott vérmeiséklete mellett gondosan el tudta rejteni elégedetlenségét. Ez pedig onnan eredt, mert már büntetése kiállása előtt tisztában volt vele, hogy úgy sem engednek el abból semmit. Még vizsgálat alatt állott, mikor különféle dolgokat hallott a hatósági rendszabályokról, úgy hogy már akkor előkészítette magát a halálra; de kiállva büntetése első felét, kissé fölbátorodott. A kórházba rendkívül elkínózva, félholtan hozták be; még soha sem láttam ilyen sebeket; de ő örömmel és reménnyel volt eltelve, hogy életben marad, hogy a híresztelések hamisak voltak, hogy módjában lesz gondolkodni a szökésről, szabadságról, az országukról, mezőről és erdőről... Kórházból való kiszabadulása után másodnapra, ugyanabban a kórházban és ugyanazon az ágyon, a második

³ Mindaz, amit itt a büntetésekről és büntényekről írok, az én időmből való. Most - mint hallom - minden megváltozott.

A szerző.

büntetés következményeiben meghalt. Erről azonban e helyütt - miután már elől megemlékeztem - fölösleges ismétlésbe bocsátkozni.

És mégis, ugyanazok a rabok, kiknek a büntetés előtt oly nehéz napjaik voltak, a büntetést a legférfiasabban szenvedték el. Ritkán hallottam nyögéseket, még kórházba jövetelök első éjjelén sem; a nép általában véve igen el tudja viselni a fájdalmat. Hogy éreznek-e fájdalmat ilyenkor, erről sokat kérdezősködtem. Határozottan tudni akartam, milyen lehet ez a fájdalom és mivel lehet összehasonlítani? Hogy miért törekedtem erre, valóban nem tudom. Annyit azonban mégis tudok, hogy nem pusztán kíváncsiságból tettem. Ismétlem, hogy nagyon izgatott és szomorú voltam. De bárkitől kérdezősködtem is, egy sem elégített ki feleletével. Éget mint a tűz, - ez az egész, a mit megtudhattam, ennyiből állott a felelet. Mikor M-mel jobban megismerkedtem, megkérdeztem tőle is; de ő is csak azt felelte: »fáj, nagyon fáj, mintha tűzzel égetnék a hátamat.« Mindenki egy és ugyanazt mondotta. Arra különben igen jól emlékszem, hogy akkor egy különös felfedezést tettem, melynek helyességeért ugyan nem állok jót, de a foglyok megegyező nyilatkozata alapján erősen tartja magát; tudniillik, hogy a vesszőzés, ha az nagy számra rúg, egyike a legszigorubb büntetéseknek, a melyek nálunk alkalmazásban vannak. Első tekintetre úgy látszik, hogy ez képtelenség és lehetetlenség. De mégis ötszáz, sőt négyszáz vesszővel is halálra lehet egy középerejű embert verni; ötszázon felül pedig már biztosra vehető a halál. Ezer vesszőt még a legerősebb alkotású ember sem képes kiállani, míg az ötszáz, sőt ezer botot minden káros következmény nélkül bárki is kiállhatja. A rabok egyhangúlag azt mondják, hogy a vessző sokkal rosszabb a botnál. És ez csakugyan úgy van, »a vessző erősebben égeti a testet,« mondják, »alatta nagyobb a fájdalom.« A vessző erősebben izgat, erősebben hat az idegekre, mértéken felül ingerel és mód nélkül megrendíti azokat. Nem tudom, hogyan van most, de a nem rég multban voltak előkelő gentlemanok, kik áldozataikat halálra vesszőztették. De Sade és Brennewille marquisról beszélnek ezt. Azt hiszem, hogy ez érzésben valami édes kín rejlik, a miben a gentlemanok szíve kéjelgett. Vannak emberek, kik, ép úgy mint a tigris, vért szomjaznak. Aki egyszer a vérontás élvét tapasztalta, azt a korlátlan hatalmat az emberi test, az emberi vér és lélek felett, aki egyszer érezte azt a hatalmat, azt a lehetőséget, hogy felebarátját - aki hozzá hasonlóan Isten képére teremtett - legnagyobb megalázásban lábainál lássa, az elveszti az uralmát saját érzései felett. A zsarnokság megszokás, mely lassan fejlődik és betegséggé fajul. Azt hiszem, hogy általa a legnemesebb ember vaddá, érzéketlen állattá válik. A vér és az erőszak érzése megrészesíti az embert, kifejleszti benne a durvaságot, a kicsapongást, és az értelmet, az érzést a természettel homlokegyenest ellenkező cselekedetek iránt is kibékítik, sőt azokat tetszetősekké teszik. Az ember a polgár zsarnokság alatt mindig tönkre jut; az emberi jogok visszavívása, az ujjászületés, rá nézve lehetetlenné válik. Ehhez járul még, hogy a szabad akarat ily rakoncátlansága felbontja a társadalmat. Az a társadalom, a mely ezeket a jelenségeket fásultan nézi, alapjában meg van rendülve. Szóval a testi fenyítés joga, mely egy embernek embertársai felett adatott, a társadalom egyik fekélye, amely legfoganatosabb eszköz arra, hogy a fenyítettben minden áldásos csirát elpusztítson, és valóságos alapja a társadalom feltartóztatlan romlásának.

A társadalomban a hóhér megvetett egyéniség, azonban a gentleman hóhér a legkevésbé sem. Nem régen a könyvekben általánosságban ellenkező nézet hirdettetett. Még azok is, kik azt vallják, nem tanulták meg elfojtani magukban az uralkodás vágyát. Minden gyáros, minden vállalkozó bizonyos kéjes meglepedést érez, mikor látja, hogy az ő munkása s olykor annak egész családja tőle függ. Ez valóban így van; a nemzedék nem oly könnyen tud megszabadulni attól, a mit örökölt; az ember nem oly könnyen mond le arról, a mi vérebe ment át, amit úgy szólván az anyatejjel szítt magába. Nem történik a természetben ily gyorsan erőátváltás. Csupán annak az elismerése, hogy eredendő bűnben fogantattunk, nem elég, az vajmi kevés. A bűnösségből fölszabadulni: erre hosszú, nagyon hosszú időre van szükség.

A hóhérról kezdtem beszélni. A hóhér jellemvonásai csaknem minden emberben megvannak. De az ember állatias tulajdonai nem fejlődnek mindenkinél egyformán. Ha azonban ezek a többi tulajdonságokat fejlődésükben elnyomják, akkor az ily ember - kétségtelenül - rettegett szörnyeteggé válik. Kétféle hóhér van: aki szabad akaratából az, és olyan, aki kényszerítve van rá. A szabadakaratból lett hóhér, természetesen, sokkal alacsonyabb fokon áll minden tekintetben amannál; az ilyentől a nép csaknem misztikus félelemmel, irtózáttal fordul el. De honnan van ez a csaknem babonás félelem az egyik s oly közönyösség s csaknem ragaszkodás a másik hóhér iránt? Vannak e tekintetben nagyon különös példák: ismertem jó, becsületes és igen tiszteletre méltó embereket a társadalomban, akik például nem tudták elviselni, ha az, a kin a büntetés végrehajtandó volt, nem jajgatott a vesszőzés alatt, nem rimánkodott és nem kért kegyelmet. Azt mondják: ez illő és elkerülhetlen, és midőn egy alkalommal az áldozat nem akart jajveszékelní, a végrehajtó, kit ismertem és aki máskülönbén jó ember volt, egészen kijött a sodrából ez esetnél. Eleinte gyöngén akarta büntetni a delinquentst; de nem hallva a szokásos »tekintetes uram, legyen irgalmas« stb. jajveszéklést, haragra lobbant és ötven vesszővel többet veretett az áldozatra, így akarván kicsikarní a jajgatást és a könyörgést, s mikor elérte, e szavakkal fordult hozzám: »ennek a konoksága meg van törve.« A valódi, a kötelezett hóhér, a kiről tudva van, hogy az egy számkivetésre ítélt fegyencz, ki ily feltétel alatt szabadul fel, először egy kitanult hóhérhoz jut próbaszolgálatra és ha ettől elleste mesterségét, akkor életfogytiglan a várfogságban (osztrog) lesz alkalmazva, hol elkülönítve, egy neki rendelt szobában nyer elhelyezést s bár meg van engedve neki háztartást vinni, mégis folytonosan őrizet alatt áll. Az élő ember természetesen nem gép, a hóhér, bár hivatalos kötelességből ver, olykor mégis ingerültté lesz, haragba jön; de bár bizonyos gyönyörérettel ver is, személyes gyűlöletet azonban soha sem táplál áldozata iránt. Ügyes ütés, mesterségében való jártasság, társai és a közönség előtt feltűnni vágyás - nagyon fokozzák becsvágyát. Művészetre törekszik. Ezenfelül nagyon jól tudja, hogy őt mindenki megveti, hogy mindenütt azzal a babonás félelemmel találkozik, mely őt mindenhová kíséri, azért majdnem lehetetlen, hogy ez ne legyen reá befolyással és ne fejleszse ki benne a dühöt, a vadállati gerjedelmeket. Még a gyermekek is tudják, hogy az ilyet »apja, anyja kitagadja.« Különös dolog, hogy a hány hóhért alkalmam volt látni, az mind felvilágosodott, értelmes, eszes és legfőképp hiú, sőt büszke ember volt. Vajjon e makacs büszkeség visszahatása volt-e az általános megvetésnek - nem tudom. Lehet, hogy a körülmények szinpadias színezete, a mikor a közönség előtt a vesztőpadon megjelennek, fejleszti bennök a dölyföt. Egyszer, jól emlékszem, sikerült találkoznom és hosszú időn át közelről megfigyelnem egy hóhért. Ez alacsony termetű, izmos, sovány, göndörhaju, eléggé kellemes arczu, 40 éves ember volt. Rendkívül komoly és nyugodt embernek látszott; külsejére eléggé gentlemanül viselkedett; röviden, megfontoltan, sőt leereszkedőleg felelt mindig a hozzá intézett kérdésekre, velem szemben azonban fontoskodó büszkeséget tanusított. Az őrség tisztjei, mint azt magam is tapasztaltam, mindig bizonyos tisztelettel beszélgettek vele. Ezt ő észrevette s így nem csoda, ha megkétszerezte velük szemben az udvariasságot, ridegséget és méltóságot. Minél nyájasabban beszélt vele az előljáró, annál tartózkodóbbnak mutatta magát irányában, és bár az udvariasság határát nem lépte át, mégis bizonyos vagyok abban, hogy a vele beszélgető felebbvalónál sokkal magasabb fokon állónak tekintette magát. Ezt arczáról lehetett leolvasni. Megtörtént, hogy forró nyári napokon, hosszú vékony ruddal kezében, őrkiséret mellett, kiküldték őt városi kutyákat lebunkózní. E városkában rendkívül elszaporodtak a gazdátlan kutyák, s minthogy igen veszedelmesekké lettek a kánikulás napokon, az előljáróság a hóhért küldte ki megsemmisítésükre. Észre lehetett venni, hogy még e lealacsonyító foglalkozás sem volt rá nézve megszegényítő. Látni kellett volna csak, mily méltóságteljesen járta be a fáradt őrkiséret mellett a város utczáit, már megjelenésével rémületbe ejtve az asszonyokat és az utcai gyerekeket és mily méltóságteljesen nézett a szembejövőkre. A hóhérok különben igen gondtalanul élnek. Pénzük van, igen jól esznek, isznak. A megvesztegetés igen jövedelmező forrás reájuk nézve.

A polgári fegyencz, ha testi büntetésre van ítélve, még utolsó fillérét is a hóhérnak ajándékozta. Más, gazdag foglyoknál ők maguk határozták meg az összeget s megtörtént, hogy harmincz, sőt több rubelt is szedtek be tőlük; az igen gazdagokkal még alkuba is bocsátkoztak. Nagyon enyhén hajtani végre a büntetést, természetesen, a hóhérnak sem szabad; ez az ő bőrébe kerülne. De azért bizonyos összegért mindig megígéri az áldozatnak, hogy nem fogja igen érzékenyen verni. Ajánlatát csaknem mindig elfogadják, ha pedig nem, akkor csakugyan barbár módon szokta végrehajtani a büntetést; ez neki teljesen hatalmában áll. Megtörténik, hogy még szegényebbekre is nagy sarczot vet ki; ilyenkor a rokonok állnak elő, alkudoznak vele s jaj a szerencsétlennek, ha nem elégítik ki őt. Ily esetekben nagy segítségére volt az a babonás félelem, melyet az emberekben keltett. A hóhérról a legcsodásabb dolgokat mesélik. Különbö a rabok maguk beszéltek nekem, hogy a hóhér egy ütéssel is képes agyonverni egy embert. Ezt azonban senki sem látta, s nem is volt bebizonyítva. Különbö lehet: mert nagyon határozottan állították. Maga a hóhér is azt mondta nekem, hogy képes erre. Azt is beszéltek, hogy teljes suhintással is meg tudja úgy ütni a bünös hátát, hogy egy verési hely sem serked ki és a legcsekélyebb fájdalmat sem okoz. Minde szemfényvesztésekről már nagyon sok monda kering. De ha a hóhér el is fogadja a borraivalót, hogy gyengén hajtja végre a büntetést, az első ütéssel mégis teljes suhintással, teljes erővel méri ki. Ez már bevett szokás volt. A következő ütések már gyengíti, különösen pedig akkor, ha előre kifizették a váltságdíjat. Az első ütés azonban, akár fizettek, akár nem - az övé. Hogy miért teszik ők ezt, valóban nem tudom. Azért-e, hogy az áldozat a további ütésekhez szokjék, avagy hogy különbséget tudjon tenni a fájdalmas és az utána következő gyöngébb ütések között, vagy egyszerűen vitézkedésből, hogy áldozatát félelembe ejtse s hogy értékre adja, kivel van dolga? A hóhér minden esetben a büntetés végrehajtása előtt némileg izgatott kedélyhangulatban van, s ezt a hatalom érzete költi fel benne; e pillanatban ő színész, a közönség figyelmére van irányítva s ő kétségkívül nem minden benső élvezet nélkül kiáltja oda az első ütés előtt az áldozatnak a szokásos és végzetes szavakat: »Tartsd magad, mert ütlek!« Alig lehet elképzelni, mennyire képes az emberi természet önmagából kivetközni.

Az első napokban a kórházban éber figyelemmel hallgattam a foglyok e fajta elbeszéléseit. A fekvés valamennyiünknek igen unalmas volt. Az egyik nap úgy telt, mint a másik. Reggelként még némileg szórakoztatott bennünket az orvosok látogatása, aztán később utánuk az ebéd is. Az étkezés ebben az egyhangúságban nagy szórakozást nyújtott. Az étel adagok különfélék voltak s a betegségek nemei szerint változtak. Némelyek csak levest kaptak, melyben csak itt-ott uszott valami dara-féle; mások csak híg kását, a harmadik édes kását, ennek igen sok irigye volt. A rab, kit a hosszas fekvés is nagyon elpuhit, igen nyalánkká válik. A lábbadozóknak és a föllábadtaknak kis darab főtt marhahúst, vagy a mint azt nálunk nevezték: »ökröt« adtak. Legjobban éltek a scorbut-betegek, kik a hus mellé hagymát és egyéb zöldséget, néha egy pohár bort is kaptak. A kenyér, tekintettel a betegségek nemeire, fekete és félfehér volt. Az adagoknak ily hivatalos megkülönböztetése csak bosszantotta a betegeket. Természetes, hogy némely betegségben az ember maga sem kívánt enni. Helyettük a nagy étvágyu betegek elfogyasztották a többiek adagját is. Némelyek fölcserélték ételüket, úgy hogy az adag, amely egyik beteget megillette, egészen más fajta beteghez került. Mások, kiknek olyan betegségük volt, hogy csak gyöngye adagot kaptak, marhahúst, kvaszt, kórházi sört vásároltak az olyanoktól, kiknek számára ilyen rendelve lett.

Sőt olyanok is voltak, akik két adagot is elfogyasztottak. Az adagok egész adás-vevés tárgyát képezték. A marhahús-adagnak eléggé magas ára volt: öt kopekre becsülték. Ha a mi szobánkban nem lehetett venni, elküldték az őrt a szomszéd szobába, ha ott sem volt, úgy elküldték a katonák szobájába, vagy a mint nálunk mondták: a »szabadok«-hoz. Mindig akadtak olyanok, akik szívesen adták el adagjukat ezeknek, s ilyenkor nem maradt egyebük a kenyérenél, a pénzt pedig összekuporgatták. Igaz, a szegénység általános volt, de azok, kiknek

pénzceskéjük volt, még kalácsot és egyéb nyalánkságokat is szereztek. A mi öreink önzetlenül teljesítették e megbízásokat. Ebéd után az unalom tetőpontra hágott; időtöltésből ki aludt, ki fecsegett, ki civódott, ki pedig mesélt valamit. Ha új betegeket nem hoztak, az idő még unalmasabban telt. Egy ujoncz megérkezése mindig némi tekintetben ébren tartotta az embereket, különösen akkor, ha az teljesen ismeretlen volt. Az illetet rendesen alaposan megforgatták, kikérdezték: kicsoda, micsoda, hová való s mi a foglalkozása? Különösen érdekelték bennünket az átutazó betegek, ezek mindig tudtak valamit elbeszélni, de sohasem benső ügyeikről. De ha jószántukból nem beszélgettek, a foglyok sohasem zaklatták őket kérdéseikkel. A vesszőbüntetést kiállottak szintén este felé jöttek a kórházba. Megjelenésük mindig élénk benyomást tett reánk. Oly napon, mikor effélék nem jöttek, nagyon unatkoztunk; nem ritkán össze is veszték ilyenkor. Továbbá szerfelett örültek nálunk a megfigyelés végett behozott elmebetegeknek is. Abból a célból, hogy a büntetéstől megmenekedjék, a vádlott olykor örültséget színlel. Ezek közül egyeseket nagyon hamar kigyógyítottak, vagy jobban mondva, ők maguk változtatták meg politikájukat, és az a beteg, ki két-három napon át a legfurcsább dolgokat művelte, hirtelen észretért, lecsendesült és komoran szorgalmazta kibocsáttatását. Sem a rabok, sem az orvosok nem tettek szemrehányást az ilyeneknek, és szó nélkül teljesítették kérésüket. Két-három nap múlva ezek már a fenyítést kiállották és mint ilyenek jöttek ismét hozzánk. Ily esetek különben igen ritkán fordultak elő. Az igazi örültek, kiket megfigyelés végett hoztak, valóságos Isten csapása volt reánk nézve. Vig, zajos, lármás, tánczó és daloló örülteket igazi elragadtatással fogadtak a rabok. »Lesz most mulatság!« kiáltottak csaknem valamennyien, midőn egy ily örültet hoztak közénk. Reám nézve azonban borzasztó volt az ily szerencsétlenek látása. Hideg vérrrel soha sem tudtam nézni az örülteket.

Azok a végnélküli arcfintorok, szünni nem akaró bolondságok, melyek az ilyen beszállított betegeknél kezdetben kacaját gerjesztettek, idővel elvesztették érdekességüket. Egy örült elől, kit két-három hétig tartottak közöttünk, csaknem meg kellett szöknöm. A véletlen úgy akarta, hogy egyszer kettővel is volt dolgom. Az egyik beteg borzasztó benyomást tett reám. Fogságom harmadik évében történt ez. Az első évben, vagyis jobban mondva száműzetésem első havában, mikor az egyik csoporttal egy-két versznyi távolságban fekvő téglagyárba jártam munkába. A jövő nyári téglaegetéshez szükséges kemenczét kellett ott helyreállítanunk. A telepen M-cky és B. megismertettek engem az ottan lakó felügyelővel. Ez egy magas, sovány, lengyel származású ember volt. Szibériában már rég idő óta van szolgálatban, és bár a köznépből származott, mint harmincz évet szolgált katonát, M-cky és B. igen szerették és tisztelték. Kedvencz olvasmányát a biblia képezte. Beszélgettem vele, s ő oly nyájasan, oly értelmesen s oly érdekesen tudta élményeit elbeszélni, hogy valóban élvezet volt őt hallgatni. Ezután két évig nem láttam, csupán azt hallottam, hogy valamit elkövetett, mi miatt bírói vizsgálat alá került és mint örültet hozták el hozzánk. Lármázva, kacagva és tánczolva lépett be hozzánk. A foglyok el voltak ragadtatva, én azonban igen elszomorodtam... Négy nap múlva már nem tudtuk: mitevők legyünk vele. Czivakodott, verekedett, lármázott, dalolt, sőt éjjeleken át időnként oly undorító dolgokat vitt véghez, hogy valamennyiünknek a gyomra émelyedett. Mindenkiel kikezdett. Végre kényszerzubbonyt kellett reá adni. Valamennyien kérni kezdtük az orvost, hogy más helyiségbe helyezték el. Mikor ez teljesítette kérésünket, ismét az fogta ostrom alá az orvost, hogy őt hozzánk visszahelyezze. Minthogy nálunk ez időben két örült is volt egyszerre, akik fölötte nyugtalanok és dühöngők voltak, a két szomszédos betegszobában folytonosan váltakoztak ez örültek. Végre, minthogy a szerencsétlenek baja mindinkább súlyosbodott, elvitték őket tőlünk, de hogy hová, azt nem sikerült megtudnom...

Még egy különös örültre emlékszem, akit valamikor nyáron hoztak hozzánk. Ez egy rendkívül ügyetlen, erőteljes, mintegy negyvenöt éves és himlőktől iszonyatosan eltorzított arcú, apró szemű és mogorva tekintetű ember volt. Mellém helyezték el. Nagyon csöndesnek látszott,

senkivel sem bocsátkozott beszédbe és gondolatokba merülve ült egy helyen. Estefelé hirtelen csak felém fordult. Egyenesen, minden bevezetés nélkül, de oly tekintettel, mintha valami fontos titkot akart volna közölni velem, beszélt nekem, hogy a napokban neki kétezer botot kell kapnia, de ez nem fog megtörténni, mert H. ezredes leánya kérelmez érdekében. Kétkedve tekintettem reá és azt feleltem, hogy ez esetben hiába való lesz az ezredes leányának minden ékesszólása. Nem gyanítottam még semmit; őt nem mint örültet, de mint közönséges beteget hozták hozzánk. Kérdeztem tőle, hogy mi a baja? Mire azt felelte, hogy nem tudja, mi okból hozták őt ide, mert ő teljesen egészséges, az ezredes leánya pedig szerelmes belé. A leány - folytatta tovább - mikor két héttel azelőtt a főőrség mellett elhaladt s én véletlenül az ablakrácsra kitekintettem, megpillantott engem s belém szeretett. Azon idő óta már háromszor volt a főőrségen; első ízben atyjával tért be a bátyjához, ki mint tiszt az őrségen volt; másodszor az anyjával jött alamizsnát osztogatni, és mikor mellettem elhaladt, megsugta, hogy szeret engem és ki fog szabadítani. Különös, hogy mily elmés részletességgel tudta ezeket az ostobaságokat elmondani. A büntetéstől való megszabadulásban szentül hitt. Az ezredes leányának szenvedélyes szerelméről nyugodtan és határozottan beszélt. Reám nézve borzasztó volt végig hallgatni ennek a mintegy negyvenöt éves és csuf arcú embernek badar beszédét. Bámulatos, mit idézett elő e félénk lélekben a büntetéstől való félelem. Lehet, hogy az ablakrácsra át csakugyan meglátott valakit, és az örütség, melyet benne a folyton növekvő félelem szült, legott kibuvót talált. E szerencsétlen katona, kinek egész élete folyamán egyszer sem jutott eszébe kisasszonyokra gondolni, most egy egész regényt gondolt ki, ösztönszerűleg kapkodott még a szalmaszálhoz is. Szó nélkül hallgattam ki és a hallottakat közöltem a többi rabokkal. De midőn látta, hogy a többiek érdeklődni kezdenek, nagyképüsködve elhallgatott. Másnap az orvosok hosszasan kikérdezték baja felől, minthogy azonban határozottan kijelentette, hogy semmi baja sincs, hogy teljesen egészséges, mint a hogy annak is látszott, kibocsátották a kórházból. Arról azonban, hogy a kibocsátó jegyen sanatus volt beírva, mi csak akkor értesültünk, mikor az orvosok odahagyták a termet, s így már nem voltunk képesek őket felvilágosítani az örült elme-futtatásairól. E hiba különben annak a mulasztásnak az eredménye volt, melyet az előljáróság követett el, midőn nem közölte a kórházzal az illető baját. Lehet, hogy még azok sem voltak bizonyosak örütségében, akik a kórházba küldték őt megfigyelés végett. Két nap múlva a szerencsétlent kivezették, hogy a büntetést rajta végrehajtsák. Könnyen elképzelhető, mennyire megrendítette ez; nem akarta elhinni az utolsó pillanatig, hogy a büntetést rajta végrehajthassák, s mikor a sorfal között ellépdelt, folytonosan »őrséget!« kiáltott. A büntetés kiállása után, minthogy üres ágy nem volt a mi szobánkban, egy más helyiségbe helyezték el. Én mind e mellett tudakozódtam felőle és sikerült megtudnom, hogy nyolcz napon át egy kukkot sem szólt senkihez és rendkívül szomorú volt... Mikor a háta begyógyult, kibocsátották őt a kórházból, de hogy hová küldték, azt sehogy sem sikerült megtudnom.

Ami általában véve a gyógymódot és a gyógyszereket illeti, arról - a mennyire észrevettem - itt csak annyit jegyzek meg, hogy a könnyű betegek alig tartották be az orvos rendeléseit és nem vettek be semmiféle gyógyszert; de a nehéz s általában az igazi betegek nagyon odaadón gyógyították magukat, pontosan szedtek orvosságot és porokat; de legjobban szerették nálunk a külső gyógymódok alkalmazását. A köpölyözést, pióczázást, borogatást és érvágást a mi köznépünk a legszivesebben fogadja és a legnagyobb bizalommal viseltetik iránta. Engem rendkívül meglepett egy különös körülmény. Ugyanaz a népség, amely a legkínzóbb fájdalmakat is képes volt eltűrni, sokszor panaszkodott, idegenkedett, sőt nyögött holmi gerely láttára. Igaz, ezek az érvágók nálunk igen különfélék voltak. A gépecskét, a mely egy pillanat alatt átmetszi a bőrt, a sebész egyszer hanyagságból vagy elrontotta, vagy - meglehet - az magától elromlott, s azért az érvágó gerelyt voltak kénytelenek alkalmazni. E műszer alkalmazása sokkal érzékenyebb fájdalmakat okoz, mint az a kis gép, melynek tizenkét késecskéje egy pillanat alatt hatol a testbe, ennél a fájdalom kevésbé érezhető. Az érvágó gerely

hasonlíthatlanul lassabban metsz, s így a fájdalom nagyon érezhető. Az érvágást magamon tapasztaltam, tehát határozottan állíthatom, hogy az bár fájdalmas és bosszantó, a műtétet mégis minden pissenés nélkül el lehetett tűrni. Nagyon mulatságos volt olykor látni, mint fintorgatta az arcát némely tettetett beteg. Sokszor megtörtént, hogy az ilyenekből valóságos gúnyt üztek. Különösen nem szerette ezt Usztyanczev, aki a nélkül is fölötte ingerlékeny természetű volt és nem szalasztott el egyetlen alkalmat sem, hogy bele ne kössön valakibe. Fájdalmában és részben butasága miatt ez élvezetre szüksége is volt. Volt eset, hogy kezdetben komolyan és áthatóan nézte ezt a műveletet, azután nyugodt és meggyőző hangon kezdé ráolvasni az illetőre leczkértetését. Ehhez különben neki teljes joga is volt, a mennyiben az ő tiszte volt közöttünk a rendre és az általános erkölcsiségre figyelni.

- Ez is mindenbe beleüti az orrát, mondogatták olykor a rabok. Őt különben nem merték szidalmazni, csupán csak úgy tréfából nevettek olykor fölötte, a nélkül, hogy belekötöttek volna.

- No, már kibeszélted magad? Elég lenne három szekérre is!

- Micsoda fecsegés ez megint? Ostoba előtt nem szoktak kalapot emelni, az bizonyos. Mit kiabál egy gerely-vágás miatt? Ki szerette a mézet, türje el a keserüt is.

- És neked mi bajod van vele?

- Nem, testvérek, szakítá félbe a beszélgetést az egyik rab, - a köpölyözés kis-miska; ezt megpróbáltam s mondhatom, nincs nagyobb fájdalom, mint mikor az ember fülét huzzák.

Valamennyien fölkaczagtak.

- Hát huzzák már a te füledet?

- Azt hiszed, hogy nem? Természetes, hogy huzzák.

- Azért állnak hát oly hegyesre!

Ennek a rabnak, kit Sapkinnak hívtak, valóban igen hosszú s felfelé álló fülei voltak. Mint csavargó került ide s szorgalmas munkás volt. Korára nézve még nem volt idős s ha beszélt, komoly beszédjét mindig élczekkel fűszerezte.

- Hát tudod-e, honnan következtettem, hogy a te füledet már huzzák? - szólt közbe Usztyanczev, méltatlankodással fordulva Sapkin felé, bár e közbeszólás inkább a többi jelenlevőkhöz, mint ő hozzá volt intézve. Sapkin még tekintetre sem méltatta őt.

- Tulajdonképen ki és miért is huzta a te füledet? - folytatta egy valaki.

- Ki? Ki más, mint az ispravnik (bíró). Ez, testvérek, csavargásért történt. Az akkor volt, mikor K-ba érkeztünk; ketten voltunk, én és Efim, aki szintén csavargó volt. Utközben, Tomlina községében, egy parasztembernél kissé elláttuk magunkat. Tomlina csak egy kis falu, de mi azért körül akartunk nézni és jól meg is szedtük volna magunkat, ha el nem csipnek. Mikor a faluba értünk, legelőszőr is a korcsmába tértünk be. Alig foglalunk helyet, egy rongyos, német öltözetű ember lépett hozzánk.

- Engedjék megkérdeni: vannak írásaik?⁴ kérdé.

- Írásunk nincsen, felelénk.

- Úgy. Nekünk sincs. Még két barátom van velem, akik a Kakuk tábormoknál szolgálnak.⁵ Szabad kérdezni, nem innánk egy kicsit? Tudom, hogy van egy kis pénzük. Egy fél pohárkával, reményelem, csak megvendégelnek?

⁴ Utlevál.

- A legnagyobb örömmel, felelénk neki. - Ivás után elbeszélték tervüket s felszólítottak bennünket, vajjon nem volna-e kedvünk hozzájuk csatlakozni. Egy gazdag polgár lakik itt, ezt akarják meglátogatni. A kísérlet rosszul sikerült. Elfogtak mind az ötünket és a bíró elé vezettek. Én, mondja, magam akarom őket kihallgatni. Pipával szájában jött ki és egy csésze theát hoztak utána. A bíró az asztalhoz ült. Kivülünk még hármat vezettek be, akiket szintén csavargás közben fogtak el. Jaj, testvérek, de nevetségesek voltak e csavargók: ha agyon vertétek volna, nem emlékezett volna egyik sem, hogy mit követett el. A bíró, egy poczakos, barkós uri ember, hozzám fordult. Ki vagy? ordított reám mély hangon, mintha hordóból hangzanék. Természetesen én is csak azt feleltem, amit a többiek, hogy: kérem alásan, semmire sem emlékszem, mindent elfelejtettem.

- Várj csak, majd megoldom a nyelvedet, mondja nekem, - majd megismered a nyirfavesszőt. Azután egy másikhoz fordult.

- Hát te ki vagy?

- Futó, nagyságos uram.

- Futónak hívnak?

- Igen, úgy hívnak, nagyságos uram.

- No jól van, te Futó vagy és te? fordult a harmadikhoz.

- Az én nevem »Utána«, nagyságos uram.

- Az a neved?

- A nevem tulajdonképpen: »Utána futó,« nagyságos uram.

- Hát, gazember, ki nevezett téged így el?

- A jó emberek, nagyságos ur. Vannak a világon jó emberek is, nagyságos uram, az bizonyos.

- És kik azok a jó emberek?

- Azt már elfelejtettem, nagyságos uram; már csak tessék ezt nekem nagylelkűen elnézni.

- Hát valamennyiről megfeledkeztél?

- Valamennyiről, nagyságos uram.

- Apád, anyád is volt... Róluk csak nem feledkeztél meg?

- Valószínű, hogy voltak, nagyságos uram, különben róluk is kissé megfeledkeztem; lehet azonban, hogy voltak, nagyságos uram.

- És hol laktál ez ideig?

- Az erdőben, nagyságos uram.

- Mindig az erdőben?

- Mindig.

- Télen is?

- A telet nem ismerem, nagyságos uram.

- No, és te, - téged hogy hívnak?

- Fejszének, nagyságos uram.

⁵ Azaz az erdőben, hol kakukmadár szól. Azt akarta mondani, hogy ők is csavargók.

- Hát téged?
- Neásítsnak, nagyságos uram.
- Hát téged?
- Intsnek, nagyságos uram.
- Hát egyik sem emlékszik semmire?
- Semmire sem emlékezünk, nagyságos uram.

A bíró elneveti magát, mi is ránézünk és nevetünk. No, várjatok, majd felnyitom a szátokat. - Vezesd el őket a várfogházba! kiáltott. Utánuk akartam menni. - Nem, te itt maradsz, szólt hozzám. - Ide jőjj, ülj le! Látom: asztal, papír és toll van előttem. Ugyan mi lehet a szándéka? gondoltam magamban.

- Vedd a tollat és irj! és megragadva fületem, írni kényszerít. Ránéztem mint ördög a papra, és mondtam: nem tudok írni, nagyságos uram.

- Irj!
- Legyen irgalmas, nagyságos uram!
- Irj, amit tudsz! kiálta és folytonosam huzta a fületem. No, testvérek, inkább háromszáz vesszőt veretett volna reám, - de ő csak egyre erőltetett, hogy irjak.

- Hát elment neki az esze, vagy mi?

- Nem, nem ment el. K-ban az irnokocska nem régiben szép tréfát csinált: kincstári pénzt emelt el és megszökött, annak szintén oly hegyes fülei voltak. Körözték az egész vidéken. Amint én az ismertető jellel megérkeztem, ő azonnal megkérdezte, vajjon tudok-e írni és hogyan, mire megfogta a fületem és huzni kezdte.

- Furcsa egy história lehetett.

- Biz az elég furcsa, felelt.

Általános kaczagás tört ki.

- No, és irtál?

- De hogyan? Elkezdtem ákom-bákomozni a papíron, mire eleresztette a fületem, egynéhányszor felpozott és elküldött, t. i. a várfogházba.

- És tudsz-e írni?

- Azelőtt tudtam, de mióta aczél tollakat kezdtek használni, teljesen elfelejtettem...

Ime, ilyen beszédek, vagy jobban mondva ilyen fecsegések között mult el a mi unalmas időnk. Istenem, hogy unatkoztunk itt! A hosszú, meleg napok mind hasonlítottak egymáshoz. Akár csak valami könyvnek a lapjai! A mellett, különösen kezdetben, igen gyakran megfordultam a kórházban, olykor betegen, olykor pedig csak kipihenni a várfogház fáradalmait. Terhes volt ott az élet, terhesebb mint itt, erkölcsileg terhes. Ellenünk, az előkelő származásuak ellen, gyűlölettel viselkedett ott mindenki. Itt pedig a kórházban mindenki egyenlő és így az élet is barátságosabb. A legunalmasabb volt az este, mikor gyertyákat gyujtottak. A rabok igen korán feküdtek le. A derengő fényt szóró mécs az ajtónál égett és teljes homályban hagyta a szoba átelleni oldalát. A szobát kiállhatlan bűz és melegség kezdte betölteni. Némelyek, nem tudván elaludni, felülnek ágyukban, fejeiket térdeikre hajtják, mintha gondolkoznának valami fölött. S hogy az én időm is gyorsabban elmúljen, egy óra hosszáig is elnézem őket és gondolkozom, hogy ugyan mi fölött törhetik fejüket. Vagy elkezdek ábrándozni, visszaemlékezni a multra, mire egy tág, tiszta kép tárul képzeletem elé; eszembe jutnak

oly részletek, melyekre máskor nem is gondoltam s nem is tudnám úgy átérezni, mint most. Vagy elgondolkozom a jövőről: hogyan fogok távozni a várfogházból? Hová megyek innét? Mikor fog ez bekövetkezni? Visszatérek-e valaha szülőföldemre? Gondolkozom, gondolkodom és a remény sugára csillanik föl lelkemben... Vagy pedig más alkalommal olvasni kezdek: egy, kettő, három és így tovább, véghetetlenül, csak hogy el tudjak e számolás mellett valamiképp aludni. Én néha háromezerig is olvastam és még sem tudtam elaludni. Im, valaki forgolódik. Usztyanczev köhög, az ő korhadt, aszkóros köhögésével, azután mélyen fölsóhajt, miközben többször ismétli: »Istenem, könyörülj a bűnösökön!« A síri csöndben e beteg, tompa hangok nyögése borzalommal tölti el lelkemet. És im, ott valahol a szögletben, szintén ébren vannak és suttogva beszélgetnek. Az egyik élményeiről, multjáról, kóborlásairól, a másik gyermekeiről és nejéről beszél. E távoli suttogásból azt veszem ki, hogy mind az, a miről azok beszélnek, többé soha nem tér vissza. Maga az elbeszélő pedig nem egyéb, mint az emberiség salakja. A beszélgetés csak mint halk, csöndes suttogás, mint egy távoli víz csobogása hallatszik... Emlékszem, hogy egy hosszú téli éjszakán egy ilyen elbeszélésnek voltam a fültanuja. Az első pillanatban álomnak tünt fel az egész, mintha lázban feküdtem volna és lázas képzelődésem szötte volna mindezt...

HARMADIK KÖTET.

XV.
Aquilina férje.
(Elbeszélés.)

Az éjjel már előrehaladt; az óra tizenkettőt mutatott. Már elszunyadtam, de csakhamar fölriadtam. A kis éjjeli mécs kísérteties fénye csak alig lebegett a sötét szobában... Majd mindenki aludt. Még Usztyanczev is mély álomba merült, s csak a távolból volt hallható, mily nehéz a lélekzete és mint hörög torkában az ott összegyülemlett nyálka. A pitvarban egyszerre felhangzott a felváltó őrség nehéz lépte. Fegyveragy koppanása hangzott el az ajtó előtt. Az ajtó feltárult: az őrsvezető óvatosan belépett és megszámlálta a betegeket. Egy percz mulva ránk csukták az ajtót és uj őrt állítottak eléje, mire az őrség eltávozott és ismét beállott a csend. Csak most vettem észre, hogy balra, nem messze tőlem, két beteg rab ébren van és suttogva beszélget. Ez sokszor fordul elő betegszobánkban; megtörténik azonban az is, hogy napok, sőt hónapokon át is szótlantul elfekszenek egymás mellett az emberek, mikor egyszerre éjnek idején, a csend által buzdítva, beszélgetni kezdenek és elmondják egymásnak lezajlott multjuk történetét.

Ezek, úgy látszik, már régóta beszélgettek egymással. Elejét nem hallottam és most sem vehettem ki tisztán beszédjük értelmét; később azonban fülem megszokta a suttogást és kezdtem érteni. Aludni nem tudtam, mit tehettem mást, mint hallgatózni... Az egyik félig fekvő helyzetben, fejét fölemelve és testével szomszédja felé hajolva, nagy hévvel beszélt. A mint látszott, nagyon föl volt ingerelve, valami benső ösztön indította arra, hogy beszéljen. Hallgatója komoran és teljes közönyösséggel ült ágyában, s csak olykor-olykor mormogott valamit, inkább illemből, mint részvétből a beszélő iránt. Cserevin nevü katona volt, mintegy ötven éves, mogorva, szórszálhasogató, kötekedő, elbizakodott és e mellett rendkívül ostoba. A beszélgető, Siskov, még eléggé fiatal, mintegy harmincz éves férfiú volt, kit az előljáróság a szabóműhelyben foglalkoztatott. Ez ideig keveset törődtem vele; és később is, egész fogházi életem alatt nem vonzott hozzá semmi. Nagyon üres fejü, ostoba ember volt. Sokszor egész heteken át nem szólt semmit; néha azonban egész váratlanul belekötött valakibe, elkezdett pörölni és a legcsekélyebb dolog miatt is lánggra lobbant. Ha eldöngették, akkor ismét elhallgatott. Mindenki bizonyos megvetéssel viseltetett iránta. Termetére alacsony és sovány ember volt; szemei nyugtalanul mozogtak ide-oda, néha pedig különös buta kifejezést öltöttek. Ha valamit el kellett beszélnie, beszédjét rendesen heves taglejtésekkel kezdte, mire aztán hirtelen más tárgyra ment át és megfélekezve előbbeni beszédje fonaláról, elkezdett holmi csekélység felett boszankodni. Gunyolódni is igen szeretett s ilyenkor gyakran megtörtént, hogy mikor panaszkodott vagy szemrehányást tett valakinek, ezt oly hévvel tudta tenni, hogy csaknem sírt... Balalajkán igen jól játszott és szerette a zenét; ünnepnapokon még tánczolt is, még pedig - ha kérték és kedve volt - eléggé szépen tánczolt. Könnyen lehetett mindenre rávenni... S amit tett, nem annyira engedelmességből tette, mint inkább tetszés-hajhászatból és nyereség-vágyból.

Sokáig nem tudtam megérteni, hogy miről beszélget. Eleinte én is úgy vettem észre, hogy minduntalan más tárgyra tér. Lehet, hogy ő is észrevette, hogy Cserevin nem sokat törődik az ő elbeszélésével, de úgy látszott, mintha azt akarta volna magával elhíttetni, hogy az ő hallgatója csupa fül, és vajmi rosszul esett volna neki, ha az ellenkezőről győződik meg... - Ha olykor kimentem a bazárra, folytatta tovább, - mindenki hajlongott előttem, azt hitték, hogy gazdag emberrel van dolguk.

- Azt mondd, hogy kereskedése volt?

- No, igen. Őneki azonban még szép birtoka is volt, a földet munkásokkal szántatta; tartott három cselédet; volt saját legelője; kereskedett mézzel és szarvasmarhával, s így környékünkön nagy tiszteletben állott. Már igen öreg volt, úgy hetven éves lehetett. Ha róka-bundájában kijött a bazárra, mindenki kalapot emelt s jó napot kívánt Ankudin Trofimicsnak. - »Jó napot neked is!« válaszolta. - »És hogy megy dolgod?« kérdezte. - »Nem a legjobban, hát a tied?« - »Nem másképp, mi is csak az eget füstöljük.« Soha senkit sem vetett meg, mindig volt mindenki részére nyájas szava. Az olvasást rendkívül szerette. Sokszor öreg feleségét maga elé ültette és órákon át olvasott és magyarázgatott neki. Kétszer nősült, az első nejétől nem voltak gyermekei, a másodiktól - Mária Sztepanovnától - két kis fia volt, meg azután egy leánya Aquilina, aki már tizennyolcz éves volt.

- Ez volt a nőd?

- Várj! Morozov Filyka itt egy kis bajt okozott. Te, mondja ez a Filyka Ankudinnak, - osztzkodjunk; négyszáz rubelt fizess ki számomra, miután dolgoztam neked. Nem akarok veled üzletbe állani, mondja, - de Aquilinádat sem akarom nőül. Most, folytatja tovább, iszákos leszek. Szüleim meghaltak, most már bátran eliszom a pénzt, azután beállok katonának és tíz esztendő mulva mint altábornagy jövök majd közétek. Ez az Ankudin neki a pénzt át is adta és elszámolt vele - miután Filykának az öregével is közösen gazdálkodtak egy darab földön. - »Csak rossz véged lesz neked!« mondja neki az öreg. - »Már akár rossz, akár nem, de te is, vén zsugori, megtanulsz még vén napjaidra árral tejet szörpölgetni. Te minden garast a fogadhoz versz és minden szemetet összekuporgatsz, - nem törődve vele: ér-e az valamit vagy sem; de én ebből nem kérek. Takarékoskodol és az ördögöt is megvennéd; nekem azonban több becsületem van. Aquilinádat még sem veszem nőül: tudod, - mondja - anélkül is eleget szerelmeskedtem vele.

- Hogy merészeled egy becsületes apának becsületes leányát rágalommal illetni? kiáltja Ankudin. - Ha szerelmeskedtél vele, úgy te kígyófaj vagy. Egész testében megrázkódott. Filyka ezt elbeszélte nekem.

- Semmi közöm hozzá, felele Filyka, - hanem azt megmondom, hogy Aquilinádat senki sem veszi el, még Mikita Grigorjics sem, mert kifogyott a becsületéből. Én már ősz óta élek vele, de most száz rákért sem venném el. Próbáld meg, adj száz rákot - és én még sem fogom elvenni.

Nagy galibát csinált ez a ficzko nálunk. Az egész várost felforgatta, még a verebek is csiripeltek róla. Összeszedte barátait és temérdek pénze lévén, három hónapon át reggeltől estig dorbézolt. - »Ha majd a pénzemet, a házamat elittam, mondta, - csavargónak állok be!« Csengetyűs két lovas fogatban járt. A lányok csak úgy bolondultak utána.

- Így hát Aquilinával már azelőtt is volt neki viszonya?

- Várj. Atyám szintén ép akkor halt meg, és anyám fánkot sütött. Ankudinnak dolgoztunk, ezzel tartottuk föl magunkat. Nem a legjobb dolgunk volt. Az erdőn túl egy kis földet bírtunk, bevetettük gabonával, de az apánk halála után mindent elszedtek tőlünk, annál inkább, mert én is csak a könnyebb végét fogtam a dolognak. Anyámtól ezután csak ütlegekkel tudtam pénzt kicsikarni.

- Az nem volt szép, ha így viselted magad. Nagy bünt követtél el.

- A mi megtörtént, barátom, megtörtént; reggeltől estig ittas voltam. Házunk meglehetősen rossz állapotban volt, de az mit sem tesz; ha korhadt volt is és a nyulak tanyáztak is benne, azért mégis a tulajdonunk volt. Megtörtént, hogy egész héten át koplaltunk. Anyám folytonosan korholt, de nem törődtem vele!... Egy tapodtat sem mentem el Morozov Filykától. Éjjelnappal együtt voltunk. »Verd csak ezt a guitart és tánczolj, mondta nekem, én pedig elhal-

mozlak pénzzel, mert tudd meg, hogy dusgazdag emberrel van dolgod.« Oh, és mit mindent nem művelt még! Lopott tárgyat soha sem fogadott el, erre nem adta a fejét: »nem vagyok tolvaj, mondá, de becsületes ember.«

- Menjünk, mondta egyszer, kenjük meg Aquilina kapuját kátránnyal,⁶ mert nem akarom, hogy Mikita Grigorjicsnak legyen a felesége. Ez nekem a legforróbb óhajtásom. Az öreg már rég akarta leányát Mikita Grigorjicsnak adni feleségül. Ez a Mikita már maga is öreg, özvegy ember volt s mindig szemüveget viselt. Mikor meghallotta, hogy Aquilináról rossz hírek terjedtek el, így szólt az öreghez: »Nekem, Ankudin Trofimics, nincs kedvem nősülni, mert már öreg vagyok, leányod igen nagy szégyent hozna a fejemre.« Oh, milyen verést kapott a szegény leány, mikor észrevették, hogy a kapu kátránnyal van bekenve... Anyja, az öreg Mária Sztepanovna, szüntelen ezt kiabálta: »megölöm magam!« Az apja pedig ezt mormogta: »Azelőtt, a becsületes patriarchák idejében, pozdorjává aprítottam volna őt, de most, teszi hozzá - csak sötétségből és romlottságból áll a világ.« Még a szomszédba is elhallatszott, mily jajgatást vitt véghez; reggeltől estig ütlegették. Filyka pedig tele ordította az egész bazárt: »Nagyszerű egy leány, mondhatom, dicső szerető!« Akkoriban én is találkoztam Aquilinával, vedrekkel ment vizért. »Jó napot Aquilina Kudimovna!« szóltam neki. »Sok szerencsét; mondd meg nekem, kit szeretsz most!« Alig ejtém ki e szót, ő - nagy szeméit reám veti és elhalványodik. Nagyon megsoványodott. A mint így rám nézett, anyja azt hitte, hogy velem enyeleg, miért is a kapuból így kiáltott: »Mit vigyorogsz megint, nem szégyenled magad! ma kikapod a magad ütlegeit, most már úgy sem vagy többé leányom.«

- Tehát kicsapongó volt?

- Barátom, hallgasd csak. A mint egyszer Filykával megint korhelykedtünk, egy napon az anyám jön hozzám. Még ágyban feküdtem. »Hát te sem mire való még fekszel? Inkább nősülnél meg. Vedd nőül Aquilinát. Szülei most szívesen odaadják. Háromszáz rubelt is kapsz vele!« »Őt nőül venni? feleltem anyámnak, - hisz ő most az egész világ előtt meg van gyalázva!« »Oh, te bolond, a koszorú mindent betakar; mi közöd hozzá, ha bűnös is s az marad egész életében. Csak kezünkben legyen a pénze. Már beszéltem Mária Sztepanovnával. Ő teljesen egyetért.« - »Csak tegyen le az asztalra husz rubelt, mondám, megnősülök. És im, akár hiszed, akár nem, de a lakadalomig szüntelenül ittas voltam. Erre még Filyka Morozov is megfenyegetett: »Összetöröm minden bordádat, mondja, és feleségeddel, a mikor csak akarok, szerelmeskedni fogok.« - »Oh, te kutya fajzat!« kiáltottam, mire egész utca hosszat szórta rám szitkait. Haza futottam: »nem nősülök, mondám, - ha nem adtok még ötven rubelt!«

- És adtak érted annyit?

- Értem? És miért nem? Hisz nem voltam én becsstelen. Szüleimet csak a tűzvész tette tönkre, különben még jobb módban lettünk volna. »Oh, ti koldus tarisznyák,« mondta Ankudin. »Lassan, feleltem neki, a kapuja kátránnyal van bemázolva!« »Mit, még - gunyolódni akarsz velünk? Bizonyítsd be, hogy becsstelen a leányom, minden szájra nem tehetek lakatot. Itt az Isten, legyen itt a küszöb, válaszs. De a pénzt add vissza.« Filykával erre szakítottam. Bikov Mitrijjel megüzentem neki, hogy le fogom gyalázni az egész világ előtt, és a lakadalomig - barátom - szüntelenül ittas voltam. Csak az esküvőre józanodtam ki. Mikor az esküvőről visszatértünk, az öreg Mitrofán Sztepanics ezt mondá: »Ha tisztességtelen dolog is, mégis az úgy el van a maga rendje és módja szerint intézve.« Az öreg Ankudin, ki szintén ittas volt, sírva fakadt és nagy könnyek peregtek le szakálán. No, barátom, mit tettem én erre: korbácsot tettem a zsebembe, hogy megsuhogtassam Aquilina feje felett, hadd tudja meg, mit tesz az, becsstelenül menni férjhez; de hadd tudja meg a világ is, hogy nem bolondjában nősültem...

⁶ Ez orosz szokás s azt jelzi, hogy az illető fehérszemély elvesztette jó hírnevét.

- Így hát már előre meg akartad verni?

- Nem, nem; légy csak türelemmel. Nálunk szokás, hogy az esküvő után legott a nászkamrába vezetik be a fiatalokat, a többiek pedig folytonosan isznak. Magamra hagytak Aquilinával a kis szobában. Arczában nem volt egy csepp vér sem, oly halványan ült ott mint egy halott. Úgy látszik, nagyon meg volt rémülve. A haja szinte oly fehér volt mint a len, a szemei tágra kinyíltak. Nem szólt semmit, mintha csak némán született volna. Nagyon különös volt. Ekkor, barátom, a korbácsot magam mellé helyeztem, de ő úgy tetette magát, mintha teljesen ártatlan lenne.

- Mit beszélés?!

- Hát azt, hogy egészen úgy viselte magát, mint egy tisztességes ház gyermeke. Hát miért szenvedte el e kínokat? Miért gyalázta őt Morozov Filyka az egész világ előtt?

- Igen, igen!

- Erre térdre borultam előtte és összetett kezekkel mondtam: »Aquilina Kudimovna, bocsáss meg nekem, oktalannak, hogy oly rossznak tartottalak. Bocsáss meg, mondom, egy ilyen haszontalan embernek!« Ő pedig az ágyon ülve, szemeit rám szegzi és két kezét a vállaimra helyezve, elmosolyodott és szemeiből könnyek peregtek alá... A mint aztán a vendégekhez kimentem, így szóltam: »Ha most Morozov Filykával találkozom, tudom, hogy befütöm neki a poklot!« Az öregek pedig már azt sem tudták, hogy miképp hálálkodjanak: az anya csaknem térdre esett, az apa így szólt: »Ha ezt tudjuk, kedves gyermekem, úgy más férjet kerestünk volna számodra.«

Mikor első vasárnap a templomba mentünk, rajtam szép bársony sipka, finom kelméjű kaftán és ránczos nadrág, Aquilinán pedig nyulprémes bunda és selyem kendő volt. A mint így egymás mellett haladtunk, a nép gyönyörködött bennünk és egymáshoz valónak talált.

Lakadalom után való nap, bár ittas voltam, mégis megszöktem a vendégektől; bolyongásom közben folytonosan ezt kiabáltam: »most teremtsétek elő azt a gazember Morozov Filykát!« Végre is három férfi elfogott és erőszakkal kísért haza. A városban szájra kelt a mendemonda. A lányok a bazáron összesugtak és bámulva mondogatták: »Tudjátok-e, lányok, hogy Aquilinát ártatlanul rágalmazták.«

Filyka kevéssel ezután a nép hallatára ezt mondta nekem:

- Add el nekem feleségedet - lesz inni valód. Nálunk, tevé hozzá, egy Jaska nevű katona szintén megnősült, feleségét azonban meg sem csókolta, és három évig szüntelen ittas volt.

- Oh, te gazember! mondtam erre.

- Te ostoba! vágott vissza - hisz nem voltál józan, a mikor megeskettek, hogy tudtad volna ilyen állapotban helyzetedet felismerni?

Mikor haza mentem, teli torokkal lármáztam: »Ittasan eskettek meg! Hozzátok elő Aquilinát!« mire elkezdtem őt elporolni, és ütöttem, barátom, két óra hosszát, míg csak le nem estem. Három hétig nem tudott aztán az ágyból fölkelni.

- Elhiszem azt, jegyzé meg hidegvérűen Cserevin, - de rajta kaptad-e őt kedvesével?...

- Nem, nem kaptam rajta, jegyzé meg rövid hallgatás után némi erőltetéssel Siskov. - Nagyon kezdtem restelni a dolgot, az emberek egyre izgattak és mindennél Filyka volt a fő kolompos. »A te feleséged valóságos mintaasszony, még a nép is bámulja,« szólt hozzám. Egy alkalommal meghítt bennünket vendégségbe és így szólt: »Feleséged jószágos lélek, szép, tisztességtudó, barátságos és jó mindenki irányában, ép úgy mint most hozzád. De azt a gyerek elfeledte, hogy a kapuját ő maga kente be kátránnyal!« Ittas voltam ekkor, s ez őt felbátorította;

hajamba kapaszkodott, földhöz vágott s így szólt: »Most táncolj, Aquilina férje; tartani fogom üstöködet, táncolj, mulass.«

- Gazember! kiáltottam, mire ő ismét így folytató:

- Majd eljövök még hozzád többeed magammal és Aquilinát, nődet addig fogom vesszőzni, a míg csak kedvem fogja tartani.

Ezek után, akár hiszed, akár nem, úgy megijedtem, hogy egész hónapra át nem mertem kilépni a házból, mert mindig attól tartottam, hogy eljön és végrehajtja gyalázatos szándékát. De ezért Aquilinát egyre vertem...

- De hát mire való volt ez! A kereket össze lehet kötni, de a nyelvet nem. A veréssel szintén nem lehet mindent eligazítani. Büntess, oktass, de aztán csirógass is. Arra való az asszony.

Siskov egy percze elhallgatott.

- Ez engem rendkívül bántott, folytató tovább, - ismét elővettem a feleségemet s olykor reggeltől estig vertem; ő is kijött a sodrából, kezdte elhagyni magát. Ha egy időre abba-hagytam a verést, majd megölt az unalom. Az asszony csak ült, szótlánul bámult az ablakon keresztül és sírt.

- Csak nagy akasztófavirág vagy te! mondta anyám, védelmébe véve Aquilinát.

- Megölm! kiáltám teli torokkal, - ne merészeljen engem senki lebeszélni, mert csalárd uton házastottak össze.

Kezdetben az öreg Ankudin is kikelt ellenem és így szólt: »Azt hiszed, hogy te isten tudja ki vagy, majd talállok én még igazságot.« Ezt hajtogatta egy ideig, később egészen közömbössé vált. Mária Sztepanovna kibékülve látszott lenni. Egy alkalommal könyes szemekkel jött hozzám és így szólt: »Egy nagy kérésem van hozzád, Iván Szemenics, békülj ki leányommal és bocsáss meg neki; őt csak a rossz nyelvek szolták meg; hogy tisztességes nőt kaptál, azt magad is tudod«... Sírt és földre borult előttem. »Szót se akarok hallani!« kiálték vitézkedve. »Most azt cselekszem, ami nekem tetszik, házamban én vagyok az ur. Morozov Filyka nekem jóakaróm és legjobb barátom.«

- Azért, mert ismét együtt dorbézoltok.

- Ebből egy szó sem igaz!

Filykához hozzá sem lehetett férni. Naponta leitta magát a sárga földig. Mindenét eladta és beállott egy gazdag polgár fia helyett, pénzért katonának. Ha nálunk valaki helyettesítési díjért eladja magát, kénytelen azon napig, a melyen őt elkisérik, az illető polgár házában aludni, a hol aztán korlátlan urat játszhatik. Filyka az alkunál szép összeg pénzt kapott, és csaknem fél évig élt annál a polgárnál, a kinek fiát helyettesítette; hogy miket követett el, annak Isten a megmondhatója! Azzal, hogy fiad helyett katonának állok, jótévőökké leszek, tehát tisztelettel tartoztok nekem, különben visszalépek. Így beszélt Filyka a polgárral; kénye-kedve szerint mulatozott és csupa kedvtelésből az öregnek ebéd után szakálát is megránczizgálta. Mindennap fürdőt vett és kevésbe mult, hogy nem kívánta, hogy pálinkagőzzel tartsák el és hogy az asszonyok maguk tegyék a fürdőbe. Mikor sétájáról hazatért, kiállott az utcára és így szólt: »Nem akarok a kapun bemenni, bontsátok le a falat.« A háziak akarva nem akarva nyilást törtek ki számára a kapu mellett és ő büszkén lépett be azon. De egyszer mégis véget ért mindez. Eljött az idő, mikor a katonasághoz szólították, a mi teljesen kijózanította. Megszámlálhatlan nép futott össze az utcán arra a hirre, hogy Morozov Filykát viszik katonának. Filyka hajlongva köszönetetett mindenfelé. E pillanatban lépett ki a kertből Aquilina is. Filyka megpillantva őt, elkiáltotta magát: »Álljatok meg!« és leugorva a szekérről, földig hajolt meg Aquilina előtt és bűnbánólag így szólt hozzá:

- Lelkem, drágám, két év óta szerettelek és most zenével kísérnek be katonának. Bocsáss meg nekem, te tisztességes apának tisztességes leánya; alávaló gazember vagyok, mert én vagyok az oka mindennek! - és ismét földig hajta meg magát.

Aquilina eleinte megrémült és mozdulatlanul állott helyén, de aztán meghajtotta magát és így szólt:

- Bocsáss meg te is nekem, jó ember, de én semmi rosszat sem mondhatok rólad.

Utána rohantam a szobába.

- Ah, te kutyafajzat, mit szóltál neki? kiáltottam.

Ő pedig reám nézett és akár hiszed, akár nem, így válaszolt: »Az egész világnál jobban szeretem most őt!«

- Látod!

Ezen a napon egyetlen egy szót sem beszélünk egymással... Este azonban így szóltam hozzá:

- Aquilina, meg foglak most ölni!

Éjjel nem tudván aludni, kimentem a pitvarba kvászt inni. Már hajnalodni kezdett. Visszatérve a szobába, így szóltam:

- Aquilina, készülj a mezőre! Én már előbb összeszedelőzködtem; anyám is tudta, hogy kimegyünk. »Ideje,« szólt hozzám, »már három napja tétlenül töltöd az időt!« Szó nélkül fogtam be a lovakat. Amint kiér az ember városunkból, egy tizenöt versztnyire terjedő fenyves terület el s e fenyvesen túl van a mi földünk. Három versztnyi utat tettünk már a fenyvesben, mire megállítottam a lovakat.

- Kelj föl, Aquilina, a végső órát ütött!

Aquilina rémülten riadt föl, rám nézett, de egy szót sem szólt.

- Eleget kinoztál, most imádkozzál az Istenhez!

Erre megragadtam hosszú, vastag hajfonatait, kezemre csavartam, letepertem, fejét hátra feszítettem, elővettem a kést és azt végig huztam a nyakán... A mint Aquilina erre elkiáltotta magát, a mint a vér arczomba freccsent, eldobtam magamtól a kést, átkaroltam derekát, lefektettem a földre és tele torokkal kezdtem felette jajveszéklni. Mind a ketten jajgattunk; ő egész testében reszketett; meleg vére csak úgy csorgott kezeimen és arczomon végig. Rettegés vett rajtam erőt, ott hagytam őt, ott hagytam a lovakat és a kertek mögött bujkálva haza futottam egész a fürdőházig. Fürdők nagyon ócska volt, már alig lehetett használni; itt a lóca alatt meghuztam magam és egész késő éjszakáig ott maradtam.

- És Aquilina?

- Utánam ő is fölkelte és haza felé indult. A vérontás helyétől mintegy száz ölnyire találták meg őt.

- Hát nem ölted meg?

- Oh, igen... Itt Siskov egy pillanatra elhallgatott.

- Van egy ér, jegyzé meg Cserevin, melyet ha az ember át nem vág, az illető életben marad, bármennyi vért veszítsen is.

- De Aquilina meghalt. Este felé holtan találták meg. Mikor ennek híre terjedt, elkezdtek keresni s addig kerestek, míg végre éjjel a fürdőben rám találtak!... Most, látod, már a negyedik évet töltöm itt, tevé hozzá és elhallgatott.

- Hm... Így van ez; ha nem jól vered, nem használ semmit, jegyzé meg hidegvérben Cserevin, egy kis szelenczét véve ki zsebéből és nagyokat szippantva koronként belőle. - Mind a mellett, folytatá, mégis nagyon ostoba voltál. Én is rajta kaptam egy alkalommal a feleséget a szeretőjével. Behívtam őt a félszer alá s a gyéplőt marokra fogva, azt kérdeztem tőle: »Kinek esküdtél hűséget?« és csaknem fél óráig vertem, míg végre így kiáltott föl: »Lábaidat fogom mosni és e vizet fogom inni, csak ne verj tovább.« Avdotyának hívták.

XVI. A nyár.

Beköszönt az április és közeledett a szent husvét hete. Rövid időn megkezdődnek a nyári munkák. A nap mindig melegebb sugarakat áraszt a földre s a levegő tavaszi illattal telik meg, a mi oly üdítőleg hat a szervezetre. A beálló szép idő még a bilincsebe vert emberben is bizonyos kívánságokat, törekvéseket és aggodalmakat költ fel. Úgy látszik, hogy az ember a nap verőfényes sugaraiban gyönyörködve, élénkebben ábrándozik a szabadságról, mint egy komor őszi vagy téli napon. Ezt valamennyi rabnál tapasztaltam. Örülnek a verőfényes napoknak, de ugyanakkor bizonyos türelmetlen és szenvedélyes hangulat vesz rajtuk erőt.

Valóban úgy vettem észre, hogy tavasszal nálunk sokkal gyakoriabbak a veszekedések. Gyakrabban hallhatni zajt, lármát, és gyakrabban jönnek elé veszekedések; e mellett a munka sokszor megakad és csak azt veszed észre, hogy a rabok valamelyike mintha el volna mélyedve az Irtis folyón túl elterülő és másfélezer versztnyire kiterjedő kirgizi pusztaság szemléletébe. Gyakran hallhatni mély sóhajokat, melyeket az ébredő természet s az üde lég fakasztott ki az ember kebléből. És e sóhaj megkönnyíti azt az elnyomott, lebilincselte lelket.

De nem tart soká a rab megindulása, hanem hirtelen, mintha gondolatait erővel akarná kiüzni fejéből, türelmetlenül és bosszusan előveszi vízhordó vedrét vagy a téglát, melyet egyik helyről a másikra kell czipelnie. Pár perc múlva már el is felejtí szokatlan lehangoltságát és szokott módja szerint elkezd nevetni vagy szitkozódni. Majd hirtelen szokatlan buzgalommal lát ismét munkájához, és egész erővel dolgozik, mintha elnyomni akarná a bensejében dülő gondolatokat. E mellett ez a nép mégis a legjobb erőben és egészségben van... Nyári időben mégis csak súlyos a bilincs!

Nem költői ábránd mondatja ezt velem, de észrevételem igazságáról teljesen meg vagyok győződve. A nyári melegben, a nap hevében egész lelkeddel s egész lényeddel érzed a fölébredő természet mindenható erejét, ilyenkor még terhesebbé válik reád nézve a fogság és a katonai őrizet nyomasztó önkénye. Ilyen tavaszi időben egész Szibériában, egész Oroszországban a pacsirta első énekével kezdetét veszi a kóborlás. Ilyenkor szöknek meg a várfogházakból a rabok és bujdosnak az erdőkben a törvény sanyargatásai, a bilincsek és a botozások elől. Kedvükre kóborolnak most; esznek és isznak abból, a mit Isten küld számukra, éjjel pedig, mint az ég madarai, az Isten szabad ege alatt vagy a nyílt mezőségen, vagy pedig az erdőben hajtják le árva fejüket. Megtörténik, hogy néha egész napon át nem kapnak egy falat kenyeret sem, mert rejtőzniük kell mindenkitől; nincs más mód, mint lopni, rabolni, sőt néha gyilkolni is. »A telepítvényes olyan, mint egy gyermek, a mit lát, az után kinyújtja a kezét,« mondják a szibériaiak a szökevény rabokról. E közmondás teljesen ráillik a csavargókra. A csavargó nem mindig rabló, de többnyire tolvaj, természetesen nem annyira hivatásból mint inkább kényszerűségből. Vannak megrögzött csavargók is. Némelyik fogházi büntetése elszenvedése után a telepítvényről szökik meg. Ebből látható, mennyire vannak ők a várfogház telepítvény-rendszerével megelégedve. Őket onnan akarataik ellenére is vonzza valami kifelé. Az erdei élet nagyon szegényes, sok nyomorusággal van tele, de mégis szabad és változatosságot nyújt; van benne valami vonzó, valami titokzatos bűbáj azokra nézve, akik azt már élvezték, és még olyan emberek is megszöknek innen, akik pontosak, akik fogadást tettek, hogy megjavulnak és jó gazdákká válnak. Némelyik meg is nősül, családot alapít, öthet évig él egy helyen, és hirtelen egy szép reggelen eltűnik, elhagyva nejét, gyermekét és a kerületet, a melybe föl van véve. A várfogházban mutattak nekem egy ily szökevényt. Semmiféle különös kihágást nem követett el, legalább nem hallatszott, hogy ilyet követett volna el, és mégis egész életén át szökevény volt. Majd déli Oroszország határán, majd a Dvinán túl a kirgizi pusztaságon, majd keleti Szibériában vagy a Kaukaszban ütötte fel

tanyáját, és mindenünnen megszökött. Ki tudja, lehet, hogy más körülmények között valami Robison Crusoe vált volna belőle. Különbösen mindezt mások beszélték nekem róla, mert ő maga nagyon szófukar volt a várfogházban, és ha olykor beszélt, ezt csak a legszükségesebb esetben tette. Ez egy alacsony termetű és ötven éves ember volt, rendkívül alázkodó, csaknem butaságot kifejező arczzal és a hülyeségig menő nyugodtsággal. Nyáron át a napon szeretett sütkérezni, miközben mindig valami dalt dünnyögött, de oly halkán, hogy öt lépésnyire sem lehetett hallani. Arczvonásai bizonyos fásultságot fejeztek ki; keveset evett és többnyire csak kenyeret; süteményt vagy egy pohár bort soha nem vásárolt, minek oka vagy az volt, hogy nem volt pénze, vagy az, hogy nem tudott a pénzzel bánni. Minden iránt a legnagyobb közönységet tanúsította. A várfogház kutyáit kezéből etette, pedig ezt nálunk soha senki sem tette. Az orosz ember majdnem kivétel nélkül ellenszenvet táplál a kutyák iránt. Mondják, hogy nős ember volt és hogy valahol gyermekei is vannak... Hogy miért került a fogházba, azt nem tudom. A mieink mindig azt várták, hogy innen is megszökjék, de ennek vagy nem jött meg az ideje, vagy kora nem engedte már. Nyugodtan és bizonyos figyelő szemlélődéssel élt a különös társaságban, mely őt környezte. Különbösen, daczára annak, hogy már nem tartotta érdemesnek a szökést, még sem lehetett teljesen megbizni benne, mert az erdei, csavargó élet, valóságos paradicsom a várfogházhoz képest. Ime ezért lesz Oroszországban tavasszal minden fogoly - bárhol töltsen is a fogságot - oly nyugtalanná. Mind e mellett nem minden fogoly adja rá a fejét a szökésre, és tekintettel a nehézségekre és a nagy felelősségre, száz között alig egy is szánja magát erre, és a többi kilenczvenkilencz csak ábrándozik arról, hogy hogyan és hova lehetne szöknie, csak képzelődésében engedi át magát az elérhetlen boldogság édes érzelmének. Itt az elitéltekről beszélek. Az azonban kétségtelen, hogy a vizsgálati fogságban levők közül sokkal többen határozzák el magukat a szökésre. Az elitéltek legfeljebb fogságuk elején teszik ezt; de ha már két-három évet letöltött a fogságból, a rab már beletörődik helyzetébe és sokkal örömebb veti magát alá a nehéz munkának, mint azon veszélynek, mely reá várakozik, ha esetleg szökése balul ütne ki. A balsiker pedig sokkal valószínűbb, mint nem. Legfeljebb csak minden tizediknek sikerül *helyzetét megváltoztatni*. Az elitéltek közül leginkább azok kockáztatják a szökést, akik hosszú időre íteltettek el. Tizenöt-husz év valóságos örökkévalóságnak tetszik, és az elitélt készséggel ragadja meg az alkalmat helyzete megváltoztatására, még akkor is, ha már tíz évet ki is töltött fogságidejéből. Végre a foglyok csúf megbélyegzése is nagyon megnehezíti a szökést. - *A helyzetet megváltoztatni* - ez a bevett kifejezés. Az elfogott szökevény kihallgatása alkalmával is azt feleli, hogy a helyzetén akart változtatni. Ez a kifejezés pedig szószerint van itt alkalmazva. A szökevény szeme előtt nem annyira a teljes megmenekülés lebeg, - nagyon jól tudja, hogy ez csaknem lehetetlen - hanem az, hogy vagy más fegyintézetbe vagy telepítvényre kerüljön, vagy hogy büntetése valamiképp módosuljon; legfőképpen szabadulni akar eddigi helyétől, melyet már halálosan megunt.

A szökevények, ha a nyár folyama alatt nem találnak alkalmas telelő-helyet, - ha például nem sikerül nekik pártfogóra szert tenni, ki a szökésben segédkezzék, ha mindjárt fizetésért is; vagy ha nem akadnak valami pásztorra, kinél hajlékot találhatnak, - akkor mint csavargók sűrű csoportokban keresik fel a városokat és fogházakat, hogy télen át ott meghuzhassák magukat.

A tavasz reám is megtette hatását. Jól emlékszem, mily mohón néztem szét a kerítés hézagain keresztül és mily hosszasan álltam, fejemet a kerítéshez támasztva, mérően és telhetetlenül bámulva, mint zöldel a fű a várfogház árkában és mily kék az ég a távol láthatáron. Nyughatatlanságom és szomorúságom minden nap fokozódott és a várfogság mind gyűlöletesebbé vált előttem. A gyűlölet, melyet nekem néhány éven keresztül a foglyok részéről mint »előkelő«-nek tapasztalnom kellett, reám nézve elviselhetlenné vált és megmérgezte egész életemet. Fogságom első éveiben gyakran kerestem fel a kórházat a nélkül, hogy valami

bajom lett volna, csak azért, hogy megmeneküljek, legalább egy időre, ez alaptalan gyűlölségtől. »Ti vas csőrüek, halálra csipkedtek bennünket!« mondták nekünk a fogolytársaink. Volt eset, hogy megirigyeltem minden új foglyot, ki a köznéphez tartozott. Ezek azonnal barátságot köthettek mindenkivel. A tavasz a szabadságnak jelképe. De a természet újraébredésének ideje nekem csak bánatot és gyászt hozott. Épen bőjt vége felé volt, a hatodik vasárnapon nekem is bőjtölnöm és gyónáshoz járulnom kellett. A bőjt első vasárnapján a legidősebb altiszt az összes foglyokat két csoportra osztotta föl, úgy, hogy minden csoportra más más vasárnapon jutott a szent gyónás sora. A gyónás vasárnapja rám nézve örvendetes nap volt. A gyónók fel voltak mentve a munkától. Naponként kétszer-háromszor is mentünk a templomba, amely közel volt fogházunkhoz. Már rég nem voltam a templomban. A nagy bőjt isteni tisztelet, mely gyermekkorom óta emlékemben volt, felújította lelkemben a multat és a soha vissza nem térő gyermekkorom éveit. Eszembe jut, mennyire jól esett, mikor fegyveres őr kísérete mellett elvezettek bennünket az Isten házába. Ez a kíséret nem jött be velünk a templomba. Sűrű tömegben állottunk meg itt mindjárt az ajtónál, a legutolsó helyen, a hová a diakónus hangja alig hallatszott el, és a honnan csak olykor-olykor pillanthattuk meg a pap fekete templomi ruháját és kopaszodó fejét. Eszembe jutott, hogy gyermekkoromban mint bámultam a népre, mely a templom bejáratánál összeverődött és tiszteletteljesen helyet csinált egy-egy vállrojtos nagy úrnak, egy kövér földbirtokosnak, vagy egy kicziczomázott, rendkívül ájtatos urnőnek, a kik az első helyekre törekedtek jutni, és készek voltak czivódásba keveredni az utjokat álló köznéppel. Úgy rémlett nekem akkor, mintha a bejáratnál nem úgy imádkoztak volna, mint a mi helyünkön. Itt most alázattal, félénken, halkán és az igazi megalázkodás érzetével imádkoztak.

Most ismét azon a helyen állok, mint akkor, azzal a különbséggel, hogy más templomban, e mellett még vasra verve és becsületet veszve. Itt bennünket mindenki kikerült, mintha félt volna tőlünk. Alamizsnát is osztottak ki köztünk. Mind ez - jól emlékszem - igen kellemesen érintett, mert azt tapasztaltam, hogy a félénkség, a szégyenkedés érzése nyilatkozott meg e különös helyzetben. »Hadd legyen, ha már úgy van!« gondolám magamban. A foglyok rendkívül ájtatosan imádkoztak és mindegyikük hozott magával egy kopeket gyertyára vagy a templom számára: »mert hisz én is csak ember vagyok,« gondolja magában a rab adakozás közben - »az Isten előtt mindenki egyforma«... Az áldozást a reggeli misén végeztük, de előbb, mikor a pap a kehelylyel kezében e szavakat mondotta: ...»És fogadj be engem is, gonosztevőt,« valamennyien földre borultak, megcsörrentve bilincseiket. Úgy látszott, mintha e szavakat szó szerint magunkra vonatkoztattuk volna.

Végre elérkezett a husvét hete. Az előljáróság tojást és buzakenyér szeletet osztatott ki közöttünk. A városbeliek ismét elhalmozták könyöradományaikkal a várfogházat, a pap ismét megjelent a kereszttel, az előljáróság újból meglátogatott bennünket, ismét zsirosabb lett a scsi (káposztalé hussal, hallal). Ismét volt korhelykedés és zürzavar, - ép úgy mint karácsony ünnepén, azzal a különbséggel, hogy most még az udvaron is szabad volt sétálni és élvezni a nap sugarait. Mintha világosabb, mintha tágasabb, de egyszersmind buskomorabb lett volna minden, mint télen volt. A hosszú, végnélkülinek látszó nyári napok elviselhetlenek voltak az ünnepek alatt. Munkás időben sokkal rövidebbeknek tetszettek.

A nyári munka valóban sokkal terhesebbnek bizonyult a télinél. Többnyire mérnöki építkezések folytak. A foglyok építettek, csatornákat ástak, lakatos-, asztalos- és festési munkát végeztek a kincstári épületekben. Voltak foglyok, kik téglagyárakban foglalkoztak. Ez utóbbi munka a legterhesebbnek tartott. A téglagyár mintegy három-négy versztnyire volt a várfogháztól. A nyár folyama alatt minden nap, reggel hat óra körül, ötven főből álló csoportokban mentek ki a foglyok a tégláégetőbe. E munkához rendszeren a közönséges munkásokat osztották be, azaz olyanokat, akik semmiféle más iparhoz nem értettek. Ezek kenyeret vittek magukkal, minthogy a nagy távolság miatt nem volt érdemes ebédre haza járni, azaz

naponként nyolcz versznyi utat megtenni. A munkaszakmány egész napra lett kiosztva, és pedig oly nagy mennyiségben, hogy ha szünet nélkül dolgoztak volna is a foglyok, alig lettek volna képesek elvégezni. Először agyagot kellett ásni és hordani. Minden munkásnak magának kellett vizet hozni, agyagot gyurni és végre mintegy kétszázötven darab téglát csinálni és a napra kiteríteni. Mindössze kétszer voltam a téglagyárban. A téglavetők csak este tértek vissza fáradtan, kimerülten és egész nyáron át folytonosan szemrehányásokat tettek a többieknek, hogy ők végzik a legterheesebb munkát. Ez - úgy látszik - vigaszul szolgált nekik. Mind e mellett voltak olyanok is, akik szívesen mentek oda: először a munka a városon kívül, szabad ég alatt az Irtis partján folyt, hol szabadabb volt a kilátás mint a magas fallal körülvett várfogházban. Szabadon dohányozhattak, sőt egy félórát heverészhettek is. Én mint azelőtt, vagy műhelyben, vagy alabastrom-égetésben segédkeztem, vagy pedig az építkezésnél téglát hordtam. Egy alkalommal az Irtis partjától mintegy hetven ölnyi távolságra egy laktanya építéséhez hordtam téglát. E munka, mely két hónapig tartott, bár a kötél nagyon vágta vállaimat, tetszett nekem, főleg azért, mert e munka igen fejlesztette erőmet. Eleinte csak nyolcz téglát birtam magam előtt tolni, pedig egy téglát alig nyomott tizenkét fontot. Később már tizenkettőt, sőt tizenötöt is elbirtam, ami nekem igen nagy örömet okozott. A fogházban való sanyaru élet viszontagságainak elviselésére nemcsak erkölcsi, de fizikai erőre is van szükség.

Büntetésem kiállása után is akartam volna még tovább élni.

A téglahordást különben nemcsak azért szerettem, mert testem edződött, hanem azért is, mert a munka az Irtis partján folyt. E partról azért beszélek oly gyakran, mert egyedül ez nyújtott szép kilátást, egyedül onnan láthattuk a szabad, lakatlan pusztát, mely reám, elhagyatottra, oly csodálatos benyomást gyakorolt. Csak itt lehetett hátat fordítani a várfogháznak s menekülni látásától. A többi munkatanyák vagy a várfogházban, vagy pedig annak közelében voltak. Már első naptól kezdve meggyülöltem a fogházat és annak épületeit. A várparancsnokunk házát úgy tekintettem, mint egy elátkozott, gyűlöletes helyet, és valahányszor utam mellette elvezetett, mindig undorral néztem rá, ha a partról a végnélküli pusztába merengett el tekintetünk, minden bajról megfeledkeztünk. Nekem itt minden kedves és drága volt: a tiszta, meleg nap a megmérhetlen kék égboltozaton és a távoli kirgizek elhaló éneke, mely a partok felől jutott hozzám. Ha szemed a távol borongó ködön keresztül valami szegényes, füstölő viskót és egy pár bárányt legeltető kirgiz nőt szemlél is csak, ez mind - bár szegényes és elhagyatott - a szabadság kifejezése. Az átlátszó kék légkörben valami madár ringatózik. Hosszasan, érdeklődéssel, figyelemmel kísérem repülését, a mint majd a víz fölött száll, majd egy alig észrevehető pont alakjában ismét eltűnik... Még a szegény, félig elhervadt virág is, mely tavasz elején a parti kövek közt díszlett, fájdalommal árasztotta el lelkemet. A szomorúság, mely fogságom első évében erőt vett rajtam, most elviselhetlenné vált és mód nélkül elkésérített. Az első évben, épen bus kedélyhangulatom miatt, sokat nem vettem észre, ami körülöttem történt. Haragos és gyűlölködő fogolytársaim között nem láttam egyetlen egy jó embert, sem olyant, aki képes lett volna gondolkozni és érezni. A mérges és durva beszéd között nem különböztettem meg egyetlen barátságos, nyájas szót, mely annál jobban esett volna, mert minden érdek nélkül lett kiejtve. De minek is foglalkozom annyit ezekkel? Rendkívül örültem annak, ha minél fáradtabban tértem haza a munkából, arra számítva, hogy jól fogok aludni. Nyáron az alvás is kínos volt, talán még kínosabb, mint télen. Igaz, az esték olykor igen szépek voltak. A nap reggeltől estig tűzött a várfogházi udvarra. Mikor pedig bealkonyodott, valóságos pusztai zord éjszaka következett. A foglyok, a bezárás óráját várva, sűrű tömegekben jártak-keltek az udvaron. A legnagyobb tömeg természetesen a konyhában verődött össze. Ott naponként a fogházi ügyeket tárgyalják, megbeszélik ezt és amazt; olykor valami hír érkezett a külvilágból, s habár kedvezőtlen lett volna is, mégis ezekre a világtól elzárt emberekre rendkívüli hatást gyakorolt. Így például egy alkalommal az a hír járt, hogy a várparancsnok-örnagyt áthelyezik innen máshova. A foglyok könnyenhivők, akár a

gyermek. Nagyon jól tudják, hogy a hír képtelen hazugság, hogy azt Kvaszov fogoly, egy ismert fecsegő hazug, hozta forgalomba, kinek hinni már régen megszűntek, mégis mohón kaptak rajta s meghányták-vetették maguk között, s némi vigaszt letek az üres beszédben; de végre is az lett, hogy önmagukra haragudtak és szégyenkeztek azért, hogy hitelt adtak Kvaszov ostoba találmányainak.

- De ki is kergethetné el azt a vastagnyaku embert! kiálta föl egyik fogoly.

- Mintha nem volnának nálánál is hatalmasabbak! szólt egy másik, egy élénk, eszes, de czivakodó természetű ficzkó.

- Varju a varjunak nem vájja ki a szemét, jegyzé meg mogorván a harmadik, egy ősz ember, ki egykedvűen fogyasztotta a szögletben a káposztalevest.

- Az előljáróság nem kérd ki a te tanácsodat, hogy áthelyezheti-e őt vagy sem? tevé hozzá közönyösen egy negyedik, halkan pengetve balalajkáját.

- Szeretném tudni, hogy miért? kérdé mérgesen a második, - ha kihallgatnak majd bennünket, mindnyájunknak kell nyilatkozni. De nálunk csak lármázni tudnak, és ha kenyértörésre kerül a dolog, mindenki elbujik.

- És neked mi a véleményed? kérdé a balalajkás.

- A minap, folytatá tovább, a vita hevében nem is hallgatva a kérdésre, egy kevés liszt maradt fel. Kenyeret sütöttek belőle s elküldték a piacra. A gazdaságvezető besugására az őrnagy nyomára jött és mindent elkoboztak. Igazság-e ez?

- Hát te kinek akarsz panaszkodni?

- Kinek? a vizsgálóbírónak magának, a mikor majd megjön.

- Miféle bírónak?

- Az is igaz, barátim, hogy a vizsgálóbíró el fog jönni, szól egy írástudó fiatal ember, aki irnok volt egykor és aki örökké jókedvű volt. Képzettsége miatt mindenki tisztelte őt. Mítsem törődve az általános kíváncsisággal, a fiatal ember egyenesen a szakácshoz megy és sültet kér tőle. A szakácsok gyakran kereskedtek ilyenfélékkel. Saját pénzüikön nagyobb darab hust vesznek, azt megsütik és kisebb szeletekben a rabok között elárusítják.

- Egy vagy két garasért? - kérdé a szakács.

- Vágj kettőért, ha irigy szemmel nézik is a többiek! felelt a rab. Egy tábornok fog jönni, barátaim, Pétervárról és egész Szibériát meg fogja vizsgálni. Ez szent igaz. A parancsnokságnál beszéltek erről.

A hír óriási nyugtalanságot idézett elő. Egy negyedóráig folytak a kérdezősködések: ki tulajdonképen ez a tábornok, milyen rangu, magasabb rangu-e az ittenieknél? Az előljáróság rangjának megvitatása a fogházban a legelső és legfontosabb teendők közé tartozott.

- Akkor mégis igaz lehet, hogy az őrnagyot fel fogják váltani, mondja Kvaszov, egy alacsony, telt piros képű férfi. Ő volt az első, ki az őrnagyról szóló hírt költötte.

- Lesz aztán vesztegetés elég, veté ellen a komoly képű ősz fogoly, ki jóízűen ette káposztalevesét.

- Lesz bizony, mondja a másik. - Sok pénzt kuporgatott ő itt össze! Mikor ide kerültem, még csak század-parancsnok volt. Nem régiben a protopópának a leányát akarta nőül venni.

- De nem kapta meg! Ajtót mutattak neki, mert szegénynek találták. Micsoda vőlegény az ilyen! Anyyija van, a mennyi rajta van. Husvétkor mindenét elkártyázta, Ftegyka beszélte ezt el nekünk.

- Ej, barátom, én is nős ember voltam. Szegény embernek nem érdemes nősülni. Soha se kívánkozzál megnősülni és ábrándokból élni, szólt közbe Szkuratov, belevegyülve a társalgásba.

- Természetes! Épen rólad van itt a szó, vágott szavába a vigkedvü irnok. Neked pedig, Kvaszov, azt mondom, hogy nagy bolond vagy. Hát csakugyan azt hiszed, hogy egy ily tábournok meghagyja magát az őrnagytól vesztegettetni és hogy ilyen ember jószántából jön Pétervárról ide, csak hogy az őrnagy ellen vizsgálatot tartson? No, ha te azt hiszed, úgy ne vedd rossz néven, ha azt mondom, hogy nagyon ostoba vagy.

- Micsoda? azt hiszed, hogy azért, mert tábournok, nem teszi szívesen zsebre az ajándékot, mi? jegyzé meg kételkedőleg valaki a tömegben.

- Lehet, hogy nem; és ha mégis elfogadja, úgy annak ugyancsak tisztességesnek kell lennie.

- Természetes dolog, hogy tisztességesnek; rangjához illőnek.

- Egy tábournok is fogad el ajándékot, mondá határozottan Kvaszov.

- Ugyan adtál-e te már ilyennek? szólt megvetéssel a belépő Baklusin. - Hiszen talán még nem is láttál tábournokot.

- Igenis láttam!

- Hazudsz.

- Te hazudsz.

- Halljátok, gyerekek! Hadd mondja meg itt előttetek, micsoda tábournokot látott? No, mondd, mert én valamennyi tábournokot ismerem.

- Sziebert tábournokot láttam, felelt némi bizonytalansággal Kvaszov.

- Sziebertet? Ilyen nevű tábournok nem is létezik. Te bizonyosan csak hátulról ismered. Sziebert valószínűleg csak alezredes volt, a kit te félelmedben tábournoknak néztél.

- Nem, szólt Szkuratov, hallgassatok meg engem, mert házas ember vagyok. Ily nevű tábournok valóban volt Moszkvában. Német származású volt. Minden évben eljárt gyónni az orosz paphoz és soha nem ivott mást mint vizet, akár egy kacsza. Minden nap negyven pohárra valót ivott a legtisztább moszkvai vízből. Azt beszéltek, hogy ezzel valami betegségét gyógyította. Nekem a szolgálója mondta így.

- Képzelem, hogy mennyi kárász volt a hasában, jegyzé meg a balalajkás fogoly.

- No, hagyjátok már abba! Itt komolyabb dolgról van a szó, és ők... Hát ki legyen tulajdonképen ez a vizsgálóbíró, barátaim? kérdezte Martinov, egy kiszolgált huszár.

- Hazug népség vagytok, jegyzé meg egy kétkedő. Honnan tudnátok mind e képtelenséget.

- Ez nem képtelenség, jegyzé meg fontoskodva Kulikov, aki ez ideig mélyen hallgatott. Ez a rab egy tekintélyes, mintegy ötven éves, rendkívül megnyerő külsejű és gőgös modoru ember volt. Ezt ő igen jól tudta és büszke volt reá. Eredetére cigány volt, foglalkozására pedig állatorvos, ki mint ilyen sok pénzt keresett a városban lovak gyógyításáért, s most borral kereskedik nálunk. Érett eszű és igen tapasztalt ember hirében állott, miért is szavait mindig készpénz gyanánt vették.

- Ez, barátim, szent igaz, folytatá nyugodtan, - még a mult héten hallottam. Egy igen magas rangu tábornok jön hozzánk és megvizsgálja az egész Szibériát. Bizonyos, hogy őt is meg fogják vesztegetni, csak hogy nem a mi őrnagyunk. Ő még közeledni sem mer feléje. Tábornok és tábornok között különbség van. Az emberek különfélék. Csak azt mondom nektek, hogy a mi őrnagyunk minden körülmények között meg fog maradni mostani helyén. Ez bizonyos. A magunk szőru embernek nincsen semmi szava, az előljáróság pedig gazdálkodásáról nem igen ad lelkiismeretesen számot. A felügyelő bepillant a várfoháza és eltávozik, aztán jelentést tesz, hogy minden rendén van...

- Hanem az őrnagy, úgy látszik, mégis fél; reggeltől estig mindig részeg.

- Ftegyka azt mondja, hogy este második terhes kocsi jön.

- A szercesent nem lehet fehérre mosni. Nem első izben ittas ő.

- Semmi esetre sem. De hogyan lesz, ha a tábornok semmit sem végez vele! Mi már torkig vagyunk az ő okatlan bánásmódjával! mondották izgatottan maguk közt a foglyok.

A felügyelő megérkezésének a hire egy pillanat alatt elterjedt a várfoházban. Az udvaron járt-kelt a nép és egyik a másikának adta a hirt. Mások szándékosan hallgattak s megőrizték hidegvérüket, ez által nagyobb tekintélyt igyekezvén maguknak szerezni. A rabok a laktanya lépcsőin helyezkednek el balalajkákkal. Némelyek folytatják a fecsegést, mások egy nótát dudolgatnak, de valamennyi izgatottnak látszott.

Tíz óra tájban megolvastak bennünket, azután bekergettek a laktanyába és az ajtókat ráncsukták. Az éjszaka ilyen nyári időben igen rövid. Reggel öt órakor már felköltöttek bennünket. Elaludni tizenegy óra előtt senki sem birt. Addig folytonosan tartott a beszélgetés, fecsegés, sőt olykor - mint télen történni szokott - a kártyázás is. Éjjel a szobákban elviselhetlen volt a hőség. A rabok - bár az ablak egy rá mája föl volt huzva és friss levegő hatolt be, - a nagy hőségtől sehogy sem voltak képesek elaludni. A bolhák pedig csak úgy hemzsegték. E kellemetlen vendégek nálunk télen át is szaporodnak. Tavasszal pedig oly nagymérvű lesz a szaporodás, hogy szabad ember fogalmat sem alkothat magának róla. És minél inkább közeledik a nyár, annál mérgeesebbekké válnak. Igaz, a bolhához hozzá lehet szokni, ezt magamról is tapasztaltam, de mégis nagy önmehtagadásba kerül. Megtörténik, hogy annyira elkinozzák az embert, hogy csaknem magánkívíül van. Csak reggel felé lehetett kissé elszunnyadni, a mikor a bolhák is lecsendesednek. És mikor a reggeli hüvösebb hőmérséknél édes álomba merültél, legott fölhangzik az irgalmatlan dobpergés. A Várfoház lakóinak talpra kell állniok. Iszonyodva hallgatod a dobpergést; mert eszedbe jut, hogy így lesz az holnap is, sőt évek hosszú során át, addig, míg csak a szabadulás meg nem vált. Ah, de mikor jön el a szabadulás várva várt órája? Végre is föl kell kelni. Megkezdődik a futkosás és lökdösődés... Az emberek öltözködnek és felkészülnek a munkához. Igaz, hogy délelőtt is volt még egy órai alvás idő.

A vizsgálóbíróról szóló hír igaz volt. Minden nap újabb megerősítést nyert, míg végre mindenki tisztában volt vele, hogy Pétervárról egy magas rangu tábornok jön, hogy vizsgálatot tart majd egész Szibériában, sőt már azt is rebesgették, hogy Tobolszkba érkezett. A városból is jöttek hírek: az hallatszott, hogy az előljáróság fogadásához készül, hogy bált és ünnepélyt rendeznek. Egész csoportokban küldtek ki rabokat az utcát egyengetni, a kerítéseket diszíteni, szóval egy pillanat alatt akartak mindent rendbe hozni és jó karba helyezni. Mi rabok nagy várakozással néztünk e dolgok elébe s nagy fontoskodva beszélünk meg egymás között. Képzeldésünk s kíváncsiságunk a legmagasabb fokra csigázódott. *Sérelmeinket* leplezetlenül készültünk feltárni, ha a tábornok hogylétünk felől talál kérdezősködni. A várparancsnok is rendkívül izgatott volt. Gyakrabban jött be a foházba, gyakrabban lármázott és támadott meg egyeseket. Általában éberebb figyelemmel ügyelt a rendre és tisztaságra. Ekkor, mintha

minden összeesküdött volna, egy esemény történt a várfogházban, a mely nem hogy nyugtalanságot okozott volna az őrnagynak - a mint vártuk - hanem ellenkezőleg még jókedvre hangolta. Egy rab ugyanis czivakodás közben árral mellbe szurt egy másikat. A szurás csaknem szivig hatolt.

A rabot, ki a büntettet elkövette, Lomovnak, a sebesültet pedig Gavrilkónak hívták. Megrögzött csavargó volt. Nem tudom, volt-e neki más neve vagy sem, mert mindenki csak Gavrilkónak szólította.

Lomov vagyonos parasztnak volt a gyermeke. Az egész Lomov család együtt élt: az öreg apa, három fia és nagybácsijuk. A kormányzóságban az volt a hir, hogy háromszázezer rubel értékű vagyonuk volt értékpapirokban. Szántás-vetéssel, börtöncserzéssel, kereskedéssel, de leginkább uzsoráskodással és orgazdasággal foglalkoztak. A fél kerület parasztsága adósuk volt. A parasztok előtt okos és ügyes emberek hirében állottak, de utóbb nagyon elbizakodtak, különösen mióta a kerületnek egy igen fontos személyisége gyakrabban kezdett házuknál megfordulni és megismerkedett az öreggel, kit belátása és ügyességeért igen megszeretett. Ez időtől azt kezdték hinni, hogy már nincs törvény felettük, és mind nagyobb vakmerőséggel vetemedtek törvényellenes vállalatokra. Mindenki zugolódott ellenük; mindenki vesztüket kívánta, de ők annál inkább fennhordták az orrukat. A kerületi bírakra, törvényszéki ülnökökre ügyet sem vetettek már. Végre mégis rajt vesztettek, nem ugyan gonosztetteik, nem törvényszegéseik, hanem a hamis vádaskodás törte ki nyakukat. Ugyanis a várostól mintegy tíz versztnyire nagyobb szerű majorságuk, vagy mint Szibériában mondják: zaimkájuk volt. Egy alkalommal ősszel hat kirgiz dolgozott náluk, akiket már régóta rabszolga bánásmódban részesítettek. Egy éjszaka valamennyi kirgizt megölve találták. Megkezdődött a vizsgálat, amely igen hosszúra nyult. A vizsgálat közben sok csunya dolog került napfényre. Lomovék vádoltattak munkásaik meggyilkolásával. Maguk dicsekedtek el vele és így az egész várfogház tudta ezt. Az a gyanu terhelte őket, hogy nagy összeggel tartoztak munkásaiknak, s mivel - nagy vagyonuk daczára - igen fősvények is voltak, azzal akartak segíteni magukon, hogy rakásra gyilkolták őket, hogy így fizetésüket visszatarthassák. Fenyítő ügyük folyamata alatt egész vagyonuk tönkre ment. Az öreg Lomov meghalt, fiai pedig világnak mentek. A fiuk egyike és a nagybácsi a mi várfogházunkba került tizenkét évre. Pedig teljesen ártatlanok voltak a kirgizek meggyilkolásában. Azután Gavrilka, egy hirhedt gazember és csavargó is ide került. Ez különben egy víg és ügyes fiatal ember, aki mind ezt a gyilkosságot magára vállalta. Nem tudom ugyan, vajjon maga beismert-e mindent, de az egész várfogház meg volt győződve, hogy a kirgizek az ő keze által pusztultak el. Gavrilkának még az előbbi időből volt összeköttetése Lomovékkal. Ő mint katonaszökevény és csavargó csak rövid időre került a várfogházba. A kirgizeket három más csavargóval együtt ő ölte meg. A gyilkosság után nagy jutalomra számítottak Lomovéktól.

Lomovékat nálunk nem szerették; hogy miért? nem tudom. Egyikök, az unoka, igen eszes és élénk természetű fiatal ember volt; de a nagybátyja, ki árral megdöfte Gavrilkát, ostoba és czivakodó természetű volt. Már azelőtt is többekkel kikötött, a miért sokszor megütlegelték. Gavrilkát ellenben víg és alkalmazkodó természeténél fogva mindenki szerette. Bár Lomovék jól tudták azt, hogy ő a gyilkos és miatta kerültek ide, még sem kaptak össze vele soha, sőt nem is közeledtek feléje, a miért aztán ő sem gondolt velök. Váratlanul azonban, egy csuf leány miatt, mégis czivakodás keletkezett közöttük és Lomov nagybácsi között. Gavrilka kérkedni kezdett a leány kegyeivel, e miatt a parasztember féltékeny lett és egy szép napon árral leszurta.

Lomovék, bár a fenyítő per teljesen tönkretette őket, a várfogházban mégis úgy éltek mint gazdag emberek. Csakugyan volt is pénzük. Tartottak számovárt és mindennap theáztak. Az őrnagy ezt nagyon jól tudta és rendkívül gyűlölte őket. Ennek következtében mindig éber

figyelemmel kísérte. Lomovék ezt oda magyarázták, hogy az őrnagy ajándékot vár tőlük, de ők soha sem juttattak neki semmit.

Kétségtelen, hogy ha Lomov egy kissé feljebb szurja bele az árat Gavrilkába, menthetlenül megöli. Így a merényletnek csak egy seb lett a következménye. Azonnal jelentést tettek az őrnagynak. Jól emlékszem, mily önelégülten és lelkendezve rontott be hozzánk. Rendkívül nyájasan viselte magát Gavrilka irányában. Mintha csak édes fia lett volna, úgy beszélt vele.

- No, fiam, képes vagy-e a kórházba elmenni vagy sem? Ha nem, úgy inkább befogatok s kocsin vitetlek. Azonnal be kell fogni egy lovat! parancsolta a mellette álló altisztnek.

- Nem érzek semmi fájdalmat, nagyságos uram. Csak könnyü sebet ejtett rajtam.

- Azt te nem tudod, édes fiam, nem tudhatod. Majd csak aztán fog kitünni... A hely nagyon veszedelmes; a gyilkos ár nagyon közel járt a szívedhez. Hanem téged, gazember, most megtanítalak, ordította Lomov felé fordulva. Vezessétek az őrségre!

És valóban elérte célját. Lomovot, bármily jelentéktelen volt is a seb, elítélték, mert az ölési szándék kétségtelennek bizonyult. A merénylet a bíróság további kényszermunkára és ezer vesszőcsapásra ítélte. Az őrnagy teljesen meg volt elégedve.

Végre megjelent a felügyelő is.

A városba érkezése után való nap bennünket is meglátogatott a várfogházban. Épen ünnepnap volt. Már pár nap óta tisztára mosva és rendbe volt hozva minden. A rabok frissen voltak megborotválva. Ruházatuk fehér és tiszta volt. Nyáron át előírás szerint mindnyájan fehér vászon kabátot és nadrágot viseltek. Mindenkinek a hátán nagy fekete kör volt kivarrva. Egy teljes óráig tanították a foglyokat, mint kell nekik felelni, ha a magas látogató valamit kérdezni találna tőlük. Az őrnagy nagy buzgón sürgött-forgott. Már egy órával a tábornok megjelenése előtt, minden fogoly helyén állott és karját leeresztve tartotta. Végre délután egy órakor megjött a tábornok. Ez egy nagy hírben álló tekintélyes tábornok volt, és keleti Szibéria összes előljárói remegtek látására. Komolyan és méltóságteljesen lépett be; utána kísérete jött, mely néhány tábornokból, ezredesből és az itteni tisztviselőkből állott. Egy magas, csinos államtanácsos is volt közöttük, frakkba és lakkcipőbe öltözve, aki Pétervárról jött és itt csatlakozott a kísérethez. A tábornok gyakran fordult feléje és fölötte udvarias volt iránta. Ez nagyon érdekelte a rabokat: »Csak államtanácsos«, mondogatták egymás között, »és mégis mily tiszteletben részesül, még pedig egy ily tábornok részéről!« Később megtudták nemcsak a nevét, de azt is, hogy mi ő tulajdonképpen. Őrnagyunk feszes magatartásával s vérrel aláfutott szemeivel, úgy látszott, nem valami kellemes benyomást gyakorolt reá. A magas rangú látogató iránti tiszteletből most nem tette fel szemüvegét. Katonásan, tisztes távolban leste az alkalmat, hogy ő nagyméltóságának szolgálatára siethessen. De az nem látszott őt észrevenni. A tábornok szótlánul járta körül a laktanyát, betekintett a konyhába, és a mint észrevettem, a káposztalevest is megízlelte. Figyelmeztették őt csekély személyemre is, mint olyanra, aki a nemes osztályhoz tartozik.

- És hogyan viseli magát most? kérdezte a tábornok.

- Ez ideig jól, méltóságod! volt a felelet.

A tábornok fejével bólintott és két perc múlva odahagyta a várfogházat. A foglyok, kétségkívül a káprázat és megdöbbenés befolyása alatt, némi bizonytalanságban maradtak egy ideig. Az őrnagy elleni »jogkeresetről« természetesen szó sem lehetett. A miről különben ő már eleve meg volt győződve.

XVII. A fogházi állatok.

A pej ló megvásárlása, a mi hamarosan szokott megtörténni a várfogházban, a magas látogatásnál sokkal jobban foglalkoztatta és érdekelte a rabokat. A várfogházban ez a ló vízhordásra és az összegyűlt szemét kihordására szolgált. Ápolására egy fogoly volt kirendelve, aki természetesen ör fedezete mellett - hajtotta is. Lovunknak reggel és este elég munkája akadt. A pej már régóta szolgál nálunk; valamikor igen jó ló lehetett, de most már el volt csigázva. Egy szép reggelen, éppen Szt. Péter napja előtt, a pej ló meghozva esti hordóját, elbukott és pár perc múlva kimult. Mindenki sajnálkozott felette, valamennyien köréje csoportosultunk. Voltak ott köztünk loértő emberek, cigányok, állatorvosok és más effélék, kik sok mindenféle szert próbáltak, de a pej csak nem akart lábra állani. Halva volt, hasa felfújódva és mindenki kötelességének tartotta ujjával belebökve, erről személyesen is meggyőződni. Bejelentették az őrnagynak, hogy a pejt az Isten kiszóltotta az árnyékvilágból, mire legott egy új lónak vásárlását rendelte el. Szt. Péter napján, reggel az isteni tisztelet elvégzése után, mikor valamennyien együtt voltunk, elővezették az eladandó lovakat. Magától értetődik, hogy a ló vásárlása a foglyokra volt bízva. Köztünk mintegy kétszázötven híres lóismerő volt, akik azelőtt kizárólag lóvásárlással foglalkoztak. Voltak köztük kirgizek, lókupeczek és cigányok. A rabok türelmetlenül lestek minden egyes lovat. Jó kedvük volt, mint a gyermekeknek. Legjobban hizelgett nekik az, hogy ők is, mintha *saját zsebükből* vásárolnának, teljes joggal - akár a szabadok - hozzá szólhattak a dologhoz. Három lovat vezettek elő egymásután; de csak a negyedik vált be. A belépett lókupeczek bizonyos zavarral és féltékenységgel néztek körül, különösen a kivonuló őrökre vetettek gyanus pillantásokat. Ez a kétszázat meghaladó rabcsoport, mely megnyirva, megbélyegezve és bilincsre verve, saját fogháza körében, melynek küszöbét senki más át nem lépheti, a tiszteletnek egy sajtószerű nemét keltette fel. A lovak kipróbálásánál a mi embereink vetekedtek a legkülönfélébb ügyességek kimutatásában; megvizsgálták a ló minden porcikáját, megveregették és megtapogatták minden tagját és ez oly komoly lelkiismeretességgel ment végbe, mintha csak is ettől függött volna a fogház jóléte. A cserkeszek még rá is kaptak a lóra, azt megjártatták, miközben szemeik csillogtak és érthetetlen nyelvükön folytonosan motyogtak valamit. A lókupeczek figyelmét leginkább ezek kötötték le; oly gyanus tekinteteket vetettek rájuk, mintha csak attól tartottak volna, hogy a lóval együtt elmenekülnek. Mivel a szavakat nem értették, leginkább a szemök járásából találgatták, hogy mit határoztak a lóra nézve: vajjon alkalmas-e a megvételre vagy sem? Idegen emberek előtt is feltűnhetett, hogy mennyire óvatosak a foglyok a lóvásárlásban.

Mintha csak mindegyik a maga számára vásárolt volna lovat, pedig a szegény szerencsétlenek semmi érdeke sem lehetett abban, hogy milyen lesz a beszerzendő ló? A cserkeszeken kívül leginkább a cigányok és lókupeczek váltak ki: nekik engedték át az első helyet és az első szót. Különösen két egyén között fejlődött ki egy neme a párviaskodásnak. - Kulikov, egy cigány rab s egykori lótolvaj és egy lókupecz között. Ez utóbbi egy tudákos szibériai paraszt-állatorvos volt, aki jóval okosabb volt Kulikovnál. A dolog úgy állott, hogy a fogházi állatorvosokat a városban is igen nagyra becsülték, és nemcsak a polgárság vagy kereskedők, de még magasabb állású egyének is a várfogházhoz folyamodtak segélyért, ha a lovuknak baja lett, bár a városban több hirneves állatorvos is volt. Kulikov addig, míg ez a szibériai parasztember, Jelkin meg nem érkezett, nem ismert vetélytársat és kiterjedt orvosi gyakorlata volt, a miért természetesen csak úgy ömlött hozzá a pénz. Különben hazug, szemfényvesztő ember volt, mert sokkal kevesebbet tudott, mint a mennyit mutatott. Nagy jövedelme miatt valószínűleg aristokrata volt köztünk, és ügyessége, esze, bátorsága és határozottságánál fogva már régóta önkénytelen tisztelet tárgya volt a várfogháznak. Hallgattak szavára és engedelmekedtek neki. Keveset beszélt. Száját csak akkor nyitotta ki, ha rubelt érezett, de akkor is

csak a fontos esetekben. Korára nézve bár éltes, de szép és eszes ember volt. Velünk nemesekkel nagyon kimérten és udvariasan bánt. Azt hiszem, hogy ezt az embert, ha uri ruhába bujtatják és mint valami gróft ajánlják be valamelyik fővárosi körbe, úgy ő itt is eljátszotta volna a ráruházott szerepet, el tudott volna társalogni, egy szóval úgy feltalálta volna magát, mintha teljes életében nem szélhámós, de igazi gróf lett volna. Ezt komolyan mondom, mert oly eszes és mély belátású embert ezer között is alig találhatni. E mellett rendkívül tetszetős és kellemes magaviseletű volt. Az életben bizonyára kivette a részét. Multját különben homály fődte. A várfogházban az elkülönített osztályba tartozott. Jelkin megérkezése után, bár ez csak parasztember volt, Kulikov állatorvosi dicsősége hamar elhomályosodott. Rövid két hónap alatt csaknem összes városi gyakorlatától elesett. Jelkin könnyű szerrel gyógyított ki még oly lovakat is, melyekről az összes városi állatorvosok már lemondottak. E parasztember pénzhamisítás miatt került a várfogházba; vén korában kellett neki e dologba keveredni! Maga beszélte el köztünk az esetet, s jól mulatott maga is azon, hogy három arany anyagából csak egy aranyat voltak képesek előállítani. Kulikov fölötte sértve érezte magát versenytársának sikerei miatt; és mert a rabok közt is megfogyott a tekintélye. A külvárosban egy kedvese is volt. Csikos kabátot, ezüstgyűrűt, fülbevalót és csizmát viselt. Most egyszerre, hogy jövedelme megcsappant, korcsmaüzletre kellett magát adni. A lóvásárlásnál már most mindenki leste, mikor fog hajba kapni Jelkinnel. Mind a két félnek megvolt a maga pártja, és már-már kezdtek ezek egymást ócsárolni. Maga Jelkin csak gúnyos mosolyra huzta össze ajkait. A dolog azonban békés fordulatot vett. Kulikov nem is gondolt a czivakodásra, hanem igen engedékenyen viselte magát, sőt bizonyos tisztelettel hallgatta meg vetélytársa bírálatát. Majd szavánál fogva ezt, szerényen bár, de teljes határozottsággal bizonyította be előtte tévedését, és még mielőtt Jelkinnek ideje lett volna ellenészrevételt tenni, szavait érvekkel is megerősítette. Szóval Jelkin le volt győzve, és bár megőrizte felsőbbtségét, a Kulikov pártja mégis meg volt elégedve.

- Ugye, gyerekek, mondták ezek, Kulikovot nem lehet oly könnyen leteperni. Helyt tud az magáért állani.

- Jelkin mégis többet tud! jegyzék meg mások.

Mindkét párt rendkívül engedékeny hangon tette meg észrevételeit.

- Nem mondhatni, hogy többet tudna, csak a keze könnyebb. Ami pedig a lóismerést illeti, hát Kulikov sem jön zavarba.

- Nem jön zavarba?

- Nem...

Az új pej lovat végre kiválasztották és megvették. Igen szép ló volt; elég fiatal, szép, erős és megnyerő külsejű. Szóval minden tekintetben kifogástalannak bizonyult. Most hozzá láttak az alkuhoz: harmincz rubelt követeltek érte, míg a mieink huszonöt rubelt ajánlottak. Soká tartott az alku: hol felmagasztalták, hol pedig leszállították a ló becsét, úgy hogy az egész dolog kezdett nevetségessé lenni.

- Ugyan mit alkudoztok, hisz nem a ti zsebetekre megy! mondták egynéhányan.

- Sajnálod talán a kincstárt? kiáltották mások.

- Hisz ez a pénz, barátaim, mégis csak közös mindnyájunké...

- Dehogyan közös! Igen, vannak itt bolondok, mint magunk, ezeket nem kell nevelni, mert már ilyeneknek születnek.

Végre mégis csak meglett az alku huszonnyolcz rubelen. Bejelentették az őrnagynak, aki azonnal helybenhagyta. Mire kenyeret és sőt hoztak s nagy ünnepélylyel bevezették az új pejt

a várfogházba. Alig volt rab, ki meg ne veregette volna a ló nyakát, vagy ne simogatta volna meg fejét. Még ugyanaz nap befogták a vízfordó targonzába; valamennyien kíváncsian néztük, hogy fogja megindítani az új ló a vizes hordót. A Roman nevű vízfordó rendkívül önelégültséggel szemlélte új lovát. Ez egy ötven éves, csendes, szelid természetű férfi volt. Az orosz kocsisok különben mind békés és szelid természetűek. Van valami alapja annak a hitnek, hogy a lóval való folytonos bánás bizonyos szelid komolyságot kölcsönöz az embernek. Roman csendes, mindenkivel nyájas és kevés beszédű ember volt, ki már régi idő óta vízfűvarozással foglalkozott a várfogház részére. A most vásárolt ló már a harmadik volt és mindenki meg volt győződve arról, hogy a pej szín megfelelő a várfogház jellegéhez, hogy az már szinte *házi szín*. Így mondta ezt Roman is. Tarka lovat például a világerért sem vásároltak volna. A vízszállító tisztségre való jogot, mintha valami törvényben gyökerezne, állandóan Roman viselte; ezt tőle soha senki sem merté volna elvitatni. Mikor az előbbeni pej ló kimult, senkinek, még az őrnagynak sem jutott eszébe Romant okolni érte. Isten akarta így, ennyi volt az egész, amit az őrnagy mondott. Roman csakugyan jó kocsis volt. Az új pej csakhamar kedvence lett a várfogháznak. A rabok, bár durva népség volt különben, gyakran megsimogatták. Megtörténik, hogy midőn Roman megjön a vízzel, a pej minden vezetés nélkül viszi el a hordót a konyhaajtó elé és ott megáll, csöndesen bevárva, hogy a vizet behordják a konyhába. »Okos pej vagy!« mondogatták ilyenkor neki, - »magadtól is bejössz!... Jól viselted magadat.«

- Valóban, nagyon értelmes állat vagy!

- Derék legény vagy, pejkó!

A pej fejét hányta és prüszkölt, mintha csakugyan megértette volna a dicséretet és jól esett volna neki. És mikor valaki sóskenyeret adott neki, azt elfogyasztotta és ismét bólingatott fejével, mintha azt akarta volna mondani: »Ismerlek, ismerlek! Én derék ló vagyok, te is jó ember vagy!«

Én is szívesen adtam a pejnek egy-egy falat kenyeret. Jól esett, mikor puha, meleg szájával elvette kezemből a kenyeret és nyájas szemmel nézett rám.

A rabok általában véve kedvelték az állatokat, és ha meg lett volna nekik engedve, igen sok házi állatot és madarat tartottak volna, ami, úgy hiszem, bármi más foglalkozásnál jobban módosította volna a foglyok állatias természetét. De ez nem volt szabad, mert részint a házi renddel, részint a helyi viszonyokkal nem fért össze.

A míg ott éltem - mégis sok állatot tartottak. A pej lovon kívül volt ott kutya, liba, Vaszka nevű kecske-bak, sőt egy ideig egy sas is.

Állandó várfogházi kutya is volt, mint azt már előbb említettem, Sarik nevű. Ez egy okos és jó állat volt, s én állandó barátságot tartottam vele. De mivel a kutya a köznépnél tisztátalan állatszámba megy, ezért Sarikkal jóformán senki sem gondolt. Gazdája nem volt, az udvaron aludt és a konyhából kidobott étel-maradékokkal táplálkozott. Bár senki sem érdeklődött iránta, mégis mindenkit ismert és mindnyájunkat gazdájául tekintett. Mikor a foglyok a munkáról visszatértek, Sarik már a zajra és az őrség vezényszavára a kapuhoz futott és farkcsóválva nézett minden belépő rab arczába, várva egy-egy nyájas szót. De a szegény kutya évek hosszú során át nem részesült senkinek a kegyében. Csak én törődtem vele. Talán éppen azért szeretett engem jobban a többinél. Nem emlékszem, mi módon került hozzánk később egy Bjelka nevű kutya. A harmadikat, a Kulytjapkát, én hoztam be még kis kölyök korában. Bjelka különös teremtés volt. Valamikor szekér mehetett rajta keresztül, minek folytán a háta meggömbült és mikor szaladt, olyan színe volt, mintha két fehér állat nőtt volna egymással össze. Ezenkívül mindig koszos és folyós szemű volt, és kopasz farkát mindig lábai közé szorítva tartotta. Úgy látszott, mintha tudatában lett volna rútságának. Soha senkit sem ugatott

meg, de még csak nem is morgott senkire, mintha tudta volna, hogy ezt nem szabad tenni. Többnyire kenyér volt a tápláléka, mit a laktanyák mögött költött el. Ha esetleg valakit közülünk észrevett, már pár lépésnyi távolságban alázatosan a földre lapult, mintha azt akarta volna mondani: »tégy velem amit akarsz, látod, hogy nincs szándékom ellenkezni veled.« És megtörtént, hogy az a rab, ki előtt lelapult, nagyot rugott a szegény párán, mintha ezzel kötelességet teljesített volna. De a szegény Bjelka piszszenni sem mert, csak ha a rugás igen fájdalmas volt, akkor valami tompa panaszos vonítást hallatott. Ép így lelapult Bjelka minden más kutya előtt is, ha olykor-olykor kijött a fogházból. Lelapult és nyugodtan fekvé maradt akkor is, mikor egy nagyobb komondor ugatva reá rontott. De a kutyák nagyon szeretik a nyugodtságot és meghunyászkodást a magukhoz hasonlókban is. A mérges kutya azonnal megszelidült és bizonyos tünődéssel állt meg Bjelka előtt és kíváncsian kezdte azt szaglászni minden oldalról. Ugyan mit gondolhatott e pillanatban a szegény remegő Bjelka? a komondor végre is semmi érdekeset sem találva rajta, ott hagyta. Bjelka erre azonnal felugrott és félénken követte a sor kutyát, mely egy másik fekete kutyát vett üzöbe. Egy alkalommal megkísérlettem nyájas lenni hozzá. Ez oly szokatlan volt előtte, hogy egészen a földhöz lapult, elkezdett reszketni és keservesen vonítani. Szánalomból ezután többször megsimogattam, mi azt eredményezte, hogy a szegény kutya alig hogy megpillantott, legott vonítani kezdett. A szegény párának az lett a vége, hogy egy sánczban a várfogház mögött a többi kutyák széttépték.

Egészen más természetű volt Kulytjapka. Hogy tulajdonképen miért hoztam magammal a műhelyből a várfogházba még kölyök korában - nem tudom. Kész örömet ettem és neveltem. Sarik azonnal pártfogásába vette Kulytjapkát; rendesen együtt aludtak. Mikor Kulytjapka felnőtt, engedte fülét harapdálni, szőrét tépdetni, játszani magával, mint az anyakutya szokott játszani kis kölykeivel. Különös, hogy Kulytjapka majd semmit sem nőtt magasságban, csupán hosszúságban és szélességben. Szőre egérszínű és borzas volt; egyik füle fölfelé, a másik lefelé nőtt. Természetére nézve indulatos és könnyen haragra lobbanó; mint minden fiatal kölyökkutya, ha meglátja gazdáját, örömeben ugat, nyöszörög, és hogy minél jobban kimutassa ragaszkodását, még az arcját is megnyalogatja. Hívásomra, bárhol voltam is, azonnal ott termett és nagy örömmel futott hozzám. Rendkívül megszerettem e kis állatot. Úgy látszott, hogy a sors mindenben kedvezni akart neki. Egy szép napon a Neusztrojev nevű rab, ki női czipó-varrással és bőrök kidolgozásával foglalkozott, feltűnő érdeklődést mutatott a kutya iránt. Magához hívta Kulytjapkát, megsimogatta szőrét és egy ideig eljátszott vele a földön. Kulytjapka gyanutlanul és örömet évdött vele. Másnap a kutya eltűnt. Sokáig nem tudtam reá jönni, hogy hová lett; végre két hét múlva minden világossá lett előttem. Kulytjapka bundája megtetszett Neusztrojevnek. Lebunkózta tehát, bőrét lenyuzta, kidolgozta és téli félczipőt készített belőle a hadbíró neje számára. Neusztrajev, mikor a czipó készen volt, meg is mutatta azt nekem. Igen szép volt. Szegény Kulytjapka!

A fegyházban többen foglalkoztak bőrcserzéssel, s így gyakran megtörtént, hogy szép bundájú kutyákat csaltak be hozzánk s legott eltették láb alól. Néha loptak, máskor pedig megvásároltak egyeseket gazdájuktól. Egy alkalommal, jól emlékszem, két rabot láttam a konyhák mögött. Valami fölött tanakodni látszottak. Egyikök egy gyönyörű fekete kutyát tartott kötélben. Valami lakáj lopta el gazdájától és adta el harmincz ezüst kopekéért a mi czipészeinknek. Ezek épen a kutya felakasztásához készültek fogni. Ez igen hamar ment végbe: ekkor bőrét lenyuzták, a törzsöt pedig egy nagy és mély moslékos-gödörbe dobták, a mely fogházunk leghátulso zugában volt és nyáron át, a nagy melegben, fertelmes büzt terjesztett. E gödröt igen ritkán tisztították ki. A szegény kutya, úgy látszik, megérezte a rá váró veszedelmet. Nyugtalanul és esenkedve nézett reánk és csak olykor-olykor vett bátorságot kissé megcsóválni lábai közé szorított bozontos farkát, mintha e jellel akart volna bennünk

szánalmat kelteni. Sietve hagytam el a vesztőhelyet; az ott maradtak pedig, természetesen, hamar elvégezték hóhér-dolgukat.

Libák is véletlenül honosodtak meg nálunk. Ki hozta be és ki volt a gazdájok - nem tudom, de annyi bizonyos, hogy egy ideig nagy örömet okoztak a raboknak, a minék a hire még a városban is elterjedt. A libák költöttek is a várfogházban és a konyháról járt ki nekik az élelem. Mikor az apró libák felnőttek, az egész csoport a rabokkal együtt kijárt a munkahelyekre. Mihelyt a dob megszólalt, a libák nagy zajjal azonnal kiugráltak ólukból és minden biztatás nélkül követték a rabokat a munkahelyre s ott a környéken legelésztek. Mihelyt azonban a rabok a munkáról haza felé készülődtek, a libák is készen voltak az utra. A városban elterjedt a hír, hogy a libák a rabokkal járnak a munkára. »Ime, itt mennek libáikkal a rabok!« ilyen megjegyzést tettek az arra menők, »ugyan hogyan tanítottátok ki erre?« - »Nesztek libára,« tevé hozzá egy másik, és alamizsnát adott a raboknak. De egy bőjt után - daczára a nagy ragaszkodásnak, valamennyit levágták.

Vaszkat, a mi kecskebakunkat azonban a viláért sem vágták volna le, ha közbe nem jön egy rendkívüli esemény. Nem tudom, hogyan és honnan került ide, csak azt tudom, hogy egy napon szép, fehér kis kecskét láttam az udvaron. Pár nap múlva az egész fogház kedvence lett.

A kecsketartásra csakhamar megvolt az ok: a ló istállójában kecskének is kellett lenni. A bak azonban nem az istállóban, hanem eleinte a konyhában, később pedig szerteszét az egész várfogházban szabadon élt. Gyönyörű jókedvű állat is volt. Futkosott, ugrált lóczákon, székeken keresztül, megdöfögette a rabokat, szóval mindig vidám és mulatságos volt. - Egy alkalommal, mikor szarvai már kissé megnőttek, a Babaj nevű lezginnek eszébe jutott ingerkedni vele. A kölcsönös döfölgetést már régótától üzték, - ez kedvenc mulatsága volt ennek a rabnak. Most azonban Vaszka egyszerre visszahuzódik s oly erővel futott neki és döfte meg hátulról Babajt, hogy az csak mint valami karika úgy gurult a földön a többi rabok nagy mulatságára. Mikor Vaszka felnőtt, egy műtétet kellett kiállania, a melynek végrehajtásában a mi állatorvosaink igen ügyesek. E műtét után a mi Vaszánk el kezdett hízni, persze ugyetette őt mindenki, mintha csak vágóhidra készítették volna elő. Végre szép, nagy s kövér bakká nőtte ki magát, hosszú és erőteljes szarvakkal. A rabok és a közönség nagy mulatságára Vaszka is kijárt a munkára. A várfogházi bakot mindenki ismerte. Olykor, mikor a rabok a folyó partján dolgoztak, virágokkal ékesítették föl Vaszka szarvait s úgy tértek vele haza felé, büszkén tekintgetve a mellettük elhaladó szabad emberekre. A bakkal való kérdés annyira ment, hogy egyik rabnak eszébe jutott, hogy meg kell aranyozni szarvait. Ez azonban csak szóbeszéd maradt, mert tényleg nem hajtották végre e tervet. Különbö megjegyzem, hogy Akim Akimicset, mint Izsák Tomics után a legügyesebb aranyművest, megkérdeztem, hogy vajjon meg lehetne-e aranyozni a bak szarvait? Ő előbb figyelmesen megnézte a bakot és aztán komolyan így szólt: »Lehet, de nem lesz tartós, kár a munkáért.« Ezzel a dolognak vége volt. A szegény Vaszka még sokáig élélhetett volna a várfogházban s még sokáig gyönyörködtette volna a rabokat és a városbelieket, ha egy alkalommal, mikor teljes díszben a rabokat kísérte, nem akadt volna meg rajta az arra kocsikázó őrnagy szeme.

- Állj! kiáltott az őrnagy a kocsisnak, - kié ez a bak-kecske?

A foglyok erre nyíltan megadták a felvilágosítást.

- Micsoda, bak-kecske a fogházban! s még hozzá tudtom s beleegyezésem nélkül! Altiszt! - Az altiszt megjelent s azonnal megkapta a parancsot, hogy a bakot levágja. Bőrét el kell adni s a pénzt a fogházba beszolgáltatni, husát pedig a foglyok káposztaleveséhez kell felhasználni. A fogházban nagy volt a sajnálkozás a bak felett, de az engedelmisséget megtagadni senki sem merte. Vaszkat levágták, husát az egyik rab vette meg, ki ezért egy és fél rubelt szol-

gálatott be a fogház pénztárába. Vaszkának a husát a vevő darabokban mérte ki sültnek, a mely rendkívül izletesnek bizonyult.

Egy ideig egy pusztai sas is élt fogházunkban. A fogházba sebesülten és kimerült állapotban hozta valaki. Az egész rabsereg körülállta; a sas nem tudott repülni: jobb szárnya a földet verte s az egyik lába ki volt ficzomodva. Mintha most is látnám, mily vadul tekingetett maga körül a kíváncsi tömegre. Mikor a rabok már megunták nézni és széjjel oszlottak, a sas egy lábón sántikálva, a fogház legtávolabbi zugában húzta meg magát. Itt élt vagy három hónapig s ez idő alatt egy percze sem hagyta el helyét. Eleinte gyakrabban meglátogatták a rabok és a kutyát is rá uszították. Sarik ilyenkor dühösen szaladt neki, de soha sem merészelt közel menni hozzá, ami igen tetszett a raboknak. »A vadállat, hijába nem hagyja magát«, mondták maguk közt a rabok! - A sas teljes erővel védekezett csőrével, mire aztán, mint egy sebesült király, büszkén tekintett föl a kíváncsiakra. A sas végre is lejárta magát, ezentul már igen ritkán látogatta meg valaki, friss hust és egy cserépben vizet - mégis minden nap lehetett látni mellette. Valakinek mégis gondját kellett viselnie. Kezdetben enni sem akart, és pár napig nem is evett; végre mégis elfogadta az ételt, de soha sem kézből vagy emberek jelenlétében. A távolból nekem mégis sikerült megfigyelnem. Midőn nem látott senkit és azt gondolta, hogy egyedül van, elhagyta zugát és tiz-tizenkét lépésnyi távolságra a kerítés mentében elsántikált, azután visszament és ismét kijött, mintha csak testmozgást akart volna tenni. Észrevéve engem, egész erővel sántikálva igyekezett helyére vissza, a hol fejét hátravetve, tollait felborzolva és csőrét csattogtatva, harcra készen várta a támadást. Semmiféle nyájas szóval sem bírtam megszeliidíteni. Ha hozzá léptem, csattogott, csőrével kezem után kapott, a szemét vadul szegezte reám. Ridegen és haragosan várta a halált: nem bizott senkiben és nem engesztelődött ki az emberekkel. A raboknak végre mégis eszökbe jutott a sas. Két hónapon át senki sem törődött vele, most azonban egyszerre fölébredt bennök a részvét. Közös megegyezéssel abban állapodtak meg, hogy szabadon bocsátják. »Hadd vesszen el, mondták, - ha el kell vesznie, csak ne itt a fogházban vesszen el.«

- Ez az igazi szabad vad madár, melyet nem lehet a várfogházhoz szoktatni, erősítették némelyek.

- Nem is olyan, mint mi vagyunk, tevé hozzá valaki.

- Mi emberek vagyunk, az pedig szárnyas.

- A sas, barátaim, az erdők királya... szólalt meg Szkuratov, akit most az egyszer senki sem akart meghallgatni.

Egy alkalommal, ebéd után, mikor a munkára megszólalt a dob, a rabok elfogták a sast, csőrét - minthogy igen erősen csípett - leszorították és kivitték a várfogházból. Az a tizenkét ember, ki ehhez a műtéthez összeverődött, kíváncsi volt látni, hogy fog menni a sas, ha szabadon eresztik; és sajtóságos: valamennyi elégedettnek látszott, mintha csak őket magukat eresztették volna szabadon.

- Nézd csak a kutyának valót, az ember jót tesz vele s ő mégis harap! mondá, aki a sast czipelte, csaknem szeretettel nézve a madárra.

- Mikitka, bocsásd el!

A sast a várfogház sánczánál szabadon bocsátották. Ez egy hideg, ködös őszi napon történt. A szél erősen süvöltött a száraz, avar lombok között. A sas meglebegtette beteg szárnyát, mintha előlünk oda akart volna menekülni, a hova két szeme vágott, aztán egyenesen megindult. A rabok figyelemmel kísérték, mint tűnik fel a feje a magas fűben.

- Nézd csak! mondá elgondolkodva az egyik fogoly.

- Még hátra sem tekint! tevé hozzá a másik. - Még egyszer sem tekintett hátra; hogy szalad!
- És te azt hiszed, hogy vissza jön hozzád köszönetet mondani? jegyzé meg egy harmadik. Élvezi a szabadságot.
- Ah, a szabadság!...
- Nézzétek, már el is tűnt...
- Mit tájtátok a szátokat? Indulj! kiáltott bele az őrsvezető, mire valamennyien szótlanul folytatták utjokat a munkahely felé.

XVIII. A követelés.

Mielőtt megkezdené e fejezetet a boldogult Gorjancsikov Alexander Petrovics emlékiratainak kiadója, kötelességének tartja a következőket közölni az olvasóval.

Ez »Emlékiratok« első fejezetében említés van téve egy nemes származású apagyilkosról. A többi között például van idézve arra nézve, hogy milyen megrögzött érzéketlenséggel beszélnek hébe-korba a foglyok az általuk elkövetett gazettekről. Említve volt az is, hogy a gyilkos nem ismerte be bűntényét a bíróság előtt, de a tanúk elbeszélése folytán, kik az esemény minden részletét pontosan ismerték, a tényállás oly világos volt, hogy lehetetlen volt kételkedni a bűntényben. Ezek az emberek az »Emlékiratok« szerzőjének elbeszéltek, hogy a gonosztevő kicsapongó életű, adósságokba merült ember volt, aki atyját ama reményben ölte meg, hogy örököl utána.

Különben az egész város, melyben ez apagyilkos azelőtt szolgált, a büntett körülményeit egyformán beszélte el. Ez utóbbi tényről az »Emlékiratok« szerzője elég biztos tudomással bír. Végre említve van ugyanott, hogy a várfogházban a gyilkos folytonosan a legvidámabb kedélyhangulatban volt; hogy oktalan, könnyelmű és a legnagyobb mértékben megfontolatlan ember volt, de nem ostoba, és hogy az »Emlékiratok« szerzője soha sem vett észre benne valami különös kegyetlenséget. Innen eredt tehát az a mondása is: »nem akartam hinni e bűntényben.«

Kevéssel ezután értesítést kapott a kiadó Szibériából, hogy ez a rab csakugyan ártatlanul és minden ok nélkül szenvedett tíz évig kényszermunkát. Ártatlansága a bíróság előtt hivatalosan is be lett igazolva. Az igazi bűnösöket is felfödötték és a szerencsétlen már ki is szabadult a várfogságból. A kiadó sehogy sem kételkedhetik e hír hitelességében...

Ehhez nem kell semmit is hozzátenni. Kár egy szót is vesztegetni ezen tény tragikumára és e borzasztó vád folytán már ifjkorban feldult élet fölött. A tény világos és ékesszóló.

Mi úgy véljük, hogy ha ilyen dolog lehetségesnek bizonyul, úgy már maga ez a lehetőség új és érdekes világot vet arra a jellegző és sajátságos képre, melyet a »Halottasház« élénkbe tár.

De most folytassuk tovább.

* * *

Előbb már elmondtam, hogy végre is kibékültem helyzetemmel a várfogházban. De ez a kibékülés csak kínosan és nagyon lassan ment végbe. Erre nekem egy teljes évre volt szükségem, és ez az év életem legkínosabb éve volt. Azért is vésődött oly élénken emlékezetembe. Úgy rémlik előttem, hogy ez évnek minden órájára pontos sorrendben visszaemlékszem. Mondottam azt is, hogy rabtársaim csak úgy nem tudtak beleszokni egyhamar ebbe az életbe mint én. Jól emlékszem, hogy az első évben éjjel-nappal azon töprenkedtem: hogyan lehet az, hogy ez emberek oly nyugodtan türik sorsukat?

Ez a kérdés sokat foglalkoztatott engem. Már említettem, hogy a rabok itt mind egyforma életmódot folytattak, de korántsem úgy éltek mint állandó lakhelyen vagy hadjáratban szokás, hanem mint valami állomáson, vagy tábor-helyen. Még azok az emberek is, akik élethosszigan tartó rabságra voltak elítélve, csak úgy mint a többi, valami lehetetlen dologról gondolkodtak. Ez az örökös nyugtalanság, mely habár csak hallgatásban nyilvánult is, és ez a különös jókedv és türelmetlenség, az olykor önkénytelenül kifecsegett, remények - még pedig csodálatos módon oly egyéneknél, kik különben gyakorlati gondolkozásmóddal bírtak, - néha valóságos lázas álomképhez hasonlított, mind ez a helynek egy szokatlan színt és jelleget

kölcsönzött, oly annyira, hogy ez a jelleg az egésznek tulajdonképeni lényegét képezte. Érezhető volt első tekintetre, hogy ennek nem a várfogház az okozója. Itt az emberek mind bölcselkedtek és ez a vonás igen szembeötlően nyilatkozott. Ez különösen érezhető volt annyira, hogy a képzelgés a várfogház lakóinak valami mogorva és sötét színt kölcsönzött. A rabok nagy többsége hallgatólagos a bőszültségig gyűlölködő volt és soha sem szerette nyilvánosságra hozni reményeit. Az őszinteséget és nyilvánosságot megvetették. Minél agyafurtabbak voltak a remények és minél határozottabbak a lehetetlenséggel, annál makacsabban zárta azokat magába a rab. Azonban elúzni azokat magától nem volt ereje. Különben meg lehet, hogy némelyik szégyelte magát önmaga előtt. Az orosz jellemben éppen oly sok határozott és józan ész rejlik, a mennyi benső maró gúny önmaga iránt... Meg lehet, hogy e folytonos elfojtott elégületlenség önmagával szülte ez emberekben az egymás iránti engesztelhetlen gyűlöletet és gunyt. Ha például valamelyik rab elbeszélte azt, ami mindegyiküknek a szívében feküdt, annak legott neki támadtak és kinevették; de úgy rémlett előttem, hogy leghevesebb ellenzők tulajdonképen azok voltak, akik a legmerészebben szótték ábrándjaikat és reményeiket. A gyermekesek és együgyűk iránt, mint mondtam, nálunk általában megvetéssel viseltettek. Mindenki annyira komor és annyira önző volt, hogy még a legjobb és legönmegtagadóbb embert is gyűlölték. Ezeken a naiv és együgyű fecsegőkön kívül, a többiek, azaz a hallgatólagosok, jókra és gonoszakra, mogorvákra és derültekre oszlottak. Mogorva és haragos rendkívül sok volt; ha közülök születésénél fogva egy-egy bőbeszédű akadt, úgy az mulhatlanul nyughatatlan fecsegő és aggasztóan irigykedő volt. Mások dolgaiba beleavatkoztak, de önnön lelkületüket, saját titkaikat soha senki előtt nem szellőztették. Ez így volt elfogadva, ilyen volt a divat. A jók, kik csekély kis csoportot képeztek, hallgatólagosok voltak, meggyőződésüket magukba zárták és természetesen több reményt merítettek a hitből mint a mogorvák. Úgy tetszett nekem, hogy a várfogházban volt még egy harmadik osztály is, amely a teljesen kétségbeesettekéből állott. Ilyen volt például a sztrodabovai öreg; de az ilyenek mégis nagyon kevesen lehetnek. Látszatra az öreg igen nyugodt volt (én már egy ízben beszéltem róla), azonban némely jelekből következtetve, lelki állapota borzasztó lehetett. Különben az imádságban és a vezeklésben ő is némi megnyugvást találhatott. Az az örült, ki folytonosan a biblia olvasásába mélyedt, akiről már egy ízben szintén megemlékeztem és aki egy tégladarabbal megtámadta az őrnagyot, bizonyára szintén a kétségbeesettek közül való volt, még pedig azok közé tartozott, a kiket az utolsó reménysugár is elhagyott. S így, minthogy teljesen remény nélkül élni képtelenség, azért egy önkéntes, úgyszólván mesterséges vértanuságban eszelt ki magának kibúvót. Azt beszélte, hogy az őrnagyot minden rossz szándék nélkül, csupán azért támadta meg, hogy újabb kínokat szenvedhessen. És ki tudja, milyen lélektani változás ment akkor végbe lelkében! Cél és törekvés nélkül nem él egy ember sem. Az, ki célját és reményét elvesztette, lelki töprengésében a titokzatos felé hajlik... A mi egyedüli életcélünk a szabadságban és a fogházból való kiszabadulásban sarkallott.

Különben most a várfogház osztályozásával szeretnék foglalkozni; de vajjon lehetséges lesz-e ez? A való végtelenül változatos, sokkal változatosabb mint az emberi elme szörszálhasogató megkülönböztetései, és nem tűr durva különbségeket. A valót részre felbontva érthetjük meg csak. A mi életünk nagyon különös volt; nem olyan külsőleg megnyilatkozó, hanem benső, magába mélyedő élet.

De a mint említettem, már fogságba jövetelem első idejében nem tudtam behatolni ez élet mélyébe; ez volt oka, hogy annak külső nyilvánulásai egy időben kimondhatlanul gyötörtek. Olykor egyszerűen irigységgel szemléltem az ilyen szenvedőket, bár azok csak úgy szenvedtek mint én. Irigyeltem tőlük, hogy hasonlók között vannak, hogy barátságban élnek egymással, hogy megértik egymást kölcsönösen, bár a valóságban, csak úgy mint én, ők is valamennyien utálták e botos vessző alatt kierőszakolt barátságot és szívesen fordultak volna máshová. Ismétlem, hogy annak az irigységnek, mely az ingerültség pillanataiban nyilatkozott

meg bennem, igazi alapja volt. Valóban nincs igazuk azoknak, kik azt mondják, hogy egy nemes származású, vagy egy művelt egyénnek csak olyan rossz dolga van a fogházban, mint bármely más pór embernek. Tudomásom van e nézetről, sőt az utóbbi időben olvastam is róla. Alapja helyes; mint emberek egyformák vagyunk, de ez a helyes eszme téves következtetésekre vezet azért, mert egy sereg gyakorlati feltételt figyelmen kívül hagyunk, pedig ezeket csakis a valóság szempontjából ítélni lehet meg helyesen. Nem azért mondom ezt, mintha a nemes vagy művelt ember finomabb érzéssel bírna, mert szellemi műveltségre fejlettebb. A lélek és a szellem fejlődése csak nehezen hozhatók egy meghatározott szempont alá. Sőt még maga a műveltség sem irányadó ez esetben. Én vagyok az első, aki kész tanuskodni a mellett, hogy még a legműveletlenebb, a legnyomottabb egyének között is található igen szép és gyöngéd lelki tulajdonokat. A várfogházban gyakran előfordul, hogy pár éven át ismerünk egy embert, kiről azt tartjuk, hogy nem is ember, hanem állat. És hirtelen beáll egy pillanat, a melyben ez a lélek önkénytelen föltárul és oly kincseket, érzést és értelmet észlelünk benne, hogy hinni sem akarjuk, a mit szemeinkkel láttunk és füleinkkel hallottunk.

Nem beszélek a szokások változásáról, az életmód, az élelem befolyásáról, melyek a felsőbb körök szülöttjére kétségtelenül terhesebbek mint az egyszerű pór, aki mint szabad ember is gyakran éhezett, míg a fogházban legalább jóllakhatott. Nem akarok e fölött vitatkozni. De tegyük fel, hogy egy kevesebb akarat erővel bíró ember előtt mindez, a többi kényelmetlenséghez képest, csekélyesszámba megy - habár a valóságban a szokások változása nem kicsinység és nem is a legutolsó, - mégis vannak olyan kényelmetlenségek, melyek mellett minden más háttérbe szorul, oly annyira, hogy a piszkos életmód, a szűk lakásviszonyok és undort gerjesztő élelem tekintetbe sem jön. A legkényesebb világfi, a legelpuhultabb inyencz, ki arcza veritékével dolgozott, úgy a hogyan a szabad életben soha, megeszi a fekete kenyeret és a kukaczos káposztalevest. Ehhez még hozzá lehet szokni, mint a hogy ez szóvá is van téve a rabok humoros dalában, mikor egy munkakerülő, ki a fogház lakója lett, így énekelt:

»A káposztám vízzel van habarva,
Eszem, hogy a fejem zúg belé.«

Nem, ennél sokkal fontosabb az, hogy a várfogház lakóinak mindegyike, két órával megérkezése után, ép oly *otthonossá* és ép oly egyenjogúvá lesz a rab-közösségben, mint a többiek. Mindenkit megért, de őt is mindenki *magához hasonlónak* fogja tartani. De nem így van ez a tehetősekkel, uri születésűekkel, a nemesekkel. Bármennyire jó, okos és igazságos legyen is, mégis évek során át megvetéssel, gyűlölettel néznek reájuk; őket nem fogja megérteni senki, sőt - ami fő - bizni sem fog bennük senki. A nemesember sem barát, sem pajtásnak nem való; és ha évek multán el is éri azt, hogy nem sértegetik, ő még sem lesz olyan ember soha, mint a többi, hanem örökösen érezni fogja idegenségét, elhagyatottságát. Ez az idegenkedés, ez a gyűlölet mintegy öntudatlanul támad a rabokban. Nem hozzájuk való és ezzel vége!

Semmi sem lehet borzasztóbb, mint hozzánk nem illő társaságban élni. Muzsik (paraszt-ember), kit Taganrogból a petropavloski kikötőbe helyeznek át, ott is csak olyan orosz muzsikokra akad, kikkel azonnal összebarátkozik, és egy-két óra múlva már egy fedél alatt lehet őket látni. Nem így van ez a művelt embereknel. Ezeket egy áthidalhatlan mélység választja el a köznéptől, és ez csak akkor tűnik fel *teljesen*, mikor a nemes származású a törvény által szabadsága és jogai elvesztésére ítéltetett és ez által ép oly közönséges emberré vált, mint a többi. Éljen aztán ilyen állapotban negyven évig vagy egész életén át e nép társaságában, akár szolgálati viszonyban, akár hivatalos foglalkozásban, akár mint emberbarát vagy pártfogó - a való életet még sem fogja soha megismerni. Optikai csalódás az egész és semmi egyéb. Jól tudom, hogy mindenki, aki e megjegyzéseimet olvassa, azt fogja mondani, hogy nagyítok. Én azonban biztos vagyok benne, hogy igazam van. Nem könyvből győződtem meg erről, nem okoskodás vitt rá, hanem a valóság tanított meg. Volt elég időm arra, hogy ebbeli meggyő-

zódésem mély gyökeret verjen. Lehet, hogy ebben a részben valamikor mindenki igazat fog adni nekem.

Az események, mintegy szántsándékkal, az első lépéstől kezdve beigazolták tapasztalataimat és ez a szó teljes értelmében megviselt, megkínzott. Az első napokban egyedül bolyongtam a várfoházban. Mondtam már, hogy oly kedélyhangulatban voltam, hogy merő lehetetlenség volt rám nézve megítélni vagy csak megkülönböztetni a foglyok között azokat, akik - bár nem voltak hozzám valók - később megszerettek volna. A nemesek között akadtak volna pajtásaim, de ez a barátság a legkevésbé sem volt képes felszabadítani lelkemet a gyötrő tehertől. Legjobban szerettem volna nem látni senkit és semmit, de nem volt hová menekülnöm. És ime egy eset megértette velem az első naptól kezdve idegenségemet és különös helyzetemet a várfoházban. Egy alkalommal, még az első nyáron, augusztus havában, egy derült, forró napon, délután egy órakor, a mikor szokás szerint mindenki a délelőtti munka fáradalmait pihente ki, egyszerre az egész fogház-lakosság talpraugrott és az udvaron foglalt állást. Az utolsó pillanatig mítsem tudtam semmiről. Ezen időtájt annyira el voltam önmagammal foglalva, hogy észre sem vettem, mi megy körülöttem végbe, pedig a fogház már három nap óta fenekestül fel volt forgatva. Lehet, hogy e forrongás már korábban kezdődött, mielőtt még egyet-mást a foglyok elbeszéléséből ellestem és meggyőződtem féktelenségökről, mogorvaságukról és idegességükről. Én ezt a nehéz munkának, az unalmas, hosszú nyári napoknak, a szabadság utáni hiábavaló ábrándozásnak tulajdonítottam, továbbá a rövid éjjeleknek, melyek alatt az ember kénye szerint ki sem alhatja magát. Meglehet, hogy mindez együttvéve idézte elő azt a nyugtalanságot, mely csak kitörésre várt. Az ürügy a rossz élelmezés volt. A rabok már régebb idő óta panaszkodtak, különösen mikor az ebédhez és vacsorához a konyhában összegyűltek; elégedetlenek voltak a szakácsokkal, kik közül egyiket-másikat próbára el is csaptak, de aki helyébe jött, az sem volt kedvükre és visszahelyezték megint a régit. Egy szóval a rossz kedv és az elégedetlenség általános volt.

- A munka nehéz és mégis paczallal tömnek bennünket, mormogta az egyik a konyhában.
- Ha nem tetszik, rendelj magadnak jobbat, felelt egy másik.
- Káposztalevest paczallal; ezt én mindenek felett szeretem, szólt egy harmadik.
- Hogy lehet örökké paczalt enni?
- Miért ne! Ilyenkor a hus járja, szólt a negyedik. Ha a nehéz munkától éhesen és fáradtan haza jön az ember, enni is akar. Ilyenkor milyen felséges étel a paczal!
- Ha nem akarsz paczalt, lakjál jól elégedetlenséggel.
- Én, ha elégedetlen vagyok, akkor paczalra vágyom. Ha az ember folyton egyforma ételt eszik, éppen nem lehet csodálkozni rajta. Igazam van-e vagy nem?
- Hiába, rossz az élelem.
- Bizonyára van valaki, aki e mellett a zsebeit tömi.
- Ahoz te nem értesz.
- Hogy ne értenék? Az én gyomrom csak az enyim. Nekünk fel kellene szólalnunk az ellen, de úgy, hogy az egész világ meghallhassa.
- Felszólalni?
- Igen.
- Oh, te buta! Legfeljebb jól elvernek érte!

- Nagyon igaz, jegyzé meg dörmögve egy másik, aki eddig csendesen maradt. Lassan járj, tovább érsz. De ha már egyszer igényekről beszélsz, azt kérdelem tőled először is, van-e kedved fejedet koczkára tenni?

- No, én csak annyit mondok, hogy ha valamennyien velem tartanának, bizony kiállnék és beszélnék is, mert az mégis csak igazságtalanság, hogy itt az egyik a saját pénzén, a másik ellenben a kincstárén élösködik.

- Nézz csak ide, milyen kapzsi ő kelme! Másnak a vagyonára áhitozik.

- Más kenyérére ne tátsd a szádat, de gondoskodjál róla, hogy neked is legyen.

- No, úgy veszem észre, hogy e dologra nézve soha sem fogunk megegyezni. Persze, te gazdag vagy, összetett kézzel ülsz, a mikor neked úgy tetszik.

- Eroska a gazdag, van kutyája és macskája.

- Hanem igazán, barátaim, miért is ülünk itt és hallgatjuk ez üres fecsegést. Bőrünket nyuzzák; de miért is nem állunk ellent?

- Azt hiszed a sült galamb majd a szádba repül. A börtönben ugyan hiában várod!

- Az egésznek ez a vége: ha kettő veszekszik, a harmadik a markába nevet.

- Az őrnagy ugyan csak hízik. Egy pár szürkét is vett már.

- No, bizony ő is szívesen iszik.

- A napokban az állatorvossal kártyázás közben összekapott. Egész éjjel kártyáztak! Ftegyka mondotta el nekem.

- Azért oly rossz a mi káposztalevesünk!

- Oh, ti ostobák! Hát nem elég jó az a mi helyzetünkben!

- Egy akaratulag kellene nekünk föllépnünk, akkor meglátnátok, hogy mindjárt megfordulna a dolog sora. Követelnünk kellene, hogy jobb kosztot adjanak.

- Jól járnál! Az orrodra koppantanak és azzal vége.

- De még a törvény elé is állítanák!

Szóval, a forrongás általános volt. Abban az időben csakugyan igen rossz volt az élelmezésünk, a miért mindegyikünk egy embert okolt; de e forrongás főoka mégis csak az általános elégedetlenségben és a folytonos szenvedésben rejlett. A fogházbeliek már természetüknél fogva veszekedésre és ellenkezésre hajlandók, azonban soha sem lázadnak föl valamennyien egyszerre, még nagyobb csoportokban sem. Ennek oka az, hogy nem képesek egy közös elvben megállapodni. Ezt maguk a rabok is érezték. Azért van, hogy köztünk sokkal több a veszekedés, mint a tett. Ez alkalommal a mozgalom még sem volt egészen hiába való. Elkezdtek csoportosulni, tanakodni, szitkozódni és felhányyni őrnagyunk gazdálkodását, nem felejtettek ki semmi még oly aprólékos csekélységet sem. Különösen egyesek tüntek ki izgatott voltuk által. Minden ily esetenél két csoport szerepel leginkább, a czinkosok és a kolomposok. A kolomposok ilyenkor, mikor t. i. a követelésekre kerül a sor - általában véve sajátságos emberfajta, még pedig nemcsak a várfogházban, hanem mindenütt, hol közösségben élnek az emberek. Egy sajátságos típus ez, mely mindenütt egyforma. Főleg lobbanékony természetű emberekből áll, kik kiirthatlan vágyat táplálnak az igazság után és a legnaivabban, legbecsületesebben meg vannak győződve, hogy annak elkerülhetlenül elérkezik az ideje és, ami fő, hamarosan fog életbelépni. Az ilyen emberek nem ostobák, sőt mondhatni, hogy nagyon eszesek is vannak közöttük, de sokkal hevesebb természetűek, mintsem képesek lennének valamit ügyesen és számítással véghezvinni. Ha ilyen esetekben akadna olyan ember, ki képes

volna egy tömeget célirányosan vezetni és szerencsésen dűlőre vinni az illő ügyet, úgy azok egy új kategóriába volnának sorolandók, de amely típus még nálunk alig fordul elő. De azok, akikről most beszélek, a zendülések szószólói és kolomposai, csaknem mindig elvesztik ügyüket és rendszeren csak a börtönöket és a várfogházakat népesítik be. De azért mégis nagy befolyást gyakorolnak a tömegre, mely végre is szívesen követi őket. Hevességük és igaz méltatlankodásuk végre még a tétovázókat is részökre hódítja.

Meggyőződésük vagy inkább szenvedélyességök még a legmegrögzöttebb skeptikusokat is magával ragadja, mindamellett, hogy meggyőződésük oly ingatag alapra van építve, hogy az ember csak azon csodálkozik, hogy követőkre találtak. De a fődolog az, hogy vakon előre rohannak, neki mennek az akadálynak minden óvatosság, minden gyakorlati furfang nélkül, a melylyel pedig sokszor a legeggyűbb, a legsilányabb ember is eléri célját, vagy legalább megmenti a bőrét, míg amaz mulhatlanul betöri a fejét. A közönséges életben az ilyen népség epés, finyonyás, ingerlékeny és türelmetlen, sokszor pedig mód nélkül korlátolt; különben némileg erejének is ez a nyitja. A legbosszantóbb ez embereknél az, hogy az igazi cél sokszor elvesztik szem elől és a lényeg helyett apróságokra fecsérlik erejüket. Ez az, a mi vesztöket okozza. De a tömeg mégis megéri őket: és ebben rejlik erejük... Különben nem lesz felesleges megemlíteni, miben állott a mi követelésünk...

Várfogházunkba egynéhány olyan egyén jutott be, a kik már ilyen követelés támasztása miatt kerültek ide. Ők voltak mindig a legnyugtalanabbak. Különösen egy Martinov nevű, ki egykoron a huszároknál szolgált, volt köztük a leghevesebb, legnyugtalanabb és a leggyanusabb; más különben azonban tisztességes és igazságos ember. A másik Vaszilij Antonov volt, egy makacs, gunyorosan mosolygó ember, kinél a hidegvér rendkívüli szenvedéllyel párosult, bár különben szintén tisztességes és igaz ember volt. Valamennyit, mivel sokan voltak, nem lehet elősorolnom. Petrov a többi között hol az egyik, hol a másik csoporthoz járt és hol itt, hol ott hallgatózott. Keveset beszélt, de szemmel látható volt izgatottsága. Ő állt ki elsőnek, mihelyt nesztét vette a mozgalomnak.

A várfogházi altiszt, aki nálunk őrmesteri tisztet teljesített, a mozgalom láttára ijedten futott oda. A rabok sorba állván, udvariasan fölkérték, hogy jelentené be az őrnagynak, miszerint a foglyok beszélni óhajtanának vele és személyesen adni elő panaszuk egynéhány pontját. Az altiszt után a rokkantak is kijöttek és a foglyokkal szembe állottak sorba. A megbízás, melyet az altiszt kapott, oly szokatlan volt, hogy félelemmel töltötte őt el; de bátorsága nem volt elég, hogy megtagadja. Először azért, mert ha a rabok föllázadnak, annak végzetes következményei lehetnek rá nézve. A tisztviselői karnak elég oka van a börtönvizsgálat megejtésétől rettegni. Másodszor pedig azért, mert ha nem is történik semmi s a foglyok legott szétoszlanak, az altisztnek mégis kötelessége haladéktalanul jelentést tenni a történekről. Félelemtől halványan és remegve indult tehát az őrnagy lakása felé, anélkül, hogy a rend helyreállítását csak meg is kísérelte volna.

Mit sem tudva az egésztől, én is kimentem és a többiekhez sorakoztam. A részletekről csak később értesültem. Első pillanatban azt hittem, hogy ez holmi szemle akar lenni; de feltűnt, hogy nem látom az őrseget, amely a szemlét tartani szokta, s csak akkor néztem körül figyelmesebben. A rabok arczáról nagy izgatottság és harag tükröződött le; némelyik olyan halvány volt mint a fal. Valamennyinek nagy gond főtt a fejében, azt hányták-vetették meg, hogy miként fognak az őrnagy előtt beszélni. Észrevettem, hogy sokan csodálkozva néztek reám és aztán szó nélkül ismét elfordultak tőlem. Különösnek tetszett nekik, hogy én is hozzájuk csatlakoztam. Valószínűleg nem hitték azt, hogy én is velük tartok követeléseik előadásában. Később azonban a mellettem levők felém fordultak és kérdőleg néztek reám.

- Minek vagy te itt? kérdé tőlem durva és kiabáló hangon Vaszilij Antonov, ki tőlem jó messze állott és eddig mindig udvariasan bánt velem, sőt »ön«-nek szólított.

Csodálkozva néztem rá s azon jártattam az eszemet, hogy mit jelentsen ez, mert kezdtem sejteni, hogy itt valami rendkívüli dolog van készülöben.

- Ugyan mit keresesz te itt? Menj a laktanyába, mondta egy csendes fiatal katona-fegyencz, kivel eddig nem is kötöttem ismeretséget. Mit ártod magad a dologba?

- Hiszen sorakoznak az emberek, feleltem neki, - azt hittem, hogy szemlét tartanak.

- Hát még ez is kijött? kiáltott ekkor valaki.

- Te vas-orru, mondta egy másik.

- Légyölő! szólt egy harmadik megvető hangon.

Ez az új gunynév általános derülséget idézett elő.

- Az élelmezésünkön való szánakozás hozta ide.

- Nekik mindenütt paradicsomi életük van. Fegyházban ülnek s mégis süteményt, zsemlyét esznek és malaczt vásárolnak. Te saját költségeden élsz, mit tolakodol ide?

- Önnek nincs itt semmi keresni valója, mondá Kulikov, barátságosan közeledve felém és karon fogva elvonszolt a sorból.

Ő maga is nagyon sápadt volt, fekete szemei fénylettek és ajakát rágcsálta. Nem épen hidegvérrel, de nyugodtan várta az őrnagyot. Közbevetőleg elmondom, hogy engem mindig elragadott Kulikov fellépése, főképp a midőn alkalma nyílt magát fitogtatni. Egy jó adag elbizakodottság volt benne és sokszor hiuságával imponált. Azt hiszem, hogy a saját kivégetéséhez is bizonyos kellemmel és kacérsággal készült volna. Most is, mikor valamennyien tegezve szólítottak, ő megkétszerezte udvarias modorát irányomban és szavait a leereszkedés egy nemével, de határozottan intézte hozzám, mintha ehhez semmi ellenvetés sem fért volna.

- Mi itt, Alexander Petrovics, a magunk ügyében járunk el, de önnek itt nincs semmi dolga. Menjen akárhova és várja be a végét... Az ön pártja a konyhában van, menjen oda.

A nyitott konyhaablakon át csakugyan észrevettem a lengyeleket; különben úgy rémlett előttem, mintha ott kívülök még mások is lennének. Szót fogadtam végre és tünődve a dolgon, mentem a konyha felé. Kaczagással, gúnynyal és füttyökkel fogadtak ott.

- Nem akadt náluk szerencséd! Emeljétek fel vállatokra!

Még soha sem volt eddig részem oly nagy foku meggyaláztatásban a fegyházban, mint most. Rendkívül nehezemre is esett ez. A konyha pitvarában T-szky nevű nemessel találkoztam, aki erélyes jellemű volt ugyan, de nem valami nagy műveltségű. A foglyok nagyon megrespectálták őt, sőt - mondhatni - szerették is. Bátor, derék és erős ember volt, a mit mindent taglejtése elérült.

- Gorjancsikov, mit akar ön ott? kiáltott felém. - jöjjön csak ide!

- Ugyan mi történik ott?

- Hát nem tudja? Valami követelésük van. Nem érnek czélt, az természetes. A raboknak ki is adna hitelt! Kinyomozzák a kolomposokat, és ha mi ott lennénk, bizonyonnyal ránk zudítanak a bujtogatás vádját. Emlékezzék csak rá, hogy miért kerültünk ide. Azokat egyszerűen megvesszőzik, minket azonban a bíróság elé állítanak. Az őrnagy gyűlöl bennünket és nagy öröme szolgálna, ha egészen tönkre tehetne. Neki nagy szolgálatot tennénk, ha közibéjük állnánk.

- De a rabok a fejüket koczkáztatják, tevé hozzá M-czky, mikor a konyhába léptünk.

- Soha se nyugtalankodják, nem kimélik őket! tevé hozzá T-szky.

A konyhában a nemeseken kívül még vagy harmincz ember volt. Mind olyanok, kik nem akarták amazok követeléseit támogatni, - egyesek kislelküségből, másokat az a meggyőződés indított erre, hogy úgy is sikertelen lesz minden fáradozásuk.

Itt volt Akim Akimics is, a legmegrögzöttebb ellenzője minden ily követelésnek, mely megzavarja a törvény menetét, a szolgálatot és a jó erkölcsöt. Hallgatott, és nyugodtan várta be a dolog végét; nem látszott kételkedni annak kimenetele felett, sőt ellenkezőleg, teljesen bízott a rend diadalában és az előjáróság erélyében. Itt volt Izsák Tomics is, aki mély gondolatokba merülve és lehorgasztott fővel állt, éber figyelemmel hallgatva a köztünk folyó beszélgetést. Rendkívül nyugtalan volt. Itt voltak az alsóbb rendü lengyel rabok is, akik mindig a nemesek csoportjához csatlakoztak. Volt egynehány félénk orosz ember is. Ezeknek a követelőkhöz csatlakozni nem volt bátorságuk, de azért nehéz szívvel várták a dolog kimenetelét.

Végre összeverődött itt egynehány örökösen elégedetlen fegyencz is, akik makacsságból és azon határozott meggyőződésből maradtak távol a mozgalomtól, hogy mind ez a legnagyobb oktalanság, a melynek csak rossz következménye lehet. Nekem azonban mégis úgy tetszett, mintha rosszul érezték volna itt magukat és mintha nem bíztak volna egészen a dolog rossz kimenetelében. Mivel teljesen meg voltak győződve a követelés méltányos és igazolt voltáról, azért némileg úgy tekintették távolmaradásukat, mint a közösségtől való elpártolást. Itt volt köztünk Jelkin is, a szibériai paraszt, ki pénzhamisítás miatt került ide, és aki később Kulikovot az állatorvosi térről leszorította. A sztarodubovi öreg szintén itt volt. A szakácsok valamennyien a konyhában maradtak, valószínűleg úgy lévén meggyőződve, hogy ők is a gazdasági személyzethez tartoznak, következésképp illetlen volna maguk ellen bizonyítani.

- Mégis kívülünk csaknem valamennyien kiálltak, szóltam M. felé fordulva.

- Ha azokkal tartunk, százszorta többet kockáztatunk, mint ők, és mi célból? Je hais ces brigands. Azt hiszitek, hogy vállalkozásuk sikerül? Vajjon micsoda előnyünk lehet abból, ha ilyen ostobaságba keveredünk?

- Nem fog eredményre vezetni, mondta egy mogorva, haragos fogoly.

Almazov, aki szintén jelen volt, helyeslőleg így szólt:

- Ötven vesszőn kívül, melyet bizonyosan megkapnak, egyéb hasznuk nem lesz.

- Az őrnagy megérkezett! kiáltott valaki és valamennyien a kis ablakhoz siettünk.

Az őrnagy haragosan, dühtől tajtékozva, kipirult arczczal rontott be. Hallgatva, de elszántan lépett a sor elé. Ily esetekben az őrnagy valóban nagy bátorságot tanúsított és soha sem vesztette el lélekjelenlétét. Egyébiránt csaknem mindig ittas volt. E pillanatban még zsiros narancsszínű szegélyü tábori sapkája és piszkos ezüst vállrojtjai is rossz sejtelmet ébresztettek.

Nyomában Djatlov irnok jött, aki igen nevezetes személyiség volt a fogházban, mert ő igazgatót és vezetett mindent s a mellett még magára az őrnagyra is nagy befolyása volt. Furfangos, eszes és nem épen rosszindulatu egyén volt. A foglyok általában meg voltak vele elégedve. Az irnokot az követte, aki - mint kikelt arcza sejteni engedte - már kikapta a szidásból a részét s most egy sokkalta nagyobb viharnek nézett eléje. Utána három-négy emberből álló őrség jött. A foglyok, kik hajadon fővel állottak sorban, kiegyenesedtek és síri csendben várták az őrnagy első szavát, vagyis inkább első ordítását.

Ez nem is késett soká: a második szónál az őrnagy már torka szakadtából kiáltozott, sőt hangja ez egyszer éktelen sivitásba ment át: rendkívül fel volt böszülve. Az ablakból jól láttuk, mint futkosott fel és alá a sor előtt. A kérdéseket, valamint a foglyok feleleteit a nagy távolság miatt ki nem vehettük, csupán csak azt értettük meg, midőn sipítva kiáltá:

- Lázadók!... Valamennyien vesszőt fogtok futni!... Bujtogatók! Te vagy a főkolompos! Te vagy a főczinkos! e szókkal támadta meg az egyik rabot.

A feleletet nem hallhattuk, de egy perc múlva észrevettük, hogy egy fegyencz kilép a sorból és az őrségre megy. Pár pillanat múlva követte őt a második, azután a harmadik.

- Valamennyiteket vizsgálat alá helyezlek! Majd adok én nektek!... Hát ott a konyhában kik vannak? kiáltott sipító hangon, hirtelen meglátva az ablakon kinézőket. - Ide valamennyien! Vezessétek elém!

Djatlov irnok a konyhába ment. Minthogy a konyhában levők megmondták, hogy nekik semmi sérelmük sincs, az irnok haladéktalanul visszatért és jelenté ezt az őrnagynak.

- Ugy, nincsen! szólt egy hanggal lejjebb eresztve rikítését, de mégis némileg vigasztalódva. - Mindegy, valamennyien ide jőjjenek!

Kijöttünk. Ugy vettem észre, hogy senki sem ment oda szívesen. Lehorgasztott fővel állottunk az őrnagy elé.

- Ah, Prokofjev! Jelkin is! és te is Almazov... Álljatok ide, álljatok mind egy csomóba, szólt az őrnagy szigorú, de mégis nyájas hangon és szelid tekintetűen vetve mindnyájunkra. M-czky, te is itt vagy?... Djatlov, ird össze őket! Külön ezeket és külön az elégedetleneket. A névsort aztán add kezemhez. Mindnyájukat a bíróság elé állítlak! Ti haszontalanok!

A névsor említése megtette a hatást.

- Mi sem vagyunk elégedetlenek! kiáltott valaki határozatlan hangon az elégedetlenek tömegéből.

- Ah, te meg vagy elégedve. Aki meg van elégedve, az lépjen elő.

- Mi szintén meg vagyunk elégedve! mondták ismét többen egyszerre.

- Meg vagytok elégedve? Így hát csak felbujtottak benneteket. Itt hát lázítók vannak. Annál rosszabb lesz reájuk nézve!...

- Istenem, mi lesz ennek a vége! kiáltott föl valaki a tömegben.

- Ki volt az, aki szólt? ordította az őrnagy s arra felé rohant, a honnan a hang hallatszott. Rasztorgujev, te vagy az, te szóltál? Az őrségi szobába vele!

Rasztorgujev, egy pufók és magas fiatal rab, kilépett a sorból s lehorgasztott fővel, lassan indult az őrszoba felé. Nem ő szólt ugyan, de minthogy az ő nevét kiáltották, nem tett ellenvetést.

- Olyan jó dolgok van, hogy nem bírtok magatokkal! kiáltott az őrnagy. Majd gondolkozhatsz három napig rajta, te elhízott gonosztevő! Akik meg vannak elégedve, álljanak elő!

- Mi sem vagyunk elégedetlenek, nagyságos uram! szólt mogorván egynéhány rab; a többiek makacsul hallgattak.

Az őrnagy csak erre várt. Neki is érdekében volt, mielőbb elintézni ez ügyet és pedig lehetőleg békésen.

- Ahá, most már egyszerre mind meg vagytok elégedve! szólt nyomatékos hangon. - Sejtettem ezt... tudtam... A zavart tehát a lázítók idézték elő! Közöttetek lázítók vannak, tevé hozzá, Djatlov felé fordulva. A dolgot alaposan meg kell vizsgálni. Most pedig munkára velük. Üsd meg a dobot.

A sorakozásnál az őrnagy személyesen volt jelen. A rabok hallgatva és komoran mentek munkájokra és csak akkor látszottak némileg megkönnyebbülve, mikor az őrnagyot elvesz-

tették szem elől. A rabok eltávoztása után az őrnagy legott az őrésre ment, a hol azonnal megtette intézkedéseit a lázítók ellen; ezeket még aránylag elég enyhéknek lehet mondani. Az egyik rab, mint később kitűnt, bocsánatot kért az őrnagytól, aki meg is bocsátott neki. Nem volt nehéz észrevenni, hogy őrnagyunk egy kissé meg volt szeppenve. A sérelmekkel való előhozakodás igen kényes dolog, s habár a rabok panaszát ezuttal nem lehetett törvénytelen követelésnek mondani, mert hisz ők azt nem valami felsőbb előljáróság elé vitték, hanem csak az őrnagy elé, az mégis kellemetlen hatást gyakorolt erre. Leginkább bántotta az, hogy a foglyok - kevés kivétellel - mind föllázadtak. Érdekében állott az ügyet minden körülmények között békésen elintézni. A főczinkosokat ezért csakhamar szabadon bocsátották.

Másnap az élelem valamivel javult. Ez azonban nem tartott sokáig. Az őrnagy az első napokban gyakran látogatott el a konyhába és talált is rendetlenséget. Altisztünk még mindig aggódó arczczal járt-kelt és sehogy sem tudott magához térni a csodálkozásból. Ami a rabokat illeti, ők sem tudtak sokáig nyugodni; izgatottságuk már kissé lelohadt ugyan, de azért mégis félelem és aggodalmak közt élték napjaikat. Némelyek egyre morogtak és semmi kedvet sem mutattak beszélgetésbe ereszkedni a történetekről; mások némi keserőséggel gunyolták ki egymást sikertelen föllépéseikért.

- No, barátocskám, megeheted amit adtak! mondta az egyik.

- A mulatságért most többet dolgozhatsz, tevé hozzá a másik.

- Hol van az az egér, amely elég bátor volna csengőt kötni a macska nyakára? jegyzé meg a harmadik.

- Az ilyen magunk szőrü embernek csak doronggal a kézben hisznek! Még jó, hogy valamennyiünket meg nem botoztak.

- Rágjátok meg előbb jól, aztán beszéljete, akkor többre vizitek; jegyzé meg haraggal valaki.

- Hát te mit oktatsz bennünket, tán tanító vagy?

- Természetesen.

- Ugyan mikor lettél azzá?

- Legalább ember vagyok, de ki vagy te?

- Kutyának való!

- Te vagy az.

- No, no, hagyjátok el! Mit veszekesztek? kiáltották mindenfelől.

Este, mikor a munkáról visszatértünk, a laktanyák mögött találkoztam Petrovval, aki már keresett engem. Mikor hozzám jött, valamit motyogott, de csakhamar elhallgatott és csendesen haladt tovább mellettem. Nekem még mindig lelkesen feküdt a fegyencz-lázadás és azt hittem, hogy neki szándéka van nekem egyet-mást elmondani.

- Mondja csak, Petrov, kérdém tőle, nem haragszanak az ön társai reánk?

- Ki haragudnék? kérdé mintegy föleszmélve.

- A rabok reánk... nemesekre.

- Miért haragudnának önökre?

- No, hát azért, hogy nem csatlakoztunk a követelőkhez.

- Hát mi követelni valójuk volna önöknek? kérdé, mintha nem értette volna kérdésemet. Hisz önök a saját költségükön étkeznek.

- De hiszen önök között is vannak, akik saját kosztjukon vannak és mégis hozzá csatlakoztak a mozgalomhoz. Talán nekünk kellett volna így tennünk... tudja az összetartás végett.

- Igen, de önök nem társaink, jegyzé meg kételkedőleg.

Egy futó pillantást vettem reá s úgy vettem észre, mintha nem értette volna el, hogy tulajdonkép mire célloztam, míg én rögtön megértettem őt. Most lett csak világossá előttem az, ami már régóta gyötört, most értettem meg tisztán, amire eddig nem voltam képes rájönni. Azt, hogy soha sem fognak társukul elfogadni engem, még akkor sem, ha egész életemet tölteném rabságban. Élénk emlékezetemben marad Petrov sajátságos arckifejezése, a mikor ezt mondta: »igen, de önök nem társaink.« Nagyfoku naivság és szemmel látható kétkedés fejeződött ki arcán. Önkénytelenül azon tünődtem: nem rejtenek-e magukban e szavak iróniát, haragot vagy gúnyt? De nem voltam képes semmi ilyet felfedezni: egyszerűen nem fogadnak el társukul, ennyi az egész. Mintha azt mondták volna: »Kiki menjen a maga utján, kiki végezze a maga dolgát.«

A legutóbbi felszólalás után komolyan attól tartottam, hogy most bennünket meg fognak támadni és hogy még rosszabbra fordul dolgunk. Semmi sem történt. Legcsekélyebb szemrehányást vagy célzást sem hallottunk, és semmi különös gyűlölet nem nyilatkozott meg irányunkban. Egyszerűen csak tovább folytatták gúnyolódásukat, ha alkalom kínálkozott, ép úgy mint azelőtt. A legkevésbé sem nehezteltek azokra, akik nem akarták követeléseiket támogatni, valamint azokra sem, akik azt kiáltották, hogy mindennel meg vannak elégedve. Sőt nem is említette föl senki e körülményt. Különösen ez utóbbi dolog sokáig nem ment a fejembe.

XIX. A bajtársak.

Kétségtelen, hogy különösen kezdetben, inkább ragaszkodtam az osztályombeliekhez, azaz a »nemesekhez«. A három orosz nemes közül, kik a várfoházban voltak (Akim Akimics, A-va, a kém és az a bizonyos, akit nálunk apagyilkosnak tartottak), én csupán Akim Akimicscsel közlekedtem és társalogtam. Megvallva az igazat, mély lehangoltságomban magam kerestem az alkalmat, hogy a jó viszony Akim Akimicscsel létrejőjön. Az előbbeni fejezetben megkísérlettem embereinket osztályozni, de most, mikor Akim Akimicsről van szó, azt hiszem, még egy újabb osztályt lehet felvenni. Igaz, hogy ebbe az osztályba csak őt magát lehet sorozni, ez pedig a semmivel nem törődő foglyok osztálya volna, azaz a teljesen közönyösöké, a kikre nézve mindegy, akár szabadságban, akár a fegyházban élnek. Nálunk, természetesen, ilyenek nem voltak és nem is lehettek. Akim Akimics - úgy látszik - kivételt képezett. Ő úgy rendezkedett be a várfoházban, mintha egész életét ott szándékozott volna tölteni. Nála minden, a szalmazsáktól kezdve a vánkorig és edényekig, a legnagyobb rendben volt, mintha örök időre rendezkedett volna be. Ideiglenes használatra szolgáló tárgynak nyoma sem volt nála. Még jó hosszú időt kellett ugyan a várfoházban töltenie, de alig hiszem, hogy csak egyszer is gondolt volna arra, hogy egyszer neki is el kell azt hagyni. De ha ki is békült sorsával, azt mégis inkább fegyelemből, mint szíve meggyőződéséből tette. Jó ember volt. Eleinte sokban segédkezett, tanácsolt, és kisebb szolgálatokat tett; de olykor, különösen kezdetben, mégis lelki nyugtalanságot okozott, ami még inkább növelte lehangolt kedélyállapotomat. Ez aggodalmakról beszéltem is vele.

Volt eset, hogy mohón vágytam bármilyen szó után, lett legyen az akár epés, akár türelmetlen, akár haragos; csak hogy együtt kárhoztattuk volna sorsunkat. De ő makacsul hallgatott, és szünet nélkül ragasztgatta papírlámpáit, vagy pedig a dologtól eltérve, elbeszélte, hogy ebben és ebben az évben milyen szemle tartatott, ki volt a hadosztály-parancsnok, hogy hívták és hogy meg volt-e elégedve a szemlével avagy sem. Mind ezt a legnagyobb nyugalommal és a legkimértebb hangon mesélte el. Sőt még akkor sem lelkesedett fel, mikor elmondta, hogy egy kaukázusi hadjáratban miképp tüntette ki magát, s hogy jutalmul a »szent Anna« rendet kapta. Csak a hangja vált egy pillanatra érdekesebbé és tiszteletet parancsolóvá, mikor a »szent Anna« nevet ejtette ki; azután egy-két perczre elhallgatott...

Ez első évben nagyon rossz perczeim voltak, melyek alatt, hirtelen magam sem tudnám okát adni hogy miért, gyűlölni kezdtem Akim Akimicsset, és átkoztam magamban a sorsot, hogy bennünket összehozott, szomszédokká tett. Egy-két óra mulva már megint szemrehányást tettem magamnak ezért. De ez csak az első évben volt, később már teljesen kibékültem Akim Akimics furcsa jellemével és szégyeltem magam előbbeni oktalanságomért. Nyilvánosan soha sem volt közöttünk egyenetlenség vagy szóvita.

Az előbb említett három oroszon kívül, az én időmben még nyolcz más nemes volt a fogházban. Egynéhánynyal közülök örömet érintkeztem. Többen azonban szenvedő, tartózkodó és nagy mértékben ingerült hangulatban voltak. Kettejükkel később egészen megszakítottam minden érintkezést. Művelt ember csak három volt közöttük. B-czky, M-ky és az öreg Zs-ky, aki azelőtt a mennyiségtan tanára volt valahol. Igen jó öreg ember volt, de rendkívül különcz, és eltekintve műveltségétől, mód nélkül korlátolt elméjü. Egészen más volt M-ky és B-ky. M-el kezdettől fogva jó viszonyban voltam; soha sem egyenetlenkedtünk s bár tiszteltem és szerettem őt, még sem tudtam valami különös ragaszkodással viseltetni irányában, mivel igen bizalmatlan, haragos természetü volt, e mellett csodálatos módon tudott mégis magán uralkodni. Épen e rendkívüli tulajdonság nem tetszett nekem benne; úgy gondoltam, hogy soha és senki előtt nem hajlandó feltárni lelkét. Lehet azonban, hogy tévedek. Erős, szilárd

jellemű volt és a legnagyobb fokban előkelő modoru. Rendkívüli, sőt némileg jezsuitai ügyessége és óvatossága az emberekkel való érintkezés közben titkos mély skepticismusról tanuskodott. E mellett sokat szenvedhetett e kettős természete: a skepticismus és a mély, semmi által meg nem ingatható meggyőződés és meghasonlásának súlya alatt.

Daczára azonban nagyvilági jártasságának, mégis kiengesztelhetlen ellenségeskedésben élt B-ky-vel és annak barátjával T-kyvel. B-ky beteges és sorvadásra hajlandó s e miatt ideges és ingerlékeny, de különben igen jó és nagylelkű ember. Ingerültsége olykor egész a kiállhatatlanságig fokozódott. Én nem voltam képes elviselni e jellemet, s azért teljesen szakítottam B-kyvel, a nélkül azonban, hogy megszűntem volna őt szeretni. E miatt szakítanom kellett T-kyvel is, azzal a fiatal emberrel, kiről az előbbeni fejezetben megemlékeztem. Ez nekem rendkívül zokon esett. T-ky bár műveletlen, de jó lelkű, férfias és igen csinos fiatal ember volt. A dolog úgy állott, hogy ő annyira szerette és tisztelte B-kyt, hogy mindazokat, akik B-kyvel szakítottak, a maga ellenségeinek tartotta. Ő B-ky miatt később M-kyvel is szakított.

Különben az elsoroltak kivétel nélkül erkölcsileg betegek, epések, ingerlékenyek és bizalmatlankodók voltak. És ez nagyon is érthető, nekik itt igen rossz dolguk volt, sokkal rosszabb mint nekünk. Egynémelyikök hosszú időre lett elítélve. Volt köztük olyan, kinek tíz, tizenkét évet kellett itt leülnie. Az ilyenek rendesen mély, kiirthatlan ellenszenvvel viseltettek környezetük iránt. A rabok magaviseletében sok állatias vonást, brutalitást tapasztaltak és sehogy sem tudtak, de nem is akartak azokban semminemű jó emberi vonást észrevenni: ami egyrészt érthető; e túlzott felfogást a körülmények és sorsunk érlelte meg bennünk. Igen természetes, hogy a honvágy is gyötörte őket a várfogházban. A cserkeszekkel, tatárokkal és Izsák Tomicscsal igen nyájasak és előzékenyek voltak, de a többi raboktól utálattal fordultak el. Csak a sztardubovai óhitű öreg látszott kiérdemelni teljes tiszteletüket.

Különben sajtáságos, hogy legalább addig, a míg én a várfogházban voltam, a rabok közül senki sem tett nekik szemrehányást sem származásuk, sem hitük, sem gondolkozás módjuk miatt, ami pedig a mi köznépünknel gyakran előfordul, különösen a németek irányában. A németet a köznép már jó eleve komikus alakoknak tartja.

T-kyről már tettem említést. Ő volt az, ki midőn száműzetésük első állomáshelyéről ide kísérték őket, B-kyt csaknem az egész uton ölében hordozta, mert az betegsége és gyenge testalkata miatt már a fele uton elmaradt volna. Mindkettőjüket előbb U-gorszkba vitték. Ott, a mint ők maguk elbeszélték, igen jó dolguk volt, sokkal jobb, mint a mi várfogházunkban. De miután a városbeli száműzöttekkel titkos levelezést kezdtek, a mely, igaz, egészen ártatlan természetű volt, mégis szükségesnek találták hármukat várfogházunkba áttelepíteni, hogy az előljáróság őket annál jobban szemmel tarthassa. Harmadik társuk Zs-ky volt. Idejövételükig M-ky egyedül maga volt a fogházban, hol kivált az első évben igen gyötrelmes élete volt.

Ez a Zs-ky az az örökösen Istenhez fohászoló öreg volt, a kiről már megemlékeztem. A politikai elítéltek nálunk jobbára fiatal emberek voltak, csak Zs-ky volt idősebb, úgy ötven év körül. Igen becsületes, de e mellett nagy fokban különcz ember volt. Társai, B-ky és T-ky, nem nagyon szerették, sőt nem is igen közlekedtek vele, azt fogták rá, hogy igen önfejű és szenvedélyes vitatkozó. Nem tudom: mennyiben volt igazuk. A várfogházban, mint minden oly helyen, hol sok ember verődik össze és él kénytelenségből együtt, azt hiszem, hogy jobban gyökeret ver az egyenetlenkedés és a kölcsönös gyűlölködés, mint a szabad életben. Ezt sok körülmény segíti elő. Zs-ky különben fonák természetű, sőt igen kellemetlen egyén volt. Barátai sem tudtak vele kijönni. Soha sem vitatkoztam vele, de nem is voltunk soha sem egy véleményen. Szakmájában, a mennyiségtanban, úgy látszott, igen járatos volt. Jól emlékszem, hogy többször iparkodott velem tört orosz nyelven megértetni az általa kieszelt csillagászati rendszert. Azt beszélték, hogy ezt egykor nyomtatásban is kiadta, de a tudós világ csak kinevette érte. Úgy rémlett előttem, mintha ez az ember elméjében kissé meg lett

volna zavarodva. Térden állva naphosszat imádkozott, a miért az egész fogház tisztelettel környékezte, s ezt aztán halála napjáig megőrizte irányában. Súlyos betegségbe esvén, kórházunkban halt meg még ottlétem alatt. A rabok tiszteletét különben már akkor kivívta, mikor a várfogházba lépése alkalmával merészen szembe mert szállni az őrnagygyal. Ungorszktól ide szállíttatásuk alatt nem volt alkalmuk beretválnozni, azért mikor torzonborz hajjal s szakállal az őrnagy elé állították, ez a fegyelemnek ily módon való megsértéseért rettenetes dühbe jött, pedig a szegény rabok ennek nem voltak okai.

- Hogy néznek ki ezek? ordítá torkaszakadtából az őrnagy, - hiszen valóságos csavargók, rablók!

Zs-ky, ki akkoriban még igen keveset értett oroszul, azt hitte, hogy az őrnagy azt kérdi tőlük, hogy mi járatban vannak? s hogy csavargók-e avagy rablók-e? S azért így felelt:

- Nem vagyunk csavargók, de politikai elitéltek.

- Mi-i-i? Gorombáskodni merészelsz? Az őrszobába vele! Száz vesszőt neki, nyomban, tüstént!

Az öreget megbüntették. Minden ellenvetés nélkül lefeküdt a deresre s a büntetés alatt kezét harapdálta, de egyetlen kiáltás, nyöszörgés és mocczanás nélkül kiállotta a vesszőzést. B-ky és T-szky ezalatt már bejutottak a várfogházba, hol M-szky az ajtóban várt reájuk, és bár soha sem látta őket, mégis legott nyakukba borult. Megrémülve az őrnagy fogadtatásától, elmondták neki, hogy mi történt Zs-kyvel. Jól emlékszem rá, hogyan beszélte el ezt nekem M-szky: »Magamon kívül voltam, - mondta - nem tudtam magamról semmit és úgy reszkedtem, mint akit a láz gyötör. Zs-kyt a kapuban vártam. Az őrségről, hol megfenyítették, neki be kellett jönni közénk. A kapu hirtelen föltárult: Zs-ky senkire sem nézve, sápadtan és remegő ajkakkal ment végig az udvaron összegyűlt rabok között, akik már eleve értesültek róla, hogy nemesembert fognak megbüntetni. Majd belépve a laktanyába, egyenesen a számára kijelölt helyre ment, hol térdre ereszkedett és elkezdett imádkozni. A rabokat rendkívül meglepte ez a jelenet és megindulva néztek reá. A mint az öreget megpillantottam, mondá M-szky, ki odahaza nőt és gyermekeket hagyott hátra, a mint láttam, hogy a szégyenletes fenyítés után térden állva imádkozik - a laktanya mögé menekültem s ott két órán át leirhatatlan állapotban, magamon kívül voltam... A rabok mindjárt e pillanattól fogva tiszteletben és kiváló figyelemben részesítették Zs-kyt. Különösen azzal nyerte meg tetszésüket, hogy a vesszőzés alatt egyetlen panaszos hangra sem nyitotta ajkát.

Az igazság ellen vétenénk, ha ebből a példából itélnénk meg a szibériai hatóságok bánásmódját a nemes rabokkal szemben, akár oroszok, akár lengyelek legyenek azok. E példa csak azt mutatja, hogy mindenütt akad brutális s gonosz hajlamu ember, a kinek keze alatt - különösen azoknak a sorsa, kiket üldözni akar, bizony nagyon szánandó. Lehetetlen el nem ismerni, hogy Szibériában a főparancsnokság, a melytől az egyes fegyházi előljáró függ, a nemes származásu számüzötteket nagyon megkülönbözteti, sőt némely esetben a többi rabokkal szemben némileg beczezi is. Ennek oka nem valami titokzatos: e magas rangu tisztviselők először maguk is nemesek és azután sokszor előfordult az az eset, hogy a nemesek nem vetették magukat alá a vesszőzésnek, hanem rátámadtak azokra az egyénekre, kiknek azt kellett volna végrehajtani, a mi rendkívüli rémületet idézett elő; harmadszor pedig, a mi leginkább jön itt tekintetbe: az utóbbi harmincz év alatt egy egész csapat számüzött nemes került Szibériába. E számüzöttek e hosszú idő alatt oly jó hirnévre tettek szert egész Szibériában, hogy az előljáróság, már régi megszokásból és önkénytelenül is, más szemmel nézte a számüzött nemeseket, mint a többi rabokat.

A felsőbb hatóság nyomán indult az alsóbb is. Voltak azonban az alárendelt előljárók között olyanok is, akik élesen kikeltek a felsőbbeknek ezen intézkedése ellen, és nagyon örültek

volna, ha nekik szabad kezet engednek. Ezt azonban nem érhatték el. Alapos okom van így okoskodni, mert a fogház második osztályának, a melyben én is voltam s a melynek lakóit katona-rabok képezték, katonai parancsnokság alatt állott, hasonlíthatatlanul rosszabb volt a dolga, mint a többi két osztálynak (t. i. a gyári és a bánya-munkásokból álló osztálynak). Terhesebb volt nemcsak a nemesekre nézve, de a többi rabokra nézve is, különösen azért, mert ezen osztálynak úgy a főparancsnoksága, mint az igazgatása katonai kézben volt. A katonai előjáróság szigorubb, a fegyelem pontosabb, a rabok folytonosan bilincsből, őrizet alatt s elzárva vannak. Mindez a többi két osztálynál nem volt oly szigorúan végrehajtva. Így beszéltek ezt a mi fogolytársaink, akik közül pedig sokan tapasztalásból is ismerték ezeket a körülményeket. Ezek szívesen mentek volna át az első osztályba, a mely bár törvény szerint a legterhesebb kellene hogy legyen. Nem csoda, hogy nekik erről csak ábrándozni volt szabad. Az oroszországi fegyencszázadokról társaink közül azok, kik voltak bennük, a legborzasztóbb dolgokat mesélték s azt állították, hogy egész Oroszországban nincsen azoknál terhesebb fogság, és hogy az ottani étellel összehasonlítva, Szibéria valóságos paradicsom.

Ha tehát ilyen szigorú fegyelem mellett, mint a milyen a mi várfogházunkban fennáll, s daczára annak, hogy katonai parancsnokság alatt állott s a tábornok-kormányzó csaknem szemmel kísérelte a kezelést, és tekintetbe véve még azt is, hogy fordultak elő esetek, hogy idegenek, sőt hivatalos személyiségek gyűlölködésből vagy hivatali féltékenykedésből arra vetemedtek, hogy titokban árulkodjanak, névszerint, hogy e vagy ama osztálybeli fegyenczek irányában ez s ez a parancsnok szabályellenes elnézést tanúsít: mondom, ilyen körülmények daczára, ha a nemes származású fegyenczeket némileg mégis más szemmel nézték, mint a többi rabokat, úgy ezt sokkal szabadabban teheték az első és a harmadik osztályban. Úgy hiszem, hogy azon fogház után, a melyben én is voltam, az egész szibériai fogházrendszerrel formálhatok némileg biztos ítéletet. Minden hír, minden elbeszélés, melyet erre vonatkozólag az első és a harmadik osztály száműzöttjeitől hallottam, megerősíti ebbeli következtetésemet. Valóban, a mi várfogházunkban, velünk, nemesekkel az előjáróság igen figyelmesen és óvatosan bánt. Igaz, hogy a munkánál semmiféle elnézésben nem részesültünk; ugyanazok voltak a munkák, ugyanazok a bilincsek, a závarok, szóval minden közös volt a többi rabokkal. De ez nem is lehetett másképp. Tudom azt is, hogy a városban a közel multban annyi árulkodás, annyi cselszövény, annyi kölcsönös agyarkodás, annyi áskálódás fordult elő, hogy már maga az előjáróság is bosszankodott rajtok.

A legsúlyosabb vádak ez időben a körül forogtak, hogy egyes osztályokban túlságosan elnéző a hatóság! Ettől való féltünkben mindnyájan úgy igyekeztünk élni, mint a többi rabok, csak a testi fenytésre nézve volt némi eltérés. Igaz, hogy rajtunk is szívesen elverték volna a port, ha ezt megérdemeltük volna, azaz okot szolgáltatunk reá. Ezt követelte a szolgálat érdeke és a testi fenytés egyenlősége. De így ok nélkül s csupa hatalmaskodásból még sem mertek testi büntetéssel sújtani bennünket. A köznéphez tartozó raboknál az ily megokolás nélküli eljárás, természetesen, gyakran előfordult, különösen az alárendelt tisztviselők részéről, akik sok eseteknél magok siettek intézkedni önhatalmulag. Mi tudtuk azt, hogy a parancsnok, ha megtudja az öreg Zs-ky esetét, igen megharagudott volna az őrnagyra, és meghagyta volna neki, hogy jövőben mérsékelje magát. Így beszélte azt nekem mindenki. Annak is hire járt, hogy maga a tábornok-kormányzó, kinek pedig jó véleménye volt őrnagyunkról és ki őt ügyességeért kedvelte is, megtudván ezt az esetet, lelkére kötötte, hogy enyhébben bánjon el fegyenczeivel. Az őrnagy jól emlékébe is véste a leczkét és minden áron boszut szeretett volna állani rajtunk amiatt. Így pl. sokért nem adta volna, ha M-ky ellen szigorúan felléphetett volna, akit árulkodásai miatt igen gyűlölt; de nem sikerült őt megveretnie, daczára, hogy folytonosan kereste az ürügyet és folytonosan üldözte őt.

Zs-ky esetéről csakhamar az egész város tudomást szerzett és mindenki az őrnagyot korholta érte; sokan ezt neki szemébe is megmondták, ami nem a legkellemesebben érintette őt. Most

jut eszembe az őrnagygyal történt első találkozásom. Bennünket, azaz engem és egy más nemes származású száműzöttet, akivel együtt léptem be a fogházba, már Tobolszkban rémítettek ez ember szigorúságával. A nemes származású foglyok, kik akkor töltötték ottlétük huszonötödik évét, a legnagyobb szívélyességgel fogadtak bennünket, és az alatt, a míg az udvaron leendő parancsnokunkra vártunk, óva figyelmeztettek bennünket erre az emberre, és megígérték, hogy ismerőseik által minden lehető el fognak követni, hogy megvédjenek üldözéseitől. Valóban, a tábornok-kormányzó három leánya, kik éppen Oroszországból érkeztek ide és ez alkalommal atyjuk vendégei voltak, leveleket kaptak tőlük, és úgy látszik, közreműködtek is érdekünkben. De mit tehetett a tábornok? Legfeljebb meghagyhatta az őrnagynak, hogy irányunkban kissé enyhébben járjon el. Délután három órakor érkeztem társammal a városba és az őrség legott a parancsnok elé vezetett bennünket. Az előszobában vártunk reá. E közben a várfogház altisztjeért küldtek. Alig jelent meg az altiszt, az őrnagy kilépett szobájából. Piros, szeplős és haragos arcza rendkívül rossz benyomást gyakorolt reánk: mintha csak egy mérges pók rontott volna a pókhálójába tévedt gyámoltalan légyre.

- Hogy hívják? kérdé társamat. Gyorsan és szakadozottan beszélt, látszott, hogy hatást akart reánk gyakorolni.

A hogy megkapta a választ, hozzám fordult.

- És téged? kérdé, reám szegezve szemeit.

Miután az én nevemet is megtudta, az altiszthez fordult.

- Altiszt! Azonnal vigye őket az őrségre, polgáriasan félkurtára leberetválni a fejüket; a bilincset majd holnap kell rájuk veretni. Micsoda köpönyegek ezek? Hol kapták? kérdé szürke köpönyegünkre mutatva, melyet Tobolszkban kaptunk s a melynek hátára nagy sárga körök voltak kivarrva. - Ez új minta! Ez valószínű új minta... Pétervárról... szólt megforgatva bennünket minden oldalra. - Hoztak magukkal valamit? kérdé a bennünket kísérő csendőrtől.

- Csak a saját ruhájukat, nagyságos uram, felelt a csendőr, hirtelen katonásan kiegyenesedve és bizonyos elfogultsággal. Az őrnagyot ő is jól ismerte, mindenki hallott felőle, mindenki félt tőle.

- Mindent el kell tőlük szedni! Csak a fehérneműt kell meghagyni, a színes fehérneműt szintén el kell szedni. A többit mind el kell árverezni s a pénzt a pénztárba beszolgáltatni. A fogolynak nincs tulajdona, - folytatá, szigorú tekintet vetve reánk. Vigyázzatok, viseljétek magatokat tisztességesen! Panaszt ne halljak rátok! Különben testileg lesztek megfenyítve. A legcsekélyebb kihágásért - vesszőt kaptok!...

Ettől a szokatlan bánásmódtól egész este beteg voltam. Különben ez a benyomás csak még jobban erősödött azoknak a dolgoknak a hallatára, a miket a várfogházban róla megtudtam. Ebbe való belépésemről azonban már más helyt megemlékeztem.

Említettem volt, hogy irányunkban nem voltak elnézők, de nem is mertek volna lenni; nem részesültünk a többi-rabokkal szemben a munkára nézve semmiféle könnyebbségben. De egy alkalommal mégis kísérlet történt ez irányban: én és B-ky ugyanis teljes három hónapig a mérnöki irodába jártunk irnoki minőségben. Ezt azonban csak titokban tette a mérnöki előljáróság. Azaz, hogy a többi előljáróság is tudta ezt, de nem vett róla tudomást.

Ez még G-ov parancsnok alatt történt. G-ov alezredest mintha csak az ég küldötte volna közénk. Nem maradt azonban sokáig. Ha nem csalódom, alig volt egy fél évig, sőt talán ennél is rövidebb ideig, azután az összes rabok nagy sajnálkozására Oroszországba ment. Őt a rabok nemcsak szerették, de ha lehet itt e kifejezéssel élni, valósággal istenítették. Mivel érdemelte azt ki, nem tudom; de tény, hogy az első pillanattól meg tudta nyerni szeretetünket. »Valóságos atyánk volt. Sohasem kívánunk mást!« mondogatták, mikor a mérnöki hivatal igazgatását

átvette. Úgy látszik, nagyon szerette a bort, de azzal soha sem élt oly mértéktelenül, hogy megfélemedezett volna a miatt a felebaráti szeretetről. A rabok iránt valóban atyai szeretettel viseltetett. Hogy miért szerette őket annyira, nem tudom megmondani; de sohasem találkozott egy rabbal sem a nélkül, hogy valami nyájas vagy tréfás szót ne intézett volna hozzá, de a nélkül, hogy a megszólításban a felsőbbbségi érzetnek csak árnya is vegyült volna. Emberbarát volt ő a szó legszorosabb értelmében. A rabok is, látván ezt az erőltetés nélküli demokratismust, soka sem engedtek meg maguknak iránta tiszteletlenséget vagy bizalmasságot. Ellenkezőleg, arcuk elpirult, mikor a parancsnokkal találkoztak és levéve sipkájukat, már messziről mosolyogtak, ha feléje közeledtek. És ha valakit megszólítani talált, az illető a legnagyobb tisztelettel sietett válaszolni. Sorsukon, természetesen, ő nem tudott segíteni, a mennyiben csak a mérnöki ügyek vezetése volt rábízva, ezek pedig teljesen el voltak különítve minden más munkától. Saját hatáskörében ha véletlenül oly munkás csoportra akadt, a mely még idő előtt fejezte be a reá szabott munkát, azzal sohasem dolgoztatott tovább, hanem azt haladéktalanul, még dobolás előtt, pihenni engedte. De nagyon tetszett a raboknak a bizalom is, a melyben őket részesítette. Ha véletlenül pénzt talált volna elveszíteni, úgy hiszem, hogy még a legnagyobb tolvaj is, ha megtalálja, személyesen vitte volna el neki. Igen, meg vagyok győződve, hogy ez így történnék.

A rabok egyszer nagy rémülettel értesültek, hogy az alezredes összevezette a mi halálosan gyűlölt őrnagyunkkal. Ez mindjárt a megérkezése után való első hónapban történt. Őrnagyunk a régi időben valamikor együtt szolgált vele. Ez után sokáig nem látták egymást s most mint jó barátok találkoztak és egy ideig igen jó napokat is töltöttek együtt. A jó viszony azonban hirtelen megszakadt köztük. Összeveztek és G-ov halálos ellensége lett az őrnagnak. Ugy hallatszott, hogy össze is verekedtek. Ez, a mi őrnagyunk verekedő természetét ismerve, nagyon is lehetséges volt. Amint erről a rabok értesültek, örömük határtalan volt. »Hogyan tudna megférni ez a nyolczszemü egy olyan áldott jó emberrel, mint az alezredes«... mondogatták maguk között. Rendkívül érdeklődtek az iránt, hogy melyik verhetette meg a másikat. Ha a verekedésről szóló hír valótlannak bizonyult volna (ami ugyis csak mende-mondán alapult), a rabokat ez nagyon bosszantotta volna. »A parancsnok okvetlen felülkerekedett, így fűzték a combinatiókat, ő kistermetü ember, de ügyes. Valamelyiknek az ágy alá kellett esnie.« Rövid időre rá G-ov elment s a foglyok ismét visszaestek előbbi csüggedésükbe.

A mérnöki parancsnokok kivétel nélkül jó emberek voltak. Míg ott voltam, háromszor vagy négyszer is volt változás; de egyik sem közelítette meg a jó G-ov alezredest. Távozása után legott parancs jött a felsőbb hatóságtól, hogy bennünket ismét az előbbi munkához állítsanak: valaki elárulhatta az irodában való alkalmaztatásunkat. Különben mi ezt nem igen bántuk, mert az irodai munkát már mind a ketten igen meguntuk. Ez után csaknem egész két éven át együtt jártam B-vel a munkára, és pedig legtöbbszörre a műhelybe. Sokat beszélünk reményeinkről és eszméinkről. Igen jó ember volt, de olykor különös nézeteket nyilvánított. Az egyes osztályok lakói közt, még ha értelmesek is voltak, sokszor képtelen eszmék, fogalmak vergődtek felszínre. Ezek az emberek gondolkozásmódjuk miatt az életben oly sokat szenvedtek, oly sokba került nekik, hogy nem volt módjukban attól megválni. B-ky zokon vette minden megjegyzésemet s haragosan felelt azokra. Lehet, hogy neki sokban igaza volt. Sajnálkozásomra, elváltunk, pedig még sok fontos megbeszélni valónk lett volna.

E közben M-ky mind szomorúbb és komorabb lett. A gyötrelmem erőt vett rajta. Eleinte, mikor a várfogházba érkeztem, sokkal közlékenyebbnek találtam; lelke sokszor külsőleg is megnyilatkozott. Én őt mint hároméves rabot találtam itt. Kezdetben igen érdeklődött a lefolyt két év alatt történt események iránt, a melyekről neki természetesen, a világtól elzárva lévén, fogalma sem volt. Elragadtatással hallgatott s kérdezősködött is egyről-másról. Végre évek során mintha minde szenvedés kimerítette volna lelki erejét. A parázusra hamu borult. Az elkeseredés nőttön nőtt benne. »Je hais ces brigands,« ismétlé gyakran előttem, megvetéssel

nézve a rabokra, akiket már közelebbről sikerült megismernem; de az érdekükben fölhozott indokokkal semmiféle hatást sem voltam képes előidézni. Nem értette meg beszédemet; olykor szórakozásból egyetérteni látszott velem, de másnap már újra mondta: »Je hais ces brigands.«

Megjegyzem, hogy gyakran beszélgettünk egymás közt francziául, a miért Dranisnikov munkaőr - nem tudom mi okból - állatorvosnak nevezett el bennünket. M-ky csak akkor hevült föl, mikor anyjáról emlékezett meg. »Beteg, öreg, szegény, így szólt hozzám, engem mindenk fölött szeret, én pedig azt sem tudom, életben van-e vagy sem? Elegendő volna arra, hogy meghaljon az is, ha megtudná, hogy nekem vesszőt is kellett futnom... M-ky nem volt nemes s ezért száműzetése előtt testi fenyítéket is kellett kiállnia. Mikor erről beszélt, összeharapta fogait és mereven félre nézett. Utóbbi időben már mind jobban kereste a magányt. Egy napon déli tizenkét órakor a parancsnok elé hívták. A parancsnok vidám mosolylyal jött ki hozzá.

- No, M-ky, mit álmodtál az éjjel? - kérdé tőle.

»Annyira megrettentem, mintha csak tört döftek volna szívembe, mondá M-ky, mikor az esetet elbeszélte.«

- Azt álmodtam, hogy levelet kaptam anyámtól, felelte M-ky.

- No, az én hírem még sokkal jobb! veté ellen a parancsnok. - Szabad vagy! Anyád kegyelmet kért... kérése meghallgatásra talált. Ime itt van a levele és itt van a reád vonatkozó parancs is. Azonnal eltávozhatol a fogházból.

M-ky halálsápadtan tért vissza közénk, a váratlan örömhírtől nem bírt magához térni. Szerencsét kívántunk neki. Remegő és hideg kezével mindannyiunkkal kezét szorított. A rabok közül sokan szerencsét kívántak neki és igen örültek megszabadulásán.

M-ky kiment a telepre, de azért ott maradt városunkban. Csakhamar talált is alkalmazást. Eleinte gyakran eljárt hozzánk, és amikor csak alkalma nyílt, híreket közölt velünk. Ezek közül a politikai hírek érdekeltek legjobban bennünket.

A többi négy közül, azaz M., T., B. és Zs-szkyn kívül, volt még két rövid idei száműzetésre elítélt fiatal ember. Nem voltak valami nagyon műveltek, de igen becsületesek és nyílt-szívűek. A harmadik, A-cukovszky igen egyszerű ember volt, és semmi különös jellemvonását nem tudom, de a negyedik, B., ki már elég éltes ember volt, rendkívül visszataszító benyomást gyakorolt mindnyájunkra. Nem tudom, milyen kihágás miatt került a fegyenczek ezen osztályába, mert ő maga mélyen titkolta ezt. Különben nyers ember, kisvárosi kereskedői szokásokkal és nézetekkel, aki csalással szerzett vagyont. Egészen műveletlen ember volt, akit mesterségén kívül semmi sem érdekelt. Tudott festeni és pedig elég jól. E tehetsége csakhamar tudomására jött az előljáróságnak. Rövid idő múlva majd az egész város B.-vel festette a házfalakat és boltozatokat. Két év alatt csaknem valamennyi kincstári lakást kifestette. A lakások tulajdonosai meglehetősen díjazták s így elég jó dolga volt. De a legérdekesebb az, hogy még két más társa is segédkezett neki a munkában. Ezek már teljesen elsajátították a szobafestés mesterségét, sőt T-zsevszky már csaknem annyira vitte ebben, mint B. maga. Őrnagyunk is, aki szintén kincstári épületben lakott, igénybe vette B. jártaságát és általa az összes szobáit kifestette. B. itt kifejtette minden ügyességét. A tábornok-kormányzónál azonban ebbeli törekvése már nem sikerült oly jól. Az őrnagy háza egyemeletes faépület volt, külseje elhanyagolt és korhadt, de belülről palotának is beillett volna. Az őrnagy el volt ragadtatva B. munkája fölött... Kezeit dörzsölve, egyre mondogatta, hogy most már okvetlenül meg kell nősnöm: »Ilyen lakásban lehetetlen meg nem nősnöm«, így szólt komolyan. B-nek a helyzete mindinkább javult és egyuttal azoké is, kik vele együtt dolgoztak. A munka egy egész hónapig tartott. E hónap folyamán az őrnagy teljesen meg-

változtatta modorát velünk szemben és elkezdett bennünket jobb bánásmódban részesíteni. Sőt annyira átcsapott a tulságba, hogy egy alkalommal magához hívatta Zs-t.

- Zs-ky, mondá, én megsértettelek téged. Jól tudom, hogy ok nélkül vesszőztettelek meg. Megbántam a dolgot. Tudod-e, mit tesz ez? Én-én-én megbántam eljárásomat.

Zs-ky azt felelte, hogy tudja.

- Tudod-e, mit tesz az, hogy én, én, a te föllebbvalód, azért hivattalak, hogy tőled bocsánatot kérjek? Átérzed-e azt, hogy mi vagy te hozzám képest? Egy pondró! De még ennél is kevesebb: egy rab! Míg én - Isten kegyelméből⁷ őrnagy vagyok! Tudod, mit tesz ez?

Zs-ky erre is azt mondta, hogy tudja.

- No, így hát most kibékülök veled. De átérzed-e ezt a maga teljességében? Képes vagy-e megérteni és átérezni? Képzeld csak: én, én, az őrnagy!... és így tovább.

Zs-ky maga beszélt el nekem az egész jelenetet. Úgy látszik, hogy e részeges, czivakodó és rendetlen emberben is volt emberi érzés. Ha figyelembe vesszük ez ember sajátságos fogalmait, úgy ezt a változást csaknem nagylelkűségnek lehetne tartani. Különböznél valójában, hogy itt is az ittas állapot szülte nagylelkűség működött közre.

Az őrnagy ábrándjai nem valósultak meg. Nem nősült meg, mindamellett, hogy komolyan feltette magában. E helyett hadi törvényszék elé került és nyugdíjba kellett mennie. Ez alkalommal összes előbbeni bűne mind napfényre került. Ha jól emlékszem, azelőtt rendőrfőnök volt e városban... A csapás egész váratlanul érte. A várfogházban leirhatlan örömet okozott a hír. Valóságos ünnepnap volt! Az őrnagy, úgy mondják, sírt mint egy vén asszony, de az már mind hiába való volt, a dolgon már nem lehetett segíteni. Mikor nyugdíjba ment, eladta szürkéit, pénzzé tette összes vagyonát és később nagy szegénységre jutott. Sokszor találkoztunk még vele, amint viselt polgári felöltőben és csokros sipkában sétált. Ekkor haragos tekintetet vetett reánk. De az a bűvös hatalom, mely előbb környékezte, azonnal eltűnt, mihelyt az egyenruhát levetette. Egyenruhában a rabok réme, gonosz szelleme volt. Polgári felöltőben pedig semmivé törpült. Bámulatos, mily sokat tesz az embernél az egyenruha.

⁷ Szó szerinti kifejezés, a melyet az én időmben nemcsak az őrnagy használt, de a többi alsóbb rangú parancsnok is, mikor a felsőbb rangfokozatba lépett elő.

XX. A szökés.

Rövid időre az őrnagy bukása után gyökeres változások mentek végbe várfogházunkban. A kényszermunka-osztály (az úgynevezett katorga) eltöröltetett és helyébe katonai hatósági felügyelet alatt rabzászlóaljok léptek. Ez azt jelentette, hogy második osztályú száműzötteket többé nem fognak ide szállítani. Ezentúl csupa katonai fegyenczekkel kezdett benépesülni, vagyis oly emberekkel, kiket polgári jogaiktól nem fosztottak meg s akik csak rövid időre (legfeljebb hat évre) lettek elítélve, és büntetésük kiállása után ismét ugyanabban a rangban visszatértek zászlóaljaikhoz. Azonban azok, kik másodízben is visszakerültek a várfogházba, csak oly szigorú büntetéssel sújtattak, mint hajdan: húsz évre terjedő fogházzal. Már e változás előtt is fennállott ugyan itt egy külön katonai osztály, de csak azért, mert számukra egyebütt nem volt hely. Most az egész várfogház ilyen osztálylává alakult. Magától értetődik, hogy az előbbeni rabok, a tulajdonképeni polgári fegyenczek, kik jogaiktól is meg voltak fosztva s azonfelül fél fejüknek leberetválásával is bélyegezve, megmaradtak a várfogházban, míg csak ki nem töltötték büntetés-idejüket. Ujak azonban már nem jöttek többé. A megmaradtak, amint kitöltötték büntetés-idejüket, lassanként eltávoztak, úgy hogy tíz év múlva már egy sem volt itt található.

A »külön szakasz« is megmaradt ezentúl is a várfogházban, és hébe-korba még mindig szállítottak számára egy-egy súlyos katonai büntettest mindaddig, míg számukra Szibériában külön súlyos kényszermunka-osztályt nem szerveztek. Ily módon a mi életmódunk továbbra is a régi maradt: ugyanaz az élelmezés, ugyanaz a munka és csaknem ugyanaz a rend állott fenn, csak az előljáróság változott és lett bonyolódottabbá. Volt egy törzstiszt, mint századparancsnok, azonkívül négy főtiszt, akik felváltva naponként a felügyeletet gyakorolták. A rokkantakat eltörölték; helyettük négy altiszti és egy szertár-felügyelői állást rendszeresítettek. Életbe léptettek még egy tíz emberből álló szakaszt, melynek élén a foglyok közül kinevezett őrzető állott. Akim Akimics lett az első őrzető. Ez az új intézmény, valamint az egész várfogház, minden előljárójával és rabjaival egyetemben, úgy mint azelőtt, a várfogházparancsnok főnhatósága alatt állott.

Az egész változás, melyen várfogházunk átment, ennyiből állt. A rabok, természetesen, eleinte nyugtalankodtak, tanakodtak egymás közt és bírálgatták az új előljárókat; de mikor észrevették, hogy tulajdonképen minden a régiben maradt, csakhamar megnyugodtak és a régi rendben folyt tovább életmódjuk. A lényegesebb változás az volt, hogy megmenekültek az őrnagytól; e miatt sokkal könnyebben lélekzettek és fölbátorodtak. A rém eltűnt; most mindenki tudta, hogy szükség esetén közlekedhetik előljárójával, és ártatlan embert talán tévedésből sem fognak megfenyíteni más bűnös helyett. A borral való kereskedés, ép úgy mint azelőtt, rendszeresen folyt, daczára annak, hogy most rokkantak helyett altisztek voltak alkalmazva. Ezek az altisztek nagyobb részt tisztességes embereknek bizonyultak, akik föl tudták fogni helyzetüket. Némelyik közülök hatalmaskodni kezdett s úgy akart bánni a rabokkal, mint a katonákkal szoktak; de csakhamar fölismertük e bánásmód okát. Azokat, kik később sem tudtak rájönni, a rabok maguk világosították fel a dologról. Gyakran fordultak elő éles surlódások is: például leitattak egy altisztet és ezzel később megértették, természetesen a maguk módja szerint, hogy már együtt ittak és következőkép...

A dolog azzal végződött, hogy az altisztek közönyösen nézték, vagy jobban mondva, észre sem akarták venni, hogy csempészik be az üvegeket és hogy árulják a pálinkát. Az altisztek, ép úgy mint azelőtt a rokkantak, a bazárra jártak s a raboknak zsemlyét, hust és más szükséges dolgokat hoztak. Hogy miért volt a változás, miért szerveztek katonai módra fogolyzászló-

aljakat, azt már nem tudom. Ez már rabságom utolsó éveiben történt. Én az új igazgatás alatt még két évet töltöttem a fogházban.

Nem érzem szükségét annak, hogy egész életemet és a várfogházban töltött évek eseményeit sorra leírjam. Ha leírnám mindazt, ami történt, amit láttam és amit tapasztaltam, bizonyára még három-négy fejezettel megtoldhatnám elbeszélésemet. De ezzel a leirással akaratlan ismétlésekbe esném. Az események bizonyos egyformasággal mentek végbe, ha az olvasó figyelmére méltatta azokat a fejezeteket, melyekben ezek a dolgok le vannak írva, kielégítő fogalmat alkothat magának a várfogház második osztályának életéről. Be akartam mutatni egy áttekinthető világos képben az egész várfogházat és mindazokat az élményeket, amelyeket az ott töltött éveken keresztül tapasztaltam. Elértem-e a célt - nem tudom; de ezt megítélni nem az én feladatom. Meg vagyok azonban győződve, hogy ezzel munkámat befejezhetem, hiszen engem magam is az unalom fogott el olykor ez események leírása közben. Nem hiszem, hogy minden eszembe jutott volna. Az első évek némileg elmosódtak emlékezetemben és bizonyára számos körülményt el is feledtem. Annyit azonban tudok, hogy ez évek mind egymáshoz hasonlóan renyhe egyformaságban teltek el. Azt is tudom, hogy ezek a hosszú, unalmas napok oly hasonlóak voltak egymáshoz, mint a vízcseppek, melyek eső után a háztetőkről lehullanak.

Egyedül a szabadság utáni szenvedélyes sovárgás, egy új életre való feltámadás vágya nyújtott nekem támaszt várakozás és reménység közepette. Számláltam a napokat s habár még sok ezernyi volt hátra, mégis mindegyiket lesve, örültem a következőnek, mert ezzel is fogyott a még hátralevő napok száma. Csak azt tudom még, hogy ama hosszú idő alatt, bár százan meg százan voltak rabtársaim, úgy éreztem magamat, mint valamely rettenetes magányban; végre ebbe az életbe is megnyugvással beletörődtem. Lelkileg egyedül állva, visszapillantottam egész életemre, átkutattam annak legrejtettebb zugát, elmélkedtem multamon és szigorun, kérlelhetlenül ítéltem magam felett. Időnként még áldottam is végzetemet, hogy ebbe a magányba vetett, mert e nélkül lezajlott multam felett nem tarthattam volna ily lelkiismeretes szemlét. És milyen reményekkel eltelve dobogott akkor szívem! Eltökéltem magamban és esküvel fogadtam meg, hogy életemben ezután már nem fognak előfordulni sem azok a hibák, sem azok a botlások, melyekbe azelőtt estem. Jövőmre nézve is alkottam tervet és el voltam tökévelve szigoruan betartani. Feltétlenül hittem, hogy hűen fogom teljesíthetni. Epedve vártam a szabadság mielőbbi felvirradását; új harcban újra próbára akartam tenni magamat. Időnként valami zsidbasztó türelmetlenség vett rajtam erőt... És nekem fájdalmasan esik fölemlíteni most lelkem akkori hangulatát; kétségkívül mert ez egyedül csak engem illet... Hanem én épen azért irtam le ezt, amit, úgy hiszem, mindenki meg fog érteni, mert ezeket a tusakodó érzelmeket mindenki, aki élete és ereje virágjában a fogházba kerül, úgy mint én, át fogja élni.

De minek is beszélek erről!... Jobb, ha egyet-mást még elmondok, nehogy egy csapással fejezzem be művemet.

Eszembe jut, hogy valaki kérdeni találja: vajjon nem lehet-e a fogházból megszökni és nem szökött-e meg valaki otlétem alatt? Már említettem, hogy a fegyencz, ha két-három évet eltöltött a várfogházban, már értékelni kezdi ez időt és akaratlanul arra az eredményre jut, hogy helyesebb a hátralevő időt minden baj és veszély nélkül, a törvénnyel többé össze nem ütközve letölteni és úgy kerülni aztán a telepre. Ez a számítás azonban csak oly rab agyában érik meg, a kire rövid idői büntetést szabtak. A hosszabb időre elítélt rab azonban kész kockáztatni mindent... Nálunk azonban ilyesmi nem történt. Nem tudom, féltek-e vagy a felügyelet volt-e szigorú, vagy pedig a város kedvezőtlen fekvése volt-e az oka? - bajos megmondani. Azt hiszem, hogy mind ez okok együvé működtek. Innét megszökni valóban nehéz dolog volt. Egy eset azonban mégis előfordult otlétem alatt. Két rab kísérlette meg a szökést és pedig két súlyos büntetésre ítélt fegyencz.

A várparancsnok-örnagyszemélyében beállt változás után, A-v (ugyanaz, kit előbb a várfogházban kémkedésre használtak) teljesen elhagyatva, pártfogó nélkül maradt. Még igen fiatal ember volt, de lelki tulajdonai az évekkel erősödtek. Általában merész, határozott, ezenfelül eléggé értelmes ember volt. Kész lett volna tovább is kémkedésre adni a fejét, hogyha ez által szabadságát megvásárolhatta volna. És ekkor már nem esett volna meg rajta az az ostobaság, a melyért számüzetéssel kellett lakolnia. Itt hamis utlevelek készítésében gyakorolta magát. Ezt azonban nem állítom teljes határozottsággal, mivel csak a többi foglyok mondták róla. Azt beszéltek, hogy ezzel már akkor foglalkozott, mikor a várparancsnok-örnagyszonyhája járt s ebből, természetesen, nagy hasznot remélt. Szóval, úgy látszik, mindenre képes volt, csak hogy sorsán enyhítsen. Egyszer alkalmam volt megismerni lelkét: cinizmus a legfelháborítóbb szemtelenségig, a legridegebb gúnyig ment, és legyőzhetlen utálatot ébresztett az emberben iránta. Úgy rémlik előttem, hogy ha egy pohár bort akart inni s ha e pohárhoz nem juthat más módon, mint gyilkosság árán, akkor képes lett volna gyilkolni is, kivált ha tudja, hogy ezt titokban teheti és senki sem szerez róla tudomást. Ime, ez az az ember, akire Kulikov, a külön osztály egy rabja, a szemét vetette.

Én már beszéltem Kulikóvról. Nem volt már fiatal, de szenvedélyes, élénk és erős ember, a kiből sokféle rendkívüli ügyesség lakozott. Volt benne duzzadó életerő, minek folytán még sokáig kívánt volna élni; az olyan emberek a legmagasabb korban is ragaszkodnak az élethez. Ha csodálkozni akarnék azon, hogy miért nem történt szökés nálunk, úgy legelső sorban Kulikóvon csodálkoznám, hogy miért nem tette ezt meg. Kulikov azonban később mégis eltökélte magát erre. Hogy melyik gyakorolt nagyobb befolyást a másikra: A-e Kulikóra vagy viszont? nem tudom. Mind a kettő egyforma volt, minek folytán nagyon könnyen összebátázkodtak. Úgy hiszem, Kulikov arra számított, hogy A-val készített magának utlevelet. A-v nemes származású és előkelő társaságokban jártas ember volt, ami a jövő kalandozásokkor változatosságot ígért, csak egyszer eljussanak Oroszországba. Ki tudná megmondani, miben állapodtak meg egymás közt és milyen reményekkel kecsegtették magukat; de az már bizonyos, hogy reményeik alapja a szibériai csavargás megszokása volt. Kulikov nagy színészi tehetséggel bírt, s mint ilyen, végig tudta az élet különféle szerepeit játszani; azonkívül rendkívül kalandvágó volt. A várfogházban az ilyen emberek nagy zavart csinálhatnak. Ez a kettő tehát összebeszél, hogy együtt megszöknek.

Az őrség tudta nélkül lehetetlen volt a szökés. Szükséges volt ezt az ügybe beleavatni. A várfogházban elhelyezett zászlóalj egyikénél egy lengyel szolgált, nagy erélyű s jobb sorsra érdemes ember; már előrehaladott koru ugyan, de azért mégis férfias, komoly természetű ember volt. Fiatalon kezdte a katonai szolgálatot Szibériában, de a gyötrő honvágy szökésre készítette. Szerencsétlenségére elfogták s büntetésből két évre a katonai fegyszázadhoz került. Visszatérve csapatjához, észre tért és példás buzgósággal szolgált, úgy hogy nemsokára őrzetűvé léptették elő. Tisztességtudó és önérzetes voltánál fogva ismerte a saját becsét. Többször volt alkalmam vele, mint munkánkra felügyelő őrssel találkozni; de ezenfelül még a lengyelek is sokat beszéltek felőle. Úgy rémlett előttem, mintha előbb érzett honvágya most titkos s örökös gyűlöletté változott volna át. Ezt az embert mindenre képesnek tartottam és valóban, Kulikov nem tévedett, mikor őt czinkostársává avatta. Kollernek hívták.

Közös megállapodással megállapították a szökés napját. A júniusi forró napokban történt ez meg. Az éghajlat e városban meglehetősen egyenletes. Nyáron az időjárás állandóan forró s a csavargókra igen kedvező. Közvetlenül a várból, természetesen, nem szökhettek meg, mert a város egészen szabadon feküdt s mindenfelé nyitva állt. Köröskörül nagy távolságra nem volt erdő. Így tehát álruhába kellett bujniok s oly öltözetet szerezni, mint a milyent a városi lakosok használtak. E célból a külvárosba kellett kilopódzniok, a hol Kulikovnak már régi idő óta volt egy menedékhelye.

Nem tudom, vajjon a külvárosi jó barátok be voltak-e már avatva, de feltételezem, hogy közreműködtek, amit azonban a később megejtett vizsgálat alkalmával kideríteni nem lehetett. Abban az időtájtban, a külváros egyik zúgában, egy fiatal, rendkívül csinos Vanyka-Tanyka nevű leány bérelt lakást. Ez a nő a legjobb reményekkel biztatta őket, mely remények később csakugyan beteljesedtek. Ezt a nőt más néven »Lang«-nak is hívták. Kétségtelen, hogy közreműködött a dologban, mert Kulikov már egy év óta összeköttetésben állott vele. Két fiatalunk egy szép reggelen eltávozott. Úgy intézték dolgukat, hogy Silkin rabbal, egy kályhással s egy kőművessel állították össze egy csoportba azon megbizással, hogy egy üres laktanyában, melyből a katonaság gyakorlatokra vonult ki, tatarozási munkát végezzenek. A-v és Kulikov a mesteremberek mellé kiszolgálóknak voltak kirendelve. Kollert mint őrst osztották be és mivel három rab mellé két örre volt szükség, mint öreg örvezetőnek, neki egy semmit nem gyanító fiatal ujonczot adtak segítségül, kit amannak egyszersmind az őrtállásba be kellett oktatnia. A szökevények nagy befolyást gyakoroltak Kollerre, aki hosszú, példás szolgálat után mint érett, komoly, megfontolt ember bizott is bennünk és arra határozta magát, hogy velük együtt kísérli meg a szökést.

Reggeli hat óra lehetett, mikor a laktanyához értek. Rajtuk kívül senki sem volt jelen. Egy órai munka után oda szólt Kulikov és A-v Silkinhez, hogy a műhelybe kell menniök s onnan valami szerszámot hozni, melyről megfélekedtek. Silkinnel nagyon ravaszul kellett bánni, hogy gyanakodását fel ne keltsék. Ez származására moszkvai, mesterségére nézve pedig kályhás volt, és mint igazi moszkvai ravasz, okos és hallgatag természetű ember. Silkin szépen ott ülhetett volna Moszkvában, de a sors úgy rendelte, hogy hosszas tévelygés után hozzánk kerüljön a külön osztályba, t. i. oda, ahol a legsúlyosabb katonai büntetések vannak, élethossziglan tartó rabságra. Hogy mikép érdemelte ki ezt a szomorú sorsot, azt nem tudom; különös rosszaság nem volt benne észlelhető; mindig csendes és békés természetű volt; magaviselete még akkor is türhető volt, ha néha-néha lerészegedett. A titokba ugyan nem volt beavatva, de éleslátásával rájött volna csakhamar. De Kulikov titokban azt hazudta neki, hogy ők csak azért a pálinkáért mennek a műhelybe, amelyet előző napon ott rejtettek el. Ez hatott Silkinre, aki gyanutlanul engedte őket távozni; ő maga az ujonczczal maradt vissza, mialatt Kulikov, A-v és Koller a külváros felé távoztak.

Egy fél óra mulhatott el így, mikor Silkin észre kezdett térti s gondolkozóba esett. Most jutott eszébe Kulikov különös magaviselete, vissza emlékezett arra, hogy A-v kétszer is összesugott Kulikovval, mire ez kacsingatással felelt. Ezt ő mind észrevette, de csak most kezdett gondolkodni rajta. Koller különös magaviselete is feltűnt neki, mikor az ujonczczal félre lépett és neki utasításokat adott, hogy távolléte alatt mikép kell magát viselnie. Szóval, minél tovább törte a fejét Silkin a dolgon, annál gyanusabb lett előtte a rabok hosszas távolmaradása. Az idő ezalatt mult, a rabok nem tértek vissza és nyugtalansága a legfelsőbb fokra hágott. Belátta, hogy mennyire veszélyes lehet reá nézve ez a körülmény s hogy az előljáróság előtt a legnagyobb gyanuba keveredhetik. Könnyen azt gondolhatták róla, hogy szándékosan, kölcsönös megegyezéssel engedte megszökni társait, és ha ő most késik és Kulikov s A-v megszökését nem jelenti be, úgy a gyanu még jobban reá háramolnék. Nem lehetett több időt vesztegetnie. Eszébe jutott az is, hogy az utóbbi időben Kulikov és A-v nagyon sokat érintkeztek egymással, gyakran sugdostak és sokszor jártak együtt a laktanya mögé. Eszébe jutott, hogy már akkor gyanus volt előtte magukviselete... Silkin ekkor átható tekintetet vetett az örre, aki fegyverére támaszkodva ásítózott és a legártatlanabb módon kaparta ujjával az orrát. Silkin nem találta érdemesnek közölni vele gyanuját; egyszerűen csak meghagyta neki, hogy kövesse őt a mérnöki műhelybe. Ott meg kellett kérdeznie, vajjon rabtársai nem jöttek-e ide? A műhelyben senki sem látta őket. Silkin ekkor így gondolkozott: »Hátha ivás vagy sétálás czéljából mentek a külvárosba, amit Kulikov gyakran megtett, de ez nem lehet mégsem, mert

akkor szóltak volna neki és nem titkolták volna a dolgot előtte.« Silkin tehát abban hagyta a munkát és a nélkül, hogy a laktanyába tért volna vissza, egyenesen a várfogházba ment.

Már csaknem kilencz óra volt, mikor az őrmesternél jelentkezett és bejelentette neki a dolog állását. Az őrmester megrettent és eleinte nem akarta elhinni. Természetesen Silkin is csak gyanakodásképp említette. Az őrmester egyenesen az őrnagyhoz sietett; az őrnagy haladéktalanul a parancsnokhoz. Egy negyed óra mulva már minden intézkedés meg volt téve. Bejelentették a tábornok-kormányzónak. Hirhedt gonosztevők voltak a szökevények és miattuk súlyos dorgálás jöhetne Pétervárról. Jogosan-e vagy sem, nem tudom, de tény, hogy A-v a politikai bűnösök közé tartozott; Kulikov pedig a »külön osztály« foglya volt. Arra még nem volt példa, hogy »külön osztály«-ból valaki megszökött volna. Minden járásba, a környék minden községébe futárokat menesztettek szét, hogy hírül vigyék a szökést és a szökevények leírását. Üldözőbe kozákokat küldöztek szét a szélrózsa minden irányába. Szóval nagy volt a rémület mindenfelé.

E közben várfogházunkat egészen másnemű nyugtalanság lepte meg. A foglyok, a mint a munkáról visszatértek, azonnal értesültek a dolog állásáról. A hír mindenfelé elterjedt, mindenki titkos örömmel fogadta. Minden rab szíve a kétség és remény között oszlott meg... Azonfelül, hogy ez az esemény megtörte a várfogházi egyhangu életet és megbolygatta a hangyabolyt, a szökés, még pedig ilyen szökésnek a híre mindenki szívében megpendítette azokat a régóta pihenő húrokat, melyek reménnyel, sorsuk megváltoztatásának lehetőségével biztatták a rabokat.

»Megszöktek: de miért?«... ez a gondolat villant meg az agyukban, miközben kihívó tekintetet váltottak egymással. Hirtelen egy neme a büszkeségnek ült az arczokra és bizonyos lenézéssel tekintettek az altisztekre. Az előljáróság, természetesen, azonnal megérkezett a várfogházba is. Eljött maga a parancsnok is. A foglyok merészebbek lettek és bátran, sőt némileg kihívóan néztek ezeknek szemébe, mintha csak azt akarták volna mondani: »Megtaláljuk mi a dolog nyitját magunktól is.« Az előljáróság megjelenése előre látható volt; szintoly bizonyos volt egyszersmind az is, hogy vizsgálat lesz, s azért mindenki igyekezett elrejteni gyanus dolgait. Tudtuk, hogy ez a dolog nagy zürzavart fog előidézni, s úgy is történt. Mindent felforgattak, mindent felkutattak és - semmit sem találtak. A délutáni munkára kettőztetett fedezet alatt vonultak ki a rabok és éjjel is többször tartottak szemlét fölöttünk és számláltak össze bennünket. Az összeszámlálásnál megint újabb zavar támadt: a rabokat kikergették az udvarra és ott újra megszámlálták. Aztán osztályonként is számba vették őket... Szóval igen megsza-
porodott az őrség dolga.

A rabok azonban nem is hederítettek erre; valamennyien rendkívüli közönnyel nézték a dolgot és - amint ez ily alkalmakkor rendszeren történni szokott - nagyon jól viselték magukat egész este. »Belénk ne kössenek«, suttogták maguk közt.

Az előljáróság természetesen azon törte a fejét, vajjon nincsenek-e a várfogházban olyanok, akik a szökésbe be vannak avatva, és meghagyta, hogy a rabokat megfigyeljék és esetleg ki is hallgassák. Ezek azonban csak azt mondták, hogy a dolog olyan természetű, mely minden beavatást kizár. Milyen ember volna Kulikov és A-v, ha szökési tervüket el nem rejtették volna? A dolog mesteri módon volt kieszelve. Az ilyen fajta egyéneknél nem létezik lehetlenség, ők zárt ajtókon is át bujnak. Szóval Kulikov és A-v tekintélye nőttön nőtt; társaik büszkék voltak rájuk. Bizonyos volt, hogy hőstettük még a késő utódoknak is emlékében fog maradni.

- Ügyes emberek! mondák egyesek.

- Eddig azt hitték, hogy ebből a várfogházból a szökés lehetetlen. Hát csakugyan sikerült megszökniök? kérdé egy másik.

- Mindenesetre sikerült! kiáltott föl egy harmadik, bizonyos önérzettel nézve körül a jelenlevőkön. - De azt kell nézni, hogy ki szökött meg!... Ez aztán ember a gáton. Nem olyan mint te!

Más alkalomkor a rab, kihez e szavak intézve voltak, mulhatlanul megfelelt volna a kihívásra és védte volna becsületét; de most szerényen hallgatott. »Valóban, nem mindenki lehet Kulikov és A-v. Mutasd meg előbb magad, hogy mit tudsz...«

- Pajtások, de hát tulajdonképpen minek is élünk mi itt? szakította meg a csendet vontatott bosszus hangon egy negyedik, aki csendesen ült a konyhaablak mellett. Miért is élünk? Élünk, a nélkül, hogy férfiak volnánk; halottak vagyunk, a nélkül, hogy meghaltunk volna. Eh!

- Biz az nem csekélység!

- Kulikov mégis kivitte! szólt közbe egy heves természetű fiatal ember, kit sárgacsőrűnek csufoltak.

- Kulikov! kiáltott föl egy másik, megvető tekintetet vetve a szólóra. - Kulikov!

- Talán sok Kulikov van a világon?

- De, barátaim, A-v se kutya!

- Természetesen! Kulikovot az ujjai között morzsolná szét.

- Szeretném mégis tudni, barátim, hogy milyen messze lehetnek már?

Most azon kezdtek tanakodni: messze lehetnek-e már a szökevények? mely irányban mehetek? merre volna nekik legokosabb utjokat venni? milyen járás van legközelebb? Akadtak olyanok, kik igen jól ismerték a környéket és akik nagy érdeklődéssel hallgatták a vitatkozást. Beszéltek a szomszéd falvakról és azt állították, hogy e nép a szökési tervnek legkevésbé sem kedvez. A város közelében maradni pedig igen veszedelmes! A raboknak ott nem nyújtanak menedéket, de elfogják és kiszolgáltatják őket.

- Oh, barátaim, a parasztnép itt gonosz, nagyon gonosz! szólt az egyik.

- A paraszt érzéketlen!

- Ezeknek a szibériai embereknek igen finom a szaglásuk. Nem jó közējük kerülni, mert akkor veszve vagy.

- De vannak közöttük idevalók is.

- Természetesen, azok nem is olyan rosszak.

- Ha nem halunk meg, végre is hallani fogunk valamit róluk.

- Azt hiszed talán, hogy elfogják őket?

- Soha sem fogják el őket! szólt közbe a heveskedők egyike, nagyot ütve öklével az asztalra.

- Hm! kíváncsi vagyok a kimenetelre.

- Én úgy gondolom, barátaim, szólt közbe Szkuratov, hogy ha csavargónak csapnék fel, engem sem fognának el soha.

- Téged?!...

Nagy nevetés támadt. Némelyek úgy tettek, mintha nem hallották volna a beszédet, csak Szkuratov jött méregbe.

- Soha sem fognának el! kiáltott föl, én, barátaim, többször foglalkoztam már ezzel a gondolattal és csodálkozom magamon, hogy meg nem próbáltam; még a kulcslyukon is keresztül tudnék bujni, még sem fognának el.

- Hátha megéheznél és a paraszthoz kellene bemenned kenyérért?

Mindenki nevetett.

- A kenyér? Üres beszéd.

- No, csak nyelves ficzkó vagy te! Azért kerültél ide, mert Vaszja apóval együtt egy tehenet ütöttél le.

Még hangosabb lett a nevetés. A komolyabbak méltatlankodással teltek el.

- Hazudsz! kiáltott Szkuratov, azt Mikitka költötte felőlem; nem is énfelőlem, hanem Vaszja felől, engem csak azután keverték bele. Én moszkvai vagyok és gyermekkorom óta a csavargásban növekedtem fel. Mikor egyszer tanítóm tanítása közben meghuzta a fületem és ezt mondta: »Könyörülj rajtam Istenem a te könyörületességed szerint« stb. Én utána mondtam: »vezess engem a rendőrségre a te könyörületességed szerint« stb... Így kezdtem már legzsengőbb koromtól fogva.

Erre valamennyien fölkaczagtak ismét. Szkuratovnak csak ez kellett. Ő nem tudta tréfa nélkül megállani a dolgot. Azonban csakhamar magára hagyták őt és komolyabb tárgyakról kezdtek beszélgetni. De csak az idősebbek és szakértők vettek ebben részt. A fiatalabbak hallgattak és örömsugárzó arcczal bólintgattak fejükkel és figyelemmel csüggték a beszélőkön.

A konyhában nagy tömeg gyült össze; az altisztek, természetesen, távol voltak. Azok jelenlétében nem tudtak volna beszélni. Azok között, akik a legjobb kedvűeknek látszottak, egy Mametka nevű, magas testalkatú és felette komikus megjelenésű tatárt is vettem észre. Ez igen keveset tudott oroszul és ép oly keveset értett abból, a mit a többiek beszéltek, de azért ő is helyeslőleg bólintgatott fejével és élvezettel hallgatta a beszélgetést.

Egy egész héten át tartott a szolgálati szigorítás és folyt az üldözés és puhatolódzás a környéken. Nem tudom, hogyan történt, de a fegyenczek azonnal a legpontosabb értesítést nyerték a várfoházon kívül megejtett üldözési és kutatási rendszabályokról. Az első napokban a szökevényekről érkező minden hír kedvező volt. Sem nem látták őket, sem nem hallottak felőlük semmit, mintha csak a föld nyelte volna el őket. A fegyenczek csak nagyot nevettek ezen. A szökevények sorsa felől minden nyugtalanságuk eloszlott. »Nem találják meg, nem fogják őket el«, mondták maguk között teljes elégyültséggel.

Azt is megtudtam, hogy a környék összes lakóit lábra állították és hogy minden gyanús helyet, erdőséget és hegyszakadékokat szigoruan őriztettek.

- Ostobaság! így vélekedtek a rabok, van nekik bizonyára valakijök, a kinél nyugodtan meghúzták magukat.

- Mindenesetre! mondták a többiek, nem oly ostobák ők; mindent jó eleve előkészítettek.

Föltevéseikben még tovább mentek és azt is mondták, hogy lehetséges, miszerint a szökevények még a külváros valamelyik pinczejében tartózkodnak, míg a hajuk megnő. Ott tölthetnek egy fél, vagy egész évet is és csak azután távoznak onnan.

Szóval, mindenki regényes hangulatban látszott lenni. Egyszerre csak, úgy nyolcz nappal a szökés után, híre jött, hogy felfedezték a nyomukat. E kellemetlen hírt, természetesen, mindenki megvetéssel utasította vissza. De még ugyanaz nap este megerősítést nyert e hír. A rabok nyugtalankodni kezdtek. Másnap már széltiben beszéltek a városban, hogy a szökevényeket elfogták és hogy már visszafelé hozzák. Délután körülményesebb híreket kaptunk; azt

beszélték, hogy hetven versztnyire ebben és ebben a községben fogták el őket. Végre biztos hír érkezett. Az őrmester, visszatérve az őrnagytól, határozottan kijelentette, hogy este felé itt lesznek és átadják őket a várfogház őrségének. Már nem lehetett tovább kételkedni. Lehetetlen kifejezni a benyomást, melyet e hír a fegyenczekre gyakorolt. Eleinte haragra lobbantak és azután elcsüggedtek. Végre bizonyos gúnyoros hangulat vett erőt mindenkin. Nevetni kezdtek, de már nem az üldözők, hanem az elfogottak felett, eleinte csak néhányan, de később csaknem valamennyien, kivéve a komolyakat, akiket holmi haszontalan tréfákkal és gúnnyal nem igen lehetett megnyerni. Ezek megvetéssel néztek a könnyelmű tömegre és mélyen hallgattak.

Szóval, a mily mértékben felmagasztalták előbb Kulikovékat, ép oly mértékben lealacsonyították őket most, és pedig nagy élvezetet találtak a lealacsonyításban. Megvetéssel beszéltek, hogy a szökevények nagyon megéheztek, hogy nem bírták kiállani az éhséget és a falukba mentek kenyeret kérni. Ez a csavargókra nézve a megalázás legutolsó foka. Különben ezek a beszédek nagyon kevés hitelt érdemeltek. Az igazság az, hogy a szökevényeket kinyomozták az erdőben, a hol elrejtőztek; erre körülvették az erdőt minden oldalról. Azok látván, hogy lehetetlen a menekülés, megadták magukat. Mászt úgy sem tehettek volna.

Mikor őket este felé, kézen lábon megvasalva, csakugyan elhozták a csendőrök, a fogház összes fegyenczei a kerítéshez siettek, hogy megnézzék: mi történik majd velük. Az őrnagy és a parancsnok fogatán kívül, természetesen, semmit sem láttak. A szökevényeket külön zárkába helyezték és másnap a bíróság elé állították. A fegyenczek gúnya és megvetése csakhamar megszűnt. A dolgot körülményesebben ismerték meg; megtudták, hogy a szökevényeknek nem volt más menekvésük, mint hogy megadják magukat. Később éber figyelemmel kísérték a bírósági tárgyalásokat.

- Adjanak hálát az égnek, ha ezer bot árán megmenekülnek, mondta egynéhány.

- Micsoda, ezer! halálra fogják őket kínozni. Lehet, hogy A-v ezeret kap, de Kulikovot agyonverik, mert ő a »külön osztály« fegyencze volt.

A találgatás nem vált be. A-v mindössze ötszázat kapott; figyelembe vették előbbeni kifogástalan magaviseletét. Kulikov azonban ezerötszázra lett elítélve. A büntetés eléggé enyhe volt. A büntetettek, mint okos emberek, a vizsgálat alkalmával nem tagadtak semmit, de határozottan és világosan megmondták, hogy szökésük alatt senkihez sem tértek be. Valamennyi között legjobban sajnáltam Kollert: ez mindenét elvesztette, még utolsó reményeit is. Ő járt meg a legrosszabbul valamennyiök között, mivel kétezer botütésre ítélték és nem a mi várfogházunkba zárták, hanem Isten tudja hová küldték raboskodni. A-vot nagyon enyhén büntették, az orvosok csupa száanalomból közbenjártak érdekében. A kórházban nagyon legénykedett és fenhangon mondogatta, hogy most már mindenre képes és még ilyen-amolyan dolgot fog elkövetni. Kulikov, szokása szerint, szeliden és illemeden viselte magát. Mikor a büntetés kiállása után a várfogházba visszatért, le lehetett olvasni arczáról, hogy soha többé nem próbál szerencsét. De a rabok most egészen más szemmel néztek reá, mert, bár Kulikov mindenkor és mindenütt helyt tudott állni magáért, a fegyenczek mégis megszűntek őt tisztelni. Szóval, e szökés után erősen elhomályosodott a Kulikov dicsősége. A siker rendkívül fontos tényező a nép szemében.

XXI. Kiszabadulás a várfogházból.

Mindez már fogságom utolsó évében történt. Ez az utolsó év ép oly híven megmaradt emlékezetemben, mint az első. De nem szándékozom itt minden egyes körülményről megemlékezni. Csupán csak azt említem meg, hogy ebben az évben - bár türelmetlenül vártam büntetésidőm letelését - mégis sokkal könnyebb volt életem, mint száműzetésem első éveiben. Először fegyencztársaim között már sok barátira és jóakaróra tettem szert, akik végre is meggyőződtek róla, hogy nem vagyok rossz ember. Sokan közülök már észrevehető ragaszkodással viseltettek irányomban, igazán megszerettek. A tüzér sírva fakadt, mikor engem és társaimat a várfogházból kikisért, és aztán is még egy hónapon át, mit a városban töltöttünk, meg-meglátogatott bennünket, csak azért, hogy látásunkban gyönyörködjön. Voltak olyanok is, akik mindvégig mogorvák és durvák maradtak, a kiknek, Isten tudja miért, terhükre esett egy barátságos szót szólani hozzám. Úgy látszott, mintha valami válaszfal létezett volna közöttünk.

Az utolsó időben sokkal több szabadságot élveztem, mint fogságom egész ideje alatt. A városban a katonaságnál nem egy barátom szolgált, sőt egykori iskolatársam is akadt néhány közöttük. Ezeknek segítségével pénzhez juthattam, leveleket írhattam szülőföldemre, sőt könyveket is kaptam tőlük kölcsön. Már pár éve mult, hogy nem volt semmiféle könyv a kezemben, s így nagyon bajos híven ecsetelni azt a benyomást, melyet reám az első könyv olvasása gyakorolt. Jól emlékszem, hogy a fogházi záróra után azonnal olvasáshoz fogtam és olvastam szakadatlanul egész reggelig. Ez egy új élvezet volt. Mintha egy más világból szállott volna hozzám a hír. Előbbeni életem most világosabban lebegett szemem előtt, s én az olvasottakból igyekeztem kitalálni, vajjon mennyire maradtam el a világtól, az élettől? Vajjon sokan éltek-e a külső világban nélkülem? Mi nyugtalaníthatja és mily kérdések foglalkoztatják most az embereket? Szó szerint ragaszkodtam a szavakhoz, próbáltam a sorok között olvasni, igyekeztem föltalálni egy-egy titkos gondolatot és célzást lesni el a multa nézve; nyomát kerestem annak, ami azelőtt, az én időmben, az embereket foglalkoztatta, és most oly fájdalmas volt a tudat, hogy mennyire elidegenedtem az élettől, melyben nekem nem volt részem. Ujból kellett az élethez hozzá szoknom és megismerkednem az új nemzedékkel. Különösen érdekelt egy cikk, a mely alá egy közeli ismerősöm neve volt nyomtatva... E mellett új, eddig még soha nem hallott nevekkel találkoztam, melyekkel mint tényezőkként mohón siettem megismerkedni s csak a miatt bosszankodtam, hogy oly kevés könyvem volt. Azelőtt, az előbbeni őrnagy-parancsnok alatt, igen veszedelmes dolog volt könyvet hozni a fogházba. Vizsgálatok alkalmával mulhatlanul e kérdésekkel állottak volna elő: »honnan vannak e könyvek? kitől szerezted? Valószínűleg titkos összeköttetéseitek vannak!« És mit felelhettem volna e kérdésekre? Elzárva a világtól és könyvek híján önkénytelenül is mindig magammal kellett foglalkoznom. Kérdéseket tettem fel magamban, melyeknek megoldásával csak magamat kinoztam.

Téli időben jöttem a várfogházba, minek folytán télen is szabadultam ki ugyanannak a napnak fordulóján, a melyen ide kerültem. Mily türelmetlenül vártam ezt a telet s mily élvezettel néztem a nyár végén a lombok hervadását és a puszták füvének sárgulását. A nyár elmúlt, az őszi szél sivitott s az első hópelyhek lehullottak... Megérkezett végre a várva várt tél! Szívem néha erősen dobogott, a szabadság utáni sóvárgás mindig fokozódott. De, különös, mentől jobban mult az idő s minél inkább közeledett a fölszabadulás napja, annál türelmetlenebbé lettem. Az utolsó napokban csodálkoztam magamon és szemrehányásokat tettem magamnak, mert úgy tetszett, mintha egészen hidegvérűen és közönyösen venném a dolgot. Többen, kikkel vasárnaponként találkoztam, megszólítottak és szerencsekívánatokkal halmoztak el.

- Ugyebár, Alexandrovics Petrovics, szólt Martinov fegyencz, ön nem sokára távozik, és itt hágy bennünket.

- Ugyan Martinov, hát önnek ez oly hamarnak látszik?

- Nekem, természetesen! Mert én még hét évig maradok itt...

Egyet sóhajtott, megállt és szórakozottan tekintett fel, mintha a jövőbe akarna pillantani... Sokan őszintén és örömmel üdvözöltek s nekem úgy tetszett, mintha sokkal nyájásabban bánnának velem, mint azelőtt. Valószínűleg már nem tekintettek társuknak. K-csinszky, egy csendes s jámbor nemes lengyel ifju, szeretett vasárnaponként, úgy mint én, az udvaron sétálni. Ő szintén friss levegő és mozgás által igyekezett egészségét megőrizni és a várfogház romlott levegőjének hatását ellensúlyozni.

- Türelmetlenül várom az ön búcsuzását, szólt hozzám, mikor séta közben találkoztunk; - ön távozik s *én e pillanatban tudom* meg, hogy az én búcsuzásomra még egy évig kell várakoznom.

Mellesleg megjegyzem, hogy a hosszas elzárás következtében a szabadság nálunk sokkal nagyobb becsben állónak tetszik, mint az a valóságban van. A rabok túlbecsülik a szabadság fogalmát, azt mindenféle ábrándképpel ékesítik föl, és ez természetes dolog s nem is lehet máskép. Bármily szegény tiszt szolga a rabokkal szemben olybá tűnik fel, mint valami kis király, mint a szabad ember eszményképe, csak azért, mert az beretvátlanul, bilincs és örkiséret nélkül járhatott ide-oda.

Az utolsó nap délutánján, szürkületkor, *utoljára* jártam körül a várfogház kerítését. Hányszor tettem meg e sétát annyi éven át! Itt, a laktanyák mögött bolyongtam fogságom első éveiben egyedül, árván és leverten. Jól emlékszem, mennyire számolgattam, hány ezer napot kell még számkivetésben töltenem. Istenem, mily régen volt az! Ime, itt e szögletben élt szintén fogságban a mi sasunk; itt találkoztam koronkint Petrovval. Ő még most sem hagyott el engem. Hozzám siet, és aztán, mintha eltalálná gondolataimat, szótlan járkál mellettem, mintha valami felett tünődne. Elbúcsuztam e megfeketedett gerendáktól, melyek oly barátságatlan hatást gyakoroltak reám *akkor*, a mikor ide beléptem. Úgy látszik, ezek is megvénültek, csak én nem vettem észre. Mennyi ifjuság van itt, e falak között eltemetve, értékesítés nélkül; mennyi erő vész el itt haszontalanul! Valóban e népség nem áll csupán közönséges emberekből, hanem tehetséges és népünknek a legerőteljesebb javából. De a hatalmas erő elveszett, elveszett pedig a természeti törvény ellenére és visszahozhatlanul. De ebben ki a hibás?

Másnap korán reggel, még mielőtt munkára indultak volna, s mikor még alig pitymallott, bejártam az összes laktanyákat, hogy búcsut vegyek valamennyi rabtársamtól. Sok kérges és erős kéz nyúlt felém barátságosan. Egynéhányan nagyon barátságosan szorítottak velem kezet, de aránylag kevesen voltak az ilyenek. Mások jól tudták, hogy nem sokára más ember leszek mint ők. Tudták, hogy nekem ismeretségem van a városban, hogy azonnal ez *urakhoz* megyek és mint hozzájuk hasonló foglalk helyet közöttük. Ezt tudva, bár barátságosan és nyájasan búcsuztak el tőlem, de korántsem úgy, mint társuktól, hanem mint egy urtól. Némelyek elfordultak tőlem és ridegen feleltek búcsuszómra. Sőt voltak olyanok is, akik a gyűlölet egy nemével néztek reám.

A dob megszólalt és mindenki munkára ment, csak én maradtam vissza. Szusilov e reggelen mindenkit megelőzött a korai fölkelésben és rendkívül szorgoskodott, hogy nekem még theát készíthessen. Szegény Szusilov! Sírt, mikor odaajándékoztam neki fegyenczruhámát és kis pénzemet: »Nekem ez nem kell, nem kell! szólt remegő ajkakkal, nekem az ön elvesztése fáj legjobban. Hát mit fogok itt ön nélkül tenni?« Legutoljára Akim Akimicstől búcsuztam el.

- No, ön is nemsokára szabad lesz, mondtam neki.

- Oh, én még soká, nagyon soká maradok itt, mormogta kezemet szorítva. Nyakába borultam és megcsókoltam.

A rabok távozása után tíz perc múlva én és társaim, kikkel egy időben jöttem ide, szintén elhagytuk a várfoházat és örökre búcsút vettünk tőle. Egyenesen a kovácshoz mentünk, hogy leszedje rólunk a bilincseket. Örök most már nem kísérték bennünket, csak az altiszt jött velünk. A mérnöki műhelyben volt rabtársaink szedték le rólunk a vasakat. Előbb a társamat szabadították meg s csak mikor elvégezték, került rám a sor. Hátat fordítva nekik kellett állnom, mire fölemelték lábamat és egy alacsony üllővasra helyezték... Minél gyorsabban igyekeztek végezni velem.

- A szegecset előbb, a szegecset... így ni! kiáltott parancsoló hangon a főkovács. Most üss ide a kalapácssal...

A bilincs tompa zörrenéssel lehullott. Fölemeltem... kezemben tartottam egy ideig, hogy utoljára megnézzem. Mintha azon csodálkoztam volna, hogy e bilincs még pár pillanat előtt lábamon volt.

- No, Isten önnel! Isten önnel! mondák szakadozott, de egyszersmind elégedett hangon a rabok.

Igen, az Isten nevében! Itt a szabadság, az új élet, a halottakból való feltámadás... Milyen dicső pillanat!

Vége.